

3603/31

AMERICA

ȘI

ROMÂNII DIN AMERICA

NOTE DE DRUM
ȘI CONFERINȚE

DE

N. IORGA

VĂLENII-DE-MUNTE

AȘEZĂMÂNTUL TIPOGRAFIC „DATINA ROMÂNEASCĂ”

1930.

243389

Inw. 23.852

AMERICA

ȘI

ROMÂNII DIN AMERICA

NOTE DE DRUM
ȘI CONFERINȚE

DE

N. IORGA

bss49

3147

VĂLENII-DE-MUNTE

AȘEZĂMÂNTUL TIPOGRAFIC „DATINA ROMÂNEASCĂ“

1930.

Biblioteca Centrală Universitară
BUCUREȘTI
Cota ~~67360~~
Inventar ~~64559~~

55338

RC87/02

CONTRACȚIA

1956

B.C.U. Bucuresti

C64559

90

Acelor cari m'au primit cu prietenie
și m'au condus în America,
Celor mari și celor mici, fără
deosebire.

AMERICA
ȘI
ROMÂNII DIN AMERICA

I.

NOTE DE DRUM

I.

ÎN CALE

1. Pe coastele Italiei.

„Roma” taie ritmice valuri potolite supt un clar cer de Ianuar în marginea coastei italiene. Indată după ieșirea din îmbrățișarea largului port genoves încununat de cel mai impunător front de palate, coasta se presintă înaltă, aspră, stâncoasă, în sin doar cu câteva grupe albe de sate. Zăpadă în ceață. Rar câte o pasăre albă se aurește în raze.

Inuntru marelui vas de 33.000 de tone, clasa I-iu luxul expune pretențioase figuri banale: un cinematograf viu. Jos numai, la „popor”, călătorii pentru Neapole au vioiciune, culoare, interes. Accia nu figurează, ci trăiesc. Pe când copilașul bogaților sus mână supt supravegherea nursei cu lung vâl alb jucării de o mecanică scumpă și complicată, dincolo pe scânduri sar mingile și în colțuri ferite frumoasele fete cu țarțamuri la șalurile lungi lăsate în triunghiu fac dragoste cu băieții oacheși, cari se cățără pe funii pentru puțin exercițiu.

Un formidabil zbârnâit de pasăre măiastră ni vine din față, trecând ca fulgerul: e o aeronavă.

Apoi plutim pe vasta mare liberă, acum împăcată aproape.

Apusul se îmbracă în sânge și aur. El nu face loc nopții, ci unei difuze lumini care mult timp lasă transparent albastrul palid.

Acuma sântem iarăși lângă ținutul italian: Toscana lunecă blând spre apă. De-odată sântem prinși între lumini pe ambele laturi, unde clipește farurile de înștiințare. Un colan, al doilea de puncte luminoase tivesc mari umbre negre care se deosebesc în pete năvălitoare.

Elba. Acolo unde scânteie ținutul e Porto Longone, Portul *Lungoiu*. La celalt capăt pe care nu-l vedem, Porto Ferrajo.

Acolo a fost adăpostul silit al lui Napoleon. Acolo biruitorii prin număr i-au închis „Impărăția”. Și el a privit-o ca atare. Din căsuța „palatului” său a orânduit porturi și drumuri, și le-a făcut. Apoi, într-o noapte, vasul ușor l-a luat pe furiș spre Franța depărtată. Pe aceste vaste ape o astfel de jucărie spre un așa de îndepărtat ținut de primejdie, unde pândia poate moartea. Niciodată n'a fost o atât de tenace voință în omul genial. „Norocul lui Cesar...”

Și vasul se depărtează încet de apele epiceii aventuri, pe care o rechiamă ultimele tremurări de lumină ale farului care se pierde.

Acuma sus, nesfârșit de sus, stau numai, poruncitoare, limpezile, ochioasele stele pe care le uităm. Ele singure de-asupra adâncului.

La Ostia cu gura Tibrului, la „ușile” Romei vântul scutură masa imensă a vaporului, care luptă cu năvala valurilor. Tocmai Roma să fie așa de rea față de vasul care-i poartă numele și asupra căruia veghiază icoana ei încununată cu coiful și cu lanța în mână?!

Ne trezim la Neapole. Cetatea minunată se presintă în alba risipire a miilor ei de case supt soarele care lovește în ascuțișul de turnuri și în faianța veșnic tânără a cupo-

lelor. Trist, în ruina lui sură, castelul Sant'Elmo nu mai păzește o viață care ascultă de alte porunci, iar de cealaltă parte, în vârful mușcat al păreților de granit căptușiți cu lavă, Vesuvul toarce din caierul lui veșnic nori albi, deși, cari se întind în culmi crenelate: în față se târăște fumul lărgindu-se tot mai mult, cuprinzând munți și mare în răspândirea-i destrămată.

Un moment în străzile de atâta timp cunoscute. Cu zborul neînfrânat al auomobilelor se mai amestecă încă sprintena trăsuriică neagră, ori căruța de la țară, oscilând între imensele roți rotunde. Pe marginea trotoarelor vânzătoare de toate cele și-au înșirat hardughiile: e acolo tot ce vrei și nu vrei, de la frumoasa clădire de grădină a lămâilor și portocalelor proaspete, la șirurile de cărți—și una de Gustave Droz — a căror lectură e formal interzisă fetelor, poate pentru a le interesa mai mult, până la pieptenii de falsă bagă încrustată, la șirurile coralului de fabrică, la toate zdrențele sărăcimii. Tipuri care nu se află aiurea se amestecă aici: largi fețe oacheșe, cu ceva grec și arab, adesea, în ele, în tempo de mers încet, capricios ori de o nervoasă pripă, în care nu e admirabila euritmie italiană: ceva care amintește Asia, ale cării influențe, în atâtea domenii, s'au întins până aici. Dar e, incontestabil, un ritm de viață activă, care dovedește că și până aici s'a întins puternica zguduire nervoasă a „omului”. Al doilea oraș al Italiei e din ce în ce o foarte mare capitală și îndrăznețele largi strade noi abia încep neconținută revărsare umană care se strecoară vuind.

Drepturile aventurii și ale petrecerii n'au dispărut. Pretutindeni se înșiră numerele câștigătoare ale lotăriei, cifre profetice se presintă în tot felul de grafice misterioase. În mijlocul mașinelor care se întrec fără nicio cruțare pentru bietul om numai cu picioarele, trece cărucioara de reclamă a dramei de cinematograf pe care o trage caraghiosul cu cilindru cenușiu și fata ochioasă cu înfoiată fusta multicoloră de hârtie.

Mare tulbure, frământată, de un albastru african, cu indignate șfichiuri de spună. Dar seara împacă. Noaptea trecem în dreptul Sardiniei pietroase. Iar în ziuă spre Spania supt cerul palid abia stropit cu nouri albi. Marea are suprafața unui lac care tremură ușor supt raze.

Ziua se mântuie în ușoare degradații de vioriu. În fund, pe linia zării, încet, încet un vas se pierde.

2. Coasta spaniolă.

Coasta Spaniei apare a doua zi abia sărutată pe vârfulurile de stâncă înzăpezite de o ușoară rază roșetică, ce se pierde. Cer de plumb și, în fața înălțimilor îmbrăcate în ceață, de unde vin lacome zboruri de păsări albe, marea biciuită până la spume.

La 11 stâncă Gibraltarului se ridică. Un imens deget de comandă asupra celor două Mări pe care-l ridică, inexorabilă, Anglia. Ca odinioară Helgoland, piatra întregă e scobită, potrivită, înclieată cu plăci de ciment, pentru a fi prefăcută într'o imensă casarmă de pază; ochiuri mărunte se înșiră cu sutele pe mal, adăpostind, pe lângă câți indigeni — și din ce nobilă rasă, a Spaniei! — sânt de nevoie, o populație militară de provisorie transplatare. Incolo nu e nimic alta decât rugina feruginoasă pe care o asudă piatra și mușchiul de negre păduri pitice care-i umple adânciturile. De cealaltă parte, spre Atlantic, movila uriașă se menține rotundă, bosumflată, ca un cap de leu tăiat de mâna puternică și stângace a unui capricios uriaș. În față, închizând golful, malul se desfășură înalt, gol, într'un lung șir de gheburi tâpșite. Grupe de case albe îl tivesc jos sau se cațără pe culmi. Castelul rotund care a rămas pe vârfuluri arată ce lungă, ce grea luptă s'a dat cu celalt mal, al Marocului, unde se retrăseseră, gata însă oricând de întors, aceia cari în zilele lui Taric, pe care-l pomenește numele strâm-

torii, invadaseră până la muntele de sus, către Franța, toată peninsula. Acuma, acel mal odinioară vrăjmaș stă pitit în neguri, dar din sfânta țară a Magrebului, a misteriosului „Apus” musulman, nu mai vine nicio primejdie. Spania a trecut canalul și mai ales puternica mână a Franciei apasă pe umărul Sultanului credinții neprihănite, devenit, în sacra înfășurare a burnuzului său imperial, un sclav al Europei creștine.

În strâmtoare, zece vase stau să-și iea avântul spre America. O puternică navă de războiu cu adâncile măruntaie negre face, supt pavilionul vrăstat cu roșu al Marii Britanii, serviciul de pază. Și zeci de luntri cu pești proaspeți, cu brațe lungi de sepii, cu portocale și lămâi se înbic călătorilor populari din pânțele corăbiei noastre. O învălmășeală haotică se produce imediat la vederea acestei gustoase ispite. Toată lumea se amestecă pentru a coborî, cu banii ceruți, pe cari cei de jos îi anunță în exclamații hispano-italiene, firul care va aduce sus, în mijlocul strigătelor de triumf, prada. Sânt acolo țerance din munte cu fustele multicolore, femei sărace din suburbiile Neapolei, coconițe cu pălării de modă și mantii de blană. Și mai ales copii, cari se îngrămădesc, se cotesc, se ieau de după gât, se rostogolesc, aleargă și țipă. Fețe de îngeri cu botișoarele negre de murdăria de ieri zimbesc de tărăboiul pe care-l fac, de desordinea pe care o provoacă, de tot ce, pe urma lor, coji de năramze bobite grele de struguri orientali, se strivește supt asaltul lor neconținut reluat. Un mare vuiet confus se desface din toate aceste chemări și interpelații, din strigătele de nerăbdare și de izbândă. E aici un întreg cartier din Italia meridională, care s'a regăsit îndată și care trăiește ca acasă, până și la rufele puse pe sfoară, pe care una după alta gospodinele le caută, le cercetează, le verifică.

Apoi, la dreapta cu această coastă stropită de case albe, punctată de turnuri dârze, vasul își iea drumul spre lumea cea nouă, tăind scurt, în cutremur, îndărătnice creste de unde.

3. Açorele.

Imensitatea Oceanului fără margini aparente, de trei ori cât Mediterana apuseană, nu se impune. Prea sus se înalță cetatea în care ești cuprins, prea mulți sânt oamenii din prejur. Dar mai ales un lucru hotărăște pentru a nu-ți pierde mândria omenească Atotputernicia valurilor se desfășoară între zări, dar această zilnică violență n'are scop și ea e totdeauna aceeași. Puterile pe care le stăpânim noi tind la ceva și ceia ce se poartă aici pe scândurile noastre e în veșnică schimbare ; aici se face lucrul *voit* și lucrul *nou*. Cu aceasta dominăm lumea.

Și ochiul se lasă furat de la urmărirea vinetelor ziduri umede care cad la cutare biată luntre cu aburi care la sute de kilometri de la țerm străbate cu aceeași quasi-siguranță a lucrului calculat acești monștri înhămați la zădarnicul avânt repetat de milioane de ori. O vede așa de mică, bătându-se pieptiș cu vedeniile trecătoare ale adâncului, coborându-se, aș zice, supt linia de plutire, pentru că dintr'un salt cochet să fie iarăși de-asupra apei, sfidând cu o scânteiere a catargului alb care s'ar părea un zimbet. Și te lași sedus între atâta măreție de goana după pradă a stolului de păsări albe, răfuște grăsulii cu botul drept ca o sulică, cu ochii blânzi și proști, care, pirați ai lăturilor, uniți în bandă strâns comandată, urmăresc dâra de un neverosimil albastru, ca de sticlă topită, pe care monstrul nostru, desprețuitor, o lasă în urmă.

La această latitudine, aierul are aburiri grele, africane, prelungiri de vară înecăcioasă peste care au trecut vânturile de Ianuar, curățindu-le.

O zi de luptă. Valul urcă, valul coboară. Înălțări care te umflă în sus, coborâri care te afundă în mari adâncuri, cutremurate. Da, *aes triplex*, „întreita aramă”, i-a trebuit celui care întâiu s'a avântat pe apele fără zări. Un singur vas trece în preajma noastră, vas de transport cu

puntea goală. De unde o fi venind *gabianul*, pasărea de mare, ce se ține de noi statornic, lacomă, neobosită?...

A doua zi, Açorele. Santă Maria e cu totul pierdută în negură, o mogâldeată fumurie. În schimb, San Michele se înșiră aproape un ceas înaintea noastră. Alt Gibraltar. Aceiași stâncă africană capricios smălțuită, cu modâlci de vulcan stâns. În dreapta a căzut perdeaua sură a unei ploii care ni aruncă stropi în fereastă. Pe povârnișurile gălbuii ici și colo dăre de verdeață palidă, obosită. Soarele le bate în față smulgându-li tonuri calde. Mici proprietăți. Copaci în largi pete negre mănâncă piatra. Dar jos de-asupra apelor casele albe se îngrămădesc în turme, până la aceia, probabil capitala insulei, care cuprinde până departe țărmul. Zarea arată cupole și turnuri într'o ordine armonioasă. În fund o mănăstire își desfășură lungă linie. Tot mai departe, malul se lungeste în sus, cu același alb praf de case mărunte. Drept în mijloc un larg curcubeu, jumătate pe coastă, jumătate pe bolta nouroasă, apoi suit drept în cer, apare ca un semn de izbăvire: de aici e numai Marea goală, pustiul Ocean și vântul nemilos care-o biciuiește.

Se vede foarte bine țărmul. Casele roșii, casele albe, fațadele luminoase, respirând bună îngrijire, gospodăria. Această Portugalie frumoasă, întinsă, sămănată de-a lungul mărilor nu e inferioară celeilalte.

Partea de sus, larg teritoriu, care părea despărțită printr'un canal, cu multe vârfuri de munți, în două, trei și ruri, presintă un oraș de aceeași mărime: se deosebesc cele două biserici grațioase. Apoi încă unul. Mai încolo, în peisagiul înțepat, prin ceață groasă, de atâtea conuri păduroase, grupele de case se întind în adevărate salbe, prelungindu-se ca umpluturi de zăpadă în văi. Și aici aceiași joc de largi curcubeie.

Trecem drept în fața principalului port al insulei S. Michele, cu clădirile mari ale portului, cu depozitele de

petrol american, cu biserica masivă, cu turnurile înalte de fabrică. O visiune italiană.

Lăsăm un adevărat raiu, de liniște, de muncă, în izolare. Ferice de țara care-l are!

Açorele, insulele Acerelor, ale Acvilelor (cf. Canarele, ale canarilor), nu s'au înfățișat decât prin aripa lor răsăriteană. Un mare grup, cu capitala Funchal, formează centrul pe care nu-l vedem. Adânc noaptea trecem pe lângă fulgul apusean din aripa „acerei”.

Opera vechilor Portughesi, și statuia lui Henric Navigatorul ar trebui să domine apele isprăvii lui...

Odată pe acest deșert umed, cu golul imens dedesupt, în voia vântului, râzându-și de pânzele fragile, caravanele lui Columb orbecăiau către necunoscutul gâcit, către misteriosul prevăzut.

Ne despărțim îndată de împărăția țernei și a pietrei, a coajei tari care ne sprijine, ne hrănește și ne înghite. E o tristeță, și la lumea de jos care a răsărit în ciorchine pe bord și face haz de câte ori vântul largului aruncă o șapcă urmărită îndelung și regretată. Urmărim cu duioșie corăbioarele brune ieșite de curiozitate să ne vadă pe adâncul albastru încrețit în unde ascuțite al Atlanticului. Câte un corn de pânză albă înflorește mai departe luciul îmblânzit de apropierea pământului, de vecinătatea neprețuită a omului.

3. Pe Oceanul singur.

Apoi— nimic. Marea singură, rebelă, plină de ură, de furia distrugerii, a zvârlirii în sus măcar dacă nu se poate distrugerea jucăriei care pentru noi e un monstru. O ridică, o coboară, o pleacă pe coastă, îi zvârle în cale neprevăzute valuri care se sparg în zgomot de tunet, ori cedează treptat în scuturări ritmate. Une ori, când vi-

jelia se înfurie mai turbat, stropii lovesc până de-asupra podului celui mai înalt. Câteva raze apar în zori, tremură nesigur, par să se înghită în sfârșit și ele în adâncuri.

Dar grupul nostru torturat mănâncă, danțează, privește la cinematograf și așteaptă izbăvirea, care se prelungește din zi în zi...

Vasul cuprinde în cea mai mare parte societate americană. Caracterele clasei de sus a ei apar limpede în felul lor de a fi. În fiecare seară, după o tradiție luată de la Englesi, se schimbă toaletele femeilor: tot ce gustul Parisului a putut da marilor averi de peste Ocean se întâlnește aici. Fantastice costume în care se învederează nesfârșita imaginație a marilor cusătorese ale Franciei. La început fiecare e pentru dânsul, conversațiile se evită. Într-o societate amestecată, haina, banul nu sânt omul. Nu știi cu cine ai a face. Pe urmă, dar după mai multe zile, limba se desleagă; în jurul femeilor frumoase și elegante se face cerc.

Pentru a întrebuința vremea, se organizează petreceri după gustul publicului. *Races*, „alergări”, cu cai de lemn pe cari-i mișcă marinarii. Se expune premiul Societății de navigație pentru jocul de bridge. Spectacole de cinematograf.

Acestea au un caracter special. Prin ele se trezește închipuirea, se gădilă plăcerea de a râde a unui popor bun, adesea cu suflet de copil. În subiect viața americană în trăsături bizare și exagerate, unită prin tari legături de farsă. Alergări de cai, cutezante de aeroplan, petreceri luxoase. Drăcii care par a veni de-a dreptul de la Edgar Poe, alături de un humour zgomotos și puțin cam vulgar. Doi bieți bărbieri amorezați pe cari patima-i prefăce în zburători; un soldat din armata trimeasă în Franța, care amestecă prostia cu îndemnul de a face tot felul de boațe și de buclucuri. Nicio necuviință. Adesea o bună morală practică.

Pentru această societate se dă prânzul de gală în ajunul zilei ultime, a Duminicii, care e, pentru aceiași societate, păstrată exclusiv pentru Dumnezeu. Pe insulița noastră compania a pus amintiri cochete, carnete, caietele cu vederi, și mai ales coifuri de hârtie de toate culorile, cu toate penajele și țarțaturile, evantalii de același material care se pot preface pentru femei în coroane indiene. Indată se vor împărți trâmbiți de carton tărcat.

Dacă ne-am cunoaște toți, ar avea mai mult haz. Așa însă, cum *cantul* engles ne desparte, mici grupuri își fac singure plăcerea cu această mascaradă *in extremis*. Acolo, da, serioasele figuri se mândresc copilărește cu acest nevinovat decor de carnaval și între bucățile cântate de muzică se ciocnesc stridentele sunete ale surlilor colorate.

A doua zi, peste această petrecere. Oceanul cântă el, în ciuda „zilei bune” ce ni s'a promis. Cântă tare și învălmășit, din valurile care fără sens — ca viața lumii în haoticul ei întreg neinteligibil bieteii noastre minți—, se fac și desfac în spume furioase, biciuite de vântul care urlă.

Toată marea e numai praf mărunt ca pe drumurile mari, când le răscolește vântul. Din fund peste valurile care se urmează docil ai zicé mii de turme care stârnesc pământul și-l răspândesc în aier.

Și, către seară, de foarte departe, un gabian, unul singur, bate liniștit din aripi de-asupra furioasei imensități.

Altă zi. Supt cer acoperit se clătină greu valuri ver-zui-sure. Coasta e încă departe. Furtuna ni-a mâncat cam două ceasuri pe zi.

Sântem în plin Nord. Pe apele plumburii, cu greoaie lunecări, plutesc roate de ghiață ca mari frunze de apă de-asupra unui trist lac vânat. În stoluri vin lacome păsările țermului apropiat, între gabianii cu aripile sure câte o „fregată” albă cu suptirele gât lacom întins spre prada din adâncuri. Vase trec în toate direcțiile, ocolind locurile

moarte, vastele pete lăptoase pe care le mărgenesc marile semnale. De sus ninge, o înceată ninsoare blândă pe care vântul o trimete să moară pe bordul umed.

Apoi ceața se lasă, grea, lăptoasă. Printr'însa nu se zăresc decât fantasme uriașe care se țin ascunse ca pentru o neașteptată și unică surprindere.

II

CAPITALA AFACERILOR

1. New-York.

Prietenii sânt pe bord : Davila, Benchea, Boncescu, Rosenthal, fostul director al „Adevărului”. Alții și alții: Ziariștii americani au venit în grup, cu fotografiile și fac întrebări care nu sânt așa de curioase cum se spune că ar fi obiceiul. Ii interesează la noi chestia evreiască — mulți dintre ei sânt creștini — și politica d-lui Mussolini. Răspund cum și cât pot. Mi se spune că adesea cuvintele sânt rău înțelese sau răstălmăcite. Ce pot face?

Statuia Libertății.

Răsărind din ceață în fața imensului roiu omenesc, dreaptă, poruncitoare, cu imperativul gestului izbăvitor, ea impresionează. Oricum i s'ar judeca valoarea și oricât i s'ar critica proporțiile, ea are avantajul de a pune în fața laboratorului de muncă, haosului de afaceri, un concept moral, unul din cele mai seducătoare și mai nobile ideale și afirmația mândră a principiului generator pentru această societate, chemată, cu trâmbița mobilisării tuturor energiilor, din toate colțurile lumii.

Indată, sântem în angrenajul de fier al docurilor. Fiecare-și așteaptă după nații și companii noi sosiți. Batiste italiene flutură în vânt, înaintea chinușilor frați veniți să-și caute pâinea. Un mare grup românesc e alături.

Și în frumoasa, vastă sală a navigației italiene, timp de aproape o oră ascult pe rând bunele saluturi de întâmpinare ale tuturor celor cari au România în sângele sau în amintirea lor mișcată. Preoți ai Bisericii unite, muncitori în haine de serbătoare, poetul și filologul Feraru; Evrei din Moldova de care-i leagă inima, vorbesc din prisosul sufletului lor mișcat. Nu e greu a se găsi pentru fiecare bunele mulțămiri cuvenite.

Sântem acuma în oraș. Nu văd imbulzeala furioasă a vehiculelor mecanice de care se vorbește de obicei. O perfectă ordine împiedecă haosul care altfel s'ar produce. La gări de sigur va fi altfel. Și nimeni, aici ca și în orice mare oraș muncitor, nu poate opri, la ceasul când omul are voie a trăi pentru sine, îngrămădeala care nu știe ce e acel dulce lucru de trecut: politeța. Dar totul merge cu o rânduială desăvârșită. Auțomobilele se înfălnesc, se potrivește, se opresc fără nicio nervositate, așa cum pe trotore — aici abia cercetate — atâta lume se poate suferi și înțelege între sine.

În lenta cădere a zăpezii imediat topite defilează fațade sure, roșietice, violete, brune, de case pentru lumea săracă, de adăposturi provisorii, care chiamă pe emigranți pentru întâia introducere și inițiere. Prăvălii modeste în care clipesc primele lumini electrice. Recunosc ușor tipul clădirilor. E casa Mării Nordului: aceiași, în Anglia, în Belgia, în Olanda, în Danemarca, în Norvegia. Construcția de cărămizi aparente pe care funinginea nu le înegrește cu totul; scara cu mânerul de fier care înaintază asupra străzii, ferestile dese, pătrate. În tot ce se va clădi pe urmă această primă marcă de fabrică a vechilor coloniști se va păstra. Oricât ar vrea să fie alții, atunci când în atâtea domenii ei sânt fără îndoială cei mai tari. Americanii nu-și pot renega originile. E aici vechea casută neerlandesă, unde s'au oploșit cei d'întăiu înaintași ai marilor familii aristocratice de azi: Astor, Vanderbilt. Ironia lui Washington Irving față de Dietrich Knickerbo-

cker nu poate înlătura ceia ce a lăsat acesta în piatra care nu moare, care se perpetuează crescând până la uriaș, la fantastic și la absurd.

Căci așa au vrut împrejurările, nu ambiția omenească, orgoliul de Titan ținind tot mai sus până la bolta pe care *sky-scraperele* o anulează, o trimet așa de departe încât dispare cu totul. Pe această insulă Manhattan, cu vechiul nume indian, între cele două „râuri”, era singurul loc de poposire în fața unicului mare port de pe o coastă nemărgenită, dar de la un capăt la altul ermetic închisă. Câțiva kilometri pătrați de stâncă, dar o stâncă așa de profundă, așa de tare că poți sprijini orice pe dânsa, mutându-i granitul în înălțime. Și oamenii se puseră la lucru, — nu de la început, ci atunci când porni marele flux al neocupaților, când miseria unită cu inițiativa veniră să facă pe această rocă o minune de tehnică fără păreche.

Rămâne de sigur în general casa până la zece rânduri, cu încercări de arhitectură: frontoane stângace, de alt stil, acoperind goliciunea teraselor, colonete grecești de rupere a unei uniformități care mai sperie încă. Strada pe care lunecă automobilele, într'un depărtat huruit, cu care acuma în orice parte a lumii urechile ni sânt deprinse, trece largă, curată între aceste magazine, depozite, case de comerț, bănci. Din mijlocul acestei arhitecturi care ni e familiară, leviathanele, monștrii științei echilibrului precis calculat se înalță până așa de sus de nu li poți urmări decât de foarte departe culmile. Câteva cu miile de ferestre ale zecilor de rânduri, până la șazeci în retragere de la unul la altul, ca niște colosale piramide cu trepte venind din lumea zeilor Haldeii; altele fără nicio nuanțare, o lădiță de oameni peste altă lădiță. Ce ar putea să însemne aici o ornamentație grațioasă care s'ar pierde, una impunătoare rupând continuitatea în sine maiestooasă a repetării îndărătnice a aceleiași linii! Ici și colo se încearcă un turnuleț ca o ciupercă părăsită. E reminiscența altei arhitecturi, pentru altă lume. Câte

un turn gotic de biserică răsbate pentru ca Dumnezeu să nu fie prea umilit față de ce au făcut rebelii aceștia de oameni. Masele sânt așa de formidabil de ponderoase încât ideia riscului dispare cu totul. E o lume de Geryoni așezată.

Ca la un semn se aprind acele mii și mii de ochi. Di-hăniile *privesc*. O privire limpede. Vezi fără storiuri tot ce este înuntru. O impresie de chibzuială matematică în totul. Simți, cu furnicărilor supt picioare, pe păreți a marii roabe, electricitatea, care încălzește, luminează, lucrează, neconținuta circulație a ascensoarelor întreținând viața acestor multiple etaje care nu cer sforțarea picioarelor omului, devenit, afară de splendida lui minte, creatoare, dominatoare, numai o parte mică a uimitoarei mecanici pe care a suscitaf-o.

Așa trăiesc zi de zi-milioanele.

A doua zi cerul e aproape luminos. Numai depărtările-și păstrează albul veșmânt de ceață. Strada în acest cartier nu înfățișează figurile de care se vorbește. Pe trotoare o lume amestecată: sânt și elegante toalete femeiești. De o particularitate de rasă nu poate fi vorba, New-Yorkul e unul din marile centre evreiești: mii de Evrei numai de la noi. Elementele de imigrație domină. Ca și în Parisul de azi însă, omul vechiu dă normele. El impune și transformă. Un „anglo-saxonism” de atitudine, care e și el o realitate etnografică, de și nu și antropologică. Natura, felul de viață, scopurile comune modelează, duc la uniformitatea care se face tot mai adâncă. A nu se uita și influența acestei ciudate limbi, dislocate, desosate, fluide, sugestie mai curând decât accentuare, care e limba englesă. Are comunicativitatea electricității.

Tot felul de automobile, autocamioane, tramvaie cu două rânduri, căruțe de transport *en-revillirul* tăiat, ca acela care poartă la Paris pe *trăistii* americani.

D. Nelson Cromwell, prietenul României, călăuzul Reginei prin America. O fluturare de fin păr alb, creț pe energica față rumână. Oferă tot ce poate oferi această francă ospitalitate, care creiază îndată o atmosferă de foarte veche cunoștință, de caldă familiaritate. Dacă aş putea înțelege mai bine englesă lui americană, toată în sărituri și capricii...

Străzile centrale, largi, cu trotuar dublu, pentru cei ce suie și pentru cei ce coboară, se înșiră anonime (afară de două, trei), numerotate numai, ca piesele unei mașini, între clădiri care se întrec din înălțime. Văd mai bine alcătuirea și decorarea lor. Unele din ele cu aparența unor palate florentine mărite până la absurd. Către jos un întreg fronton de piatră sculptată de-așupra albului căruia așa de curios se ridică obișnuita clădire roșietică de cărămidă. Incercări originale prind de ferestre elegante cuști de fier, gurguiate către stradă. Tocmai în vârf una are o frescă colorată și aurită. Pe alta e înfipt steagul ultimei biruințe.

Același mers socotit al automobilelor. Luminile roșii și verzi le orientează. Dar la semnul de oprire mișcările circulare din străzile laterale sânt îngăduite. Nicăiri pripă. Nici la ieșirea din magazine și birouri mulțimea nu se grăbește. E extraordinară posibilitatea de a produce cu metodă așa de mult fără nicio nervositate și fără niciun năcaz. În cartierele sărace de sigur va fi altfel. Dar New-Yorkul e orașul de bușeu, nu al producției.

Din vechea curățenie olandeză, s'a păstrat cea mai meticuloasă grijă în gospodăria fiecăruia și în a tuturor.

Mergem să întâlnim pe rectorul Universității Columbia, d. Murray Butler, o mare personalitate, care de aproape un sfert de secol conduce înaltul așezământ, cel mai cercetat din toate Statele-Unite; minte superioară,

caracter ferm, idealist care-și închină silințele ideii de pace în Europa, el nu e destul de înțeles ca să poată fi urmat, dar autoritatea lui morală e enormă și lucrările-i de psihologie și pedagogie, de politică sânt foarte prețuite.

Până la marele complex de clădiri ale cocnetelor „collegii” străbatem, vre-o jumătate de ceas, o bună parte a orașului. Centrul de sky-scrapers e îndată părăsit; clădiri mai modeste ocupă marginile unor străzi care pe alocuri sânt puținel roase de circulația puternică. Intrăm în parc, izvor de aer și de sănătate pentru orașul îngrădit la mijloc. Vecnea pădure, tăiată, unde e Universitatea, abia acum cizzeci de ani, e aici întreagă, doar rărită, cu tot capriciul dâlmelor ei, cu tot neprevăzutul copacilor pe cari niciun sprijinitor nu i-a îndreptat și nicio foarfecă nu i-a mutilat. O bucată de natură frustă, în toată variația și în toată desăvârșirea ei. Nimeni n'a cutezat încă a se atinge de dânsa. Mai bine grămădesc, aiurea, rânăarile peste rânduri până la nourii îngerilor.

La întors pe așa de largul râu puține lumini se mișcă. Peste vastul spațiu de întunerec, șirul de ferești luminate se succede pe capătul dealului.

Azi am trecut mai departe decât clădirile roșii și vi-nete ale Universității Columbia, între care marele otel „internațional” pentru studențime. Noile cartiere se întind încă o bucată de vreme. Același stil de case în care ceia ce impune e soliditatea și un fel de mulțămire, de liniște așezată, ca și de bună îngrijire de toate zilele.

Lipsește însă pentru anume zidiri de un caracter special adaptarea la mediu. Marea biserică gotică abia isprăvită, cu puternicele-i turnuri pătrate, cu adâncă scobitură a ușilor și ferestilor ogivale, vine de-a dreptul din goticul înflorit al Angliei și ar avea un sens în cașrul istoric de acolo, amintind o viață care s'a dezvoltat nec-

mal an de an și secol de secol. Mai ciudat e când, pe lângă unele ornamente de o formă deosebită, cutare sinagogă participă și ea la onoarea aceluiași stil ogival.

Am trecut pe lângă goala zidire roșie, de proporții întinse, a Museului Metropolitan, La capătul drumului nostru e un alt complex de alte zidiri cu aceeași destinație.

Nu Musee ale Statului ori ale comunei. Fiecare din ele are alt caracter, altă origine și alte venituri. Unul își datorește ființa Societății de Geografie, altul unei Societăți spaniole, cel de-al treilea e consacrat, fără îndoială de o organizație anume, cunoștinții vechii vieți indiene.

E aici, în trei rânduri, un muzeu, tesau de documente privitoare la lungi secole din activitatea pe toate terenurile a unei mari, viguroase și inteligente seminții de oameni. Ideea pe care o dă despre vrednicia, despre chemarea și posibilitățile ei e din cele mai înalte. Ai a face cu desvoltări de îndemănare artistică și tehnică din care ar fi putut ieși una din cele mai triumfătoare civilizații ale lumii. Sentimentul de sinceră, de adâncă admirație se unește cu acela al regretului că împrejurările istorice au prefăcut această rasă așa de înzestrată într'o nenorocită ceată de învinși, aruncați în pustiile Vestului, desbrăcați de pământurile care li-au băut sângele, închiși în „reserve” ca ultimii represintanți ai unei spețe de dobitoace menită să dispară în sălbătăcie și părăsire.

Păcat că aceste comori de care trebuie să vorbesc mai larg sânt presintate după hasardul vitrinelor, fără osebite după categorii firești, după felul materialelor și tehnice! Și încă mai mult: după regiunea bine determinată, căreia-i aparțin, după curențele din care fac parte, după vrâsta căreia, ca linie și culoare, ca elemente înfățișate îi aparțin.

În ciuda acestei pitoresci desordini, să încercăm a deosebi.

La basă, în fund, prin părțile de Nord și Vest, ca Alasca, rămășițele, până adânc în epoca modernă, ale u-

unei străvechi civilizații a pietrei, a simplei pietre așchiate, care rămâne în vârful sulitelor clasei războinice. Nici îndemănare, nici preocupare de frumuseță.

Alături însă, vezi obiecte de fier, care arată o civilizație cu mult mai înaintată, și ea e, firește, aceea a altor triburi și a altei epoci. Masivele ciocane sânt cu totul altă armă decât acele simple vârfuri de cremene ciocănită.

Pentru a se avea arta religia intervine. Acea ciudată, întunecoasă religie de capricii și de mistere, de monstruoase strâmbături și de sugestii bizare, de vrajă și descân-tece a unui popor cu mintea altfel făcută decât și a celor mai superstițioși dintre noi. De acolo vin stâlpii de poartă, aspru tăiați din lemnul brun și negru, cu un monstru uman încălecat peste altul pe care-l strivește: ochi bombați ca ai unor gâze uriașe, guri deschise pentru a rosti cuvintele de farmec care nu se aud. De acolo animalele uscate, tristele capete de vulturi fără carne, șuvițele de păr negru prinse de pielea galbenă pe care o înfloresc mărgelile multicolore. De acolo măștile de uimire și de spaimă, menite să înghețe pe dușmanul lipsit de dânsule și să dea și mai mult curaj războinicului care atacă. De acolo figurile și figurinele cinchite, diformate, cu coifuri în etage, cu îmbrăcămînți înflorite și pline de tot felul de învărtituri și sucituri. De acolo scenele cu indescifrabile înțelesuri în care se amestecă trupuri ome-nești contorsionate și simboluri stilisate, într'o învălmășeală de un mare efect decorativ. De acolo vasele din valea râului Mississippi, care reproduc față tatuată sau tăiată de răni a dușmanului mort cu ochii dureros închiși.

Războiul, gloria și măreția șefilor, orgoliul unei clase dominante veșnic în stare de războiu cer anumite insemne. De aici chivere năstrușnice, coroane de pene de papagal, mantii de piele ori de pene amestecate, tot felul de ornamente din mărgelile colorate

Dar însuși simțul de frumuseță, instinctul de artă a lucrat, și fără alte îndemnuri, pentru a crea opere care

atrage și smulge admirația. Toate materialele au fost întrebuințate: acele mărgelile în toate colorile curcubeului, sfărâmurile scoicilor în care se răsfrâng toate nuanțele, fragmentele de pirită cu străluciri de pietre scumpe, care dau ochi figurilor de animale și smălțează hainele de paradă ale ostașilor, alabastrul din care se desfac reliefuri de o nesfârșită varietate, bulbucături brobonate, pielea de animal, uneori prefăcută într-o peliță albă de o fineță neatinsă, olăria de toate formele, până la găturile lungi ale marilor vase rituale.

Principiile acestei arte care se întinde de la ghețurile Nordului până la căldurile tropicale din Mexic și Guatemala, până la văile înalte ale Perului, sânt deosebite. Unele aparțin direcției lineare, abstracte, stilisate, geometrice, pe care așa de bine o cunoaștem și de la noi. Astfel desemnurile, de o rară delicateță, de pe cojoacele canadiene, asemănătoare cu acelea din Siberia și din toată partea corespunzătoare a Europei. Astfel cămășile de lână de capră ale Indienilor din Alaska, în care se prefăce în linii frunza, dar lângă dânsa ochiul omenesc, în mai multe expresii, figura însăși cu amândoi ochii, cu nasul lățit și gura rânjită, liniile analoge de pe cutare vas din Perul „preistoric”, având în gurguie reproducă figura omenească abia schimbată de stilisare. Astfel în minunatele oale din Chihuahua, în același Mexic, cu amestecul de romburi, de rotunduri punctate, de melci învârtiți, de figuri umane supuse aceleiași operații de reducere lineară ca la locuitorii asprei Alasce.

Alte ori însă realitatea caricaturală apare în locul acestei reduceri la abstractul geometric. Oameni în atitudine crispată, jimbate, cinchite sânt amestecați cu păsări, cu dobitoace, neexistente, ca în vasul din Honduras (Yascaran), ori în cele găsite la San Salvador.

O a treia categorie prezintă, ca în unele desemnuri din cavernele franco-hispanice, pe lângă ornamentul geometric, animale, cerbi (în Noul Mexic), în al căror corp întră

însă același ornament. Până ce se dă animalul însuși, ca în Peru, pe alte vase.

Un simț extraordinar al decorației se întâlnește totdeauna și el ajunge une ori la o perfecțiune uimitoare. Astfel în covorul peruvian în care se amestecă inextricabil, în mai multe registre, floarea, pasărea, maimuța, vagi figuri omenești, totul alergând unul după altul, ajungându-se, împleticindu-se, prefăcându-se într'un singur val. Niciodată imaginația omenească n'a putut produce ceva de o mai desăvârșită armonizare.

Nu se poate prinde mai bine mișcarea decât de acești oameni cari trăiesc în și prin ea. În unele împodobiri de cojoace luptele sânt redată cu un adevăr unic. Toate felurile de a călări, de a lupta de-a călare sânt prinse și reproduse cu o perfectă exactitate. Te miri că se poate și gestul acesta. Trupuri aplecate pe coama cailor prelungiți de avânt, altele care se sucesc în șea ca să arunce săgeata sau să împungă cu sulița, trupuri care se părăsesc îmbrățișărilor morții. În cutare desemn modern simple așchieri de culoare neagră notează zbuциumul alergărilor. În desemnuri de acum câteva zeci de ani, de un naturalism naiv, represintănd viața tribului înaintea corturilor, cea ce place mai mult e surprinderea gestului trecător apărând în toată puterea lui de expresie.

Și gustul pentru culoare, văzută supt alt soare de acești ochi admirabili, deprinși cu pânda, cu spionarea, cu veghea și cu urmărirea... Potrivirile cele mai cutezătoare ale colorilor celor mai clare: pete verzi deschise în roșu și margini de negru; verde lângă alb și roșu, un galben ca al penelor de păsări scăpărând ca o scânteie de soare...

Curioasă trecerea la Museul vecin, în care iubitorii artei și operei spaniole au strâns probe, une ori de mare preț, ale altei arte, lângă odaia unde un pictor de largi concepții, de înfocată iubire pentru colorile țerii sale, Sorolla, a presintat în scene de tot felul toate provinciile

Spaniei. Pe lângă picturi pe lemn și pe pânză de pe la începutul secolului al XV-lea, pe lângă autografe și incunabule, câteva pânze de maestri. Un grup de lungi figuri tragice al lui Greco, între care o Mađonă de o dulce și tristă expresie supranaturală. Pentru a spune adevărul, după ieșirea de dincolo, această nobilă și sigură artă, de atâta măsură, pare rece, artificială, cărturărească, în același timp când ea se ține prea fricoasă de ceia ce dă singur natura.

Ne întoarcem. În dosul marelui parc cădem în cartiere neîngrijite, în care ghiața reține murdăriile, dar vântul vântură hârtiile răspândite. Străzi de un comerț mărunț și urât. Oamenii cari-l fac îi samănă. O grijă de ban plutește în aier care se pare mai puțin și mai încărcat. Încă vre-o câteva sute de metri și ne găsim în plin ghetto. Supt stâlpii cari sprijină linia trenului s'au înșirat într'o piață ca în Moldova sau în Galiția tot felul de mărfuri: fructe, carne, pește, piese de îmbrăcăminte, nimicuri ieftene. Peste amestecul de colori strigătoare cartelele cu însemnarea stângace a prețurilor chiamă clienții. Și ei vin, se primblă, cearcă, răscolesc, cumpără, în frunte cu doamnele și domnișoarele negre, de o culoare pe care clima a îndulcit-o fără a putea schimba linia caracteristică a profilului. Dar totul se face fără alt zgomot decât al miilor de conversații de târguială; nu se strigă și nu se cântă: e un fel de mocneală socotită asupra acestor scene de răsfaț ale pitorescului vulgar.

Și ajunge o întrerupere de trotuar ca să te aïli în cartierul cel mai elegant. Marile case cu mai multe zeci de rînduri adăpostesc pe oamenii cei mai bogați ai orașului. Broadway, vechea „Cale Largă”, acum decăzută, nu se poate asemăna cu aceasta luxoasă Avenue a cincea. Abia se mai preling grupele de negustori cu șăpuțe, deprinși a trăi în stradă. Figuri elegante în fața vitrinelor clare, luminoase. Atât de mult aici fiecare și-a făcut cor-

tul său: colaborează la lucru cu oricine, dar îi place a sta la el acasă, după avere și gusturi în burghesie, mai mult decât după rasă în orașul de 6-7 milioane, în care milionul de Evrei e alături de blocurile tot așa de mari ale Italianilor, Irlandesilor, mai puțin Germanilor, dar și Negrilor.

La Universitatea Columbia. Frontonul grecesc spune cu mândrie că e o creațiune, de caracter religios, a lui Gheorghe al II-lea, că libertatea a asigurat-o și mărit-o. Vechea notă e arătată încă și prin capela puternică în care lumina arde veșnic și care adună și pe cei cari aparțin altor religii.

De jur împrejur colegiile, otelurile pentru studenți — al studentelor poate să cuprindă măcar o mie din cele patru-cinci mii care sânt înscrise—, restaurantul pentru profesori, seminariile, odăile de lucru pentru aceia din personalul învățător cari locuiesc departe în oraș.

Cu profesorul Muzey luăm dejunul în mijlocul familiilor de profesori, care și ele au dreptul să iea parte la această viață în mijlocul școlii.

Alte două Universități funcționează în oraș: una a Statului, alta a orașului. Numărul colegiilor răspândite în toată țara e enorm.

Dar diplomele nu asigură o funcție. Cui îi trebuie un funcționar și-l examinează înaintea unor comisiuni anume.

Auditoriul, căruia îi stau la dispoziție mici biblioteci într-o atmosferă de odaie proprie, e compus din mai multe nații. Nu lipsesc Iaponesii, cari se îndreaptă mai mult spre studiile economice.

Intre studenți, și Români. D-ra Galitzi a publicat o frumoasă carte, bine construită și cu îngrijire scrisă, despre procesul de asimilare a Românilor din America.

La Universitate serviciul e făcut de negri. La ascensorii mai numai negri. Negri sânt portarii. Intre femeile

care au grija copiilor multe Negroaice. Toți de culoarea mai deschisă a celor transplantati de veacuri în America. Cum dădacele sânt de această rasă, mulți copii învață englezește cu accentul prost și particularitățile inferioare ale acestora.

Un dejun la „New-York Times”. Două imense clădiri sânt proprietatea puternicului ziar, prin care un Ox, un Finley poruncesc opiniei publice.

Ziarul american n'are articole prime, nici telegrame, nici foileton. Mărunte notițe se amestecă haotic atrăgând atenția cetitorului prin literele groase ale titlurilor. Totul înecat în oceanul anunțurilor. Un public grăbit de ce-i convine, petrecând cu ochii nesfârșitele coloane, frunzărind ce-i place ori ce-i trebuie. Strigarea pe stradă e necunoscută. Chioșcuri mai nu se văd. Mecanic fiecăruia ziarul îi sosește la ceasul care se cuvine.

La locuința lui Pierpont Morgan junior. Casă și Museu sânt legate. În cel mai autentic, dar mai discret lux, colecțiile imense se urmează de-a lungul înalților pereți. Incunabule, manuscrise din cele mai prețioase (Psaltirea cu litere de aur pe pergament purpuriu de la Tours, cele mai frumoase vechi cărți bizantine, miniaturi răzlețe, legături din toate epocile). Opera de artă e larg sămănată: cel mai mare Bellini: un grup de sfinți de cea mai inspirată expresie; un Perugino, doi Memling.

Secretarele conduc amabil pe învățați. Cercetătorii lucrează. E o atmosferă de zimbitor cenacul al spiritelor de o înaltă cultură și de un gust ales.

Museul Metropolitan nu e nici ei o creațiune a Statului, ci adunarea mărețelor daruri ale mecenatilor. Numele lor sânt înscrise pe table de marmură, veșnicind memoria bunilor cetățeni, a oamenilor a căror viață a fost numai muncă, a mărinimoșilor donatori: Pierpont Morgan, Aleman...

Nu se poate o clădire mai potrivită pentru scopul pe care-l servește. Mari săli luminoase, stăpânite de înalte galerii. Nu lipsește nici atrial reproșus cu îngrijire, în cea mai luxoasă formă, a unei case romane: pe când afară ninge din plin și se acopăr trotoarele de catifeaua albă a iernii, aici în aierul călduț copacii din Miazăzi își ridică verdeața care niciodată nu trece.

În țara oamenilor practici mai mult decât oriunde aiurea, odăile adesea nu sânt păreți goi de pe cari să atârne tablouri sau în mijlocul cărora să răsară statuile, mobilele de preț, curiozitățile trecutului. Ele sânt vii, trăiesc, învață și îndeamnă, de-a lungul lor, până într'acolo încât grupe de doamne sânt călăuzite de o persoană pricepută pentru a li arăta cum se poate împodobi propria lor casă. Sânt odăi de culcare mutate dintr'un palat venețian, grinzi sculptate care vin din Spania secolului al XVI-lea, elegante budoare pe care le-a dat cutare castel părăsit al Franciei. Dese ori tablouri grațioase răsar prin colțurile unei astfel de încăperi.

Se fac expoziții trecătoare pentru câteva săptămâni, în mari halluri anume pregătite. Astfel avem acuma copiile frescelor egiptene, adunate îndelung cu o nesfârșită răbdare de o întregă misiune. Și înflorirea aceasta de tonuri palide, succesiunea de figuri exotice vrăjesc o așa de străină lume milenar de veche între zidurile pe care le bate asprul vânt al mărilor Nordului.

Școli, studenți, studente cercetează cu atenție fiecare obiectele expuse. Ciudate veșminte de sport, sweater de lână, fustă scurtă ca un pagne egiptean, mult peste genunchi, capete tunse și zburlete, băieții de o potrivă cu fetele, vânjoși, cârjobați, lălâi, pe când alături alte grupe, de o eleganță deosebită, poartă costumele cele mai scumpe pe care le poate procura imitația locală a marilor case din Paris. Câte una stă de copiază pe carnetul ei reproducerea templelor egiptene.

Dărnicia miliardarilor n'a făcut numai să se afle aici

ghipsuri care reproduc toate capodoperele. Mari colecții de e imensă valoare au fost strămutate peste Ocean. În acest lăcaș al comorilor plătite cu atâta aur. Astfel obiectele egiptene adunate de lord Carnarvon și-au găsit aici adăpostul definitiv. Un mormânt a dat, ca acela care a îmbogățit Museul din Turin, icoana în mari păpuși de lemn a întregii vieți de supt Faraonii de acum vre-o două milenii: vâslașii, măcelarii cariucid vitele și li spânzură cărnurile. Figuri de o extremă delicateță, svelte învârtiri ale trupușoarelor de bronz, juvatiere în care aurul și smalțul se îmbină în cea mai încântătoare întovărășire, animale, gânganii de toate spețele, până la o caraghioasă grupă de broaște, — această artă multiplă, veșnic nouă, veșnic bucuroasă că poate smulge o nouă taină naturii înmulțește până la nesfârșit minunile ei. Nu se poate uita marea statuie de lemn a femeii strânse în cămașa ei de in supt care se simt toate liniile, se gâcesc toate zvâcnirile vieții.

Ca și la Museul din Berlin, se presintă și aici specimene din acea artă a Egiptului ptolemaic în care geniul grecesc a dat o altă inspirație meșterilor acestui arhaic pământ. Pe sicrie, în locul figurilor schematici, e portretul, realist până la asprime unele ori, alte ori scânteietor de viața unei tinereți curmate de Parce: urmărești ochioasa figură brună a adolescentului răpit de moarte. Pânzele de un colorit vioiu și variat cuprind scene pline de adevăr și mișcare ca aceia a negrului vânător, lângă calul focos al căruia aleargă cănele cu limba scoasă. Intr'una se văd zboruri de îngeri, două veacuri înainte de Hristos.

Șiruri întregi de odăi cuprind ceia ce miliardarii au putut câștiga pentru țara de care sânt așa de mândri, din comorile de artă ale maicii noastre geniale, Europa. Una întreagă e plină de pânze din cele mai frumoase ale lui Rembrandt, ca „nobilul slav”, mândru, desprețuitor în blănurile lui. Rafael e represintat printr'o mare pânză sacră care nu e din cele mai frumoase ale lui. Un admi-

rabil portret de Van Dyck. Un colț al Spaniolilor, din care nu lipsește nici Velasquez, nici Goya, cu portretul princesei de Parma, sora reginei cu pliscul de pasăre rea. Câte un Tiziano și un Veronese cu o frumoasă figură blondă. Inchinarea Magilor de Rubens e de o extremă gingășie în atitudinea mamei și în gestul de curiozitate al micuțului Dumnezeu; marea mantie roșie a unuia din Craii Răsăritului stăpânește tot amestecul de vesele colori clare. Sfânta Familie a lui e plină de reminiscențe italiene. Un grav Andrea del Sarto.

Dar mai ales s'au adunat cu iubire Germanii, ca Memling, ca ambii Holbein (frumoasa lady Guilford a celui tânăr). Rare ori o mai hotărâtă opoziție de atitudini decât în „Adorația” lui Quentin Massys: de o parte figurile răsăritene, negre, carne, încruntate, rumăna figură a regelui cu zgardă de aur la gât, supta figură a bătrânului care, cu iataganul la coapsă, ridică mânilor spre închinăciune și în față, așa de cuminte, supt vălul ei de Răsăriteană, Maica Domnului pierdută în albastrul întunecat, care întinde în pelințele albe copilașul cu craniul neformat încă și cu micuțele mâni tremurătoare.

Nesfârșite par odăile care cuprind ceia ce s'a putut smulge în risipa bogăției europene. Civilizațiile asiatice și-au dat și ele partea: covoare de Persia și de Anatolia (unul foarte complicat, cu amestecuri curioase de linii stilisate, de șiraguri ale florilor geometrice), sculpturi în lemn de o învâlmășită bogăție, care au căptușit temple în India, covoare care li corespund, cu bunele figuri late între florile lumii calde, contribuții variate ale Extremului Orient.

Se mai poate zice oare înaintea acestor tesaure cu atâta grijă adunate și dăruite cu atâta dărnicie că aceasta e țara singurului negoț, a afacerilor exclusive, a lui „business” și a lui „money”? E atâta iubire pentru frumos, atâta râvnă în căutarea și însușirea lui, atâta nobleță în generositatea citoriei artistice, încât societatea care a putut

da din sinul ei atâția binefăcători într'un așa de înalt domeniu poate răspinge cu indignare ofensa unei critici nedrepte, căutând a face din ea o Cartagena oarbă pentru realizările neperitoare ale artei. Și în rezultatul strălucit al atâtor sforțări e și o lecție pentru alte societăți, moștenitoare ale marilor generații creatoare de frumuseță, care prin lupte între popoare și State, prin discordii sociale, prin opere literare distrugătoare de suflete văd răpite stăpânirii lor ce era mai scump în moștenirea strămoșilor.

D. Nelson Cromwell îmi arată la ieșire un întreg cartier, un *block* masiv de case, de vechiu sistem olandez, între care și a sa. „Ele vor dispărea în doi, trei ani, vor fi dărâmate.” Rockefeller le-a cumpărat și le va da jos. În loc va fi după poranca lui hotărâtoare un nou cartier, o „cetate” a lui, care-i va purta numele. Vor fi grădini în jurul locuințelor vesele, iar în mijloc se va ridica Opera, Opera uriașă pe care o merită acest oraș cât o țară.

În această societate imensă organizată pentru cea mai sigură și, mai răpede muncă productivă sânt două ierarhii: Una moștenită de la organizațiile și dominată de doctrinele Europei: aceasta are și nu are importanță. Șefi fără forme exterioare importante, fără tot decorul de artă și de frasă al nostru, lucrând și ei în colții lor exact ce se cere de la dâștii, fără condiții și fără putința inițiativei. Ei vin de la sufragiul popular, care acesta e la dispoziția curentelor electorale, a grupărilor de interese, a capriciilor. Adesea lineri, fără nume, fără trecut, fără înfățișare, asupra cărora s'a oprit votul mulțimilor pentru că se aștepta ceva de la dâștii, chit că a doua zi să fie aruncați în neant. Primar e aici un Irlandez de vre-o treizeci de ani, șeful Statului o rudă a lui Roosevelt, despre care nu se știe spune multe și ce se spune face parte din biografiile obișnuite. Alături însă sânt oamenii fără titlu și fără situație cari exercită o adevărată dictatură de in-

fluență. Cu mai puțin idealism, e casul lui Pericle la Atena, al lui August la Roma. Ei sânt *Imperatorii* acestei fa-buloase munci, săracii de ieri, Cresușii de astăzi, binefăcă-torii de mâne ai națiunii, căreia-i întorc bogăția într'un moment adunată în mâunile lor. Ei dau samă în fiecare moment de vrednicia care li îndreptățește rolul. Aici abdicare nu se încape. Până la sfârșit pe breșă, ei dau exemplul unei lupte care e menită să continue fără capăt. Resorturi de fier îi susțin și cu ochi de diamant privesc spre viitorul în care au rol de conducători. „Pierpont Morgan”, spune Nelson Cromwell, „a fost un Bismark”. La optzeci de ani acești *conquistadores* au frăgezimea de simțire, încordarea de voință a unor tineri. Mor lăsând altora o sarcină întreruptă brusc de sfârșitul firesc al ființei omenești chiar când un zeu a locuit într'insa, un zeu de putere și de biruință.

Privesc pe unul dintre dâșșii. Alb, zburliț, cu ochii mari rotunzi privind parcă în toate laturile. În jurul lui vice-governatorul unui adevărat regat de insule, un profesor de o mare notorietate, atâția fruntași tineri și bă-trâni ai acestei armate. Intrebările lui cad rar, scurte, po-runcitoare. Lung, răspunsul, amănunțit, ca la un examen. El ascultă, reține, chibzuieste: în orientarea lui de mâne va intra ceva din ce a ascultat azi fără a face din partea lui nicio reflecție. Priviri sfioase îl cercetează, și el le simte, făcându-se că le ignorează. Une ori râde tare; zimbetul nu i se potrivește. A poflit la masă, dar el a făcut o anchetă. A avea oameni întregi înainte, cu puțința de a scoate ce vrea de la dâșșii i se pare mai util decât a răsfoi cartea, cartea care nu spune decât același lucru tuturora și pe care, pe lângă aceasta, n'o poți privi în ochi.

Această viață e în adevăr *publică*. Pe fiecare îl vezi ce face. Ieșirile de la lucru aduc valuri de mulțime, și pe jos, care inundă trotoarele. Ai o adevărată defilare de națiuni înainte. Deosebiri etnice se pierd însă îndată. Am sin-

gura barbă din New-York și o pălărie prea mare se cere a fi sacrificată de cine nu vrea să atragă atenția. A copiilor în rândul întâiu, — dar și ei au așa de mult de lucru! După geamurile perfect egale fiecare e vizibil la opera lui: de mii de ori toată ziua aceeași persoană la același lucru face același gest.

Am văzut *un* cerșitor, unul singur. Un tânăr orb, bine îmbrăcat, care cânta. Incolo pentru oricine e ceva de făcut. In aceste multiple rosturi voința omenească în orice timp află resortul care o așteaptă.

„Avem cea mai bună rețea telefonică de pe lume.” Se poate vorbi în câteva minute cu Parisul și Madridul. „Se da o deosebită atenție legăturilor internaționale.” — „E scump”. — „Nu. Pentru că se cruță timpul. Și apoi casele care-l întrebunțează au „coduri” care resumă fraze întregi, întregi situații într'un singur cuvânt”.

In schimb vechii Olandesi ca și noii imigranți au introdus lungimea tocmelelor. In țara iute conversațiile ajung nesfârșite; ele pot fi reluate în fiecare moment. E atâta idolatrie a ocupației încât, când nu este, ea se inventează.

Prin cartierele „orașului de jos”. Aici caracterul provisoriu al elementelor poliethnice din care se compune populația e și mai evident. Vezi unde a căzut și a poposit fiecare. Cartiere evreiești presintă restaurante românești, ruso-românești, cu firme cum e „Carmen-Silva” și reclame de mititei; alături Italienii își afișează societățile de ajutor mutual, magazinele lor de ulei. O întregă stradă e prinsă de Chinesi, cari-și expun fabricatele exotice, stoffe de mătăasă în colori vii cu delicate broderii, mici obiecte de fildeș, lucruri de metal, de o fabricație indigenă mai mult decât dubioasă; se vând reviste chino-americe. In piețe e o fierbere neogoită și murdăriile se adună, se calcă în picioare, se frământă cu zăpada pe care nimeni

n'o curăță, de vreme ce e așa de scump timpul. Copiii se țin ciorchină, jucându-se, pumnindu-se, „luptând”, tăind lemne pentru cămăruța părintească.

Din trecut a rămas așa de puțin vechiul, ténit, simplu, patriarhal trecut. O bisericuță ca ăe sat, cu pridvorul pe colonete. Municipiul cu ornamentația lui modestă ar face pentru un orășel de provincie în Europa; la spatele lui cea mai îndrăzneată din clădirile uriașe.

Și, la doi pași, noua viață se zbate și domină. Cartiere întregi s'au dărâmat pentru a da o nouă stradă și mașinile supuse cară pământul dărâmăturilor. Trei poduri lungi de un kilometru înjugă brațul de mare care e Great River cu pârgھیile colosale și țesătura firelor de fier. Pe cel din margene, precedat de o bizară colonadă în stil antic trenurile rapide se țin lanț. Iar ochiul care nu mai vede maghernițele ce putrezesc și se dărâmă se oprește uimit la masele gigantice ale mamuților de piatră, terase, piramide în retragere, turnuri, care par blocuri căzute din aștri în ruină, monoliți venind din alte sisteme solare.

III.

CAPITALA POLITICĂ

1. Spre Washington.

Gările prezintă același caracter de pașnică și sigură mișcare. Supt mărețele bolți lucii, stâlpi de fier anunță în litere roșii ceasurile de plecare. La gurile culoarelor trenurile care poartă scrisă sus destinația lor se prezintă pentru a-și lua încărcătura omenească. În Pullmanuri, care înlocuiesc lipsa claselor superioare, fiecare-și are numărul. Hamalii negri așează fără a schimba un cuvânt bagajele.

Teren de fabrici fumegând negru, cenușiu, alb, galben. Orașul le trimete afară, le răspinge. Trenuri aleargă grăbite printre dânsule, amestecând fum cu fumul. O vegetație de baltă cu spicele uscate, din care răsar reclamele. Râul își tremură la soare solzii de argint.

Crucible steel company: furnalele sânt în plină activitate, dar niciun om nu se vede. Nici aiurea. Puterile naturii sânt puse ele să lucreze. Omul a făcut, s'a retras, supraveghiază, atâta.

Newark. Opririle sânt dese. Același aspect de străzi, de case, același tip omenesc. Orașe fabricate în serie. O lungă defilare de fabrici, între care „garagiul armatei de salvare”. Pe alocuri case de locuitori de același tip, ca niște jucării. Turnuri țuguiate de bisericuțe abia răsărite. Rare ori marele bloc de piatră amintind Metropola.

Toate acestea tăiate în marea, vechea pădure, care după fiecare grup reapare, încătușată în parcuri, redusă la copaci răzleți, liberă (ca Menlo Park).

La New-Brunswick, capitala acestui Stat, New-Jersey, n'a rămas nimic din vechea modestă origine germană, Biserici fără caracter străbat cu vârfurile lor îngrămădirea caselor de zid și de lemn.

Nume de localități în mare parte făcute: Colonia, Castoria ori amintind pe primul colonist: Adams. Forme precurtate ca Plainsboro amintesc „burgurile” inițiale.

Apoi din ce în ce mai multă pădure, cu copacii învălmașiți, frânți, desrădăcinați.

Casele risipite din Trenton. La Bristol pentru grupul căsuțelor de lemn un parc cuprinzând cutare templu al Iubirii ca din secolul al XVIII-lea.

Iată, în această severă pădure a Nordului, un grup de case care cutează a se chema „Andalusia”. Alături Torresdale amintește vechile așezări olandese.

Un uriaș pod, de o elegantă construcție. Apoi fabrici de tot felul lângă cimitire albe, fără cruci, pe care roșul coroanelor pătează zăpada. Urmează o mare de case deasupra căreia nu turnurile bisericilor domină, ci gâtlejurile drepte sau răsucite ale coșurilor afumate. Străzi îmbulzite. E Philadelphia de Nord.

Nimic corespunzător cu vechiu-i nume sentimental, în legătură cu ideologia secolului al XVIII-lea; „iubirea de frate”. Nimic care să arăte marele act de întemeiere a Republicei, care s'a săvârșit aici. Nimic din severitatea calmă a moravurilor puritane. Și aici vântul vremii a stârnit patima muncii. Și furnalele de azi nu mai spun același lucru ca umilele hogeacuri de acum aproape două sute de ani.

Oraș s'a creat lângă oraș. Dincolo de grădina zoologică, peste terenuri libere, e altă aglomerație de lemn și cărămidă, altă familie de fabrici, Philadelphia de Vest.

Apoi mai departe largi poduri peste mlăștini, case de lucrători ca șiruri de vagoane ori ca fațade clare, răzătoare, masive zidiri ca de cetate africană, lângă altele care scânteie din sute de ferestre. Totul închinat zeului nemilos al producției industriale. Așa de curios sună alături apelația biblică de Sharon Hill!

În alt centru de fabricație urmează, cu topitorii și un dock de construit corăbii. Se îngămădesc în mormane căsuțele furnicilor omenesti, cu tot felul de unelte risipite înaintea fațadelor murdare, cu fleșcăirea în vânt a rufelor de toate colorile. O biserică rusească mărunță cu bulburile ei verzi, alături alta mai mare, cu aceeași cruce a ortodoxiei. Apoi urmăm malul unui vast lac înghețat pe margini, care se întinde aproape până la capătul zării. Vasele mari îi sfarmă coaja ninsă, pe care se joacă raze ale soarelui din negură. În curând tot cerul e plin de răsuflarea grea a unei usini colosale, alt cuib de neobosiți ciclopi. E noul mare centru din Wilmington.

De obicei nicio împodobire. Rare ori câte un joc de colori în aceste case care sânt doar un deposit al familiei și un adăpost de noapte. Cea mai mică notă de frumuseță îți apare ca o mângâiere. Dar întinderile largi, frumoasele grupe de arbori, permanența naturii despăgubesc pentru această sărăcie de gust a unei omeniri venite la muncă și la câștig.

Păduri pe ușoare dealuri, pete de lacuri. Într'un loc sună cuvântului italian, dulce aici: Principio. Aproape, cu căsuțele-i albe, pentru ostașii bolnavi, Perryville pe malurile celui mai calm dintre lacuri, odihnit acum, în Februar, supt pojghița-i de ghiață. Primele așezări franceze se învederează și prin numele localităților vecine: Havre de Grâce.

E un Ținut de fermieri: proprietarul uneia din ferme și-a pus numele pe o largă pancartă de-asupra câmpului

acoperit cu zăpadă. Cocenii recoltei de porumb mai înegresc câmpul care doarme. Aiurea zidurile casei de țară strigă minunile pilulelor de leac și ale preparatelor contra durerii de măsele. Aberdeen: ce depărtat nume scoțian care trezește în minte pagini din Walter Scott! Treceam la Otter Poul, unul din aceste lacuri în care pe alocuri zac luntre înșeșenite. La Gunpow, alt lac, tot așa de larg.

Printre copacii negri, supțiratedeci răsar pini cu crengele răsfirate, grupe de brazi întunecați. Regiunea fermelor se prelungește spre zărilor albe. Pe alocuri o bisericuță de lemn, o vitrină de prăvălie cu de toate pentru acești isolați, în cari se continuă vechea viață de familie, pură, plină de sentiment religios, a întemeietorilor. În amestecul de colori clare, une ori și într'un ușor capriciu al liniilor se simte grija de frumuseță. Omul așezat nu se poate să n'o aibă. Un ușor fum albastru se ridică din coșuri la căderea înceată, liniștită a serii clare.

Dar capitala acestui rustic Ținut n'are nimic care să-i semene. Vechea Baltimore și-a desbrăcat caracterul supt care o cunoaște istoria. Prin negura amestecată cu fum care a căzut dintr'odată se văd lungi șiruri de case muncitorești, cu balustrade care se clatină, cu ferești ieșinde de pe care cad scândurile, cu învălmășire și miserie. Cupolele unei biserici orientale se ridică sus peste bietele terase ninse. Și totalul marelui oraș e stăpânit de turnurile ascuțite ale altor confesiuni. Atmosfera religioasă, măcar aceia a rămas în ciuda prăpăstioaselor schimbări moderne. Ea ajunge și până la suferința materială a miilor de deșerați din margine.

Chiar și pământul din împrejurimi e răscolit adânc. El trebuie pentru fabricile de cărămizi. Dar e de-ajuns ca trenul să mănânce câteva zeci de kilometri pentru ca zăpada să se întindă iarăși imaculată la picioarele soborului de sprinteni copaci ai pădurii.

În *acest* mediu, la țară, între ferme ca acelea de unde a pornit însăși lupta de libertate, silințele de întemeiere, s'a făcut Capitala.

2. Washington.

Iată așa cum au voit-o seninii, binecuvântații ideologi. Nu un campament de horde venite pentru câștig, ci un calm lucru de bună socoteală, în neconținută comuniune cu natura. Operă chibzuită, făcută cu plan, executată cu multă răbdare, apărată de invasi, ținută la o parte de fluctuații. Mai mult decât atâta: oasă de liniște în mijlocul luptelor politice și sociale. Căci locuitorii nu votează. Nu votează, dar au pentru o jumătate de milion de oameni două Universități. Oraș simbolic de credință și de unitate, întrupare eternă a ideii generatoare, păstrător vrednic al numelui venerat al ctitorului, sanctuarium al sfântului invisibil al cărui spirit purificator și conciliator se simte însă în toate.

O clară minte francesă a dat, acum o sută de ani, planul armonios, complet, deschis inițiativelor înțelepte, creșterilor normale. Ca tip al casei, nici căsuța burgheză a Olandezului, nici wigwamul fermierului improvisat, nici cutiuța în ruină a doua zi după isprăvire a muncitorului adus cu hurta ca sclav european al mașinii americane. Vechea Eladă și-a împrumutat templul, cu senine frontoane și coloane albe. Luminoase zidiri se inspiră numai de la preocupății de zimbitoare conveniență. E un bun lăcaș pentru înțelepții câțiva cari ajung în fruntea zecilor de milioane. Aici gândirea are orizont și inspirație.

Ca pentru a îndeplini impresia, a nins. Ca în Suedia zăpada se păstrează largă, albă. De-asupra un cer albastru ca acela care domină cugetarea. Liniștit, cu copiii de mână, lumea se primblă dimineața.

Aceasta e adevăr, dar adevăr de Duminecă dimineață; în parte și ilusie.

Adevăr prin ceia ce oraşul de 600.000 de locuitori risipit pe o întindere de patru ori cât a Bucureştilor arată în cartierele centrale, în piaţa împodobită cu statuia călare a lui Sherman, în jurul căreia sânt elegantele sălaşuri ale câtorva din Legaţii, pe străzile care sânt mărgenite de marile oteluri, de principalele prăvălii, de marile birouri şi mai ales în nucleul format de Casa Albă, reşedinţa preşedintelui, de clădirea Parlamentului, Capitolul, de unele Ministere, de monumentele comemorative ale luptelor şi gloriilor de odinioară.

Nimic mai interesant decât comparaţia între albul Palat şi imensa clădire a Camerelor. Cel d'întăiu, de o absolută şi încântătoare simplitate, are pecetea vremilor când lucrurile mari în domeniul ideii se făceau în condiţii materiale modeste. Un clar fronton de vilă englesă din secolul al XVIII-lea, ceva mai mult decât căsuţa de ţară a lui Washington; câteva birouri alături, de jur împrejur un modest parc, nimic pe lângă uriaşele rezerve de verdeaţă care în alte părţi ale oraşului formează ca nişte colţuri de pădure necălcată, din care răsar săltând şi privind cu ochii lor mari luminoşi prietenoasele veveriţe. Abia un păzitor civil la poartă: nicio uniformă militară, nicio puşcă pe umăr. Lăcaşul corpurilor reprezentative, dominat de o cupolă care imită şi întrece pe acele pe care, la Institut, la Invalizi, la Panteon, Soufflot le-a dat Parisului, înşiră un întreit glorios fronton clasic. Înăuntru, unde cel mai îngrijit confort modern domneşte, cu culoare lungi legând sala Senatului de aceia a Congresului, se presintă pe pânză şi în statui câtă istorie a putut face, în anii anteriori epopeii industriale care azi domină şi înlocuieşte totul, această societate nouă. Mult războiu: cu Englesii, cu Mexicani; mulţi generali, frenesie de luptă din cele d'întăiu timpuri, când aceşti oameni trăiţi la o parte în grele împrejurări au văzut că pot desfăşura steaguri şi birui vechi societăţi militariste. Foarte multă gloriificare a cetăţeanului, a legislatorului, a reformatorului,

a simplului orator ajuns la renume în Statul său, în mijlocul oamenilor săi. O întreagă oadaie îi cuprinde pe cei mai remarcabili dintre fruntașii fiecăruia din aceste State; mari și mici de statură și de importanță, în cele mai deosebite atitudini, dând icoana complectă a gloriilor de o singură generație, iute formate, iute uitate, haos de măririi veștjite: dacă n'ar fi inscripțiile, i-ai putea lua pe unii drept alții: același tip ar putea fi chiar întrebuințat pentru oricare dintre dânsii; felul de a purta părul, mustățile și barba jenează puțin; în orice cas, el nu e o necesitate.

Aceleași glorii, alături de monumente alegorice, și pentru Scandinavul care a călcat întâiu pământul american, ocupă piețele prea mari pentru proporțiile acestor monumente. Poate că obeliscul lui Washington e o mai bună formă de amintire decât aceste obiecte de grădini și de Museu în jurul cărora se zbate o viață care le astupă și le copleșește.

Senin, având ca fond albastrul cerului, vast ca idealul căruia i-a fost consacrată această viață, templul grec al lui Abraham Lincoln. Pentru că a sfărâmat sclăvia, de sigur, mergând până la cel mai cumplit războiu civil, cu sutele de mii de Americani jertifiți, dar și azi în Sud negrul nu se suie în tren cu albi și e silit a merge în mijlocul străzii: pentru înaltul învățământ al rasei lui Cain sânt Universități separate, trei la număr. Dar omagiul care se îndreaptă către președintele între președinți privește înainte de toate, oricare i-ar fi fapta, nu numai pe martirul asasinat pentru fapta lui, dar pe omul de credință și de voință, pe acela „care a umblat în căile Domnului”, pe acela care și împotriva tuturor și-a izbândit gândul fiindcă l-a crezut drept. Ca zeul în templul său uriașă statuie impresionantă apare în vârful scărilor, după colonadă. N'a fost oare spiritul lui Lincoln acela care a mânat America, orice ar fi, până la capăt, în cel mai mare din războaiele lumii?

Aproape, și Museele. Iarăși inițiativa privată. Iarăși negustorul mecenate. La „Corcoran”, Clarke a dăruit cea mai completă și mai aleasă colecție de artă modernă francesă, de la Chardin până la Cézanne și la Van Gogh (frumos tablou de flori, foarte decorativ). Sânt acolo toți: Corot (și o Țigancă îmbrăcată românește), Rousseau, Diaz, cu impresionante pânze, Troyon, Jules Breton, Rosa Bonheur. Toată adâncimea pădurilor Europei, toată taina lacurilor, toate roșiile prelingerii ale amurgului, toată truda pentru pâne a vechii Francii au fost mutate aici. Și Englesi, Americani urmează linia: Bruce Crane, De Forest Brush, Hawthorne, Dougherty, Grayson, Lockwood, cântăreții în colori ai acesteilalte idile. Dar niciunua dintre ei nu i s'a revelat specificul american, aierul de aici, taina zărilor deosebite, magia întinderilor pe care artiștii ruși știu așa de bine s'o prindă. Nu e nici corespondentul lui Walt Whitman, poetul în ritmul grandios al muncii, în descoperirea marilor simboluri, nici, cu excepția cutării colorate pânze de pitoresc a lui Walter Ufer, cu cei trei Indieni alipiți supt apărarea covorului ca al nostru, lângă cala ca ieșită din săpăturile preistorice în stepa munteană, vedenia tragicilor învinși, de o atât de pasionantă nouitate. Pareă n'ar fi acest pământ și cei mai vecini, așa de nenorocați, fii ai săi. Aici viitorului îi e păstrată descoperirea și înălțarea maestrului.

Pe o înălțime, biserica episcopală, a aleșilor, aceia care se întitulează cu mândrie, în fața multor catolici, a fanaticilor metodiști și puritani, a sectelor lacome de adesiuni, „biserica națională”, își înalță cateđrala, de un puternic golic, frances mai mult decât britanic. Capelele sânt gata, în mijlocul așezămintelor administrative și școlare, de mult organizate. Intr'una se face slujba după vechiul ritual catolic. Carte de rugăciuni, îngenucherea femeilor, lungi tânguiri de orgă în care se amestecă limpezi glasuri omenești. Un grup de comunianți în lungi rochii albe

asteaptă împărțășirea. In margene, trei steaguri de-asupra unui mormânt de piatră sură: acolo zace Wilson. Putem să ne închinăm spiritului mare din care a ieșit ideia generatrice a țerii noastre.

Dar, alături de această fațadă voită, și aici e campamentul, casa de *settler*, provisoratul wigwamului. Strădițele laterale de pe care nu se curăță zăpada, pentru că Congresul n'a votat suma extraordinară și Primăria nu poate lua inițiativa, sânt pline de maidane, de vagoane oprite în loc, de înjghebări trecătoare. Pe când pe arterele principale blocul new-yorkes tinde a se impune, pe când noua Legație a Angliei e vechea casă englesă roșie, vânătă, cu fațade antice, aici primul tip de locuință nu suferă nicio concurență. De altfel și în cartierele bogate casa e o adunătură de scânduri pusă într'un teren vag fără îngrădituri: un hall, cămăruțe pe două trei rânduri, totul mic, cochet, bine rânduit, cu electricitate, cu lumină, ca pentru gospodărie fără servitori (o negroaică pentru câteva ceasuri se plătește 60 de dolari pe lună). Și președinții de ieri sau de azi, Wilson, Hoover, locuiau în case de acest tip.

Și automobilele, spre seară, se țin lanț. Sânt nu mai puțin ca trei sute de mii. Fiecare-și are pe al său; în unele familii tata, mama, fiecare din copii cu al lui. Nu e om care să nu poată conduce și conducerea se face cu o deosebită dibăcie, frânele oprind la un decimetru. Luminile roșii și albastre permit publicului să-și afle calea fără primejdie. Aproape neconținut, pe două, pe trei șiruri circulația urmează sigură, fără grijă, legând cartierele așa de îndepărtate unul de altul, permițând ritmul activ al vieții. Ea se întinde, peste locuri goale, une ori cu firme arătând destinația lor viitoare, biserică, instituție, peste imensele parcouri-păduri, peste regiuni de șubredă improvișatie, până la satele vecine, unde locuiesc fruntași ai vieții economice, sociale.

Cercetăm Smithsonian Institute. Două imense clădiri în centrul clasic al oraşului. E aici o galerie de pictură care se pregăteşte: câteva tablouri de maeştri, multe pânze americane. Impărţirea e pe odăi, şi ce odăi largi şi clare, ce bogăţie în materialele de prima ordine care sânt întrebuinţate! De o parte străini, de alta Americanii. Mândria acestui mare popor pătrunde acum şi în artă, care începe a fi văzută şi ea naţional. Realisările sânt bune, dar, încă odată, ce lipseşte cu totul, e sensul inspiraţiei locale, nota dominantă venită de aici.

Dar Institutul reprezintă mai ales altceva. Cu mijloacele lui uriaşe, el face colecţii fără păreche pentru ştiinţile naturale. Cu miile se aştern în saltare scheletele, trupuşoarele împăiate.

Cine se îndoieşte de înaltul idealism frământat cu un puternic sentiment religios, mergând până la misticism, al acestui popor, să meargă o clipă la cimitirul de onoare al eroilor!

O mare întindere de teren acoperit cu arbori de pădure; armonioasa împărţire a acestuia prin cărări şerpuitoare printre grupe şi pajişti. Monumentele comemorative, de la sarcofagul sculptat al generalului până la pietricelele albe infinit repetate ale soldaţilor, sânt sămănate larg pe vasta întindere. O sentinelă în spreţura uniformă a acestei miliţii străbate cu pas grăbit aleile. Sus, un vast amfiteatru de marmură, de o senină formă clasică. Acolo se rostesc la zile mari cuvântările comemorative. Caracterul lor îl pot arăta severele şi impunătoarele inscripţii în care cuvintele latine sânt amestecate cu versete biblice. Sufletele „soldaţilor cetăţeni” pot pluti mulţămite în această nobilă atmosferă de recunoştinţă naţională.

3. Împrejurimile Capitalei.

Pe o vreme de ploaie mare, cu boabele grele, de-a lungul câmpului învălurat pe a cărui bogăţie în copaci că-

sutele de țară par o jucărie, un cort de lemn, aproape o ofensă în nimicnicia lor față de lărgimea orizonturilor, spre Mount Vernon, casa și mormântul ctitorului libertății americane.

Admirabile pajști cu arbori bătrâni ca în jurul unui *manoir* de baron normand în Anglia strămoșească. Aici bate prin ramuri un vânt de trecut plin de amintiri. Spirite familiare se strecoară cu un zimbet trist prin foșchete. Grădina se desfășură larg veșnicind din generație în generație florile simple care i-au plăcut lui. În fund largă apă a Potomacului și peste dânsul dealurile din ascunziturile cărora flinta colonului setos de viață proprie a tras în sclavii cumpărași ai orgoliului britanic.

Casa e de lemn, dar asupra înjghebării șubrede gustul aristocratului din secolul al XVIII-lea, emul al nobililor englesi și al învățătorilor francesi de la cari aceștia își împrumutau gustul ales, a așternut pe plafoande, în jurul căminelor de marmură toate sprintenele ghirlande de stuc în care era maestru acest veac de o așa de zimbitoare ușurățate.

Restul, alcătuit din moștenirea stăpânului și din ce a mai adaus neconținut cultul pentru erou, e de o simplitate căreia nu-i lipsește farmecul. Mesuțe, care au aparținut vechii case, elegante scăunașe, paturi cu polog. Sus în cele mai mărunte și mai umile din cămăruțe, până la pleoapa strâmbă a coperișului, sânt adăposturile agoniiei pentru cei doi stăpâni. Aici, în foșnetul vechilor copaci iubiți, cari li făceau la fereastă semnul de rămas-bun și-au încheiat zilele George și Martha Washington.

Intr'un colț câteva pagini din testamentul lui: rotunde linii clare, armonioase; cine scrie așa, dând expresia literii, e un poet și înaltă poezie e în toată desfășurarea, de atâta demnitate și eleganță, a acestei vieți. De câte ori societatea americană e ispitită să apuce alte căi, umbră întemeietorului e acolo ca să înștiințeze și să îndrepte.

Supt un acoperiș oarecare două sepulcre de mar-

mură. Inscricții scurte, simple. Câteva rânduri din mângâietoarea evanghelie a lui Ioan îndreaptă gândul către mai sus decât noi. Altfel niciun steag măcar, nicio urmă a gloriei și a puterii. Poate și marmura e prea mult. Odată ce duhul Domnului stăpânește asupra odihnei cui a umblat pe căile lui.

Prin Alexandria, locul nașterii lui, prin grupele caselor de lemn, murate de apă, pleoștite de umezeală, înapoi spre orașul care sună în largul lumii numele moșierului, al boierului de la „Mount Vernon”.

O mare colecție indiană se cuprinde la „Museul Național”, alături de obiecte de artă filipină, samoedă și neagră. Intre acestea din urmă grosolane contrafaceri ale figurii omenești, stângace și strâmbate caricaturi, mai mult figuri desfăcute. Dar tocmai în fund, la Zuluși, măргеlele ieau aceleași forme geometrice ca la Indieni și la noi. E de neînălăturat părerea că și aici, prin Asia, e o pătrundere a vechii arte preistorice care-și avea vatra în toată Europa-de-Sud: Zulușii ar veni deci de sus și din Răsărit. Mișcările de populație în continentul negru n'au fost cercetate încă.

Partea cea mai importantă din colecție e compusă din produsele artei „maya”, păstrate în Yucatan. Aici cultura indiană e originală. O minte cu totul alta se vedește în această îngrămădire de linii sucite după un ritm pe care cu greu îl putem înțelege. Mari fațade de lemn sau de piatră sânt ocupate cu zigzagurile unei imaginații de o bogăție și de o noutate extraordinară, Fațade de ciudate ieroglife împodobiau temple imense în care une ori se întâlnesc, pnetru a glorifica zei necunoscuți, profiluri de cea mai nobilă linie.

IV.

CAPITALELE INDUSTRIEI

1. Spre Chicago, prin furnalele veşnice.

De la Washington spre Chicago. Spre Philadelphia o linie paralelă. Păduri de fagi și de brazi, căsuțe de *settleri* sămănate fără garduri, fără mijloace vizibile de osebire a terenurilor. Aproape de oraș cimitirele sânt acoperite de flori roșii; rar mormânt care să fie uitat: se poate zice că în această neobosită usină, în această furie de câștig lipsește poesia, și chiar cea mai delicată?

Spre Apus, pădurea abia atinsă cuprinde orizontul. In-dată pământul se ridică în dealuri pietroase; negrele lespezi goale ies în marginea drumului. Străbatem una din prelungirile Aleghanilor. La vro-o două sute de kilometri de Baltimore ne aflăm în vaste locuri de exploatare agricolă, în care trăiesc fermieri de veche așezare și de neschimbate tradiții. Pe alocuri casele de lemn în toate colorile, roșii, vinete, galbene, se strâng împreună. Nu se poate zice că sânt interesante, dar, când în dosul marilor geamuri așa de curate se aprind veselele lumini electrice, îți dai samă că e în aceste locuri de muncă și liniște și fericire. Pământul e alb de zăpadă, ușori fulgi încet-încet se adaugă.

La York ne apucă noaptea, pe această albă graniță canadiană. Orașel liniștit în pașnica ninsoare, cuib de plugari înstăriți, fără străini. Și trenul se înfundă tot mai departe,

în linie dreaptă, peste câmpii, spre Vest. Un Ținut de metalurgie, cu întinse orașe de lumină, din care, ca din uriașe incendii, țîșnesc flacări.

O întreagă noapte în trenul grăbit, care scoate la trece-rea prin sate urlete de vacă sălbatecă. O formidabilă scuturătură agită vagoanele de fier. Ele, și tot ce le privește, represintă ceva simțitor deosebit de ce cunoaștem în Europa. O descriere a venicului american poate interesa.

Verzuia cutie de oțel a Pullmanului — trenul de lux, celalt având o singură clasă pentru toți călătorii și fiind lipsit de îndemânare pentru a dormi — se lungeste în culoare sucite pentru a duce la săli largi, cu scaune deosebite pentru fiecare. Noaptea, din bulbucătura de de-asupra se coboară câte două paturi scărițate, în care te cuibărești cum poți, apărat de curiositatea celorlalți printr'o simplă perdea. Dacă-ți părăsești pentru moment cuibul, ține minte bine numărul, căci poți nemeri, prin semi-întunec, aiurea. Numai în fund sânt doi fericiți cari pot închide ușa după dânșii.

Serviciul e făcut de negri, cu capete de toate formele și nuanțele, blănite cu călți creți. Ei fac paturile, ei sânt întrebuințați la restaurant. Placide fețe fără expresie, ochi de farfurie, speriați. În mâni au neconținut ca o temere care-i face să schițeze gesturi de prisos ori să arunce mișcări brusce. Un întreg trecut de robie se vede în tot ce fac pentru stăpânul alb, alături de care îi pune legea, dar nu și obiceiul — *quid leges sine moribus!* Deprinși din generație în generație să ajute la orice, ei pândesc când ai nevoie să muți o bucată în farfurie și se grăbesc s'o facă, lățos și dulceag. Un instinct de dăcăcă, transmis de-a lungul veacurilor.

Poartă trăsura, leagănă copilul, îl învață jocuri, îi cântă vechi arii sălbatece muiate în lacrimile milioanei, li spun povești, li încarcă imaginația și li strică limba cu sunete guturale și fluide. Negrul nu e aici alătura de alb, ci

adesea undeva, bine ascuns, în însuși fundul sufletului aceluia.

La o atât de mare distanță — „ca de la București la Budapesta”, spune un prieten—, același peisagiu. Pădurea în fund, tânără, rărită. Căsuțe care par căzute din cer la întâmplare, fără a alege locul. Dar câmpul, pe care petele de zăpadă sânt rare, e acoperit în mare parte de cocenii trecutei recolte de porumb.

2. Cetatea oțelului: Chicago.

Chicago, care se prelungeste acum cu suburbiile lui uniforme, înșirând căsuțele de lemn ale muncitorilor de-a lungul străzilor înzăpezite unde curge fumul norilor gri care-l învăluie, nu e un oraș, ci o țară, o țară grămădită pe un singur loc, cu munca ei, cu gândul ei creator, cu faptele bune, așa de multe, cu miseriile, cu crimele ei (trăsurile băncilor sânt ca acelea ale penitenciarelor noastre și unele au mitraliere; atacurile de bandiți în plin centru nu sânt rare). Vechiul nume indian plutește, cocnet și bizar, asupra unei aglomerații de „cincizeci și trei” de nații.

Cu sky-scraperele lui, care caută și izbutesc să învingă pe ale New-Yorkului, chilometrice alei de monștri,— e vorba de o sută de rânduri în pregătire—, cu largile lui străzi, această altă metropolă a producției americane—abatorii mecanice, fonderii—face cea mai mare impresie. Mișcarea, distribuită pe suprafețe vaste, n'are însă caracterul grăbit de aiurea. E un fel de maiestooasă siguranță în zvâcnirile ritmice ale acestui corp imens.

Viaducte colosale, păzite de statui a căror inspirație e nobilă, duc spre partea care în trei ani va sprijini cea mai mare expoziție pe care a văzut-o lumea. O câmpie care ar părea ilimitată. Mari clădiri clasice se ridică ici colo așteptând creațiunile în care se va vădi originalitatea tutu-

ror civilizațiilor de pe glob. Și, pentru ca acestei măreții omenеști, actuale și în pregătire, să i se adauge din partea naturii ceva care o depășește, lacul Michigan, o Mare pe care vapoarele pun douăzeci și patru de ceasuri ca s'o străbată și ale cărui valuri pot să provoace catastrofe, își întinde vastul luciul pe care gheața încearcă o ușoară poșgăniță lângă nisipul și lespezile țermului.

O stradă de câțiva kilometri trece printre giganticele clădiri pe care o ornamentație în linii orizontale o face să apară și mai înaltă. Largă, mărgenită de mari magazine cărora nu li lipsește decât o vitrină mai îngrijită ca frumuseță, ar fi una din cele mai frumoase străzi din lume dacă —s'ar vedea. Dar în acest oraș de industrie o veșnică negură acopere totul și din ea se lasă funinginea deasă care înegrește clădirile abia terminate. Și aici nu e, ca la New-York, amintirea trecutului de viață tînărită: orașul de patru milioane și jumătate de locuitori a răsărit ca din nimic în marginea lacului-minune, străbătut de vase mari ca transatlanticele. Washingtonul a trimes gustul templelor grecești, une ori foarte armonioase, ca acela care adăpostește Acvariul; restul vine din dorința de a întrece New-Yorkul. Grija de pozoabe originale e în general mai mică decât acolo. Și lumea care străbate străzile acestei imense „factory” n'are nici bună starea, nici calmul burghes de acolo. Sânt cartiere de neocupați în care se moare de foame, și filantropia în afară de societățile de ajutor e lucru foarte rar.

Și aici dăruitorii, ctitorii, evergeții au răspândit larg banii pentru a înălța și mobila cele mai impunătoare musee din lume. Și adaug: și cele mai cercetate. E emoționant să vezi cu cătă pietate un public amestecat, în care foarte frumoase și elegante femei, splendide exemplare de rasă, străbate nenumăratele odăi, apoi copiii serioși, fetele cu ochelari, băieții cu tunsoarea căzăcească,

umblând puțin la întâmplare, dar cu atâta dorință de a învăța, în sfârșit școlile, până la prunculeții de la început, defilând, supt conducerea unei profesoare sau unei călugărițe, de-a lungul maiestozelor încăperi. Ordinea e perfect ținută și personalul de pază, aici ca și pretutindeni, un model de corectitudine și de bunăvoință.

Mergem întâiu la Field Museum, pentru „științi naturale”, deci și pentru antropologie, ba chiar pentru ceia ce se adaugă ca artă, de la sine, la cunoașterea națiilor. Nu sânt aici aceleași formidabile fosile de șopârle preistorice, cocoșate și cornorate, ca la Museul din Washington. Dar în domeniul antropologic compensația e foarte largă.

O surprisă, și cât de mare!, e de la început aceia a descoperirilor de obiecte de aur în Columbia (America-de-Sud). E în ornamentele circulare, în măștile lăfite, aceiași artă ca la Tirint și Micena, lucrată cu aceeași tehnică. Din ce în ce mi se impune marea idee mângâietoare a unității tuturor civilizațiilor umane.

Vechea Americă, din toate regiunile — afară de produsele interesante ale sculpturii în ivoriu, de caracter naturalist, la Eschimoși—, cuprinde, pe o mulțime de rânduri, toate imensele săli de la stânga. Ceia ce a adunat societatea din New-York, e, încă, mai puțin pe lângă această comoară. Ceia ce gustul, priceperea în colori, imaginația în linii a rasei roșe a putut face din lână, din mărgele, din sidef, din pene, e adunat aici. Se face o largă parte superstițiilor, și astfel, între altele, găsești cele patru nenorocite capete omenesti, despoiate de oase, fierte, arse pe d'inuntru pentru a fi reduse la proporțiile unor jucărele: lângă pletele lungi, negre a trei Indieni spâni, un cap de bătrân alb cu barba și mustățile albe și al unei femei cu luciosul păr răspândit.

Ceia ce este, aici, extraordinar de important e olăria peruviană („Nazca”). Ea e de o bogăție de inspirație fantastică. Forme bizare: capete de om, unele din ele cu delicate forme quasi-italiene, altele reprezentând divinități po-

cite, cu tiare ca niște căciuli, cu gulere, încinși cu mâmile și cinchiși pe picioarele terminate cu ghiare, măști care se strâmbă, broaște care se târăsc, buhne cu aripile grele, picioare de șerpi cu ochii albi, alături de creațiuni populare care samănă cu candelile romane, în plus capul de monstru de la capăt. Pe dânsule de obicei deosemnuri geometrice, mai ales armonioase rurale, dar și măști, păsări zburând, pești, vietăți curioase, cu gheburi de batracieni și cornițe de-asupra capului diform cu gura căscată. Oalele „chimu”, din același Perù represintă numai busturi umane cu acele pociri care se păreau meșterilor indieni necesare pentru a da ideia unor ființe superioare.

O revelație e arta semi-neagră a Melanesiei. Capetele morților, unse cu lut, colorate, împodobite cu linii variate, devin ele înseși o podobă. Măști de tot felul prefac fața omenească în simboluri stilisate; uriași stâlpi, asemenea cu ai Indienilor, pomenesc strămoșii; pe vâsle se zugrăvesc ochii boldiți, contururile schematiche ale unei arte de abstracție; vedenii de vulturi; pe înaltele scuturi aceiași imitație omenească în câteva aspre trăsături caracteristice; în chipurile funerare mari coifuri se boltesc și, cum lângă fiecare răposat trebuie să fie animalul de care-i e legat rostul, trupul înfoiat al cocoșului capătă una din cele mai măiestrite stilisări. Noua Zelandă, insulele vecine aduc prinosul acestei arte generale. Uncle statui de morminte ori de temple, ținute tainic în adâncul pădurilor, represintă cea mai îmbielșugată adunare de variante și fiorituri, de capricii ale liniei. In Insulelele Ermitilor se fac astfel de ace sculptate cum le-ar putea privi cu gelosie marile civilizații artistice.

Un alt Museu, cel de artă, adaus pe lângă școală, aduce alte revelații. Pe lângă admirabilele planșe ale Iaponesului Hokusai, arta chineză, din care și la „Field” erau date nobile specimene de costume, de măști religioase și teatrale, de elemente ale „jocului de umbre”, apare aici supt o formă cu totul deosebită de aceia cuprinsă în porțelane, bronzuri, jade și lace. Iată în sculptură scene

de un puternic realism, cum e cămila gata de drum, carul cu coviltir pe care-l frage taurul masiv, calul de războiu, celalt cal, care, desperat, într'o întindere tragică a gătului, nechiază după stăpân. Cutare cap de copil ar părea opera unui sculptor italian din secolul al XVI-lea. Două portrete mari pe mătasă a doi mandarini din dinastia Han samănă cu chipurile păstrate de arta fiinmandă: cu cea mai mare îngrijire sânt date trăsurile individuale. In două statuete apar perfect caracterisate, gentile cu fața lor aproape albă, două doamne de onoare supt dinastia Tang. Ceramica spaniolă de Talavera, cea mexicană, galbenă, cu elemente de imaginație inciană, cea de un adânc albastru a vechii Sirii, cea arabă, mosaicul săpat al ceramicei indiene din grota care cuprinde statuia zeiței adormite între florile de lotus fac parte din aceleași tesaure.

Sus, la tablouri, spre care duce o expoziție de pictură în mare parte modernistă — și ce nu e modernism (o, ce Crist sălbatec schilodit!) e onestă copie după modele europene —, un întreg grup de pânze ale lui Greco, între care o Madonă de neobișnuită întindere și varietate, un Velasquez, Sf. Ioan în pustie, care e una din cele mai frumoase bucăți ale lui, câțiva Goya, între cari trandafiriul copil călare pe berbece; Venerea care Doarme a lui Tiziano, un bun Tintoretto și un interesant Zurbaran; Catalonia a dat două retable ale lui Huguet (în altă sală splendiul retable al unui anonim din 1396, presintând cu o strălucire de colori uimitoare viața Domnului, cu o Cină la care participă și Maica Domnului și încă o femeie, totul așa de pur, de dulce și de nou, cu o așa de reală ieșire din Mormânt a unui Crist între îngeri pestriți). Un Moretto, în care femeia cu lungul păr blond ar părea că vine din penelul lui Veronese; un frumos Crivelli, câteva grupe strălucitoare de Giambattista Tiepolo. Printre cei noi, două portrete de Suedesul Zorn, un Zuloaga, un Hristos pe lac de Carlson, alt Suedes — ușoară visiune de palid albas-

tru cu slaba lumină a nimbului divin—, și apoi toată cea mai nouă școală francesă, cu Degas, Renoir, Gauguin, Van Gogh, până la cele două puternice pânze ale lui Lucien Simon. Tabloul lui Daumier: Don Quijote și Sancho Pança trece prin caracterul sumbrului fond spaniol de intențiile de ironie ale caricaturistului¹.

*

Intors acasă, mântuiu un roman, de Ben Lucien Burman, *Mississippi*.

O lume nouă se deșteaptă printr'însul. Ce curioasă lume, comică și duioasă, părăsită de noroc, bătută de Dumnezeu, urâtă, prigonită, expulsată și întemnițată de oameni, dar având și ea în fundul unui obscur suflet jignit scânteia divină pe care orice om a primit-o la naștere.

Pe râul imens corabia trece, cu căpitanul vesel, cu fiul sprinten și setos de viață, cu cânele iubit și pisica istețată, cu negrii leneși și pârlaci cari trudesc pe bord. Pe mal, în colibe făcute cu te miri ce, legând, ca în marginile Bucureștilor, butoiul aruncat cu cutiile de tinichea, o lume interlopă de fugari ai societății normale, pescari, vânători, contrabandiști, hoți, trăind de pe o zi pe alta, zdrențoși, murdari, vițioși, capabili de orice. Sânt *shanty-men*, oamenii din colibe, *colibașii*. Două lumi dușmane, care-și stau ireconciliabili față în față și pe lângă care ce mai înseamnă judecătorul, care face ce-i zice căpitanul, temnicerul, care-i stă la ordine, autoritatea de Staț, care e mai mult o ficțiune! Povestea romanului spune că fiul căpitanului, care, în lupta cu colibașii, a rănit pe unul și alergat apoi să-l ajute, e arătat de acesta ca rudă, copil din neamul săracilor și infamilor, adoptat de stăpânul vasului; al cărui fiu fusese omorât de bandiți. Tânărul se va duce la *ai săi* și de aici în sufletul bătrânului cel mai dureros conflict între iubirea de acela pe care-l privește ca fiu și ura contra celora cari i l-au furat, ura con-

¹ Cutare broderie din Sardinia are stilisări ale omului ca ale noastre.

tra lui chiar. De aici dărâmarea colibeii acestuia, rănirea grea a fetei din care băiatul va face nevasta lui, dărâmarea printr'o izbitură de proră a întregului sat de calici, până ce din partea celaltă se ridică mânia până la gândul de omor, dar mâna cade înaintea crescătorului. La urmă o împăcare: mica familie va fi primită pe vas, iar celorlalți, cari, din nou, supt amenințarea forțelor, au impus fuga, căpitanul li va face un sat nou.

Cu acest prilej toți trec în fața noastră: bătrâne care au păstrat numai zdrențele vieții omenesti, bețivi capabili de furt și omor, negroaice care fac farmece aducând înapoi sufletele morților, „doctori” cari practică mai multă vrajă decât medicină, negustori de nimica toată, bapțiști cari cântă psalmi și trezesc inspirații, cei apucați de duhul Domnului învârtindu-se, urlând, găsind în nebunia lor momentană umile formule vrednice de ale Bibliei. Acolo omul e, pe mal, abia la primele încercări; viața e pe râu. Și este un pasagiu, un frumos pasagiu în care unul afirmă că Mississippi e o ființă, o mare ființă care înțelege, simte și vrea.

3. Spre ai noștri.

Acuma merg la ai miei, la cei mulți și trudiți, pe cari blăstămul vremilor vitrege i-a zvârlit aici ca epave ale Oceanului și cari, muncitori și modești cum sânt, nu s'au lăsat mânați de vânt ca niște hârtii netrebnice, unul ici și unul dincolo, ci s'au adunat la un loc, au făcut societăți, biserici, au creat, nu colonii, ci adevărate centre românești, dovadă a vitalității unei rase care nu este de rând.

Una din aceste societăți, aceia care cu sacrificiile ei bănești mi-a făcut plăcerea de a mă invita în America, cea din Indiana Harbor, care de douăzeci de ani îmi poartă numele, își serbează jubileul. Și aici jubileul unei societăți naționale nu e lucru între patru păreți de sală festivă, ci

ceva care se vede și se aude, un eveniment al orașului, plin totdeauna de sens social și de respect pentru inițiativa individuală. Toate celelalte societăți, aproape fără deosebire de nație, au *datoria* de a participa, și un „magistrat” liber ales, cu *mayorul* și cu președintele consiliului comunal, cu inspectorul școlar, cu personalitatea decisivă care e judecătorul, și el ales, adaugă petrecerii prestigiul persoanei și funcțiunii lor.

De aceia, conduși de vrednicul profesor Nicolae Benchea, mergem „oficial” la suburbia orașului care după un vechiu port de Indiană — ce arhaică poveste pierdută în tulburile zări ale începuturilor! — se chiamă Indiana Harbor. Doi polițiști cu șapci și, pe piept, cu o stea ca a marilor decorații europene, ne precedă pe biciclete. Ei au dreptul de a trece și atunci când semnalul roșu poruncește automobilelor să stea. Și pentru a face știut că trece autoritatea, care a venit la otel să mă invite, și cortegiul oaspeților, sirena lor se amestecă în vuietele celelalte, dominante și asurzitoare.

Trecem întâiu prin cartiere de căsuțe plantate la rând fără împrejmuire, fără notă personală. Casa olandesă a reapărut, vânăta, roșie, albastră, cu scara înaintând asupra străzii. Reclame cu haz, ca aceia a laptelui de la „vaca mulțămilă”, pătează câmpul care acuma e numai câlți incolori de iarbă uscată. Une ori aceiași reclamă se preface în statuie, în care interesant e pedestalul cu explicațiile.

Apoi locuințele se răresc: mari fabrici acopăr totul, și în această zi de Duminecă, cu valurile lor dese de ceață, de fum: noaptea aburii vor lumina ca valuri de foc și reclame roșii vor da impresia unui sfârșit de lume.

După aceia, acest Chicago de Răsărit se încheie. Indiana Harbor începe, cu căsuțele de muncitori, *nereale*, de sigur, dar îngrijite, curate cuiburi trecătoare în care însă cel ce se sălășluiește pe câțiva ani își poate afla mulțămirea. Fețe apar la ferestre: femei, copii — ca tot-

de-auna foarte drăgălași—, cari privesc îndelung, cu o zimbitoare curiositate, această defilare de automobile pe care flutură alături de „Star Spangled Banner” steaguri necunoscute. Ne-am oprit pentru a ne semnala. Și acesta e un mijloc pentru ca, precum spunea Regina Maria, „să punem România pe hartă”.

Pe piața d'înaintea „școlii înalte”, *high school*, gimnaziul (aici se numerează cele douăsprezece clase de la cea d'întăiu), mare clădire roșietecă fără stil, așteaptă ai noștri. Bune fețe ardelenesti, așa de cinstite, cu un larg zimbet de mulțămire, doamne în rochii de târg printre care atâtea porturi românești câte s'au putut găsi în fundul lăzilor, cununite albe pe care sânt insignele societății „Principesa Elena”, al cărui chip iubit se vede pe drapel, copii de toate vrăstele, în haine de serbătoare, și steaguri, multe steaguri — între care și unul italian—, cu vulturul, cu crucea, cu colorile noastre iubite, și stelele dese ale Americii, cu chipurile după fotografiile ale patronilor.

Primarul îmi dă un lung obiect de nichel, „cheia” orașului, așa cum se face aici, vorbind scurt, franc, sincer. Și apoi spre biserică.

Fiindcă aici e un mic Ardeal, cu toate despărțirile ca și cu toate legăturile lui, sânt două biserici solid făcute din lemn văpsit și tencuit, frumoase întruchipări care înfățișează o admirabilă pornire spre jertfă—una din ele fiind a treia oară zidită asupra a două focuri distrugătoare. La uniți, unde se face slujba aproape întreagă — aici s'a sfințit, la început, steagul, și deci ea primează, — o gospodărească grijă, o pornire spre podoabe care ne deosebește ori în ce loc, a strâns litografiile catolice, dulci îngeri de porțelană, tot ceia ce catolicismul adaugă zimbitor și alintat unei religii de smerenie solemnă. Ca în vechile lăcașuri de acasă, dascălul se trudește a da răspunsurile: pentru nimic în lume n'ar renunța la această onoare. De sus, din cafas, corul înalță cântece, lungi și triste cântece, ca niște plângeri care par a veni de la milioanele

de morți în suferință de-a lungul veacurilor de amărăciune. Și aud și aici, cum voiu auzi, și mai pasionat, la biserica legii vechi, acel glas de preot care e sfătuirea ascultată cu luare aminte, cuvântul lui Dumnezeu picurat în suflète primitive ori vijelia care chiamă la luptă.

Deosebit de mișcător e amestecul în slajbă al copiilor, drăguți copii albi, sănătoși, glumeți. Un mititel foarte serios spune Tatăl Nostru, un altul ni face un discurs. Cuvintele rituale trec pe rând pe buzele fetelor în haine de serbătoare. Peste tot, ca în țara lor veche, unde în biserică toate se cuprind și prin biserică toate se înalță, cea mai perfectă bună caviință.

După o clipă de odihnă în locuința parohială polonă, cu preoți de cea mai amicală întâmpinare — și steagurile defilează în mijlocul unei întregi populații răscolite de spectacolul extraordinar —, în casa polonă ospăț. Ardealul îi are secretul, și l-a păstrat și aici. Șase sute de oameni vorbesc prin mandatarii lor, pe când de pe scenă răsună cântece românești (cântăreța e fiică de Român și de Maghiară, măritată cu un Polon). Și apoi se așteaptă cuvântul. Sala de petreceri străjuită de albul vultur al Poloniei pare prefăcută într'a a treia biserică.

Seara, „producție” de musică și teatru. O părecne de actori veniți acum șapte ani de la noi, soții Ionescu Ardeal. Cum prind ascultătorii orice glumă care-i atinge în partea vie a sufletului lor! Coruri: cele americane încete, fără colorit. La ale noastre, în care sânt numai costumele neamului, se prind — și cât e de mișcător! — și femei de o vrâstă care pentru acea clipă își recapătă depărtata tinereță. Când se înalță aria de la vatră, tremurată de emoție, o întreagă viață li se năzare, vădit, înaintea ochilor înlăcrămați cari privesc peste apele învălurate ale Oceanului.

E numai ziua întâiu.

A doua zi avem prilejul de a vedea Primăria. Nimic din

oficialitatea europeană, solemnă și puțin ipocrită. Oricine, până la dactilografe, până la ușieri se presintă pentru a întinde mâna. Ca și la președintele Hoover, pare că sânt toți acasă. După niște gratii în mijlocul șirului de odăi, „închisoarea provisorie”. Niște negri, de o perfectă indiferență pentru situația în care se află și pentru privirile curioase care-i caută, par leit dobitoace la cușcă. Un tânăr alb, simpatic, vorbește la zăbrele cu o femeie care l-ar îmbrățișa dincolo de bare: o idilă de temniță, aproape duioasă.

Pentru a vorbi studenților despre România — aleg formația satului nostru, așa de mult deosebit de al lor — sânt dus la o „high school”. Mare zidire de cărămidă aparentă roșie, cu curți interioare, cu pereții îmbrăcați înlăuntru cu porțelană care se poate spăla. Săli de clasă cu scaune de fier și catedra joasă, culoare cu tablouri, unele originale, donate de elevi, cari printr'un decalog sculptat în marmură sânt îndemnați a privi școala ca o casă a lor.

Evreii români îmi arată ce a putut face și ce continuă a simți colonia lor, puternica lor colonie de aici.

Merg, întovărășit de profesorul Shrager, medic foarte căutat, nobilă figură de idealist, și de Ț. Landesco, șeful cercetărilor de criminologie, care-mi spune cu mândrie că nația noastră e cea mai blândă și mai onestă din câte le-a adunat soarta în America, la fabrica de mobile pentru copii a marelui industriaș Feldman. E o minune de tehnică. Pe o parte intră vagoanele cu lemne din Missouri, pe de alta pleacă lăzile care cuprind tot felul de obiecte, făcute după desemnurile acestui om inteligent și întreprinzător, care la doisprezece ani a plecat singur din Tecuciu, pentru ca, din simplu lucrător, să ajungă astăzi a întrebuința șase, șapte sute de lucrători, în mare parte simpatici Ceși, și a învarti afaceri de trei milioane de dolari. Lucrul în serie, cu mașinile care lucrează ca o mână dibace și ele-

gantă, își serbează triumful. Cutare negru nu face de cincisprezece ani decât să moaie în baie de văpsea verde spezele de paturi pe care o serie de ființi de fier, neînsuflețite, dar active, le-au luerat cu aceeași siguranță și cu aceeași incapacitate de a da artă. Lustrul se dă cu stropitoare în formă de revolver. Mecanic, umblă singure obiectele produse. Numai la cusut, la mici lucrări de detaliu, la împachetat se amestecă lucrătoarele, între care opera mai grosolană e lăsată ochioaselor negroaice de toate colorile cărora li umblă privirile scotocitoare, hoțești, în toate părțile.

„Congregația Evreilor români”, unde a fost primită solemn regina Maria, are, în vastul cartier evreiesc, o mare clădire de piatră cu o fațadă frumoasă. Sinagoga, școala, sala de petreceri sânt perfect ținute. O remarcabilă grijă de curățenie. Intr'un colț sala de rugăciuni pentru toate zilele. — Au vremea să vie acolo?— Vin bătrânii cari n'au ce face. Și aici noua religie a muncii, a cumplitei munci lacome de câștig, omoară religia cea veche, a riturilor îndelungate și a desfășuritelor contemplații.

Seara, mi se dă o masă de Evreii români. Mulți și în situații foarte bune. Discursurile se țin în englezește—unele frumoase al rabinului, care nu vine de la noi, e de o mare eleganță de formă și de o nobilă ideologie, care pune în perspectivă o înțelegere între „fiii Romei glorioase, dătătoare de pace pentru omenire timp de trei secole, și între urmașii profeților”. Această englezească, în care se amestecă accentele violente ale unui „american boy”, luptător în partidul republican, e însă de pură fațadă. Vanitate de a arăta ce au ajuns a fi în noul mediu al „porților deschise”. Dar orice glumă românească prinde, stârnind lungi țâșniri de râs; numai femeile născute în America nu înțeleg. Când un Evreu spaniol din Craiova cântă vechi arii de la noi, din care nu lipsește:

Șapte lei suta de raci,
Și pescarii tot săraci,

sânt în sală aclamații. Rosenthal, fostul director al „Adevărului”, uită atentatul stupid care era să-l curățe, și vorbește foarte mișcat de „voioșia și duiosia” românească prin care, în scrierile unui Bercovici și unui Diamant, s'a dat o nouă notă literaturii americane. Cuvintele mele de sfătuire, din care nu lipsește și critica, sânt ascultate cu atenție și îndelung aplaudate. Scriitorului ce sânt, i se dă o călimară de aur. Fiecare ține să-mi strângă mâna, fiecare spune de unde este, ce ruđe a păstrat. Un bătrân îmi declară bucuros că banii lui sânt la dispoziția sătenilor noștri pentru a cumpăra pământuri.

Dimineața, am fost cu o deputație de Români și de Evrei români la statuia, la cea mai mare din statuile lui Lincoln (o alta îl presintă ca zdravăn, senin, tânăr, lucrător).

Aniversara nașterii marelui președinte a dat o notă de ideologie, de distincție infamelor vrafuri de hârtie tipărită cu aceeași literă și sămănată cu fotografii, care reprezintă jurnalul american, detestabil monitoriu al crimelor și divorțurilor. Odată pe an omul e smuls din preocupările lui de câștig și pus înaintea marilor figuri inspiratoare; odată pe an se dă lecție de „cetățenie”. Odată pe an, școlile, supt drapelul înstelat, aduc omagiul aceluia care mai mult decât Washington, umbrit în „filosofia” lui abstractă, neglijat puțin în aristocratica-i isolare, intrupează democrația luptând pentru drept. Unde sânt noii veniți, cei ce strigă spre libertate, el e zeul rapător de cătușe, magul înflăcărat mergând cu siguranță, peste primejdia vieții, beat de prevederea martiriului, către steaua care niciodată nu se poate clinti.

Ce bună e o lecție de „Lincoln” în clipa când mii de cârciume clandestine servesc clienți aproape copii, când, nu numai șampania e la banchetele bogăției, dar în cămăruțele studenților — și studentelor — se beau cu

sete alcoolurile impure, când nunți se improvisează, înaintea preoților speriați, după miezul nopții, când negri afumați împuşcă pe tovarășii lor de petreceri în automobile, când *gunmenii*, „oamenii cu puști” aai bandelor îmbogățite cu contrabanda organizată a băuturilor și anarhiștii supt douăzeci de ani apar, strigând: „mânile sus”, în adunări pentru a le prăda — ca mai ieri, când o mie de bănuți au fost aruncați în temnițe de *attorneyul* care s'a jurat să spargă cuibul crimei, să trimeată aiurea păsările roșii stilate pentru faptele rele în serie...

Dar toate acestea se uită când măreția electricității curgând în fluvii coboară cerul pe pământ. Oteluri, spitale, cu atâtea zeci de rânduri, redacții, case de locuință, scilpesc din mii și mii de stele, valuri de lumină joacă în aier reclamele, reflectoare care orbesc aruncă pânze de flăcări asupra fațadelor care se cer văzute. E un vârtej de raze, o nebunie luminoasă, un desfrâu astral spintecând făcând bucăți întunerecul nopții de-asupra lacului imens, a zăpezii și ghețurilor țermului.

Bănățeni sânt Românii din Chicago. Cei mai mulți dintre dânșii veniți d'înainte de războiu, alții cñemați, din familia lor, de către aceștia. Bănățeni oacneși și vioi, ducând aici frumuseța, zburdăciunea, sângele lor iute și iubirea lor de cântec.

Sânt dus la biserica lor (și aici vechea clădire a ars și una nouă s'a făcut în loc). E într'un depărtat suburbiu, unde grupul românesc, important, are ca vecini pe Italiani. Cele două nații, așa de apropiate, nu sânt în legătură. De curând ceva s'a întâmplat care a pus între ei alte sentimente decât ale frăției. Un incendiu a distrus o parte dînt'r'o prăvălie italiană: se spune că, pentru a împiedeca orice cercetări serioase ale societății de asigurare, proprietarul a pus două bombe, dintre care una, luând foc, a frânt imobilul bucăți, dar a păgubit și casele vecine. Cel închis

sânt în sală aclamații. Rosenthal, fostul director al „Adevărului”, uită atentatul stupid care era să-l curățe, și vorbește foarte mișcat de „voioșia și duioșia” românească prin care, în scrierile unui Bercovici și unui Diamant, s'a dat o nouă notă literaturii americane. Cuvintele mele de sfătuire, din care nu lipsește și critica, sânt ascultate cu atenție și îndelung aplaudate. Scriitorului ce sânt, i se dă o călimară de aur. Fiecare ține să-mi strângă mâna, fiecare spune de unde este, ce ruđe a păstrat. Un bătrân îmi declară bucuros că banii lui sânt la dispoziția sătenilor noștri pentru a cumpăra pământuri.

Dimineața, am fost cu o deputație de Români și de Evrei români la statuia, la cea mai mare din statuile lui Lincoln (o alta îl presintă ca zdravăn, senin, tânăr, lucrător).

Aniversara nașterii marelui președinte a dat o notă de ideologie, de distincție infamelor vrafuri de hârtie tipărită cu aceeași literă și sămănată cu fotografii, care reprezintă jurnalul american, detestabil monitoriu al crimelor și divorțurilor. Odată pe an omul e smuls din preocupările lui de câștig și pus înaintea marilor figuri inspiratoare, odată pe an se dă lecție de „cetățenie”. Odată pe an, școlile, supt drapelul înstelat, aduc omagiul aceluia care mai mult decât Washington, umbrit în „filosofia” lui abstractă, neglijat puțin în aristocratica-i isolare, intrupează democrația luptând pentru drept. Unde sânt noii veniți, cei ce strigă spre libertate, el e zeul răpător de cătușe, magul înflăcărat mergând cu siguranță, peste primăjdia vieții, beat de prevederea martiriului, către steaua care niciodată nu se poate clinti.

Ce bună e o lecție de „Lincoln” în clipa când mii de cărciume clandestine servesc clienți aproape copii, când, nu numai șampania e la banchetele bogăției, dar în cămăruțele studenților — și studentelor — se beau cu

sete alcoolurile impure, când nunți se improvisează, înaintea preoților speriați, după miezul nopții, când negri afumați împuşcă pe tovarășii lor de petreceri în automobile, când *gunmenii*, „oamenii cu puști” aai bandelor îmbogățite cu contrabanda organizată a băuturilor și anarhiștii supt douăzeci de ani apar, strigând: „mânile sus”, în adunări pentru a le prăda — ca mai ieri, când o mie de bănuți au fost aruncați în temnițe de *attorneyul* care s'a jurat să spargă cuibul crimei, să trimeată aiurea păsările roșii stilate pentru faptele rele în serie...

Dar toate acestea se uită când măreția electricității curgând în fluvii coboară cerul pe pământ. Oteluri, spitale, cu atâtea zeci de rânduri, redacții, case de locuință, scilpesc din mii și mii de stele, valuri de lumină joacă în aier reclamele, reflectoare care orbesc aruncă pânze de flăcări asupra fațadelor care se cer văzute. E un vârtej de rațe, o nebunie luminoasă, un desfrâu astral spintecând făcând bucăți întunerecul nopții de-asupra lacului imens, a zăpezii și ghețurilor țermului.

Bănățeni sânt Românii din Chicago. Cei mai mulți dintre dânșii veniți d'înainte de războiu, alții chemați, din familia lor, de către aceștia. Bănățeni oacneși și vioi, ducând aici frumuseța, zburdăciunea, sângele lor iute și iubirea lor de cântec.

Sânt dus la biserica lor (și aici vechea clădire a ars și una nouă s'a făcut în loc). E într'un depărtat suburbiu, unde grupul românesc, important, are ca vecini pe Italiani. Cele două nații, așa de apropiate, nu sânt în legătură. De curând ceva s'a întâmplat care a pus între ei alte sentimente decât ale frăției. Un incendiu a distrus o parte dînt'r'o prăvălie italiană: se spune că, pentru a împiedeca orice cercetări serioase ale societății de asigurare, proprietarul a pus două bombe, dintre care una, luând foc, a frânt imobilul bucăți, dar a păgubit și casele vecine. Cel închis

vorbește de răsbunarea unui conațional. Ziarul românesc *Libertatea* presintă una din familiile cărora astfel li s'au făcut grele pagube.

În biserică slujba se face răbdător, după vechea ădătină. Cântările, la început stângace, devin din ce în ce mai sigure, mai aprinse; glasuri nouă se prind, și ale copiilor, înșirați în fața altarului cu panglicile tricolore pe cămașa albă, cu ghetuțele legate cu sfori ca să samene a opinci. De la o bucată de vreme preot și cântăreți par a pierde simțul locului și al clipei: e un plâns desperat către țara îndepărtată. Ochii credincioșilor cari pentru a ne primi și-au pierdut la fabrică o zi de muncă se umplu de bune și sfinte lacrimi.

Trecem la clădirea pe care obștea românească o posedă. În rândul de jos e sala de adunare, în cel de sus școala. Toată lumea se adună pentru a asista la încercarea copiilor, cari cu multă greutate, lăsați toată ziua, prin forța împrejurărilor, în mâna străinilor, sânt ținuți în cunoștința limbii părintești. Pe rând, chemați de părintele Opran, căruia i se datorește această mică organizare, ei recitează versuri din cartea de cetire adusă din țară și în locul căreia s'ar dori o alta, mai potrivită pentru împrejurările nouă. O doamnă face să ciripească și copilașul a-bia ridicat pe care-l ține în brațe, și ce mândrie părintească atunci când din buzele suptiri iese cântecul românesc!

Ii regăsesc seara, împreună cu mulți, foarte mulți alții, cuprinzând una din sălile mari ale orașului. Porturile de aur, argint și roșu ale Banatului îmbracă pe sprintenele fete care, cu doamna preoteasă în frunte, servesc cu atâta grație prânzul pentru ca, întrerupându-se, să facă a se auzi pe scenă cântarea pentru care e vestit Banatul.

Cuvinte nu pot cuprinde bucuria pe care o dau celui venit de departe ca să cerceteze o viață națională amenințată de astfel de scene. De ce s'ar pierde pe meleaguri străine

atâta vlagă și atâta vioioșie? Și de ce, îndemnând „acasă” pe fiecare, am auzit spuind: „Nouă ni place aici”? De ce între băieți vorbirea aproape exclusivă a limbii engleze? De ce această fatalitate pe care mintea o înțelege, dar înaintea căreia inima se revoltă? De ce să pierdem pe oamenii muncii, atunci când ne mănâncă paraziții politici?

Am fost și la Germanii bănățeni, plecați în zilele rele ale prigonirii maghiare. Sânt oameni înstăriți, unii bogați. Numărul lor e uimitor de mare. Intre 600.000 de Germani ai orașului-lume ei numără nu mai puțin decât 30-40.000. Și aici puteri smulse pământului românesc, viitorului țerii mari care, și pentru dânșii, s'a întruchipat. Buni catolici, ei au biserica lor de o parte. Politica li este, spun ei, germană: una cu a tuturor fraților de sânge. O politică neafiliată la a marilor partide americane. Șvabul, Germanul în genere, ține samă de valoarea omului, dar și de spiritul de libertate al politicei lui, de sentimentele pentru rasa lui germană. În războiu ei n'au mers încucuroși, „ca să-și ucidă frații”; au cerut un serviciu acasă. Au fost priviți atunci cu neîncredere, cântăriți ca „nație de al doilea rând”. „De atunci lucrurile, s'au schimbat, dar rana a rămas în suflet.”

Merg une ori acasă, și primesc scrisori. Ar vrea ziare, reviste. De regimul românesc nu sânt nemulțămiiți. Știu că li-am deschis școlile închise de Unguri. Pomenesc de unele frecări locale, la Bocșa și aiurea, dar fără năcaz. Înțeleg că sânt lucruri care vor trece. Cu înduioșare câte unul spune că n'a uitat românește; se trimet salutări la ai lor de acasă, se dau adresele rudelor din București. Nu ni dăm sama câte gânduri bune se îndreaptă spre România și cât trebuie să facem, cum trebuie să fim pentru a le merita.

Prin East Chicago. Mai e nevoie să spun ce e înșirarea fără sfârșit a cutiuțelor neîmprejmuite? Ne oprim la

biserica unită. Perfectă rânduielă, iubitoare grijă a preotului pentru orice amănunt de împodobire. Toată aleasa gospodărie a Ardealului în locurile cele bune ale lui. Apoi spre *Gary*, unde ne așteaptă, dacă nu una din coloniile cele mai numeroase, dar din cele mai pline de inimă, mai tari în credință față de țară și de neamul lor, ale Românilor pribegi.

Orașul, la care ajungem îndată, e creațiunea puternicelor fonderii de oțel. Acum un sfert de veac era câmp aici. De atunci s'a adunat o lume din toate părțile care formează astăzi o populație de 120.000 de oameni, în care ai noștri sânt vre-o 1.500 (exact, după statistica părintelui Reu: „280 de familii, 180 de oameni singurateci, 135 feciori și fete de la 16 ani în sus, 370 de copii până la 16 ani”). Numele orașului e al președintelui societății care „a zis și s'a făcut”. Viața economică creiază aici subit astfel de așezări, lipind pe nesimțite, de-a lungul largilor străzi drepte, căsuță de căsuță. Aici munca așa de grea, în arșița cumplită, aduce și o plată bună, așa încât mai toate locuințele sânt bine alcătuite, curate și înfățișează un însemnat confort.

În mijlocul orașului se strâng bisericile: toate varietățile crucii răsăritene: românească, rusească, grecească, se întâlnesc aici. Grecii au avut simțul de a păstra în marea și frumoasa lor clădire, foarte bine situată, și formele tradiționale de acasă: cupola, cele două turnulețe cu vârfurile rotunzite. Sârbii au avut ambiția de a ridica, în acest centru chiar, o solidă casă națională, pe frontonul căreia scrie: „Serbian Hall”, dar discordii în comunitate au făcut-o să fie înstrăinată. Odăile menite prăvăliilor sânt goale.

Și aici, în biserica ortodoxă, plină de lume, ce oviavioasă bună cuviință, ce nobilă atitudine față de oaspeți! În fața icoanelor mari ale catapetesmei, de un bun stil, care s'ar părea aduse din țară, slujba se desfășură frumos în clipierea lumânărilor împodobite. Predica părintelui Reu gă-

sește vădit răsunet în inimile bune ale acestor oameni chinuți, cari din micile lor economii au făcut minuni pentru familiile și pentru obștea lor. E aici un adevărat început de burghezie românească, îngrijită de a-și ridica odraslele cât de sus.

Ii văd seara, la masa comună, în care se servesc bucatele de acasă. Mulți sânt Făgărășeni. Când li se vorbește de munții și de Oltul lor, „îi taie la inimă”. Alții, ca preotul, sânt din părțile bistrițene. Nu lipsește câte unul tocmai din depărtatul Vest românesc, din Satul-Mare, din Sălagiu. Un Macedonean plângea când am vorbit cu laudă de ai lui. Un Evreu român, care evita și cuvântul de „Evreu”, avocatul Sam Shor, om de autoritate și de distinsă elocvență, vorbește după *aproape patruzeci de ani* de înstrăinare cum nu poate vorbi mai bine oricare alt Român.

Uniți cu frații din Harbor, Românii se dovedesc în cea mai desăvârșită frăție de gând și de simțire. Imi arată nu numai ce simt, dar și ce pot. Vechile noastre arii răsună în marea sală peste care fâlfâie colorile americane și românești (se cântă și ambele imnuri,—al nostru cu câtă discretă duiosie!—, iar la biserică se pomenia și aici „regele nostru Mihai”); accentele „Steluței” tremură în aier ca o lacrimă în colțul ochiului. Copiii, cărora se caută, cu atâta greutate, a li se păstra caracterul național, își arată talentele. Un drăcușor de fetiță, care n'are mai mult ca șase ani, fata d-lui Nicoară, joacă toate danțurile cu o grație indescrribibilă și cochetăria ei precoce avea gesturi de o supremă eleganță: bate pe toate baletistele din lume.

Am văzut și o școală americană, o școală de un tip special, care merită să fie descris.

La Indiana chiar, mi s'a arătat o „high school”. Mare zidire de cărămidă aparentă, foarte largi culoare, săli de clasă mai mici. Tablouri *originale*, date de Stat, împodobesc pereții. O mare sală de baie. Inscripții pe marmură, dând învățăături pentru școală și viață.

Aici se încearcă altceva, al cărui scop, într'un loc unde adevărații Americani sânt abia zece la sută și scad tot mai mult, e ușor de înțeles. Mașina de asimilare întrebuintează și învățământul, dar într'un chip original și curios, având multe părți bune și altele mai puțin bune, până la acelea care mi se par a nu fi bune de loc.

În trei rânduri — înțelegeți *numai trei* — se țin trei mii cinci sute de copii, de la *kindergarten* la clasa ultimă de liceu. Când iese, e o învălmășeală amețitoare, un piuit asurzitor de glasuri. Fiecare face ce vrea: pleacă, rămâne în clasă, încunjură pe profesori și profesoare, trece în sălile de sport. Albi de toate colorile, negri de toate nuanțele. Băieți și fete. Turnul Vavilonului, cu limba englesă obligatoare.

Ca să încapă atâția, sânt împărțiți la deosebite ocupații. Unii ascultă lecția — care, pentru cei pedepsiți, continuă și după oară —, alții își cearcă mușchii la „naționalul” foot-ball, alții topesc metal în mici furnale ori fac fierărie, pe când colegii încearcă desemn după natură; într'un loc, pentru fete, e puțința de a face crescătorie de păsări. Teorie și practică se amestecă în acest cazan de unificare.

Reală sau numai separată? Pot negrii să fie, cu toată inteligența unora, de o samă cu albi? Nu aduc instincte de sclăvie, patimi barbare, sugestii brutale? Și albi chiar în ce gând superior pot ei fraternisa? Ajunge school-book și foot-ball pentru a-i unifica?

Și, cu toată îngrijirea *nurselor*, grija doctorilor și dentiștilor, baia la sosire și la plecare, e aici un praf, o anarhie de geamuri sparte, o duhoare de negru în lavatorii, o murdărie de pete hăde pe care mingea le așterne pe păreți, lucruri care pot ajuta ceia ce e mai primejdios în această societate fără alt chiag decât munca și câștigul: brutalitatea, dacă nu cea aparentă, căci nimeni nu coțeste, nu injură, nu jignește pe concetățeanul său, dar cea care, ascunzându-se supt forme sociale convenabile, e mai grea de desrădăcinat.

De la Chicago spre *Aurora*, un centru pentru lucrul la căile ferate. Se deșiră aproape fără întrerupere căsuțele de muncitori, așezările de fermieri. Natura e îngăduită numai ca decor, mai puțin: ca teren încă disponibil. Nume franceze: La Grange, sau de o recentă poezie sentimentală (ca și *Aurora* însăși): Eola. Cele d'întăiu se explică prin trecutul regiunii.

În adevăr descoperitorii au fost Francesi. Unde e imensul, interminabilul, triumfantul oraș de industrie și comerț a fost acum trei veacuri coliba celui d'întăiu descălecător, La Salle, al cărui nume e păstrat încă pentru unul din cartierele orașului. Numai în veacul al XVIII-lea, în a doua jumătate, în epoca de rătăcire, de totală lipsă de prevedere și de orizont a politicei franceze, condusă cu sforicelele de mătasă ale femeilor de la Curte, s'au jertfit Angliei, fără cea mai mică șovăire, teritorii care erau să însemne așa de mult pentru omenire.

Aurora are în centru aparența cartierelor mijlocii din metropola vecină. Noaptea e o nesfârșită tremurare de lumină în toate colorile de-asupra caselor care altfel nu fac nicio impresie. E inutil să spun că nicio clădire nu se deosebește de celelalte.

Românii sânt aproape două mii, formând vre-o trei sute de familii. În mare parte din Sălagiu și din părțile **Satului Mare**. Harnici muncitori, plătiți mai slab decât la usine. Dar din puțina lor agoniseală, pe care au încercat fără noroc s'o fructifice în România care devalorisa, ei au făcut lucruri mari. Biserica unită, cea mai frumoasă ca stil și ca materiale din tot ce am văzut până acum în America, e făcută din cărămidă aleasă; un pictor italian a schițat trandafirii îngeri în bolți, catapiteasma e lucrată cu evlavie și cu o deplină pricepere a obișnuințelor românești de un German din Timișoara; porțile sânt datorite unui Român care a cunoscut pictura lui Smigelschi în catedrala din Sibiu. Alături e o foarte bună casă paronială pentru părintele Manu, Someșan, fost pe vremuri la Prislo-

pul Domniței Zamfira, preotul însuși fiind unul dintre inițiatorii și ctitorii acestor măndre lăcașuri. Școala, cu două rânduri, făcută, cum o arată contraforturile gotice, din vechea biserică, înădită și înălțată, are — singura în toate coloniile — întregi opt clasele și dă diplome recunoscute de Stat. Lecțiile le fac și călugărițele americane, așezate într'un pavilion vecin, care-și fac devoțiunile tot la uniții noastre. Se pregătesc și călugărițe române.

La ospățul cu gustoase sarmale ca acasă s'au adunat o parte din oamenii noștri. Bune fețe însemnate de greul muncii. Când se închide lucrul, e un val de mulțime care se revarsă. Trei șferturi din colonie sânt aici, cu femeile, cu copiii, până la cei ținuți în brațe. Se sfiesc a vorbi fiindcă li se zice că, atinși de înstrăinarea limbii, „bășăduiesc” împestrițat cu ungurește, dar ce limpede și cald se rostește unul dintre acești fii credincioși ai nației! Și ei țin să-mi arăte ce pot în cântec: întâiu copiii, al căror cor e plin de atâta avânt; apoi, într'un colț, vibrantele glasuri ale bărbaților care se întetesc până la entuziasmul cel mai înduioșat când li zboară de pe buze versurile îndelung, apăsate, dureros repetate ale „tricolorului”:

Pe mormânt atunci să-mi puneți
Mândrul nostru tricolor...

Apoi în noapte cuțiușele de oțel ale trenului ne duc în Statul Ohio la marea colonie din Cleveland, 1.000 de Români, un oraș întreg.

4. A doua metropolă a Românilor: Cleveland.

În fulguirea rară a dimineții glaciale apar ca într'un oraș european — așteptând sky-scrapereurile, indispensabile oficiilor — puternice zidiri oficiale, în stilul cunoscut nouă. Un mai vechiu monument veșnicește izbânda din

războiul succesiunii. Larga stradă pare mai calmă, poate pentru oara așa de timpurie.

Un pod de două milioane de dolari, cu două rânduri, trece peste o adâncătură în care fumegă, alb, negru, galben, toate fabricile orașului de un milion de locuitori. Dincolo de dânsul începe cartierul celor vre-o 3.000 de Români, strânsi împreună așa de mult, casă de casă, încât ei numesc în glumă „strada București” una din vasele artere care străbat acest cartier.

Ne oprim la biserica veche unită, care se păstrează încă bine îngrijită și cochetă. Icoanele, executate de un străin, sânt foarte cuviincioase. Un mic grup ardelean ocupă băncile. La biserica ortodoxă, unde servește preotul, e o mare mulțime călduroasă, înduioșată, ca și păstorul ei, al cărui graiu blând, în alese legături de frasă, mișcă adânc; nu odată ochii îi înoată în lacrimi când vorbește de țara îndepărtată. Soția e fiica preotului din Vlădeni, între Brașov și Făgăraș, pe care l-am cercetat odată, atunci când ea poate nici nu era născută. Corul, care execută cu precisiune și avânt liturghia lui Dima și a lui Musicescu, e cu desăvârșire impresionant. La biserica de zid a uniților, cu același harnic preot ca redeșteptător al conștiințelor adormite, credincioșii au fost smulși maghiarisării une ori aproape complete, — și cu ce credință stau ei supt faldurile tricolorului cusut cu aur! O veselă sală e proprietatea Românilor și, când vorbesc în ea, fiecare glumă prinde, fiecare sfat află răsunset.

Iar seara e o frumuseță să vezi oamenii mândri și plini de vlagă, femeile elegante ca niște represintante ale unei vechi rase selecționate.

Otelul, care păstrează ceva din vechile obiceiuri liniștite înaintea furtunii sociale de astăzi, are în serviciul său numai negri, integrali, sau, mai ales, amestecați, „Afro-americiani” a căror culoare e une ori mai deschisă decât a unora din Țiganii noștri. Negri la odăi, negrese la as-

censoriu, negri la serviciul restaurantului, până la inspectorul lui, negri ca portari.

Problema neagră preocupă din ce în ce mai mult opinia publică a acestei țeri, care se simte prefăcându-se zilnic și caută linii de orientare pentru viitor.

S'au aruncat — și de șefii lor, cari sufăr de inferioritatea actuală — mai multe soluții, de la aceia a întoarcerii în Africa, firește absolut imposibilă, și față de negrii de acolo, cu totul alții, și față de stăpânitorii europeni ai teritoriilor, la întemeierea unui Stat negru în America, de unde ar ieși însă un antagonism fățiș, și supt raportul politic-teritorial, între cele două rase. Acuma curentul, chiar în Sudul care li interzice tovărășia în restaurante, în otele, în trenuri și tramvaie, pe stradă, este spre asimilare.

Negresele sânt, spun toți, căutate de albi, și atâtea albe chiar ar avea o bolnavă slăbiciune pentru negrul buzat cu trupul de bronz. Mulatrii sânt pe toate drumurile și de toate colorile, până la domnișoara abia cafenie, cu părul lins și nasul format, cu buzele fine, care numai în lucirea răpede a ochiului lacom de iubire are tresăririle violente ale rasei sale. Și astfel se poate arunca profeția că de acum în vre-o jumătate de veac negrul ca atare va dispărea și prejudecățile rămase până azi vor face să rădă urmașii cari vor avea fiecare o picătură de sânge negru sau o legătură morală cu lumea credincioasă neagră. Deocamdată, pe lângă câțiva oameni de școală, scriitori și artiști — niciun om politic deocamdată—, negrii de ambele sexe suie și coboară ascensoarele, spală cu mătura marmura gărilor, păzesc poarta otelelor și smuncesc farfuriile oaspeților la restaurante.

Când, la anul 2000 al profețiilor, chestia de rasă n'ar mai exista, după acești prooroci poate cam grăbiți în concluziile lor, e o întrebare dacă se va mai păstra simțul de familie, a cărui slăbire va fi ajutat la fusiunea unor formațiuni fizice și morale așa de deosebite.

Mulți proclamă de acuma că ea se duce, că trebuie să se ducă și că ar fi absurd, monstruos, dacă nu s'ar duce. Nu e liber fiecare om? Nu e stăpân, cum zicea cândva la judecată o cunoscută canalie de la noi, pe trupul său? O femeie ca și un bărbat. Unul îți poate plăcea un moment, dar pentru atâta nu strici asociația interesată cu celalt. Nu se fac astăzi căsătorii la orice ceas după prima vedere, așteptând divorțul peste o săptămână, cu fotografia frumoasei părechi în ziare? Nu publică o actriță istoria celor vre-o opt căsătorii ale ei? Și apoi, odată ce fiecare-și face o carieră, și una deosebită, copiii fiind în sama societății, odată ce casa nu mai e casă, ci colțul de dormit, ce înțeles poate să mai păstreze vechea familie? Se strigă contra bunicilor „idoli”, cari trebuie priviți ca niște străini, contra iubirii părintelui pentru copilul de alt sex, ceia ce se explică — ce grozav! — prin literatura hidosului Bernad Shaw și prin descoperirile smintite ale lui Freud. Și tineri studenți răspund răpede la chestionare îngrijite, arătând că nimic din trecut n'a rămas în concepția lor despre legătura între sexe.

Dar odată cu problema economică a închiderii debușeurilor și a dispariției materiei prime, cu problema demografică a decăderii unei rase chinuite zi și noapte, se pune și aceia, morală, a suprimării oricărei legături între oameni decât aceia a folosirii trupești a unuia de către altul.

Clevelandul mai are o parte pe care o descopăr, mergând la Universitate, la Universitatea de sport și de studii, în care e așa de greu să găsești studenți, așa încât, conferința pentru dâșii o ascultă profesorii. Aici e așezarea cea veche, casele de câteva decenii, acelea care de atâtea ori și-au schimbat proprietarii ori care din stăpânirea unei familii au ajuns lăcașul unei instituții. Bune mari case comode pentru oameni bogați, și cu oarecare răgaz, pentru gospodarii și lumea de gust a cărui rasă de mult s'a stins. Fiecare în felul ei, cu frontoane și rotonde, cu coloane albe, cu grațioase decorații. De pe câte una, în lipsa cui

a iubit-o, tencuiala colorată începe a se desface. Parvenitele de lemn se vor fi bucurând de ruina acestor aristocrate. Și în acest mediu de oarecare vechime biserica, în loc să se pitească umilă, vârful turnurilor abia ajungând la începutul unui sky-scraper ca acela cu turn ascuțit al gării, care, măcar, e elegant, se răsfăță larg în spațiul deschis. Prin coloarea vie, prin vitraliul care se vede și din afară, prin amestecul armonios de linii gotice și de mari ferestre rotunzite, ea atrage privirile și impune respectul.

Un Museu de mare interes e o podoabă a orașului. În frumoasa clădire de cel mai limpede stil clasic opere de artă, adesea foarte rare, sânt așezate în odăi care, după cel mai nou și mai potrivit sistem de orânduire, formează reconstituiri istorice. Une ori elemente de mare preț se pierd puținel în această alcătuire. Astfel două delicioase schițe de Fragonard și de Boucher pe părății unui salon din secolul al XVIII-lea. Vechi smalturi de Limoges își amestecă adâncul albastru, tragicele linii aspre cu cine știe ce obiecte din altă epocă, într'o vitrină de bibelouri mixte. Ba încă și câte un ivoriu bizantin, de cea mai nobilă factură a secolului al XI-lea. Astfel grațioasa presintare în jeț înflorit cu largi flori a Maicii Domnului cu pruncul, între îngeri cari zboară, figura având ceva din farmecul, de intimă poezie gânditoare, al artei franceze din cele două veacuri următoare; jos numele artistului sau al donatorului: *Ἀλλόνης μάρτυρος δούτης*. Ori caseta care înfățișează pe capac și pe părății laterali, între elegante rosete, povestea Creațiunii și a celor d'intăiu suferinți omenești, cu Eva desfăcându-se din coasta lui Adam, cu copacul cunoștinții binelui și răului — anume amănunte arată *adevăratul* caracter al păcatului, prin linii care se desfac din unele părți ale corpului —, cu Avel străpuns de cuțitul lui Cain. Opere în fildes și în champlevé arată adâncă influență a acestui Bizanț, fabricând „micul articol” pentru

orice călător și pelerin, asupra artei Apusului, până în regiunile Rinului și până în Franța de Răsărit. De aici trecerea e ușoară la rotundele, albele creațiuni ale seni-nei ceramici italiene, de meșterii mai mărunți, între care creațiuni una, de o emergică rusticitate, Samaritana lui Giovanni della Robbia, poate fi pusă între ce a dat mai bun arta din acest timp al primei Renașteri. Unică e fântâna de argint și smalt, găsită la Constantinopol, în care lei, dragoni, figuri omenești se amestecă în cea mai rafinată, dar nu și coplesitoare, varietate.

Pe lângă interesante pagini de miniatură, și un splendid covor de Tournay, pe lângă o mare colecție de armuri destul de rare, Muzeul înșiră o foarte aleasă succesiune de picturi din toate școlile. America însăși e mândră că poate prezenta câte ceva din portretele unei întregi școli de răbdători portretiști înainte de revoluție sau din vremea luptei pentru libertate: Hurd, Hesselius, Sully, Jarvis, în a căror onestă familiaritate se simte ceva din spiritul care însuflețește arta engleză din vremea unui Hogarth care, e adevărat, este și a lui Reynolds, a lui Romney și West, de cea mai aleasă distincție. Din această inspiratoare artă a vechii patrii vin doi Turneri, dintre cări unul, cu un peisagiu de fantasmă, plin de coloane antice și de arbori din Sud, în fața căror marea-și joacă diafanele, bizarele iluzii de formă și culoare, e una din marile pânze ale descoperitorului minunilor aierului liber. „Lesbia înainte a pasării moarte” a lui Reynolds e încântătoare de a-titudine ca și de perfectă tehnică.

Ceva din pictura Țerilor-de-jos, un Wouvermans, doi Teniers, o învălmășită pânză rumenă a lui Rubens, și din a Germaniei la sfârșitul evului mediu. Italienii sânt larg reprezentați, de la dulcii Sienesi răsători, de la Florentinii încă stângaci, la un Morone și un Bassano, la școala lombardă, cu Luini, la un Tintoretto neisprăvit, de o impresionantă și unică sinceritate: Madona și copilul, în schițarea largă, cu aspre dungi roșii și albas-

tre, având ceva cu totul străin de arta, larg răspândită, a marelui decorator. Vre-o două pânze ale lui Greco, între care una cu opoziții de colori tari pe planuri de o neobișnuită îndrăzneală; cum e vecină cu tabloul lui Tintoretto, influența acestuia asupra îndărătnicului iconar cretan e vădită.

Francesii au un Poussin, ale cărui mici figuri cu caracteristica iscălitură de adânc albastru sânt cuprinse într'un peisagiu de adâncimi și luminișuri de cea mai fericită descoperire, pe care îl scade doar întru câțva luminoasa visiune însoțită a vecinului tablou de Claude Lorrain. Intunecat și tragic, cu figurile orientale pe care le încadrează, colțul de pădure bătrână al lui Delacroix, și ochii se opresc îndelung, fermecați de incomparabila idilă a lui Puvis de Chavannes, albe trupuri rătăcind prin poieni de eliseană seninătate. Școala francesă se prelungeste până la crudele adevăruri, luate într'un gest, ale lui Degas.

Școala de la Barbizon a avut fericiți școlari în America, și un Homer D. Martin, un Winslow Homer, un Golden Dearth, un Kent și Kroll aparțin celor mai buni peisagiști ai epocii moderne, precum în „fata din Veneția”, Duveneck, mort în 1919, arată rari însușiri de prindere subită a pitorescului exotic.

Gravurile pun alături imaginația rudă a Germanilor Schongauer și Dürer cu cea mai superbă visiune a lui Mantegna, o înmormântare a lui Hristos de o nemărginită durere, cu Turcii din Craii de la Răsărit ai lui Luca de Leyda, cu lupta de tauri a lui Goya, animalul triumfând peste grămađa victimelor, cu delicate întrezăriri venețiene de Canaletto, cu tenebrele străbătute de sacre lucruri ale lui Rembranț.

Intre curiosități, cele două covoare din Italia-de-Sud (Terra di Lavoro, Campania), ale căror figuri geometrice arată originea balcanică, greacă sau albanesă, a meșterilor populari.

Drumul la Akron străbate cartierele mărginașe ale ma-

relui oraș. Case risipite, ale lucrătorilor cari vor aceeași lumină, cari sânt însă stăpâniți de amintirile gospodărești ale țerii de naștere, având plăcerea de a locui, de a locui în adevăr acasă la dâșii, cu puțină poezie rustică în jurul lor.

Șirul de lumini se întinde des, nesfârșit. Din sat în sat, de fapt orășele, treci pe nesimțite. Aici viața omească e tangibilă, cu tot ce ascunde și cere sufletul individual. Apoi străbatem în noapte regiuni de cultură, în care casele fermierilor adorm de la lăsarea amurgului. La capăt, peste alte cartiere orășenești din margine, intrăm în lumina săltăreață, de multe colori, în zvonul necontenit de automobile al Akronului.

E o creație, de mai multe decenii, a fabricilor de „gumă”, adevă de cauciuc pentru roatele „carelor”, și pentru orice alte întrebuințări. La acest ceas imensele clădiri cu sute de ferești aruncă țîșniri de lumini tari asupra străzilor agitate. Când ne vom întoarce de la adunare, aproape de miezul nopții, va fi aceeași frământare de muncitori, oboșiți, palizi, supti: echipa de seară, echipa de noapte, îmbulzind tramvaiele care aduc și cară înapoi.

La ai noștri, mai puțin bogați ca ajurea, e o bucurie. Toate regiunile sânt înfățișate în mulțimea care strigă de mulțămire la atingerea cu țara neuitată. Sânt Sălăgeni și Olteni din Țara Făgărașului, sânt albe Sibience, sânt Bănățeni de la Curtici și de la Beba, sânt Arădani, oameni pătrați, voinici, e câte un Bucovinean din preajma Sucevei, câte un Macedonean de la Florina, câte un Bucureștean chiar. Graiul dulce al preotului ardelean gâlgâie de lacrimi. Un Evreu din Bârlad, devenit creștin, citează, în cea mai pură românească, Evanghelia și plânge și el asupra locurilor de naștere.

A doua zi, în ceața și fumul pe care nu le poate birui un biet soare timid, speriat de câte face omul, larga

stradă, văzută de la fereștile unui otel de modă veche, cu tablouri dulci și naive, cu mobile lustruite de mâna omenească, presintă aceeași strecurare de lume săracă muncită, același alaiu spre pâne de muncitori îmbrăcați smerit, cu caschete, cu capetele goale, de femei alergând după nevoile casei. Pare curioasă, în fața unei florării, frumoasa fată, de o supremă eleganță, care, nerăbdătoare, bate trotoarul cu vârful elegant al piciorușului. Aici mi s'a părut că e mai multă durere omenească robită Impărăției mașinelor decât în orice alt loc din Statele-Unite. Totuși mi se asigură că oamenii câștigă foarte mult, că pot realiza economii însemnate, dar li place a cruța.

Un cartier nou duce spre *Kent*, unde e școala normală a Statului, care m'a invitat să vorbesc. Creațiuni noi pentru oameni mai bogați; mici capricii de artă dau caracter clădirilor răzlețe, care rămân însă credincioase, în liniile generale, tipului consacrat, cu neputință de izgonit de acuma înainte. Totalul face impresia unui cochet cottage engles. Grădini însă nicăiri în vaga împrejmuire fără ăespărțiri.

Ajută la această plăcută înfățișare natura. Ea are cel mai frumos aspect pe care l-am întâlnit până acuma în America. În aierul acuma dulce primăvăratec, fără urmă de zăpadă, se ridică dealuri acoperite cu arbori, printre care se afundă văi largi și adânci, purtând încă numele Indienilor cari le-au străbătut, ciudate nume coroiate ca ieșind dintr'un plisc de papagal: Cuyahoga. Lacuri largi răsfață vasta lor oglină de ape, pe care o încăleacă poduri îndrăznețe. O atmosferă de iulă primitivă pe care n'o mai strică locuința sfrijită a omului. O pace adâncă înfășoară toate: pe șoseaua admirabilă, de cărămidă roșie-violetă, ca în vechile case spaniole, automobilele lunecă ușor fără vuiet de sirene. În fund soarele, care se apropie de apus, coboară încet ca un imens glob roșu, fără raze.

Școala, în mijlocul livezilor, e compusă, ca de obicei aice, dintr'un șir de pavilioane: al administrației, supt grija *managerului*, al învățământului artelor, purtând în litere mari numele maestrilor glorioși, al *colegiului* fetelor, al aceuia în care sânt dormitoarele băieților. Se știe cât e de lăudat sistemul educației în comun, de la școala elementară la ultimul an de Universitate *trăită* supt același acoperiș, pe care-l practică Americanii. Ceia ce nu împiedcă duiioasele tovărășii între cele două sexe pe care le întâlnești pe toate cărările, mai ales când suflă vânt de primăvară și amurgul se apropie. Sălile de studiu sânt vaste; aparatele de proiecțiune perfecte. Bibliotecile se presintă simpatice ca niște locuințe de studiu pentru grupuri mici. Auditoriul e liniștit, fără vioiciune, foarte cuviincios: singură profesoara svițerană, din Thun, arată în priviri bucuria de a afla lucruri nouă. Nu se ieau note. Conferința e considerată mai mult ca o vizită. Când vine o oară de curs, cei mai mulți, cele mai multe—căci fetele predomină— se duc.

În Cleveland însuși văd biblioteca, așezată într'o frumoasă clădire clasică, pe care sânt scrise numele gânditorilor și poeților americani: amintirea acestor conducători spirituali din vremurile liniștite face plăcere în zvonul întăratat de azi. Aici, între cărți, nu e nicio nervositate, dar nu e nici prea multă îmbulzeală. Se face imposibilul pentru a atrage și a reținea, pentru a servi: învățați-vă bibliotecari ai Europei, și chiar cei ai țerii mele! Ultimele cărți sosite se expun publicului. De la intrare vezi materiile distribuite: „literatură de imaginație”, „istorie”, etc. Cercetezi cu ochii și alegi. Indatoritoarea funcționară e gata să te ajute, să-ți dea un sfat. Scaunele, mesuțele sânt așezate așa încât cetirea să fie o plăcere. Dedesupt e odaia cercetașilor, cu cele mai potrivite cărți expuse afară în dulăpioare. Este și un Museu de artă cu lucruri de împrumut sau cu obiecte expuse: buletinul presintă o icoană

rusească din secolul al XVII-lea și o marină, de un puternic efect dramatic, de un pictor rus refugiat. Intre desemnurile de vânzare, o ciudată reconstruire din Greco, grupând laolaltă ce e mai caracteristic în chinuitele lui visiuni: acest „decupaj” represintă unul din caracterele civilizației americane. Intr’o odaie alături se ține o conferință pentru un cerc de femei: filmul instructiv rulează.

În altă parte a orașului, în sărăcime, bisericile românești. Cea ortodoxă e foarte bine îngrijită de bunul părinte Bocioagă, Făgărășean, tânăr, cu șase copii (doamna are treizeci și doi de ani și fata cea mare cincisprezece). Alături templul baptist, de o abstractă înfățișare: cuvintele sacre sânt scrise la capăt în trei limbi, dar preotul, un foarte bun Român, mă asigură că azi toată lumea înțelege românește; orga întovărășește cântările.

Și de-odată încep plângerile ascunse până atunci. „Oasele ni se rup”, spune un bărbat. Femeile arată cum viața li se duce între fabrică și casă, muncind și de o parte și de alta. Și ele sânt puse la cea mai grea muncă: la căratul sarcinilor celor mai zdrobitoare. O femeie tânără cu fața de Madonă are obraji așa de albi ușor scufundați și o nesfârșită melancolie acopere de ceață frumoșii ochi negri ai fiicei munților noștri. Scump se plătesc dolarii de la Casa de economie, „ochiul dracului”, care ispitește, și zdrențele de fabrică înlocuind sănătosul port de acasă!

Duhori se ridică în aier. Fumul gros țîșnește de la fabricile de cauciuc care dau faliment cu toată această nemiloasă exploatare a muncii omenesti. Din bordeiele de lemn ale negrilor iese, cu mirosuri acre, copii numai în cămăși murdare, bărbați leneși cari se zgâiesc la orice, curioși ca niște mari copii. Doamne, izbăvește pe ai noștri din această cumplită gheenă în care au intrat nevinovați!

Seara, pornim spre *Youngstown*.

Automobilul condus de un bogat comerciant, Sârbu, străbate, un ceas și jumătate, o regiune de ferme. Nu ve-

dem în noapte decât casele foarte îngrijite, în care lucesc ferestrele clare. Pretutindeni electricitate: societățile o duc la orice grup de case răzlețe; numai de la șoseaua minunată până la terasa locuinței proprietarul plătește el stâlpii. Ca la țară la noi lătratul de câne se aude din când în când, și vezi une ori și animalul răzleț strecurându-se printre automobile. Ai atunci impresia că te găsești cu adevărat în realitate, că totul nu e numai măreța iluzie a zborului mașinilor.

Ajungem între casele din suburbiile orașului. Infățișarea e atrăgătoare. Prăvăliile scânteie de lumini în toate colorile. Indată se deschid artere mari, foarte bine tăiate. Imense clădiri, sky-scrapere se înalță pentru o populație de vre-o 150.000 de oameni, 80 la sută străini — jumătate din aceia a Akronului. E o beție de electricitate, un furnicar de mișcare.

Acum douăzeci și cinci de ani, spune d. Vas, Făgărășean, agent de vânzare pentru imobile, vorbind vre-o zece limbi, erau aici trotoare de scânduri și unde e blocul de granit al Poștei poposiau căruțele fermierilor. Fabricile au sunat din trâmbița fatală a coșurilor lor și o lume întregă s'a ridicat, alergând spre cuptoarele în care fierbe oțelul, înroșind zărilor nopții cu sângeroasa lor aureolă.

A doua zi, fumul apasă îndelung asupra furnicarului, al cărui vuiet n'a conținut nicio clipă. Cu greu soarele biruie negurile întunecate care gălgâie, și la niciun ceas victoria lui nu e deplină. De la al zecelea rând — camera 1002 — a unui hotel de mici compartimente ca niște cutiuțe privesc la terasele în toate colorile care strâng funinginea curgând neobosit. Ah, sufletele care se chinuiesc ori se stârlesc înăuntru! Și totuși albe fațade de porțelană presintă ghirlandele renașterii, firidele bisericilor europene; totul ca un vis din albul raiu pierdut al vieții armonioase, vrednică de trăit!

Mergem la biserică. Dincolo de valea care scânteiază de lumini și din mijlocul căreia, prin gălgâiala fumului, țis-

nește roșia flacăra a furnalelor de oțel, obișnuita desfășurare a căsuțelor de lemn. Nu departe una de alta, biserica ortodoxă, cea unită a părintelui Spătaru. În cea d'întăiu un zugrav din Laz a dat în 1911 astfel de icoane care păstrează toată frescheța de folklor, toată bogăția de colori, toată naivitatea pioasă a vechilor iconari: nu s'ar fi crezut ca tradiția seculară a acestor interesanți meșteri să se fi putut transmite neschimbată, capabilă însăși de note personale, până în zilele noastre. În același cartier Sirienii, Maroniții, scăpați supt regimul frances de frica veșnicilor lor dușmani, Drusii, au o capelă de lemn; preotul, care, după datina țerii sale, știe franțuzeasca învățată la Beirut și mai de loc englezește, îmi arată copilăreștile podoabe sentimentale de îngeri și flori de hârtie ale Bisericilor legate de Roma. Lungile fețe oacheșe, cu ochii mari triști ale credincioșilor lui apar în toate pridvoarele.

La o masă care mi se dă în clubul universitarilor, cu largă participare de Români înstăriți, aud pentru întâia oară expresia clară și francă a sufletului american. Știam căți din America au fost pe la noi, în zilele de restricte de la Iași și pe urmă. Dar aici găsesc mai mult decât atâta: amintirea simpatiilor care au întovărășit războiul nostru pentru independență, considerația pentru ce am ajuns a fi, dorința ca și nota noastră etnică, la aceia cari vor rămânea aici, să se amestece în sinteza civilizației americane, care de acuma trebuie să fie. „Ați spus”, arată un simpatie cleric, „că în România națiunea a făcut Statul; aici Statul se trudește să creeze din atâtea elemente națiunea”. Și îi lipsește, adaug, cu toate societățile de francmasoni, extrem de puternice, cu toate asociațiile de legionari și paza veșnic vie a „miliției naționale”, a „cavalerilor lui Columb”, ceea ce poate conduce și orienta o sfortare de o sintesă: sâmburele teritorial. Totul e supt apele în veșnică mișcare ale potopului imigrației.

La amiază peste trei sute dintre ai noștri s'au adunat la

un prânz, onorat și cu prezența reprezentantului comunei, șefului școlilor, judecătorilor, membrilor biroului de educație, cari vorbesc cald și cu miez despre rostul Românilor de aici. Mișcătoare sânt cuvintele preoților Spătaru, Holdăr și Ilie Pop. Acesta din urmă amintește îndelunga publicare aici a ziarului „Românul”, jurământul făcut în timpul războiului de România din Youngstown de a se desface pentru totdeauna de Ungaria, lacrimile vărsate de toți — și de d-rul Anghelescu, atunci ministru al României —, înscrierea în legiunea americană, luptele din Franța. Cuvântările urmează, duioase, până la aceia a Evreului român din Budujeni, care vorbește de blăstămata graniță a Bucovinei și salută ca fost soldat al regelui Carol tricolorul românesc.

Văzusem dimineața pe cei câțiva Români din Campbell, muncitori la marea fabrică de acolo. Vin cu lacrimi în ochi, cu bune cuvântări pe buze, cu flori și daruri în mână. Au „hala” lor de adunare, largă, îngustă, frumoasă. Pe cortină figuri alegorice trase stângaciu, dar cu câtă iubire, amintesc țara, îi menesc desrobirea. După amiazi mergem la Newcastle, să vedem un alt grup dintre ai noștri.

Dar întâiu conducătorul meu, negustorul Sârbu, om înstărit ca și conașionul său Tecău, vrea să ni arăte ferma și prăvălia lui. Cea d'întăiu e așezată chiar în marginea orașului, acolo unde ușoarele căsuțe prind a se răsfira. E o bună și mare zidire de cărămizi, împărțită cu pricepere. Nevasta, Ardeleancă, poartă grijă de-aproape de toate cele. Din datinele de acasă, în această țară fără simț pentru copaci, sădirea tinerilor pomi roditori și cănele la lanț. Incolo șură, crescătorie de păsări și cultură de legume pentru prăvălie. În aceasta tot felul de ale mâncării, de la jambon până la covrigi; dedesupt marfa proaspătă e ținută în refrigerante. Totul în cea mai migăloasă ordine. Intorși în țară, ce n'ar putea face, cu învățămintele pe care le stăpânesc, astfel de oameni!

Spre Newcastle drumul e mai puțin frumos decât pe la Akron. Copacii supțirateci, strâmbi, crescuți în voia lor, osândiți, cu grămădirea neconținută a locuinților, la o moarte apropiată, stau goi și triști, cu crengile rupte, cu vârfurile desființate. Fermele se urmează răpede. Numai în fund, condamnații se strâng într'o pădurice, ca o turmă speriată la apropierea lupului.

Cu vre-o patruzeci de mii de locuitori, „Castelul cel Nou” are înfățișarea unui foarte mare oraș european. Lumină și mișcare, străzi largi pe care încep a se aprinde sutele de licurici ale automobilelor. Mai vizibile decât oriunde și mai vrednice de a fi văzute, bisericile. Mari clădiri gotice, care, cu fumul care neconținut cade asupra lor, înlocuind pe acela al veacurilor, par a avea o venerabilă vechime. Turnurile, terasele lor se caută și se întrec. Au vreme oare acești oameni așa de ocupați, cu simțul idealului aproape tocit, să dea o adevărată viață unor asemenea lăcașuri sau Dumnezeu trebuie să se mulțamească numai cu ce i-a dăruit atâta mărinimie în împărțirea câștigului neconținutei munci?

Ai noștri n'au decât o hală, de aceleași proporții ca la Campbell și cu aceleași profeții fericite pentru viitor. Dar și aici o credință admirabilă față de țara de care ca un blăstăm îi oprește să se apropie. În marele cimitir, cu masivele blocuri de piatră neagră, purtând de cele mai multe ori, în slove aspre, singurul nume de familie— și câte nații le amintesc numele acestea!—, doar me, supt un monument care face onoare prietenilor și ucenicilor lui, unul dintre primii organizatori și însuflețitori ai pribegilor români, Păcurariu. Lăsăm flori pe groapa lui înstrăinată.

Abia am sosit și iarăși la una din cele mai mari școli ale orașului colonia s'a strâns, supt presiunea inspectorului american, ca să asculte o conferință despre țară. S'au adus până și copiii purtați pe brațe. Și ce mândru răsună cântecele de acasă de pe buzele flăcăilor, ale fetelor îmbrăcate în cele mai frumoase porturi românești!

Ți se pare că Oceanul s'a dus în aburi, că s'a strâmtat coaja pământului, că Munții Carpați sânt lângă Allegheny și Snagovul aproape de Niagara. Puterea sufletului a anulat cu totul stăpânirea nesfârșitelor, întinderi. Și-ți vine așa de curios când, la întoarcere, cocoțați în vârful otelului cu atâtea rânduri, pe când hidosul Negru izbește farfuriile cu stângacele lui mâni de sclav, privești danțul literelor galbene și roșii ale reclamelor, stelulele fără număr ale căsuțelor din depărtările învălurate și limba de foc a Iadului care într'una, într'una cere spre istovire puterile tuturor națiilor din omenire.

La o mică distanță de Youngstown e Niles, locul de naștere al președintelui Mackinley, asasinat la Buffalo, în 1901. Casa se păstrează — dacă se poate vorbi de păstrare atunci când supt grija unei bătrâne doamne cu barbă, soția unui Ungur, totul se acopere de praf, totul se străbate de umezeală, totul se apleacă spre ruină. E un interesant document despre viața celeilalte Americi, înainte de transformarea prin fabrici și imigranți a imensului continent. Amestec de tradiții engleze și olandeze. Frumoase străchini albastre, paturi de lemn scump, robuste, masive, dar cu îngrijire lucrate la strung, aspru leagăn pentru un copil voinic, canapele incomode, înguste, săracăcioase, „magazine” de literatură și cultură cu paginile îmbăcșite, tablouri cu subiecte exotice sau naive, fotografiile șterse de soare. Alături un întreg arsenal de obiecte simplu manufacturate pentru bucătărie și pentru câmp. Amintiri de la Lincoln — proclamații, portrete, mobile — și chiar de la alt președinte ucis, Garfield, se adaugă pe lângă acelea ale stăpânului umilei căsuțe.

De aici drept înainte spre orașel, adăpost de multe neamuri și acesta, între cari Greci, cari au, lângă micul otel „Mckinley” o „cafenea a Ciprului”. Da, dar Grecii n'au loc în patria lor, ca Românii.

Aceștia sânt vre-o opt familii. Totuși părintele Holdărli-a clădit o frumoasă biserică de cărămidă roșie aparentă, unde se face slujba din când în când; icoane de un interesant stil naiv; dedesupt e o sală de adunare, cam părăsită. Presbiteriul e ocupat, în lipsă preotului permanent, de o familie de muncitori români, chiriași. Bărbatul, care a trudit toată noaptea, doarime, cheia ni-o dă femeia, din părțile Albei-Iulii, adusă aici abia de doi ani: albă, fragedă, o podoabă a câmpiilor noastre, mutată în aceste aspre locuri de muncă. Nu știe de ce a venit, nu știe dacă-i place, nu știe dacă se va putea întoarce. I-i frică de noi și de dânsa singură. Crește în această pustietate întâiul ei copilăș

Orașul vecin, Warren, e foarte frumos, de și numai puțin mai mare decât celalt. Acum douăzeci de ani, ni spune părintele Ilie Pop, fost la Ludoș, în casa primitoare a căruia găsim mâncările de acasă și o gustoasă mămăligă cu brânză, aici nu era decât o localitate de retragere, o colecție de vile. Apoi fabricile au venit, oțelăriile, învinse întâiu, învingând pe urmă, nouă clădire lângă ruina vechi. Și odată cu ele muncitorii, aceia cari își ard obrajii, rămași veșnic pecetluiți cu aprinsa marcă a lui Vulcan, înaintea valurilor de metal alb de topire, pe care-l fac, îl aleg, îl aruncă în forme, câștigând și până la 30 de dolari zi. Sânt de toate neamurile, cu voia de a-și numi și străzile: Italienii au „Bella vista”, noi „București”, și „România”.

Mergem la bisericuța foarte bine îngrijită. Câțiva oameni sânt adunați acolo: Făgărășeni, Arădani, cele două feluri de Români mai des represințați în aceste locuri. Li vorbesc de primăvara care izbucnește subit, ca dintr'un cuptor nevăzut. — E frumoasă primăvara în țară. — E frumoasă oriunde. — E bine în țară. — Oriunde muncеște cineva, e bine. Așa vorbesc femeile. Bărbații au găsit formula perfectă a ceia ce se cere de la dânsii: „Aici e o țară de rupt oasele”.

Și, totuși, cu negrii de toate vrăstele, din toate colțurile, ce dulce e această zi de 20 Februar, supt cerul pe care aici nu-l pătează fumul! Femei deretică în jurul caselor cu ferestre încă lăcătuite, copii se joacă în marginea drumurilor nepietruite în al căror nisip înegrit se cufundă piciorul. În fața frumoaselor școli înalte de cărămidă grupe de fete sar ori se prind în idilice danțuri. Scânteietoare de curățenie, încunjurate cu arbuști cari prind a se găti de primăvară, casele în toate colorile, une ori și de cărămidă, se scaldă bucuroase în lumina care se întoarce. Natura însăși pare că se face ispititoare ca să oprească pe ai noștri în locurile unde ca niște funebri ghiocei cele d'întăiu morminte românești din colonia de patru sute de suflete răsar sfioase printre plăcile de piatră supt care dorm stăpânii.

De jur împrejur se întinde țara furnalelor, țara de ceruri roșii în noapte, de nesfârșită licărire a miilor de ochi electrici, țara ținută supt presiunea muncii și a câștigului, — nu a nobilei munci de datorie, cu pierdere, ci a vulgarei munci care scotează recompensa imediată și care, dacă ea n'ar mai fi abundentă, s'ar opri imediat în părăsire și în revoltă.

Printre ferme în noapte ajungem întâiu la linia de prăvălii a Hubard-ului. Il trecem imediat pentru ca într'o altă vale — aici totul e orânduit, pe văi — să atingem cele trei localități reunite Sharon, Farrel și Whitland.

Aici Românii sânt numeroși, poate până la o mie, făuritori de oțel ca și vecinii lor. Ca să ajungem la bisericuța lor ne strecurăm prin străzi laterale, în fumul duhlit care e veșnic amestecat cu aierul viciat al prairiilor încă tolerate până la ridicarea altor coșuri de „factory”. Apoi trecem la „hala” lor largă, împodobită de jur împrejur cu chipuri de luptători ardeleni și de Voevozi de la noi, Ștefan-cel-Mare, „patronul societății Transilvania” — îna-

inte de războiu—, și Mihai Viteazul, și purtând pe pânza cortinei, de-asupra obișnuitelor decoruri de boschete și castele, un moșneag în ȋtari strămoșești cu fluierul la gură.

Sânt aici sute de oameni, cari și-au ȋntrerupt lucrul pentru această manifestare de solidaritate națională. Porturile românești aduse de acasă, ȋn ceasul desfacerii de țară, sau cumpărate pe urmă au ieșit din lăzi. Un ȋntreg cor de fete ȋl poartă. El e pe umerii femeilor tinere, cu nobilă față de domnițe, care ne servesc: ȋn această haină ele apar ridicate până la cele mai ȋnalte trepte ale măririlor istorice. Naive cântece se ridică și tremură o clipă, versuri atunci iscodite, amestecuri de cântec popular și de amintiri din cărți, cu numele lui Traian izbucnind mândru, răsunate din vremea când contra Ungurilor se apăra limba. Totul e nespus de duios. Până la cuvintele pe care sentimentul părintesc le-a pus cu atâta greutate pe buzele copiilor, ale băiatului ȋn port făgărășean— căci de acolo vin mai toți, cei mai buni de acolo, pe lângă Târnăveni, Sibieni și ceva Arădani —, ale fetițelor cu bălancele plete crețe. Și de-odată, ȋn căldura acestor simțuri trezite, exasperata sinistră profeție a unuia dintre cei ȋnstăriți care spune că, ȋn ciuda tuturor dorințelor, nouăzeci și cinci la sută, legați prin interesele create ȋn lunga deșterare, vor rămânea, dar că, precum Nemții desnaționalizați spun „I am German”, tot așa se va auzi un miserabil: „I am Roumanian”. Și dacă, totuși, ȋn ciuda tuturor sfaturilor, ar fi așa!

De la Ohio la râul Alleghany, de la o vale de Iad la alta. Plecăm prin negurile amestecate cu fum ale dimineții. Până aproape de amiază soarele cald de primăvară, care a mâncat toată zăpada, nu va putea sparge vălul lor gros.

De la Newcastle ȋnainte, tristul câmp continuă. Copaci supțirateci și strâmbi, crescuți la ȋntâmplare, cum sânt câinii de stradă, vagabonzi, mânați din urmă și prigonți,

față de represintanții îngrijiți ai rasei. Un provisorat al naturii pe care nimeni n-o iubește: mâne, locuinți vor fi și aici, ca acelea care se înalță așa de ușor acum: o bară de piatră frumos lucrată, apoi scânduri de toate felurile; deasupra o imitație de țigle. Acuma, lemnul devenind mai scump, se încearcă un tip de case făcute numai din fier, care se transportă în locul unde trebuie să se încheie.

Râul Ohio e aproape, largă apă clară, fără culoare, al cării mers nu se simte. Sânt atâtea opere ale omului, de jur împrejur, care atrag și rețin atenția! Podurile de oțel sânt adesea de o uimitoare îndrăzneală și de o eleganță deosebită. Oriunde ele trebuie pentru bunul mers al unei exploatații, al unei producții, ele se improvisează, totuși în cele mai bune condiții, cu o neînchipuită răpeziune. Și alături poți vedea o biată podișcă de lemn care tremură. Nu e un plan de ansamblu executat sistematic, răbdător; oricării nevoi momentane i se răspunde imediat cu tot ceia ce ar putea să-i servească. Mașinile de săpat mușcă neconținut din malul galben, pietros. Pe alocuri fabrica și-a făcut datoria; realizând suma, ea se închide, ori unul mai bogat cumpără în schimb pentru o rentă întreaga instalație, o utilizează, o transformă, ori o distruge. Lucrătorii cari, încrezători, și-au clădit case sânt liberi să le părăsească ori să caute muncă în apropiere.

Beaver Falls, „căderile, cascadele biberului”, ale castorului. Ce depărtată vreme de idilă a dobitoacelor în lipsa omului pomenește un astfel de nume! Acuma un întreg oraș e aici, cu o populație în care sânt toate națiile afară de una singură: vechiul American. Firmele slave, grecești o spun. Apoi e lăcașul vechiului biber însuși: Beaver, După harnicul animal constructor, Indianul de pe vremuri apare în vecinătate, la Allequippa.

Dincolo de aceste văi adânci, pe aceeași linie a turnătorilor de oțel, lângă altă mare apă calmă ca un lac e Pittsburgh.

De-a lungul râului e bulevardul Aliaților. Locurile virane, căsuțele sărace de muncitori, o oarecare neîngrijire în ținuta străzii arată că aici lucrul de edilitate a început abia. Cu totul astfel e în străzile centrale, în care palate de caracter european, sămănate cu câte un cutezător sky-scraper, arată o veche, puternică și prosperă așezare.

Dar Pittsburghul nu vrea să fie numai atâta. Orașul de un milion două sute de mii de locuitori vrea să însemne valoarea lui culturală eminentă.

Andrew Carnegie, regele oțelului, a voit-o. Ce nu se datorește imperialelor sacrificii ale acestui „everget” cum n’ă mai cunoscut lumea până acum! El a aruncat, nu: a închinat nu mai puțin de *35 de milioane de dolari* pentru știință și cultură. Lui i se datorește un mare Institut tehnologic. Lui ridicarea, din piatră aleasă, cu pavagiu de marmură din Pentelic, cu olane de marmură verde, cu galerii de fier sculptat și aurit, cu planuri împrumutate de la Partenon, a unui Museu fără păreche de luxos, în care deocamdată școala franceză, până la Gauguin și Lucien Simon, școala spaniolă până la Zuloaga, e foarte bine reprezentată. Lui biblioteca de peste o jumătate de milion de volume, cetite și cercetate de comitete, puse la dispoziția și a copiilor, cărora într’o școală anume li se pregătesc bibliotecile, cetirea fiind așa de mare încât anual 25.000 de volume întrebuințate se scot din us.

Și acuma un imens turn de fier și pietre se ridică, menit a fi gata în câteva luni: „catedrala educației”, în care toate ținuturile vor avea câte o odaie clădită și împodobită de ele.

După un ceas plăcut între colegii miei americani, ne întoarcem pe altă cale, a pădurilor și fermelor isolate. Pe dealuri întinsele desigur de arbori dintre cari unii au o înfățișare vâjnoasă, nu sânt ale Statului (aici Pensilvania), nici ale comunelor, ci ale particularilor. Ei n’au nici un interes în ele. Cutare taie în voie mladă tânără pen-

tru scânduri proaste; aiurea s'a dat foc fără niciun rost ierburilor uscate care dogoresc trunchiurile. Fermele sânt sărace, unele în ruină. Proprietarii se schimbă des. Niciunul nu-și crește copii pentru pământ. Vechii descălecători n'au urmași; tot felul de nații se abat aici și pleacă. Urme de ogoare de porumb; grămezi de știuleți cu boabele pe dânșii, pentru hrana păsărilor, zac pe câmp, cu unelte părăsite, care ruginesc. Dar pretutindeni automobilele la scară. În vre-o două locuri grâu de toamnă sămănat egal cu mașina. Se cresc vite, care nu se văd, găini, alte păsări; laptele se adună de la mai multe ferme, când de unul, când de altul; în țara unde furturile sânt foarte aspru pedepsite, nimeni nu se atinge de vasele de metal puse la marginea drumului. Drum de cărămidă, de ciment, admirabil de neted, făcut în ultimii zece ani în locul unor hârtoape mai rele ca ale noastre.

Limbile de foc ale fabricilor ni arată calea la întors.

Dimineața, ceața a cuprins din nou totul. Urlete și huiritul mașinelor îi străbat obscuritatea. Mărunt și fricos, umil un soare roșu pare acățat de colțul cel mai înalt al sky-scaperului: un balon uitat acolo sus de vre-un copil.

Și totuși ce zi luminoasă se face pe urmă, caldă, dulce, cu cele d'întăiu zboruri de albi în aier! Ne oprim o clipă la casa din marginea pădurii-parc pe care și-a făcut-o un Sebeșeanu, d. N. Tecău, Clădire de cărămidă, bine zidită și bine împărțită, tot rostul gospodăriei de acasă unit cu tot ce poate da tehnica americană; pentru grădina viitoare s'a adus în saci gunoiul de oi din California. Apoi tot înainte într'un peisagiu de veche idilă neatinșă, cu boschete mari de frumoși arbori pe înălțimi mărunte, domoale, rare ori acoperite cu ferme. E de mirare cum s'a păstrat naturii acest colț privilegiat de liniște și frumuseță. Numai păsările lipsesc:

Unde vin cu drum de fier,
Toate păsările pier.

Și civilizația materială o simți ascunsă undeva, fiară neșăioasă care pândește, gata să sfâșie,

Nu e încă la Caufield, zimbitoare „residență” de căsuțe răspândite în pajiște. Nici la celelalte două localități, imediat vecine, Salem și Alliance. Pretutindeni căldura primăvăratecă a scos lumea din vizunii: pretutindeni femei dretică, doamne aduc flori acasă, fete se primblă, copiii lunecă pe rotile. Ai zice că este, măcar pentru o parte din această lume năcăjită, o clipă de adevărată mulțămire. Și apoi cu ce nu se deprinde omul...

Locuitorii par a fi Germani: unele firme ne trimet la Ținuturi adânci din patria depărtată. În general același amestec etnic: la Canton stau alături Greci, Mexicani, Evrei și—3.000 de Români (alții zic de două ori pe atâția). Oraș mai liniștit, cu fonderiile alături, ceia ce-i asigură mai multă sănătate și frumusețe.

E ziua lui George Washington — veche ideologie din vremea fermierilor luptători pentru unii; pentru alții o simplă datorie de cetățeni și de oaspeți. Pe clădiri flutură mari drapele, pe trotoare steaguri se înfig în deschizături metalice anume pregătite (nu se strică pavagiul ca la noi); stegulețe se arborează și de copii la fermele răzețe.

Și împreună cu serbătoarea întemeietorului recunoștința națională a unit aici, unde președintele asasinat Mackinley și-a avut casa, acum alipită la un spital, comemorarea acestui martir politic. Într'un mic parc, un rând de largi scări duce la statuia lui, o bună operă de artă, și apoi la mormântul în cupolă, ca al unui Ginghiz-Han în Samarcanda, care cuprinde în mari sicrie, mai trainice și mai mărețe decât ale oricărui Cesar roman, rămășițele preșidentului, și, alături, și ale soției lui. De jur împrejur se depun coroane — și a Românilor, căreia i se dă îndată un loc de cinste.

Două biserici mai vechi, o hală de adunare, foarte cercetată. Sântem primiți cu prietenie. Poate ici și colo tre-

săriri de neîncredere arată că, din vechiul curent mai mult social, care a dăinuit până dăunăzi, până la unirea societăților și la comemorația de acum trei ani a fundării lor, a mai rămas ceva în suflete. La hală stau alături steagurile tovarășilor contopite, legând numele lui Traian de al d-lui Iuliu Maniu și al culturii; ultima societate s'a întemeiat în 1916, în cele mai aspre din momentele suferinții noastre în războiu, cea ce ni s'a părut cam curios.

Seara, masă cu câțiva Americani, judecători, oameni de școală. Se vede bine dorința lor de a reținea „rasa fină”, care „se va perfecționa în a doua generație”. Altfel înțelegere și iubire pentru România, cândva „răstignită pentru omenire”. Dar în sala școlii primare vre-o mie de Români adunați pentru a asculta despre „casa” lor par a dovedi că aceste planuri, firești, nu se vor îndeplini ușor. E în aier o nespusă duioșie când Imnului Regal îi urmează cântecul dureros al pribeagului.

Apoi, în cutiuțele scuturătoare — ce chin! — spre orașul de peste un milion, cu 30.000 de Români, care e Detroit (pronunță ca în românește, dar odată francesul Détroit, căci sântem pe hotarul canadian).

5. Pe hotarul canadian: Detroit.

Dimineață de după ploaie. Negrele împrejurimi, lângă topitoriile de aramă, sânt pline de știoalme în praful de cărbune care cuprinde totul. Prin ceața dimineții un formidabil pod de fier, de o superioară eleganță, încalecă râul. E „River Rouge”, mi se spune, și iarăși, pe locurile luate de Anglia, păstrate de America liberă, deschise concurenței neamurilor menite a face o nouă nație, vechile amintiri franceze învie.

E poate ceva din spiritul rasei latine, ori din vecinătatea Canadei, care, aici, printr'un capriciu al graniței, e la

Sud, nu la Nord, în primul aspect al oraşului care se desbracă grăbit din învelişul lui alb ca să râdă vesel la lumina primăvăratecului soare? O *avenue* largă, având la mijloc straturi de pajişte, case cu un rând, bisericuţe cu turnul lung ascuţit, terase care aşteaptă alte etaje; numai pe alocurea piramidele cu nesfârşite rânduri, cu vârfuri ţuguiate. Dar pe stradele din centru puţină lume în acest răgaz dominical; trotoarul n'are viaţă şi veselie; cofetării, cafenele nu vezi; oasele frânte au căzut pe patul de odihnă.

În căutarea bisericilor noastre străbat în toate sensurile oraşul. E o colecţie de aşezări, mari şi mici, bogate şi umile, cu centre naţionale, având primari naţionali ca pentru Poloni, cu locuri virane şi dărâmatuiri părăsite. Undeva Ford îşi înşiră magherniţele, cu sutele: case negre neprietenoase, şură în faţă pentru automobilele creatorilor de automobile. O cetate fără lumină şi fără graţie.

Vedem, cu o emoţie crescută de impunătorul număr al credincioşilor, cele două biserici unite, unde steagul tricolor se sprijină pe puternicul steag al Statelor-Unite. Intr'una Evanghelia, legată cu gust în veacul al XVIII-lea, e a lui Antim Ivireanul, şi vechiul popă Lup din Ardeal îşi înseamnă darul către bisericuţa din sătucul lui. Două mari biserici ortodoxe, cu prapuri frumoase, aduse din România, sau cumpărate de la Greci. Calde, cuvintele amânduror preoţilor. La cea mare, a Sfântului Gheorghe, triumfător pe catapeteasmă, glasul părintelui Mureşan are o putere şi o dulceaţă deosebită; corul întovărăşeşte magistral după neclintita datină. Enorm de mulţi enoriaşi; copii drăgălaşi pe cari şcoala fără religie i-a învăţat să râdă, să umble, să danţeze chiar; părinţii simt o deosebită jenă şi cea mai neastâmpărată din jucăuşe e furată de supt ochii miei. Afară automobilele sânt înhămate cu panglicuţe americane, e o nuntă: un bălan fecior bucovinean de la Arburea vechiului Hatman iea pe o durdulie şi rumână fată din Storojineţ; nunii, tot aşa de chipeşi, sânt

din Suceava. La atâta distanță de țară, îmi sună în urechi „Isaia dănuiește” și hora tainei căsătoriei se învâрте supt ochii cari rād și supt ochii umezi. La bapțiști, numeroși, și în cea mai bună ținută, musica face să se audă Imnul Regal, care zguduie toate sufletele.

La masa de amiazi sute de oameni au venit să asculte un cuvânt de acasă; răspicate, grele, pline de răspundere cad cuvintele părintelui Murășan despre dorul de țară, despre greutățile care stau în cale și pe urmă, din buzele copilărești care abia știu răspunde românește, zboară cântările noastre, picioarele deprinse cu alte danțuri schițează horele românești, și ochii mamelor se umplu de lacrimi. „Totul e în zădar; o să-i pierdem”, spune îndurerat un glas de preot, și este un trist adevăr în această rostire. Un *morituri te salutant* pare a se desface din această încântătoare priveliște.

Seara, coruri românești cântă și nu se poate o mai măiastră unire de glasuri tinere decât în societatea părintelui Murășanu. O cuvântare despre școala românească în trecut și astăzi e ascultată cu o pioasă atenție. Danțul călușerilor și un al doilea strecoară în sufletul zdravenilor flăcăi și frumoaselor fete fiorul patriei nespus de îndepărtate.

A doua seară fruntașii coloniei vor chema personalități oficiale pentru a învedera că sânt la nivelul lor ca știință de englezește și credință față de Statul unde se gădesc. Elementul magnetic în sala scäldată în aur lipsește. M'am întors în America.

Față în față marele oraș are două frumoase clădiri albe în stil clasic: Biblioteca și Museul.

Acesta e clădit, ca de obicei, din cele mai rare materiale și, cu vastul lui atriu, cu frumoasa curte interioară, plină de flori în susur de ape face o adâncă impresie. Alegerea bucăților de pictură lângă colecțiile de artă iaiponesă, greacă (un frumos torso de Afrodită; o icoană

a lui Buda în stil indo-elenic), și de obiecte mărunte (câteva sculpturi bizantine) e din cele mai fericite. Vechea școală sienesă e foarte bine represintată și un Giovanni Bellini, un duios Cima da Conigliano se află lângă un Tintoretto, un Tiziano, un Coreggio, lângă un foarte expresiv Francabigio, — splendidă figură cu bogatul păr roșu— din secolul al XVII-lea. Din epoca începuturilor, Madona lui Nino Pisano are un zimbet aproape frances; o delicatete mai obișnuită acolo e în grațiosul profil al femeii sculptate de Mino da Fiesole. Curios, fără grații căutate, de o medievală tristeță, cu spinii din frunte și rănila din palmă, Cristul lui Botticelli amintește cutare cadaverică și sângeroasă visiune din Portugalia. Nu știu dacă două mici scene din viața Sf. Nicolae din Tolentino se pot în adevăr atribui lui Rafael: gruparea e stângace și gesturile rude. Tiziano, Giorgione și Sebastiano del Piombo s'au unit pentru o puternică scenă religioasă în trei figuri. Câteva foarte puternice scene de Giambattista Tiepolo, Școala flamandă are un ipotetic van der Weyden, cu o sfâșietoare coborâre de pe cruce, în care Dumnezeu mort e de o aprigă realitate, o fragedă Madonă de Quentin Massys. Pe lângă un portret, Rubens are întâlnirea între Henric al IV-lea înfrumusețat și întinerit cu mireasa lui Maria de Medicis, ascunsă supt legenda biblică a Abigaelei aducând daruri lui David. Portrete de Van Dyck și scenete de Teniers. Dar pictura olandesă are aici un colț al lui Rembrandt care dă Museului o mare importanță între toate colecțiile de artă: trei din cele mai frumoase portrete de dânsul sânt aici într'o cămăruță ascunsă, care samănă ca acelea pentru care acasă la el zugrăvia marele maestru al tuturor tainelor, iar lângă dânsule pânza, incomparabilă, a Visitației. Dintr'un adânc, imens fond de umbră neagră, sprijinit pe o arhitectură clasică și deschis asupra unui vag oraș fantastic se desface într'o izbitură de clară lumină un grup de îmbrățișare: o bătrână care întâmpină pe tânăra ei rudă. Licăriri din aceeași lim-

pede rază ating ușor un bătrân care se apropie tremurând, o față de copil pletos care-l conduce și, de cealaltă parte, pe lângă cățelușul de iatac al babei, o sclavă cu aspectul exotic în veșminte ca ale câmpiilor noastre, un însoțitor care spre scările de marmură târăște un cal cu urechile ciulite de mirarea lucrurilor noi. Nu lipsește o tragică vedere de natură aprigă a lui Ruysdael, cu geana de curcubeu lovind pământul lângă înaltele turnuri mușcate de vreme ale unei mănăstiri neexistente. Un peisagiu de Hobbema e între adâncile linii de tumultuoși copaci din aquafortele lui Rembrandt și între luminoasele armonii de poiene ale lui Claude Lorrain. Din pictura spaniolă un puternic portret de Velasquez, un cap de bătrân ca din vechea Moldovă, o glorioasă Mađonă a lui Murillo; toate însă lucruri vădite, replici, pe când e o noutate absolută în sumbrul Zurbaran, meșterul colorilor celor mai neașteptate, care presintă în nedeslușirea unor largi roșii fără culoare o admirabilă mână de femeie ținând o carte și supt umbra deasă, adânc neagră a unei pălării pe o ureche ovalul perfect al unei figuri de față tânără, peste ai cărui ochi misterioși trece dunga misterioasă a întunecului. Cranach cu o Mađonă naivă și un mândru Engles de Holbein tânărul represintă în această culegere într'ales pe maștrii germani. Din mai vechea Franța, vine, între altele, o Mađonă din școala lui Claus Sluter și un sprinten portret de Clouet, o armonioasă Cină de Poussin, care e poate cea mai *deplină* pânză a maestrului dulcilor imbinări albastre, o marină de Claude Lorrain, o neașteptată natură moartă de Chardin și o înseilare elegantă a lui Lancret. Epoca mai nouă e represintată de David. Tânărul Roman cu calul, amestec de elegant clasicism și de fericire romantică în exagerarea animalului, un superb portret calm de Ingres și bucăți foarte curioase de Courbet (un nud de femeie), de Troyon, de Monet, până la Degas, Renoir, Pissaro și Mathisse. Nu se putea ca portrete englese din secolul al XVII-lea să lipsească: Reynolds, Ho-

garth, Highmore, un frumos și necunoscut Soffany († 1810) și alături de dâșii imitatori americani din epoca luptei pentru libertate: Adams, Gilbert Stuart, Sully, aproape pe același nivel cu învățătorii: apoi întreaga școală de excelenți peisagiști, până la modernii Hawthorne, Duveneck și Mary Cassatt¹.

O seară de zări portocalii pe care le taie ca o trăsătură de bastard pe o glorioasă stemă o imensă dungă de fum negru; în față o mare clădire de comerț e îmbrăcată întreagă într-o dulce lumină rosă pe care o străbate de sus în jos ca un brâu de pietre scumpe linia multicoloră, în veșnică mișcare, a reclamei.

A doua zi norii groși vestesc o ploaie de primăvară, deasă, dar scurtă. Trecem superbul pod pentru o raită în Canada.

Paza e strictă din partea Statelor-Unite, care se fereșc și de băuturi și de emigranți. Alți agenți, tot așa de corecți în distinsa lor eleganță, cercetează din partea Canadei.

La capăt e un orașel de provincie engles. Case mici, de aceeași factură ca dincolo, dar de obicei din cărămidă, tăpșane de verdeață și parcuri care încep a înverzi, spațiu și liniște. Cinci orașe de graniță, de câțva timp un paradis pentru contrabanda băuturilor, au o populație de șaiszeci de mii de locuitori.

Limba englesă domnește și aici, cu același accent american, care se pierde în interior. Dar firmele, numele franceze nu lipsesc. Spitalul e și Hôtel Dieu. O doamnă ungueroaică anunță în franțuzește școala ei de muzică. La depozitele de ziare titlurile marilor periodice sânt *La Presse*, *Le Droit*, *Le Soleil*, al revistelor: *Le Samedi*, *La Revue Populaire*; ele sosesc răpede din Montreal, unul din cele

¹ V. și excelenții, luxosul catalog: „The Detroit Institute of Arts, paintings and sculptures illustrated, MCMXCVII”.

două centre franceze. Orânduirea articolelor, caracterul lor e ca și la New-York și Chicago; același pagini nesfârșite cuprind aceleași titluri numai senzaționale, dar Franța are mai mult loc și amintiri duioase din trecutul ei se adaugă la nuvelele banale care formează literatura curentă. Foaia dă articole de naivă morală, răspunsuri ca de confesional pentru suflete chinuite, vechi cântece de acasă... Clerul catolic, păstrător al moștenirii latine, domină spiritul tuturor acestor publicații. Și cuvintele limbii surori sună așa de dulce la urechile noastre...

Sânt și Români aici. Iată-i în fața bisericii frumoase, cu preotul bătrân, un Bucovinean care a fost dăunăzi prin satele Tutovei. Bucovinenii sânt cei mai mulți din imigranții de la orașe. Doar câte un Arădan, un biet Botușănean de-ai miei, desertor, care, când îi vorbesc de grațiere, ca să se poată întoarce, spune, și glumeț și trist, că „nu-l grațiază punga ca să poată lua biletul”. În general oameni năcăjiți. Dacă un Croitoru, din Bucovina, a ajuns a fi aici, și în Statele-Unite, bogatul făcător de drumuri și de canale, cei mai mulți se istovesc; fericite de cine poate afla de lucru în criza actuală! Copiii se pierd în grămadă, aici ca și dincolo: una din femeile tinere are șase acasă și unul în sin.

La Ann Arbor, pentru o „lectură” la Universitate.

Drum prin livezi mai bine îngrijite. Se simte apropierea de Canada, țară de cultură agricolă. Merii cu crengile largi se înșiră în rânduri lângă fermele mai bune decât aiurea.

Orășelul universitar e străbătut neconținut de grupele studenților, cari locuiesc și în afară de colegii. Vara trebuie să fie aici un adevărat raiu de verdeață și de flori. Zidurile sânt de piatră, mari, vesele, cu grijă de stil. Una e „Memorialul” căzuților în războiu din această tinerime de la școlile înalte. Statul se îngrijește numai de o parte din palatele școlii. Restul vine din daruri. De industriași

bogați? Nu, ci de studenți. Mai ales de la foștii studenți. Solidaritatea lor cu cei de acuma e desăvârșită.

Ce văd aici uimește. Regi ar putea locui în aceste încăperi frumoase, așa de înalte și de aerate, cu plafoanele împodobite în toate stilurile. Mărețe sale de mâncare de o perfectă întreținere. O sală de biliard, plină. Vaste cabinete de lectură: din deposit se pot duce cărțile, pe iscălitură, oriunde-i place cuiva să cetească în liniște. Biblioteci întregi de cărți rare, cu legături în mare parte contemporane. Toate edițiile operelor lui Franklin se expun supt sticlă. Hala de ceremonii e o adevărată sală de tron.

Dormitoriile băieților și fetelor sânt cu totul deosebite. Și cele care stau în oraș, majoritatea, sânt supt un strict control. O femeie în vârstă are răspunderea. În odăi e un singur pat, cel mult două. Se îngăduie grupare după prietenii.

Țin să adaug și aceia că în sălile de curs ținuta studenților și a numeroaselor studente e exemplară. Vivacitatea noastră lipsește, dar ordinea e ca la cei mai buni profesori ai noștri din cele mai stăpânite Universități. Notele se ieau mai ales de fete, cu discernământ. Profesorului străin, care vorbește cu accent, i se acordă un adaus de amabilă atenție.

Intorsul la Chicago ziua. Aceste margini ale Canadei au un câmp mai adevărat, mai autentic, între orașele de șablon pe care trenul le străbate urlând, grupe de copaci mai îngrijiți, albe întinderi de ape ușor încrêțite la vânt. La Jackson, străbatem un centru mai important cu smocuri de fum în greoiul aier umeđ. Stații asămănătoare: Albion, Battle Creek, Kalamazoo sânt sămănate pe o vastă întindere de prairii deosebit de îngrijite. Aici ferma e o realitate spornică, un sistem aplicat cu dragoste, nu o trecătoare plasare de fonduri. Copacii formează perdele dese; ici și colo se răsfață în parcuri, acum aproape înverzite. Porumbul și-a lăsat cocenii neculeși și butucii de vii înșiră trunchiurile goale, chinuite.

Grup de Români americani.

LESMARVAN

Apoi totul e acoperit de nisip, care, străbătut de arborii pădurilor, se cocosează în modâlci sterpe. Lacul Michigan, alături, într'o imensă liniște argintie; orașul care-i poartă numele își deșiră fabricile pe malurile acoperite cu o proaspătă catifea verde.

La Chicago colecții particulare strânse laolaltă represintă cea mai importantă colecție de artă modernă, mai ales. Din cea veche, Rembrandt cu portretul, așa de sprinten, al tatălui său, înfășurat în veșminte de paradă ale nobilimii, din care nu făcea parte, și adânc impresionanta „Inviere a lui Lazăr”, cu forforescenta lumină de-asupra mortului care se ridică și cu umbrita figură a Celui care a făcut minunea; în adâncul întunec al fundului licăresc pietre de hangere. Școala franceză are, pe lângă curiosul naturalism, în secolul al XVII-lea, al Fraților Le Nain, corespunzând lui La Fontaine, o replică scăzută a bărcii funebre a lui Delacroix și de același o desperată, rânjitoare luptă cu leii. De o incomparabilă bogăție e presintarea noii arte a Franciei, cu formidabilul „drum la târg” de Troyon, grup de țerani și țerance călări, mânând îmbulzeala supusă a oilor, cu câțiva Millet, de umilă viață țerănească, de o pastorală care poate înălța, ca în scena păstoritei între oile ei, ori înduioșă pentru un eveniment casnic așa de important ca ducerea pe targă a vițelului nou născut, cu uimirea copiilor și lunga privire dulce a vacii; trei Puvis de Chavannes, între care scena de pescari pe malul Mării, bătrânul aspru odihnindu-și oasele în colț; solemnă, sacra ivire a secerătoarei în zorii zilei, dreaptă supt cele d'întăiu raze ale soarelui care se ridică, de Jules Breton; Courbet are tragice peisagii de umbre tari.

Dar mai ales Claude Monet e larg represintat aici. Toate laturile acestui inovator sânt alături. Visiuni de orașe depărtate, răsărind în roșul țerilor sudice, în tremuratul, palidul albastru mâncător de contururi al canalelor venețiene, și, alături de aceste fantasmagorii exotice, vezi delicatele maluri ale Seinei, aleia de flori, cea mai extraordi-

nară simfonie, tot ce e linie fiind rupt de miraculoasa atmosferă a sintesei de artă, așa de personală. De ceva mai vechiul Manet, pe lângă un impresionant „filosof”, foarte frances cu barba rotundă, calota și fâlfâirea-i de haine, pe lângă cele două figuri care amintesc faimosul tablou revoluționar de la Louvre, vedenia chinuită a Mântuitorului răstignit, peste care ca și asupra celor trei batjocuritoare figuri din jur se prelinge o lumină de resignată suferință și de începătoare aureolă. Niciodată de la marii maestri ai secolului al XVI-lea cari puteau vedea portretul în adânc nu s'a dat o mai întregă icoană a unui suflet ca în portretul de o așa de simpatică zimbire al lui Henri Régnautl, cel cules de moarte la 1871 în plina desfășurare de aripi a geniului său vioiu. Prin Renoir și Degas se merge până la câteva pânze de Gauguin, care, pe lângă Taitienele sale cafenii la lucru, are un colț de pădure francesă care pare a continua în mai clar, mai ușor, tradițiile mari ale peisagiului țerii lui de naștere. Anglia secolului al XVIII-lea, prin Gainsborough, Reynolds și Romney, dă câteva din cele mai elegante figuri de mari doamne, de o rafinată distincție, ale epocii Georgilor. O imensă, învălmășită marină a lui Turner.

O atenție deosebită e dată Americanilor. Portretiștii începuturilor, de multe ori uimind prin instinct într'o societate așa de puțin prielnică pentru dezvoltarea artei, contribuie la înțelegerea adâncă a unei clase de o distincție pe care puțini o cunosc și o recunosc, gentilomi cu simțul dreptului și acela al onoarei. „Eroi” unei perioade următoare, tipic înfățișați, sânt rari aici (portretele lui Washington de Stuart și Savage). Dar școala de la Hudson River, apoi cea a lui Inness, desfășură toată varietatea dărnică a creațiunilor lor, contemporane cu ale noilor peisagiști francesi, îndemnători și învățători, și sânt pânze care definesc, dacă nu o natură pe care arta americană n'o găsește încă, tocmai fiindcă e așa de aproape, puternice temperament. Alături, Whistley și Sargent corespund, prin

felul lor de viață, cu ceia ce în literatură înseamnă poesia de complexă imitație și concentrare europeană a unui Longfellow. Duveneck, Chase, Mary Cassatt vorbesc ca Germanii sau ca Parisul de la jumătatea veacului trecut¹.

¹ V. lucrarea plină de fină caracteristică tehnică a d-lui Robert Harshe, publicată de „Institutul de arte din Chicago”, *A guide to the paintings in the permanent collection*, 1925. Apoi, de același, excelenta publicație *European paintings from Carnegie international exhibition*.

V.

DE-A CURMEZIȘUL AMERICEI

Spre San Francisco. Ziua ne prinde în fața unor câmpii învălurate, pe care sânt uitate ogoare de porumb, cu știuleții uscați și mucezi. Frig: chiciura e prinsă de copacii răzleți, negri. Puține case, mai trecătoare decât aiurea, înjghebări de lemnărie putredă. Pe alocuri ferma cu metodică ei alcătuire. Totuși aici, cu oamenii de azi până mâne, în cea mai mare parte străini (cetesc: „Ibsen Dairy”) se face una din cele mai uriașe producții de pe lume. În margene, așteaptă puternicul oraș clădit pe rămășițele unui wigwam indian, Omaha. Mari depozite care primesc producția fiecăruia, o curăță, o uniformisează, dând în schimb ȧeranului un warrant. Firmele înscrise larg chiamă pretutindeni pe plugar la valorificarea rezultatului muncii lui. Sântem în valea râului Missouri, cu argintia largă revărsare de lac.

Câte o „sanitary dairy” fumegând în marginea boschetului de copaci frumoși. Căruțe cu cai frumoși pleacă de la dânsa. Păreți înălbiți cu var rup monotonia înseilărilor de lemn tărcate. ȧeranii de aici au amintiri din lumea noastră statornică, a vechilor datini. Turiștilor li se înseamnă locul unde-și pot întinde corturile, „free camping”, ori li se fac „cabine”. Pe alocurea înprejmuirea oprește zburătăcirea găinilor durdului, ori închide vitele de rasă. Dar casa în serie, lucrată grabnic de tâmplar, se înfige

și aici. În schimb pe cutare hardughie în ruină e data de 1865 și numele „fundatorului”.

Acuma, tot acest teren al Statului Nebraska e numai câmp de miriști aurii. Pe el se lasă fânul, în căpiți, din care scormonesc cu botul vitele, numeroșii cai mărunți; știuleții de porumb sânt așezați lângă casă în clădării, ori într'o împrejmuire de vergi, mai rar în coșare cu sau fără părete în față. Nici urmă de zăpadă, sau de brumă. Un aier, o lumină de primăvară sânt pretutindeni. Negrele drumulețe vicinale aburesc ultima umezeală a iernii: unele din ele sânt numai de pământ fără piatră. Nicăiri, în această climă relativ blândă, n'a început lucrul de ogor. Pentru a-l pregăti pădurea de știuleți e arsă.

De-odată la North Bend, cu casele galbene, cooperativele și morile ei, o mare biserică purtând pe cele două cupole rotunde ale turnurilor crucea cu două ramuri transversale a Rusiei.

În margene pe supt arbori curge râul-lac, placid, domol ca toate cursurile de apă americane.

Aceiași câmpie sură supt aceiași copaci despoiați. Rari „burguri” sărace. Când unul presintă și o bisericuță gotică, roșata ei pare că luminează de trecut tot acest harnic present fără culoare, în care și natura pare fabricată în serie.

Grand-Island. Alt centru agricol. „Companie pentru găini”, deposit de gheață, deposit de petrol, deposit de ser contra holerei porcilor. Micuțele case se strâng timide; velocipede străbat străzile abia pavate. Loc de hrană, de praf, de liniștită muncă. De ce afișurile de cinematograful și de distracție pe scândurile din marginea drumului? Acelea nu sânt pentru oamenii de azi, ci pentru fiii lor, cari nu vor mai munci.

Karbiss, cu ziduri de biserică în stil modern engles, Odessa, în legătură cu cine știe ce Germani din Sudul Rusiei mutați aici. Pe alocuri vitele, caii, oile sânt crescuți

în adevărate vaste ceaire. Mașinile presează fânul, care se încarcă în automobile. Pe drumuri, totdeauna în mașini, sânt ei, răscolitorii plugari ai Vestului roditor.

De la un loc, în gări, pe brazde pare că ar fi căzut zăpadă. Sânt silicatele pentru îmbunătățirea pământului. Din ele va ieși hrana de mâne, care se pregătește.

Vre-un șfert de ceas mai târziu, pământul învălurat e acoperit de nisipuri înalte, de și sămănăturile de porumb, fecunde, urmează încă; undeva, e o mare turmă de oi negre, care par merinoase. Drumul de țară tot aleargă la dreapta, părând nou. Cel mai fin prund trecut ca prin sită așteaptă să fie prins într'însul pentru pavagii de acestea de-aici, care țin zece ani nereparate. Și astfel trecem o largă apă, Northern Platt, revărsată pe întregi întinderi la sfârșitul zăpezii și ploilor de iarnă.

Apoi un lung deșert, roditor une ori, pe alocurea întrebuițat numai ca pășune, se cufundă încet în apele tulburi ale unui trist amurg.

Până în dimineață am străbătut atâta pământ cât ar face o țară mare în Europa. Avem de jur împrejur muntele stropit, acoperit cu zăpadă proaspătă, un munte de piatră brună, pe care cresc copaci săraci, îngrămădiți ca peria. Din loc în loc adâncituri largi răsfată aceiași miseră vegetație. Intregul e ca o veche mantie de cerșitor spaniol din zilele lui Lesage. În toată această pietrărie prost căptușită nu e nimic din ceia ce face maiestatea muntelui. De jur împrejur zările sânt închise. Ușorul albastru al cerului, țintat cu o palidă luniță începătoare, privește ca speriat atâta desolație.

Intr'un loc o înghebare de căsuțe părăsite; alături gardul american, din scânduri brutal imponcișate, închide o proprietate de nimic. Cine s'o fi lăcomit la dânsa? De-desupt ghiața unui pârau încremenit.

Lostopanele de argilă galbenă, crestată de ape care nu curg, urmează în scădere, stropite cu foarte rari căsuțe pierdute. Se încearcă totuși o folosire a pământului care s'a format din duminicarea înceată a înălțimilor: cai pasc iarba ascunsă supt zăpadă, căpițe de fân supt fulgi. Boschete de înalți copaci se adună dârzi.

Subit, muntele „stâncos” s'a dat în lături pentru a face loc unei vaste întinderi locuite. Lângă stivele de lemne tăiate fabrici își profilează fumul învălmășit. E încă industria de ferme, cu elevatoarele ei pentru grâne. Un orașel abia înjghebat.

Reîncepe câmpul de pietre și de mărăcini. Văi adânci, întortochiate se taie între coastele absolut sterpe. Un singur popas, Castle Rock, Castelul de stâncă, fără castel. Dar piatra se adună sus în ziduri de cetate. De acolo, de sus, încet, mărunț, sec, fulguiește.

Acuma muntele roșu se clădește în trepte de giganți, goale, aspre, scrijelate ca de pe urma unei cumplite rostogoliri. O formidabilă ispravă a puterilor imense, încremenite. Pare o uriașă flacăra împietrită. Și mai departe, după ce modâlca sură și-a reluat stăpânirea, piatra roșie țîșnește în negi uriași, ca în grupul celor „Șapte castele”. La Devils Slade două imense jghiaburi taie coasta prăpăstioasă a muntelui.

Și totuși și aici căsuțele se grămădesc unde pot. Grupe de căluți cu capetele mari pasc prin zăpadă. La Morgan, unde scad înălțimile, e chiar un întreg oraș cochet. Statul Utah a început și amintirea vechilor saturnale conjugale, profund religioase însă, fie și numai de formă, ale Mormonilor, răsare.

Acuma, supt poalele muntelui, ne găsim în mijlocul unei păduri, pe care o continuă largi spații de zăpadă groasă. Dar muntele revine, și zăpada se întefeste. Prin deasa fulguire trecem pe la localități cu vechi nume indiene, ca Utah, Okden, unde sânt oarecare industrii.

Trecem Lacul Sărat, nesfârșit, cu pete de gheață pe dânsul. Norii suri îl fac sumbru, plumburiu. Valurile se mișcă încete, grele. O tristă ploaie deasă îl bate. În fundă fantomatica visiune a înaltului munte alb. Il străbatem îndelung pe o ridicătură de pietre înlocuind podul.

Și apoi intrăm în bătaia viscolului pe stânca sterilă sămănată cu mărăcini. Dar e numai un promontoriu, la picioarele căruia răsufală băltoacele negre. Din nou începe vasta întindere a lacului; acuma verde ca o mare, agitat, cu valuri spumegânde. Vinătă furtună în dreapta, argintiu luminiș în stânga. La capăt geana de argint a cuprins întreaga zare. Muntele ne chiamă iarăși în prăpastiile lui înzăpezite, care răsfrâng în străluciri orbitoare săracele raze ale zilei acoperite. Am întrebuițat un ceas pentru a străbate pe această minune a unei geniale tehnice o lungime de peste o sută douăzeci de mile.

Acuma, la malul alb e o glorie de lumină. Soarele a spart pânza de nori și îmbrățișează într'o caldă lumină reparatoare piscurile ninse. La țermul pietros vârful valurilor se aprinde de luciri de oțel. Năzăriri dulci de albastru, topind cer și munți, se deschid în fund.

Sarea e încă, înghețată, supt zăpadă, multă vreme. Pe tece de vânat o arată pe prăvălișul munților. Une ori apele se adună iar în largi întinderi, slobode, încremenite. Un haos de munți, de formele cele mai ciudate, de suprafețe sărate, cu sărace grupe de mărăcini prin gropile cărora se adună zăpadă. Una din cele mai frumoase haotice priveshti din lume. Un munte pare o risipă de moluz și de cărămidă, aruncată de lopețile monstruoase ale unor uriași. Alții îmbracă forma a vagi dune. Vârfuri iese amenințătoare din scheletul altora. Cutare se sfârșește cu un ciudat țumburuc de vulcan încă nedestupat. La capăt în stânga e un imens front de înaintare muntoasă, tăiat brusc. Un Gibraltar în Nevada.

Și apoi, fără sfârșit, deșertul. Aceiași munți, aceleași as-

pre, dese tufișuri, aceiași zăpadă supt soare. Sântem sus, foarte sus: vârful ciudatelor dihăanii de piatră, aspre, sămănate cu țepi, se însoțește cu nourii. La enorme distanțe un grup de case, cai rătăcind în marginea pădurii pitice.

Ca prin minune un întreg oraș curățel răsare în marginea pustiului, Elko. Pare mai mult un popas de automobile; un altul mai departe, cu ceva fum peste casele de care sprijină țurțuri.

Apoi iarăși sântem în inima de piatră a munților celor mai înalți, abrupti, scorburoși, și în umbra lor casele oamenilor cari muncesc. Pentru prima oară un cuvânt spaniol: la prăvălia Italianului Martinelli, pentru Mexicanii noi ai muncilor celor mai grele, vechile cuvinte iberice: „Se Labla (*sic*) español“. Prin aceste adunături firmele par o glumă: „General merchandise“, „Mercantile Co.“, pentru două băraci, și pentru o chichineată de scânduri „big hotel“.

Trecem printr'un viscol. În câteva momente el s'a împrăștiat. Muntele singur mai păstrează zăpadă pe corogita-i piele ca de elefant bătrân. Apoi, pe când soarele căzând străpunge nourii suri, pustiul de mărăcini rămâne neted. De-o parte munții sânt albi de zăpezile adânci din faldurii lor, de alta ei apar clar-albaștri, cu văluri lungi de neguri care samănă a se ridica spre dânsii, pe când de sus un vast zăbranic vine să-i întunece.

VI.

CAPITALELE GRĂDINIILOR

Trecem noaptea prin văile reci ale Sierrei Nevada. Ne oprim îndelung la capitala Californiei, Colorado. Ziua ne prinde cu aceeași priveliște înaintea ochilor: greii munți pitiți în fund, șesul vag, acuma curățit de zăpadă.

Dar peste puțină vreme tot aspectul se schimbă. Stânca e așternută cu o catifea verde proaspătă. Din ce în ce, supt influența curenților calde ale Pacificului, vegetația se întefeste. Boschete frumoase de arbori sudici, tufișe de foi lucitoare, mușcate înflorite; câte un platan, mai mult de reclamă decât ca produs al acestui pământ pietros. Golful albastru mijeste în fund, mângâietor. Dar nelipsita colibă de lemn a settlerului se îngrămădește răpănoasă. E o strigătoare disarmonie față de această caldă, generoasă natură, cum și față de amintirile spaniole, nu atât de cuceritori, cari nimicesc, ci de umili călugări, cari aduc între Indieni vestea bună a Dumnezeului blând și îndurător, amintiri care răsar din toate părțile, întrupate în urme care nu vor peri.

2. San-Francisco.

Străbatem un ochiu al golfului cu ferry-boatul, ca să ajungem la Berkeley, iar de aici din nou în tren până la Oakland, „Țara Stejarului”. Aceiași suprapunere

de civilizație nordică pe o natură de Miazăzi, peste o cultură populară și istorică, înlăturată ca nefolositoare. Trecând încă odată apa albastră lină a sinului de ocean, avem în față insula care cuprinde Școala Navală între vechii ei copaci sumbri și fațada orașului refăcut după catastrofa cutremurului și incendiului de acum vre-o douăzeci de ani.

E o paradă de skyscrapere, mândre, trufase, ca o gardă de onoare a bogățiilor îngrămădite, a freamătului necontenit pentru a le adăugi. Când pătrunzi înlăuntru pe străzile relativ înguste, pe care le umbresc clădirile de obicei înalte, te lovește disproporția creațiilor individuale care stau alături fără a crea un ansamblu. Casele cu zece, cu douăzeci de rânduri alături de altele ca în bielele noastre orașe europene, așa de pline de caracter; risipă de marmure colorate, de coloane aurite, încercări de artă care pun cupola de-asupra terasei monstrului arhitectonic; ici și colo, la câte o biserică, amintirea stilului iesuit spaniol, cu fațada sprijinită de cele două turnuri laterale. Pe piețele verzi monumente în genere prea mici pentru strivitoarea lor încunjurime. E sigur că în asemenea cetăți comemorarea oamenilor și a evenimentelor trebuie făcută altfel decât în copiile noastre de cetate elenică.

Câteva mari clădiri în centru arată nu numai ambiție, ci și gust. Astfel Primăria cu o frumoasă fațadă armonioasă și o cupolă de tipul Soufflot și alături casa de conferinți cu prelungirile ei în stil de mănăstire franciscană făcută din cărămizi în secolul al XIV-lea italian.

Văzut în amănunte, orașul Sf. Francisc, care așa de puțin răspunde azi smereniei patronului său, e deosebit de simpatice. Străzile lui, de o perfectă ordonanță, suie dealurile încunjurătoare; flori de Sud sânt sămănite în brazda de naintea caselor de formele cele mai deosebite, în care se vede însă adesea un tip potrivit, ale cărui elemente sânt luate din vechea tradiție spaniolă.

Populația din aceste case cochete și sănătoase e de multe feluri, cea mai mare parte imigranți, mai vechi sau mai noi. Pe cutare terasă o mamă iaponească, frumușică, rumenă în obraji își alintă copilul; mai departe, la ieșirea din școli, în grupul fetelor voioase, îndrăznețe, câteva Chinezoaice cu asprul păr negru rățezat scurt pe ceafă; Mexicani a căror față reproduce numai une ori curatul tip spaniol, cei mai mulți presintând umerii obrazului, roșii, ieșiți în relief, ai Indienilor din cari se coboară în mare parte, se văd în cafenele cu inscripții numai în frumoasa limbă a lui Fernando Cortez: o librărie vinde romane spaniole cu coperti violent colorate, un „Anuario hispano-americano”, revistele din Madrid și cele din Mexic; un cinematograf anunță în italianește reprezentațiile viitoare.

Intrăm în cartierul chinez, care cuprinde o întreagă stradă și se revarsă și asupra altora vecine. Totul aparține galbenilor: librărie, fotografie, magazine de aprovizionare, în care lângă păsări și iepuri de casă sânt expuse broaște și tot felul de dobitoace, și comestibile de acasă, uscate cu un antic sistem special, sânt puse în fereastră: mușchi de broască, șopârle, pești de toate felurile, cârnați, șunci, limbi, totul redus la niște foițe desgustătoare; nu lipsește undeva și un puiu pus în spirt, care poate fi prefăcut în friptură pentru cine nu se desgustă. Un mare restaurant cu două rânduri, cu scara de piatră, servește în boxele lui supe de vegetale și cu ou, în care plutesc bizare paste și din care se desface un miros de vase spălate și de spital, orez admirabil fiert a cărui sare e luată d'a sosul negru special, cu apă de mare și mirodenii, feluri de verdețuri la care se adaugă bucăți de carne de porc și de puiu scărmanate într'un chip special, brânză chineză, — pâne numai după dorință; cu o piesă de cinci cenți aruncată în gaura din perete poți căpăta cinci minute de muzică negră.

Sânt prăvălii strălucitoare, cu vitrinele foarte îngrijite de discretul negustor care nu iese în prag și nu pofteste ni-

ciodată; ele vând cutiuțe de lacă de toate colorile, bibelouri de os, inele de sidex cu pietre false, bronzuri lucrute grosolan, dar mai ales cele mai strălucitoare pijamale în toate colorile curcubeului, sămănate cu flori delicat răspândite din plin. În cutare magazin păreții sânt împodobiți întregi cu acel bielsug de sculptură aurită în care sânt încregate toate dobitoacele naturii și toți monștrii închipuirii, acoperiți bogat cu aur. Sânt case în stilul național, milenar, cu galerii sprintene și acoperișuri cârligate la mijloc, cu toate colorile vie îmbinate pe fațadele lor. E undeva și vre-o pagodă, lângă care o mare biserică creștină își chiamă din acest neam de vechi păgâni noii credincioși. Și e teatrul, *Mandarin Theatre*.

Il cercetăm seara. E complect gol cu zece minute înainte de oara șapte, când începe nu știu ce piesă. Doi băieți duelează pe scenă, cu săbii de modă veche și bastoane, evitând cu măiestrie loviturile. Într'o lojă la stânga muzicanți încearcă vioara, fluijerul și gongul. Directorul cu ochelari cercetează ceasornicul. Câțiva copii se joacă în fața cortinei, foarte frumoasă, cu reclama unui negustor din Canton. Atâta.

Totuși se începe. Splendid decor de palat, la care, prin simpla coborâre a pânzelor, se vor adăugi apoi altele. Strălucite costume istorice: rochii largi aurite, coifuri țăr-cate, cizme cu tăpșile late de pâslă. Popi poartă bărbi albe ca fuiorul pe care la mânie le agită cu mâna. Dulci femeiuște cu ochii cârpiți, văpsiți împrejur cu roșu și cu obrazii albiți de pudră se dau în vânt pentru dureri mie neștiute, lunecând pe scânduri cu piciorușele de păpușă; una, eroina, și-a tăiat părul cu cuțitul, biata fată micuță, și de aici bătăliile între eroi și preoți, cari întră, iese, cad, se dau de-a tumba, se ridică și mai ales vorbește. Recitativul e continuu întovărășit de asurzitoarea subliniere a gongului. Lumea se adună după opt ceasuri, afară fac coadă. Odată în sală, cei de moda nouă, bătrânele cu largi

rochii negre, copiii vorbesc, mănâncă, părând că nu-i privește ceia ce este pe scenă, unde zgomotul ritual urmează lung și solemn.

Un colț către Pacific, către „poarta de aur”, a fost consacrat frumusețelor naturii și artei. Toate înfățișările variate ale abundenței vegetații sudice sânt adunate în grădinile întinse care încunjură clădirile. O grădină iaponească prezintă flora depărtatelor insule ai căror vechi locuitori pot să-și mângâie astfel nostalgia, dacă o au. Obişnuita casuță goală, cu paravane mișcătoare, copacii pitici cu monstruoasele rădăcini umflate, poduri peste ape care se strecoară prin bolovani. Acvariul e unul din cele mai bogate, cu peștii ca o foiță de sîdef, ca niște fluturi multicolori, ca niște săgeți în care se mișcă, vioiu ochi de aur.

Museul, „M. H. de Young, Memorial Museum”, e așezat într'o clădire care leagă de un turn ca de sky-scaper o lungă zidire în cel mai bine imitat stil manuelin din Portugalia, venit poate prin Brasilia. Sânt câteva vechi pânze, a căror identificare, ca a unui neisprăvit Rembrandt („Hoții”) și a unui bizar Lionardo, dacă nu și unui Veronese, e supusă la revisiune. Dar este un Bassano, două imitații ale lui Rembrandt de Denner și este și un mare Watteau, cu un vast peisagiu. Arta americană prezintă câteva frumoase peisagii. O dulce figură de fată a lui Bouguereau, un Courbet și o impresionantă noapte de Daubigny sânt ce a dat de samă școala francească. Curioase tablourile rusești, care strămută în cu totul altă lume; supt nume, altfel necunoscute, de pictori contemporani, scene din alt mediu natural și uman: alaiul de nuntă într'un sat înzăpezit, cu bulbii auriți ai bisericii, cu caii cari trag din greu roșia căruță închisă, cu mutrele naive și speriate; întoarcerea de la încoronarea Țarului în casuța plină de „pose” unde toți se uimesc de povestirea splendorilor neînchipuite;

Grup de Români americani.

pregătirea de nuntă cu femeile înfoiate, înzorzionate, purtând pe cap „cacoșnice” de paradă (de Masovschi); o secerătoare roșie-blondă înfășurată cu triumful recoltei sale, visiune de aur și de lumină; căruța *mujicului* care duce pe nacealnicul cu șapcă într’o vizită ca a „Revisorului” lui Gogol, fără a mai pomeni un stupid Napoleon în ajunul părăsirii Moscovei, al cărui evident model e tabloul lui Delacroix. Totul văzut de alți ochi, tălmăcit de alt gând.

Pe lângă o adunare ciudată de uniforme, instrumente de muzică, miniaturi pe ivoriu din secolul al XVIII-lea, strălucită colecție de ceramică din toate țerile, dar mai ales bogăția de produse ale artei chineze și japoneze: vase de porțelană și de bronz, catapitesme de lemn sculptat cu o fantastică putere de creațiune în domeniile închipuirii, dragoni și monștri de bronz, realiste portrete în lemn, zei ai Fericirii cu enormul pântece păros, cu gâtul umflat în gâlci, ai Sănătății cu trei capete și șase mâni, strivind bolile supt picioare, draci roșii și grași cu cornițe ca de ied, și, alături, minuscule lucrări de fildeș, făcute cu o migăloasă artă care uimește, sperie aproape. Alăturările, contrastele de colorii stau alături cu îndrăznelile liniei, cu siguranța unei visiuni de o unică acuitate.

O școală din Berkeley e adusă aici ca să vadă și, băgați de samă, căci e vorba de copii până la zece ani, *să copieze*. Cei mai drăguți omuleți, băieți și fetițe, de toate rasele, pe cale de a se americanisa supt zimbetul ispititor al profesoarelor, în mare parte studente, care fac astfel școala de aplicație, se întind la vitrine, le ating, se trântesc pe jos ca să vadă mai bine, fără zgomot, atenți, căci *au de lucru, fac de la ei, creiază*. Siguranța desemnului, puterea de a găsi imediat linia dominantă, meșteșugul de a umplea golurile, plăcerea de a fi găcit, reprodus, păstrat sânt fără de margini. E idealul școlii celei nouă, în care puterile nesfârșite care se ascund în sufletul copilăresc sânt stârnite, puse în acțiune și conduse fără a da această impresie. Fiecare alege ce vrea și interpretează în felul său.

Alt Museu e cel de antropologie, ceia ce înseamnă în acest cas „cultură umană”. De aceia se găsesc câteva elemente de artă egipteană, papirusuri medicale în scrisoare ieratică, originale și reproduceri din epoca ptolemaică și romană; apoi, pentru Greci, vase din Teba cea mai veche și ulciorașe acoperite cu mărunte figuri geometrice, pe care apoi artiștii le amestecă, în forme mai mari, cu reduceri stilisate ale subiectelor naturaliste din vasele ateniene; cutare vas de proporții mari, care poartă în însăși Atena același joc de linii pur geometrice, stil Dipylon; o lungă și foarte interesantă serie de vase cipriote, în care linia, linia singură, mai simplă, legată cu mai puțin gust decât aiurea, domină; din lumea etruscă o sumă de olărie de imitație cu figuri une ori caricaturale, pe când în cea din Italia-de-Sud ceva barbar, purtând pecetea indigenilor, Iapigi și Menapi, se adaugă, strâmbând puritatea originalului grec. Câte ceva din Iaponia și din Australia.

Dar, bine înțeles, ce e mai larg presintat sânt documentele vechii culturi indiene din toate Ținuturile. Interesante pentru noi sânt în prima linie covoarele și ornamentele corespunzătoare ca formă de artă populară; unele dintr'însele sânt ca linii și culoare aidoma scoarțele românești, dovadă absolută a împrumutului din Eurasia noastră, de unde a venit, nu numai această cultură de ornamente liniare, dar, fără îndoială, prin gustul de complicat și monstruos, cealaltă civilizație artistică, de un caracter așa de deosebit, a grupului indo-chino-iapones (dar și Formosa are artă lineară). Aici se vede ușor tranziția de la simplitatea Nordului, adică a Nord-Vestului, căci el singur, din Alaska până în Mexic și în America mijlocie, are acest splendid folklore artistic, la a Yucatanului și a Perului, unde capriciul individual, imaginația creatoare, tendința spre amplificare, gustul de caricatură domină. Din California propriu-zisă se expun multe lucruri, de un caracter mai puțin impresionant: în deosebi

atrag împletiturile, pentru pălării femeiești și alte scopuri; aceleași podoabe lineare, într'o singură culoare ștearsă, le deosebesc.

Ceia ce face mai interesantă încă această vizită e faptul că unul din oamenii de serviciu al instituției e însuși Indian, care vorbește de rezervele în care, prin Nevada, încă dăinuiesc ai lui, în spor de populație, vre-o cincizeci de mii. Față de aramă, cu ochii mărunți, foarte albi, cu o puternică osatură a capului, scoțând tare în relief umerii obrazului, cu părul scurt foarte negru. În discreția, în paza și în prietenia lui e ceva din firea țeranului nostru. Un alt tip indian ne va servi la masă în familia d-rului Simon deseară; figură mai grasă, mai masivă, poate din cauza vrâstei, fără acea amintire de ostaș pe care o recunoști la primul. Fete indiene, trecute prin școala elementară din sălașurile lor, servesc la orașe și nu se mai întorc înapoi.

Museul e al Universității, și această Universitate a Californiei, cu centrul în Berkeley, are aici o parte din clădirile ei și sus în munte, între copaci, lagărul, *campus*. E, cum ni-o arată, după amiazi, slavistul, istoricul Oriental european Kerner, o lume, ceva așa de vast, de complex și de liber, cum a cunoscut numai evul mediu în cele mai triumfante momente școlare ale lui.

Treci prin poarta dominată de un imens turn, sprinten totuși, și în toate părțile răsar fațadele școlilor întrunite sub acest nume universitar; câteva clădiri mai vechi, înegrite, stau să dispară; fabuloasa munificență a Statului, darurile de o prodigalitate fără exemplu ale particularilor, ca Rockefeller, ca bancherul san-franciscan Giovanetti fac să se poată ridica pretutindeni aceste mărețe zidiri, sămănate în cel mai încântător cadru de verdeață, de copaci bătrâni, din pădurea primitivă, de brazde proaspete și de flori.

Înăuntru totul e pregătit ca pentru niște tineri înțelepți, dar și ca pentru niște prinți. Nu e o bibliotecă singură, ci trei, patru. Biblioteca pentru toți, enormă; biblioteca pentru cercetătorii științifici, biblioteca pentru cărțile alese, biblioteca pentru grupele care doresc izolarea. În toate părțile se deschid odăi de adunare, de liniștită reculegere, sămănate cu tablouri originale. Profesorii au săli de seminar, și trebuie multe pentru o mie două sute de învățători, la cari se adaugă încă vre-o mie de auxiliari, luați din mijlocul „graduaților”, studenți încă, dar totuși „teachers” (explic pentru șase din ei „Sintesa” mea). O bibliotecă de peste 600.000 de volume e perfect catalogată; se adaugă conspecte ale cuprinsului altor biblioteci până la noile cumpărături de la British Museum. Inzestrat în astfel de chip, tineretul, cu toate seducțiile sexului, dă impresia că lucrează cu încredere individuală, cu siguranță și cu zel.

Casa rectorului, un astronom, de o largă, senină cugetare, e pe o înălțime. De pe fereastă, se vede Marea până la punctul unde, între cele două vârfuri ale cornului format de admirabilul golf, se deschide „poarta Pacificului”. O dungă roșie subliniază apusul. Peste câteva ceasuri de pe drumul îndrăzneț care domină totul, orașul întreg e o imensă scânteiere de lumini, care face palid cerul senin în care stelele trebuie să fie geloase.

Imprejurimile orașului, tăiate de liniile golfului pe care-l străbat neconținut vapoare și aeroplane, și dominate de sirul nesfârșit al înălțimilor împădurite, sânt de o frumuseță de feerie. Intovărășiți de dd. Simon și Symonds, le străbatem într'o zi acoperită, umedă, rece ca de toamnă, care a răpît o parte din farmecul acestor fericite locuri.

Drumul se cufundă răpede în văile largi, vesele, ori în defileurile întortochiate ale muntelui. În această a treia zi din Mart, totul e verde, de o verdeață tânără, fragedă, care mângâie ochiul; iarba crește înaltă, sămănată cu co-

roana de aur a pădăiei. O fermă urmează altei ferme. Clădirile sânt de obicei înjghebări de lemn vechiu, nevăpsit, muced, dar livezile apar deosebit de îngrijite. Din pajiște sau din pământul adânc negru sau brun-roșietec, abia răscolit pentru sămănăturile de primăvară, se ridică în șiruri egale zarzării înfloriți, zăpada roșie a persicilor mărunți, nucii cu albul trunchiu neted, migdalii și copăcelul de piper, negrele modâlci ale viței. Alături, marele copac de pădure cu crăcile sucite, torturate, rășinoșii cu acele întunecate, o întreagă vegetație în cea mai mare parte rămasă verde, și mai ales înaltul eucalipt, răpede crescut, cu trunchiul rotund, peticit de coajă zdrenfuită, care cu vârful lui drept domină orizontul. În fund de tot Mount-Diable, Muntele Dracului, înalță piramida lui cu aspre linii drepte.

Tot acest bielsug de vegetație e hrănit prin măiestrite irigații. Ele vin de la largul râu Sacramento, care-și strecoară apele spre golf; corăbii mari plutesc pe dânsul. Această linie de ape argintii mărgenește la stânga zarea.

Sânt aici oameni de toate neamurile. Intre „carele” care fulgeră cu un foșnit ca de furtună unele lângă altele se văd Mexicani cu dura față roșie-cafenie. Figuri adânc oacheșe stau în pragul locuințelor: sânt Portughesi, cari au venit până aici să-și caute norocul. Pe cutia de scrisori din marginea șoselei e câte un nume german sau italian. O cochetă vilă poartă numele de Iolanda. Și aici e soborul neamurilor.

Ce nu fac ele aici, în patria nouă! Dacă la Oakland, la Oakley sânt obișnuitele orașe americane de al treilea rând, popasuri cu dughene și une ori, ca în prima localitate, cu întregi alei de vile în toate colorile, cu și fără terase, o localitate nouă, Pittsburg, a răsărit în câțiva ani, doi, trei, în jurul furnalelor înalte ale unei oțelării, un bielsug de cochete căsuțe noi-nouțe în care se adăpostesc lucrătorii. Aiurea un grup de Italiani servesc o fabrică proas-

pătă de produse chimice. Industria prinde rădăcini și în această lume de idilă în care albastrul profund al muntelui se îmbină cu dulcele verde al culturilor. În schimb, unde o ceată întreagă de muncitori lucra, acum vre-o cincisprezece ani, pentru scopurile războiului, locuințele frumoșele sânt aproape cu totul pustii și fereștile sparte arată curios în fațadele cu așa de noua înfățișare. Omul n'are dăinuire; munca lui singură există — și câștigul.

3. Los Angeles.

Pe marginea mării, tăind pe alocurea tunele, calea ferată duce spre Los Angeles, cetatea Arhanghelilor. Nume spaniol, precum aici totul arată pe cei înlocuiți în stăpânire, izgoniți. Toți sfinții calendarului catolic figurează în răsunător veșmânt spaniol, din sus de cetatea bunului Sfânt Francisc până la „îngerii” aceștia de aici.

Dimineața, aceiași munți aspri, clădiți în bolovani, și în marginea lor aceiași dulce verdeață, aceleași șiruri de nuci, aceleași vechi trunchiuri învârtite, aceiași viță și, ca așezare omenească, aceiași tristă înjghebare de lemn. Pe alocuri lespezi uriașe, ca niște monstruoase broaște țestoase, mănâncă ogorul proaspăt lucrat și îngrijita livadă.

Acum tăiem de-a dreptul prin piatra seacă, supt palatele gigantilor. Dincolo, aceiași vegetație nouă, sprintară, ca de ieri, supt dreapta strajă a înalților eucalipti. Și portocalul apare în aceleași rânduri chibzuite: fructul roșu râde dimineața. În cutare loc, lângă un raiu al persicilor, imense sere de flori. Ca și lângă San Francisco anunțuri chiamă la cumpărare de terenuri capabile de a da astfel de rendement. În unele din aceste „ranch”-uri (de la spaniolul rancho) găini cu miile acopăr pământul cu o zăpadă de pene. Și unde nu e decât nisipul gol și sec fabrica vine, își sapă gropile și-și înalță mașinile.

Los Angeles nu e un oraș decât în centrul suprapopulat, în care cât e ziua de mare se încurcă automobilele și se îmbulzesc trecătorii între înaltele clădiri, lipsite, din ferire, afară de casuri isolate, de masa mesopotamică și egipteană a sky-scrapereilor. Incolo, localitatea de un milion două sute de mii de locuitori se desface în grupe ori se înșiră în nesfârșite alei.

Iată de-o parte clădirile Universității, cu turnul venețian și înaltele ziduri de cărămidă în același stil de *convento* italian din secolul al XIV-lea. Iată imposanta masă a Museului, cu pereții roșii lucrați în losange, cu săpăturile în piatra intrării, cu întregul complex de palat spaniol din epoca iesuită, bogat în terase, acoperit cu olane foarte coșcove. Inuntru desemnuri și schițe frumoase, și de Degas, de Lucien Simon, un grup important de lucrări americane, hotărât foarte bune, ca ale lui Child Hassam, ale lui Henri, cu simțul peisagiului de aici, cu efecte puternice de colori șterse și de colori triumfante. Se adaugă o foarte bogată colecție de artă chineză — multe pânze mari —, una de ceramică europeană. Pentru moment și o expoziție particulară de covoare persane înflorite și de altele în care naturalismul se înfrățește cu *stilul geometric al Mongoliei* (deci Mongolia servește și azi ca element de legătură în arta lineară între Asia Mică și America; lucru important de reținut).

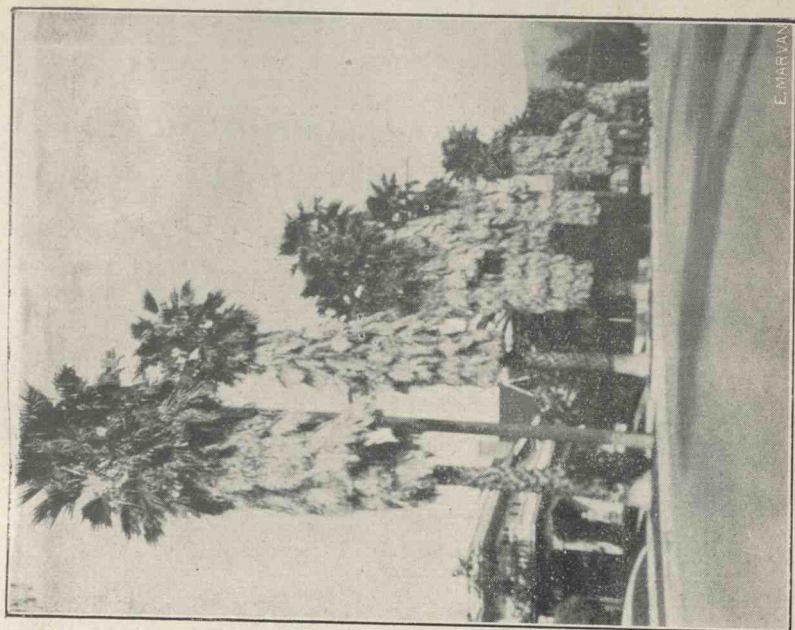
Liniile de case cu vârful rătezat, cu deschizături capricioase pentru uși și ferestre, a mormanelor galbene după datina strămutată a Spaniei și, iarăși, după amintirea, neașteptată, a zidurilor mexicane, urmează zeci de mile fără sfârșit. Te simți strămutat în această lume de livezi, dintr'o comună în alta, purtând numele iberice de odinioară ori nouă nume simbolice pentru frumuseța acestei admirabile naturi. Prăvălii în care se resfață cele mai splendide fructe, unele necunoscute, ca para *avogado*, cu carnea bogată și un singur sâmbure, întrerup șirul de că-

sufe; reclama îmbracă toate formele închipuirii: una se termină printr'o moară de vânt. Dar ceia ce farmecă e livada, proaspătă livada generoasă în fructe: roșiile portocale, atârnând din frunzișul întunecat, pe care le încălzesc grădinarii cu sobițe de fier, le culeg bronzații Mexicani cu aspect de Indieni războinici și le așează în cutiile în care vor călători de-a lungul Americii în trenuri speciale (este și a douăzecea „expoziție națională de portocale”), piperul cu frunza pieptene, care-și lasă pe stradă rosele boabe abia înjghebate; trandafirii se acață de toți păreții. În marginea acestui raiu făcut de omul singur, de mintea și de mâna lui în locuri unde adesea nu plouă odată în zece luni, muntele adânc albastru, scrijelat de brazdele care apără de focurile dese pădurile pitice.

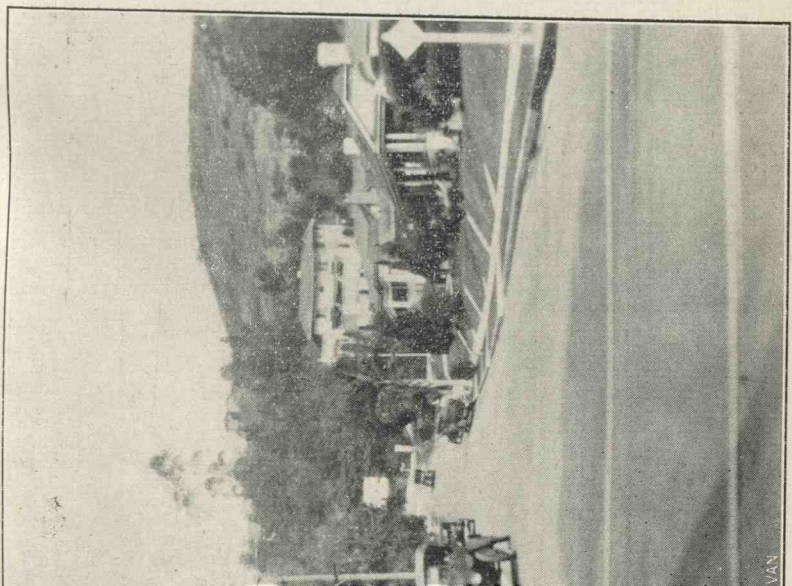
Astfel ajungem la Pomona, numită după zeița care dăruiește oamenilor poamele. Largă stradă, vaste livezi, câteva clădiri frumoase, toate interesante în varietatea succesiunii lor. O biserică baptistă e clădită, se pare, din marmură curată și are o impunătoare fațadă.

Aici trebuie să fie colegiile universitare la care mă chiamă prietenia unui American inițiat în toate limbile romanice, inclusiv a noastră, pe care o cetește cu ușurință și o pronunță corect, d. Maro Jones. Dar, cum pentru zidirile de acum douăzeci de ani se alesese cel mai binecuvântat colț de grădină drept în fața muntelui, o dumbravă a Armidei, cu vechi stejari, sprinteni eucalipti, piperi, atârnând în plete de salcie, platani pletosi, portocali și lămâi, boschete de măcieși în toate colorile, acuma orașul care dă numele său așezământului universitar e de o parte, iar înalta școală de alta. Adecă într'un grațios orașel care s'a format de la sine și căruia i s'a dat sonorul nume frances, așa de potrivit pentru această claritate submontană, de Claremont (Clermont).

Am din nou prilejul de a vedea o Universitate ameri-

E. MARWAN

VAN

cană, data aceasta mai pe îndelete, condus de d. Jones, de președintele Burgess, de o studentă româncă, d-ra Paraschivescu (alți doi studenți sânt la Los Angeles): văd sălile de clase mari, încăpătoare, unele cu scene de teatru, casa fetelor unde se ieau în grup mesele, locuința oaspetelui meu. Sânt două colegii, cu două rânduri de profesori, în care se predă istorie, cu biograful lui Lincoln, d. Stevenson, sociologie, filosofie (și o profesoară), franceza (și cu fiul lui d'Estournelles de Constant), germana (cu un German), italiana, istoria artelor (cu un vioiu Catalan). Locuința în căminuri se plătește o mie de dolari pe an; fiecare-și are odaia. Firește, sexele sânt deosebite. Din ce mi s'a spus, din ce am văzut, am impresia unei vieți sănătoase și nevinovate; fetele se laudă că băieții nu sânt primejdioși, „niște copii mari”. Sportul nu ieă mai mult de patru oare pe săptămână, cu tennis, foot-ball, călărie, canotaj. Examenele sânt semestriale, mai mult în scris; lucrări se dau neconținut și se lucrează cu conștiinciositate. Profesorii au și aici încrederea că se face un lucru bun și folositor, că nu este inferioritate față de glorioasele lăcașuri sărace din Europa, că aici, în domeniul spiritului, e adevărata Americă și că din aceste lăcașuri se ridică noul vultur al viitorului.

În această imensitate risipită sânt și Români, unii boğați, cei mai mulți înstrăinați, de trufie sau de sfială. Ar fi vre-o trei sute. Cutare Român din Sălagiu, ca d. Alexandru Pop, din Băseștii lui „badea Gheorghe”, a ajuns la o bună situație materială, unită și cu păstrarea tuturor însușirilor de înțelepciune, de măsură ale Românului sălăgean; e o plăcere să-l auzi vorbind! La gară patru fete în costume bucovinene, una cu mama ei, celelalte trei cu tatăl și mama, cu bunicul și bunica, tocmai din Cuciurul Mare. Frumos tablou de familie! Și e o bucurie să-i auzi vorbind așa de frumos românește, cu o emoție care face să tremure buzele bătrânului. Fiul a fost profesor în Canada; acuma lucrează la lemn. Cum s'ar întoarce! Și,

când îi presint posibilități, încet, duios i se desfac cuvintele: „Sfânt ți-ar fi numele!”.

Cercetez, cu bunul prieten al nației mele, d. Jones, și mai departe complexul de clădiri al colegiilor. Biblioteca, în formație, cuprinde o sală de lectură comună și alta pentru reviste, dar în fiecare așezământ se cetește prin odăi cu carte împrumutată; și depozitele pot fi întrebuințate de orice student pentru lectură: nu se cunosc casuri de înstrăinare. Unele din sălile de cetire particulare sânt de un lux deosebit. Un club de studenți are o sală de mâncare potrivită pentru orice masă de gală la un palat. La colegiul Scripps, locuința fetelor are toată înfățișarea unei mănăstiri spaniole, cu pavagiul de cărămizi roșii, cu tavanurile lucrate, cu mobilele de caracter vechiu, cu firidele în care ard lămpi electrice; pe lângă chiliuțele dormitoriilor, odăi de prisos, pentru plăcerea artei, ca acelea două mobilate în stil frances. Pretutindeni materialul întrebuințat este de prima ordine.

Capela e o mare sală cu scenă și piano. Acolo se pot executa cântări pentru toate formele protestantismului; cărți de rugăciuni sânt prinse de bănci. Catolicii sânt foarte puțini. În populația școlară mai mult de jumătate sânt din părinți anglo-saxoni, sensibil de mulți Germani, restul nu contează. Fetele fără avere servesc și la restaurant în otelul, *innul* patriarhal din localitate: odată terminat serviciul pe care-l fac cu atâta grație, zimbînd, ele se duc la lecții. E de prisos să spun că din partea taturora li se arată cel mai deplin respect; nici vorbă de a li „face curte”, cu atât mai puțin de a fi grosolan cu dănele. Sânt dus la teatrul elenic, în care se fac ceremoniile vara.

Sântem aici în marginea chiar a deșertului, a părții din sterpul pământ californian pe care omul n'a creat-o încă, prin munca și destoinicia lui. Chiar lângă cele mai frumoase livezi de portocali, de pe care merele de aur se

rostogolesc până în stradă fără să le ia nimeni—dar un placard, adesea repetat, făgăduiește o răsplată cui „arestează și dovedește pe hoții de portocale”—, începe terenul pietros, uscat, în care se înrădăcinează numai îndărătnicii arbuști de pustiu și o astfel de ușoară vegetație pe care căldurile—deocamdată norii se adună pentru ploaie—, căldurile care pot ținea fără un pic de apă și zece luni le vor nimici răpede odată cu ivirea verii. Aici nu mai curg apele de supt pământ care țîșnesc din muntele borbilit ca un burete. Dar câte o casă a și răsărit, atrasă de perspectivele viitorului. E un început și, în această societate așa de activă și întreprinzătoare, în care totul îndeamnă la asaltul imposibilului, e foarte probabil că el va fi urmat și grădinile de poveste vor răsbate tot mai adânc până la poalele muntelui ocrotitor.

Căci sântem în țara unde zilnic se fac minunile, unde improvisațiile închipuirii se prefac în realități solide și spornice. Nicăiri omul n'a fost mai creator decât aici, nicăiri n'a avut mai mult sentimentul că *el* face. Prietenul care mă poartă printr'una din cele mai mândre alei din lume, numai bielșug de roade în arbori, numai zimbet de flori în margene, roșu de mușcat, roz de trandafiri, îmi spune povestea acestei splendide înfăptuiri. Doi Canadieni au venit și li s'a părut locul bun. Cu mijloacele lor de cuceritori ai codrului mereu, de fundatori ai orașelor au făcut din nimic ceia ce se vede astăzi. Când conducători ai Australiei au vizitat California, care li dărește eucaliptul și stufosul piper sălbatec, li-a plăcut ce făcuseră întemeietorii și i-au luat cu dânșii. Astăzi Australia are prin fapta lor un oraș aîdoma ca acesta.

Ne întoarcem supt ploaie. Norii amenințători au crăpat. Pământul primește, în această deschidere a primăverii, darul rar al apei de de-asupra. O primește recunoscător, dar fără să aibă numai decât nevoie de generositatea, puțin obișnuită, a cerurilor.

4. La granița Mexicului.

Pe drumuri stropite — aceiași perfectă șosea de ciment lăiată în două, prin dunga albă care delimitează mersul automobilelor—, printre câmpii muiate pornim des de dimineată spre San Diego și Tijuana, la granița Mexicului.

La șase ceasuri lumea a și început să se miște. Intru-cișăm câteva automobile grăbite. Pe câmp o ceață ușoară se ridică peste arături în pământ negru și brun ca o râșneală de cafea. Un miros de îngrășămintă plutește în aerul încă rece.

În dreapta și în stânga capriciile hispano-americane ale arhitecților californieni, ca niște mari flori, colorate viu, din care nu e una care să semene cu cealaltă. Nu e meritul proprietarilor trecători, ci al acestor harnici cercetători ai trecutului și descoperitori ai formelor viitorului. Terasele se succedă în cea mai variată amestecătură de linii. În față brazdele de un verde adânc, perfect îngrijit fără servitori, albele potire ale florilor de cala.

De-odată o pădure, o adevărată pădure de sonde, deasă, dar de aceiași impecabilă ordonanță ca și portocalii și lămâii din livezi, răsare și îndată ne încunjură. Aici petrolul e așa de bogat, încât îngăduie ca șchelele, cu eleganță construite, să-și atingă coatele. Totul e atât de strict orânduit, de asigurat contra oricării primejdii, încât în umbra piramidelor de scânduri omul își poate face și locui căsuța și drumul cel mai nefeț, cel mai curat poate trece în chiar marginea lor. Ici și colo vedem lingurile în mișcare.

Străbatem așezări mai mărunte, care se țin lanț cu întovărășirea tărcată a haosului de reclame. Și după două ceasuri de drum ni se arată drumul spre una din misiunile, din vechile misiuni spaniole care încă în veacul al XVIII-lea puneau bazele unei țeri creștine și civilizate. E întemeierea părintelui Serra, închinată unui sfânt al cărui nume

trezește amintiri dunărene, de acasă. Căci Sfântul Ioan de Capistrano, profetul de lupte din Abruzzi, a catehizat Ardealul nostru și el, alături de Ioan Hunyadi, a liberat, cu mulțimea cruciaților lui simpli și săraci, Belgradul de asediul lui Mohammed al II-lea. În timpul războiului care ne-a năvălit niscaiva zece ocupanți de lege catolică îi confundaseră oasele cu ale Sfântului Grigore-Decapolitul de la Bistrița, pe care se și grăbiseră a le anexa.

E un încântător colț de natură și de istorie. Din cărămizi coapte și necoapte, cu ajutorul Indienilor, neobosiții propoveduitori ai Evangheliei au făcut o mare mănăstire, un institut spaniol al epocii lor. Largi curți, pline azi de florile cele mai variate, dar odată cuprinzând gospodăria unei ferme, încântătoare patiuri de reculegere de-asupra cărora spânzură clopotele unei meșteșugite renovări pentru turiști, lungi coridoare boltite, cămăruțe de locuință și rugăciune, o capelă și o lungă biserică, dăruită de aceiași restauratori cu cea mai aurită din catapitesme, care scânteie ispititoare la capătul misticei penumbre.

Și lumea vine și se roagă, pe când în prăvălia-Museu, cu ceva cărți, veșminte și picturi vechi, se vinde pe preț scump istoria în mai multe volume a Misiunilor și „poterie cehoslovacă”, purtând însăși această intitulare. Sânt aici grupe de copii mexicani, oacheși, buhoși, flenduriți, căscând adâncii ochi negri la splendoarea sacră a altarului, sânt fete cu figurile palide supt negrul păr uns și lipit pe tâmpile, sânt roșii figuri indiene cu osatura proeminentă, care dovedește îndărătnica păstrare a rasei celei mai vechi, sânt ciudate fețe de cenușă în care bătrânii ochi sânt ca punctele negre ale cărbunilor stinși. În această semi-obscuritate, aceste sumbre elemente de rasă te strămută cu veacurile înapoi, în vremea sângeroaselor plămădiri.

La oarecare distanță cea mai stăruitoare reclamă înfiptă pe toate povârnișurile catifelate îndeamnă la alcătuirea unui nou oraș, închinat Sfântului Clement. O parte

din case s'au și făcut, un alb club de o delicată arhitectură invită la petreceri, se arată unde vor fi clădirile de utilitate publică, apa prinde a se strecura supt piatră. Avem supt ochi priveliștea inițierilor orășenești în această țară de surprinderi. Ceva mai departe, Sfântul Onufrie își așteaptă și el ceasul. Pe când la capătul calendarului spaniol Oceans Beach, „plaja Oceanului”, e o așezare isprăvită și bine întemeiată.

Acuma, la dreapta, Oceanul palid își întinde pânza liniștită; abia la mal stâncile de dedesupt rup apa în spume. Un ținut încă pustiu, pe care se usucă mari ierburi răscolite, cu înfățișarea de coraliu moale, putred, lângă iarba grasă, cleioasă, de *ghiață* cu floricele roșii, lângă țeposul cactus de pe care atârnă fructul mărunț ca sângele. Lângă rămășițe din lemnul vechilor naufragii foarte puține scoici sfărâmate pe care le îngroapă nisipul.

San Diego e încă departe. Crezi că-l ai când se înșiră iar căsuțele-jucării, de cea mai pitorescă legătură, otelele ascunse între arbori, clădiri monumentale, ca o școală militară. Dar el fuge tot mai departe, până ce în sfârșit cetatea Sfântului Didac strânge între casele ei cîmpoase, adesea de un lux elegant, în care, pe lângă o lume de afaceri mai puțin grăbită ca aiurea, bătrani și bătrâne, la capătul unei vieți de muncă, își primblă agale, cu o senină așteptare a morții, oasele obosite.

Apoi această civilizație de floare umană adausă la florile naturii se împuținează, sărăcește, devine mai rară, mai umilă. Mexicanul care așa de mult ajută cu munca lui prosperitatea Californiei, omul bronzat, cu pălărie largă, nu mai are din ce scoate bogăția pentru alții. Spre umbra lui țară învălmășită de revoluții periodice, terorizată de bolșevismul bandelor politice — mai ieri noul președinte și-a avut falca zărobită de gloanțe—, ne ducem acuma.

Iată'o la o strâmtoare unde cochetii „ofițeri U. S. A.” au aierul unor cavaleri cari și-au întrerupt danțul. Lângă ei

colegul mexican cu nasul mare supt o șapcă asămănătoare n'are nimic din eleganta lor corectitudine: poartă în voie picioarele, plesnește poclitul automobilelor, râde. În față necuviincioasa reclamă a unei ȃerării cu 75 de cents pȃharul de *cerveza* cu o marcă americană.

Aici, la Tijuana, „mătușa Ioana”, e cârciuma Americēi prohibiționiste. Mexicul e represintat doar prin colorile tari ale frontului de dughene cu așa-numitele „curio” („curiosități”), dar înainte de toate cu băuturi de tot felul, cu ispititoare curți pentru „moonlights” (chefuri de lună), cu musicanți și dăntuitori, cu fete ochioase, harnice numai din ochii adânci. O atmosferă de lene și de conrupție otrăvește și aierul. Lume săracă se târăște, pândind câștigul neonest. În figuri e mai mult din Indianul cucerit decât din nobila și crunta, neiertătoarea rasă a cuceritorului spaniol.

Ceva mai departe e, pentru aceiași Americani doritori de a petrece, un splendid local de joc de cărți și de restaurant lângă băile de la Aguas Callientes, „Apele calde”. Aici fantasia de colori și linii moștenită de la Indieni se desfășură în toată fantastica ei bogăție; roșul și albastrul domină. Plafoane de lemn sculptat acopăr marile săli, pline de o lume ahtiată de altfel de viață, fără rigorismul onest și prohibiția sănătoasă.

Costumele se exhibează și ele pentru petrecerea aceleiași categorii de vizitatori. La garderobă o fată cu pantaloni de catifea albastră foarte largi jos oferă țigarete. În sală musicanții se poartă ca în „Bărbierul de Sevilla”, dar cu mijlocul într'un fel de cojocele galbene și în cap cu imense pălării de paie terminate printr'un vârf suptire.

Se cântă ariile locale și bucăți de operă, și din gură. Apoi musicanții cântând străbat odăile ca un omagiu către oaspeții pe dinaintea cărora trec. Vechiu cavalerism al Spaniei-mame. Și privirile se opresc îndată asupra danțului din țara veche: un delicios duo între băiatul în largi haine galbene și alba fată cu pieptărașul colorat și rochia scurtă:

pețirea de dragoste se face în nesfârșite vesele învârtituri, el năvălind, ea, grațios, ferindu-se. Iată-l aruncând jos pălăria și ea joacă în jurul ei, nu: *pe* dânsa chiar, cu o delicată bătaie în loc a piciorușului. Apoi ridică marele stog de paie și i-l pune pe cap. Bătălia e câștigată. E un farmec!

Ne întoarcem pe ploaia deasă, prin noroiul drumurilor proaste. „Mexicul cel adevărat e încolo”, arată cu mâna d. Hey, negustor de „curio” azi, consul, șef de misiune austriacă, proprietar de rancho ieri. „Acolo e o lume, și ce bogăție — și ce lipsă de noroc!”

La întors luăm altă cale decât aceia care duce la Misiunea Sfântului Ioan de Capistrano. E margenea însăși a Oceanului, sămănată cu cele mai frumoase nume spaniole de-a lungul plajei împănate cu case, pe care le încunjură reclame pentru alte zidiri. În față neguri încunjură marea insulă S. Catalina, vecină cu ostrovul Sfântului Clement. E acum proprietatea fabricantului „gumei de molfăit”, *chewing gum*, — cum se vede, un binefăcător al umanității, care-și merită suveranitatea insulară. „Chewing-gum” și lucrul în serie merg de altfel împreună: „serviciul” social și distracție.

De acolo din fund o geană de aur pleacă, lărgindu-se până acopere cu transparența-i luminoasă tot cerul până în capăt. Nori mari, ca un șir de munți vineți, străpung aureola glorioasă a apusului. De-asupra soarele căzând aruncă mari raze roșii ca de sânge care de la un timp se topesc într'un zăbranic încrețit ca o draperie de statuie antică. E o măreață tragedie crușită acolo în ceruri. Vechii Indieni puteau să vadă în ea luptele cele mari ale zeilor și prăpăstioasele căderi ale Impărațiilor. Până ce aripa nopții cade grea, stingând totul.

Acuma sântem în lumea sondelor în turmă. Apoi mai departe între nesfârșitele lumini din Longwood: oteluri strălucesc, reclame chiamă nervos, firme roșii țîșnesc de-

asupra, prăvălii de fructe rostogolesc bogățiile coastei binecuvântate. În fund, zgomotos pe toată noaptea, Los Angeles.

A doua zi, într'un intermezzo de soare văd clădirile Universității, unde am și onoarea de a vorbi despre arta bizantină și problemele ei. Princiare clădiri și aici, una făcută din câștigurile fotbalului. Răbdătoarele studii ale arhitecților au produs mănăstirea franciscană, cu *chios-tre* pe suptiri coloane, cu ocnițe spaniole și *azulejos* arabe, cu greoaie porți sculptate de lemn vechiu. Studentul are aici, cu săli de seminar largi ca un mic Parlament, cu holul de ceremonie ca pentru întronarea unui rege, tot ce-i trebuie, până la librărie, la restaurantul ținut de Universitate. Apare și un ziar al acesteia, „Troienii”. Pretutindeni ordine, bună cuviință, poftă de a învăța—poate prea mult — cu inteligență și atenție.

Părăsim orașul, petrecuți de studenții noștri, acum cinci la număr. O domnișoară moldoveancă, Bercea, e dentistă; sora ei se pregătește de aceeași carieră. E și mama ardeleancă, fratele unuia din cei mai buni artiști de cinematograf (este și un al doilea). Gândul țerii li umezește ochii.

VII.

LUMEA ÎNVINȘILOR

1. Ținut indian. Marile Cañoane.

Pe linia „Marilor Canyoane” (Cañones) trecem întâiu pe la Claremont. Apoi deșertul se intercalează. Pe alocurea bolovănos, sălbatec, aiurea acoperit de o pădurice netrebnică, ori, pe lungi întinderi, nisip, valuri de nisip fără margini. În unele locuri mașinile îl culeg, îl adună, săpând prăpăstii neconținut mărite; o bucată de vreme bu-tucii de viță se ridică din alba masă nestatornică. Grădina de portocali se face rară, tot mai rară. De-asupra muntele albastru scrijelat închide zarea.

Oprire lungă înaintea mării, frumoasei gări de la S. Bernardino, întreagă învelită cu iederă. De aici încolo deșert de piatră și nisip de mărăcini și de copaci sălbăteci fără stăpân, de ierburi seci. De-asupra plutesc nume vagi: Devore. Intre stânci soarele e cald ca într'o bună zi de vară. Via pusă pe alocurea începe să miște. Câte un fermier încearcă mici plantații de portocale. Copacii cu frunze căzătoare prind să se îmbrace. Muntele prinde mai strâns. Totuși pe o culme brazda de plug e trasă de un băietan. E întrebarea pusă deșertului dacă-i vrednic a primi munca omului.

La Cajon linia muntelui e întreită, împătrită. Stânca roșie a înlocuit prăvălirea de pământ și de pietriș. Enormi bolovani, ca un schelet de chit monstruos, amenință calea,

care se întortochiază prin dărâmăturile de piatră, prin suprafețele rotunjite, spălate de vechi mări, care au căpătat înfățișarea de oase lucii. Pe alocurea așezarea lor paralelă pregătește „canyoanele”, aiurea piatra iea închipuirea unor imense dobitoace la pândă ori la odihnă.

Dar mai încolo caracterul aspru al muntelui se îmblânzește; tocmai sus pe vârf o îndrăzneță cale pentru trăsuri a fost tăiată în coasta galbenă. Un alt drum suie, cu stâlpi de telegraf, tocmai în vârful escaladării, la Summit. Zăpada se ține încă tare de ultimul pisc.

La coborîre ciudate trunchiuri nodoroase întind pe crăci sucite ace de brad care par enorme stele verzi rășchirate. La Hesperia, fără nimic din grădina Hesperidelor, tot șirul munților stropiți de zăpadă își răsfață frontul. Unii din ei par a purta o largă floare albă. Cei tineri răsar, drepți, zburliți la vârf, cu aparență de platani. Atâta răsare din nisip. O fermă pierdută a strâns apa într'un lac artificial.

Cele mai formidabile clădiri de stâncă sânt însă alături, unde o fabrică desface în bucăți automobile usate. E Victorville, săracă înjghebare de câteva căsullii răzlețe. O exploatare mică de petrol pare a fi alături. O fabrică de ciment. Drumul de țară duce alături de calea ferată. Trăsurile se urmează răpede.

Incep arborii în floare și câte un ogor verde. Un râu confus își frânge apele dedesupt. Ce veche lăcomie spaniolă de aur o fi pomenind Oro Grande? De aici până la Bristow, e, supt dealuri, un teren de sămănături și de creștere a vitelor, învrâstat cu de o sută de ori atâta pustiu. Apoi acesta singur cuprinde tot supt șirul depărtat al munților albaștri.

La Barstow, așezare luxoasă, otel cu colonete de *chiosstre*, purtând pe marmura albă o fațadă, „Casa del Desierto”. Public ca în localitățile de băi scumpe. De aici se pleacă spre Est.

Același deșert de granit roz, pe care-l aprind, îl învinețesc razele soarelui care se pleacă spre Apus. Pe alocurea și sarea iese la suprafață prin mărăcinișul rar și galbena buruiană, uscată, ca la Newberry.

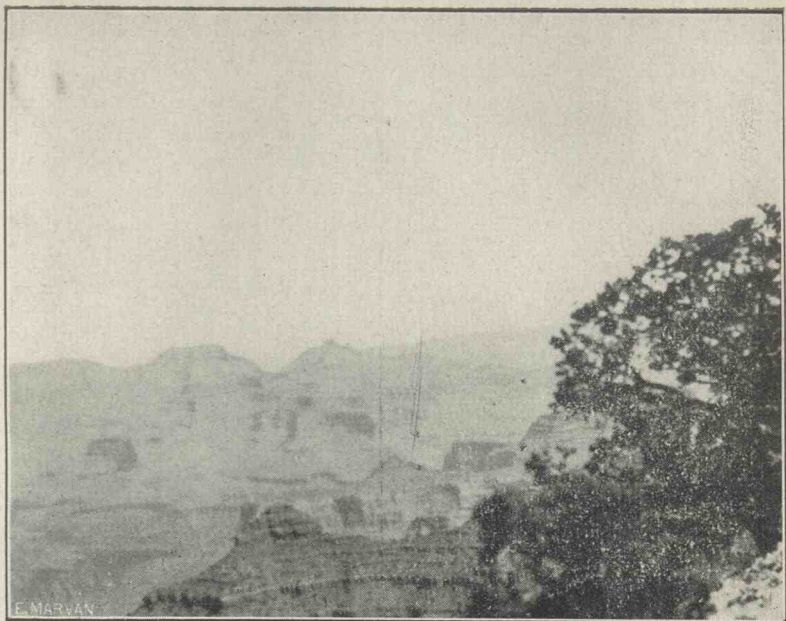
Seara se lasă. De-asupra pământului roș sămănat cu petele de aur ale pachetelor de ierburi uscate, albastrul pur al cerului se sprijină pe vântul încunjur al munților Nevadei. În fața lor înălțimi ciudate, cu totul negre, mucedde pe margini, de un negru de arătură adâncă, se întind ca o amenințare. Une ori povârnișul lor alb, cu pete închise, e ca o imensă piele de panteră. Liniile lor încălecate sânt rupte, încolțite în felul cel mai neașteptat. Nu se poate un munte mai sfărâmat, mai fărâmițat. Dincolo de creasta lor netedă profilată, parcă n'ar mai exista nimic. Fulgerări de aur încheie apusul.

Neted, cu ultima stâncă vântată, straja de munte încețază. Sântem în câmpul deschis, veșnic asemenea cu sine. Aceasta însă numai o clipă, căci un alt șir, de același caracter, ne cuprinde. Pe șoseaua de supt ele ca niște licurici aleargă automobilele. Alte șiruri ajung a se năzări mai în fund.

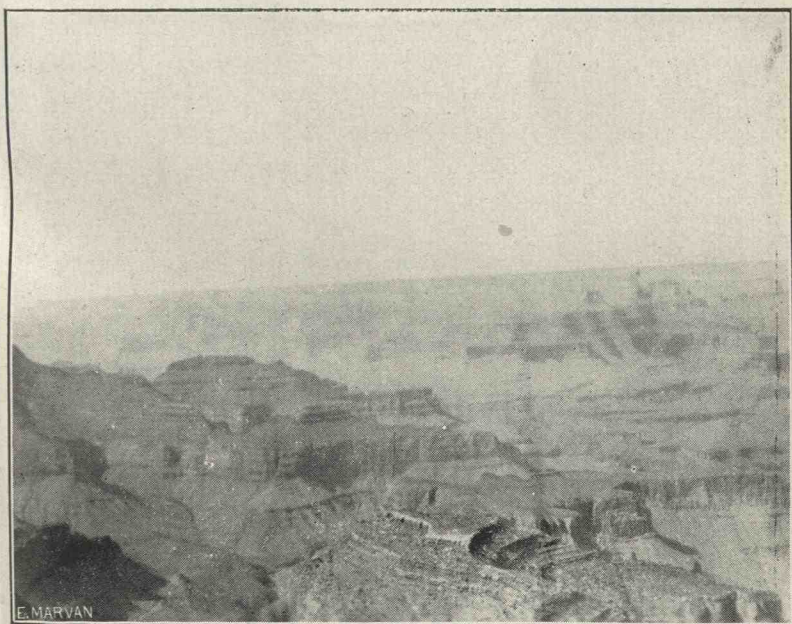
O noapte rece. Pe munte a fost furtună. Aprigă furtună cu zăpadă. Când ne oprim la El Gran Cañone aierul e glacial. Dar așa de pur, de sănătos, de pătrunzător până în adâncul plămânilor ca întineriți la o înălțime de 7496!

E un platou înalt. Pini îl îmbracă. O coamă deasă de pădure bătrână, pe alocuri neatinsă, copăcelul tânăr, sfios, lângă cel care domină larg cu crăcile roșietice, lângă strămoșul căzut, răsturnat peste crengile vii, prins în mreaja lor, uscat ca un os de pește, de chit, în fundul Oceanului.

De-odată lângă otelul de bârne, roșii-negre, pregătit până în cele din urmă amănunte tehnice ale standardisării americane, pământul s'a scufundat până la aproape două

Marile Cañoane ale Coloradului.

mii de metri, pe o întindere de cincisprezece ori atâta. E o uriașă groapă, un imens cuptor: pare că forțele nestăpânite din mijlocul pământului ar fi izbucnit deschizând o astfel de rană.

De-odată ți se pare că ochiul care o cuprinde a și mărgenit-o în hotare cu care imaginația noastră e deprinsă. Trebuie să întrebuițezi oare întregi prin pădure ca să-ți dai samă de uimitoarea vastitate a genunii unice. Trebuie ca, sprijinit de parapetele apărătoare, să privești cu ochiana ca să deosebești că înuntru, cu toate că totul pare pustiu, necălcat în vecii vecilor, trăiește o lume omească, un grup de căsuțe, un otel cu largă fațadă, un pod de fier, încălecând una din miile de prăpăstii care se întretaie, se confundă între dânsule.

Dar aici nu e un haos, care înspăimântă și răspinge. Cei cari-și adună supt această formulă impresiile greșesc. Cu sau fără explozia care a rupt păturile granitului, natura, servindu-se de alte ape decât, „tărcatul” râu Colorado care se târăște glodos în profunzimi, ieșind la iveală numai ca pete de lac tulbure, a orânduit, a potrivit, a clădit. Sânt lunecări întinse, sânt vârfuri dârze, sânt stalactite monstruoase, negei uriași ai pietrei, dar ceia ce mulțamește, împacă, bucură ochiul e așezarea dreaptă a rândurilor granitului, alinierea lui pe mii de metri, ca și cum un olar divin ar fi fiert în cuptoarele lui vase de o formă desăvârșită.

Ceia ce înlătură încă speculata impresie de groază e zimbetul de culoare palidă albastră, verde, care încunjură, și termină triumfătoarele sunete de trâmbiță ale pietrei de zori și pietrei de sânge, amestecate în toate nuanțele gloriosului roșu. Ici și colo o pată de zăpadă punctează spațiul ori crește vegetații mărunte, copaci răzleți pe cari-

¹ Pentru tineri e plină de învățăminte cartea destinată copiilor a unui băiat de patrusprezece ani, fiul directorului parcului național din *Mesa Verde*, „Masa Verde”, Deric Nusbaum, *Deric with the Indians*, ed. Putnam, New-York.

scade depărtarea dau ca un rar păr sălbatec fibrelor de os sur și alb. Ce instrument deschis tuturor focurilor lumini de zori și lumini de amurg, păcilor argintii ale nopților de vară!

Albii cunosc minunea de dăunăzi abia. Exploratorul care a recunoscut-o întreagă e din 1869, votul care a creat parcul național, de ieri; stăpânul de veacuri „știutorul tuturor cărărilor, cutreierătorul tuturor cotloanelor e Indianul.

Reclama-ți spune unde-l poți găsi departe, drum de cătări printre pietre. Aici el apare așa de scăzut și de umil! În față chiar cu otelul e clădirea de piatră roșie cu trei rânduri, terase și scări, oale pe colțuri, a Indienilor Hapi, monstruoasă înjghebare cu ferestrele mărunte, neregulat sămănate. Alături mușuroaie de loadbe acoperite cu pământ, cele mai simple forme de locuință omenească. Lângă obiectele de vânzare, între care splendidele covoare cu totul ca ale noastre, familia trăiește, cinchită la pământ: femeia țese bătând firele de lână în beteală, bărbatul se învârte în jurul ei, copiii se târăsc în brânci. Urâți oameni, neavând nimic din talia înaltă, din proporția membrilor, din aspra figură sculptată cu nasul de vultur a războinicului. Mari fețe bosumflate, strivind trupul greoiu, coloarea lutului și a cenușii, asprul păr rar deosebesc un trieb de alt sânge decât oamenii Vestului. Când li ceri lucrează, când li ceri joacă, Se feresc de stăpâni când li pretind să fie expuși în fotografie ca bestii rare. Legenda lor e prea mare pentru dânșii. Să ajungă așa o dihanie de arătat în țara strămoșilor lor, a limbii lor care se duce și a zeilor lor cari au murit...

Iată-i plătindu-și datoria zilnică de a danța la cinci ceasuri și jumătate exact, cu discursuri explicative făcute în cea mai bună englesă de unul dintre dănțuitori. Din gangul casei lor, amenajată așa ca să dea impresia „sălbătăciei”, se aude toba, întovărășită de chiote. Spectatorii surâd. Șase actori apar: patru bărbați și două femei.

Danțul indienilor Hapi.

Acestea din urmă sânt îmbrăcate foarte simplu: polcuțe și fuste; numai părul adânc negru, gros, lucios, în jurul feței umflate, palide, le identifică. În schimb, tovarășii lor sânt măreți. Și ce figuri, afară de moșneagul a cărui față de pământ e așa de scrijelată încât m'am întrebat dacă nu purta, după obiceiul alor săi, masca divină a danțului! Dar mai ales sânt măreți ca echipament; înaltul coif, lungă coamă de pene de papagal li se lasă pe spate supt flanelele în colori vii se întind largii pantaloni de piele; de la brâu spânzură podoabe de metal și de mărgel colorate, cu aceleași figuri geometrice. Au în mână, pe rând, buzđugane scurte și sulii ascuțite.

Sânt trei danțuri. Primul e numai o parađă, bărbății trecând prin mijlocul femeilor. În al doilea ei au la umeri aripi de vultur, care li cuprind toată spinarea, blănuri li atârnă. Danțul, un mers trăgănat, e ca un zbor planat al păsării care-și pândeste prađa. În al treilea, cu strigăte, armele se ciocnesc ca în luptele care niciodată nu vor mai da neamului „pașnic” (*hapi* înseamnă aceasta) cinste și glorie.

Adevărata viață indiană e aiurea, prin *pueblos*, la Olda-raib și Oraibi, la Tewa, la Sichoumouvi și Wallpi, apoi la vecinii Indieni Navajo și Zuni, la Apașii războinici călăreți. Acolo danțurile, al șerpelui, cu șarpele la gură, al zimbrului, al coșurilor, ținute în față ca scuturi, sânt sacre; ele se fac solemn, cu zeci și sute de oameni la anume serbători mari, când semnul mistic al „scutului soarelui” se înalță cu evlavie, când se fac menirile pentru ca „soarele să nu se piardă în Sud”, pentru ca rodul câmpului să fie bogat și îmbielșugată prăsila animalelor și păsărilor. Acolo în casele de piatră stau gospodarii capabili de a smulge pentru ogorul lor mic apa care se prăvale în nisipuri și se adună în smârcuri, acolo se lucrează porumbul alb, galben, roșu și negru, acolo se lucrează covoarele, împletiturile de paie în care se păstrează datini

milenare legate de ale noastre; acolo se aduc încă rugăciuni zeilor de la cari pornesc marile puteri ale lumii. Acolo prizonierii civilizației nu stau în vitrină pentru ca oameni fără ocupație să li dea aplause pentru spectacole și să li arunce piesele de zece cents.

2. În pustiu. Noul Mexic. Spre Nord-Est.

O zghihuită noapte de tren ne-a strămutat într'o regiune șeasă supt munți albaștri domoli, cu miřiși și câteva ferme în mijlocul pustiului de buruieni sălbatece, pe care pasc vite risipite. Așezările omenești rămân însă de o extremă raritate. Pe acest teritoriu smuls Mexicului opera de colonizare nici n'a început, pe când în Est oamenii stau unii pe capul celorlalți, cu miile într'o casă. Câte o cisternă arată lipsa apei pe care Indienii o cer de la zei cu fierbinți rugăciuni, o aduc în spinarea femeilor, o împart cu scumpătate ca o mană. Trecerea pe această coajă galbenă-roșietică a unui automobil e o raritate.

Și, totuși o mare gară, cu șanțurile pline de apa ploii, răsare în mijlocul deșertului. Dar, ca locuințe, Winslow e numai e adunătură de miserabile căsuțe de lemn.

Dedesupt e întreaga scară de pături ale granitului roșu. Indată ce coaja cedează, răsar elementele construcției mărețe a naturii. În margene șuvița de argint a râului.

O nouă așezare pentru cei din fund, ascunși, nedoriți, presintă totuși încercări de a acomoda cu nevoile civilizației americane utilitare arhaicele blocuri ale zidirii indiene. La doi pași depărtare sântem în lumea nisipurilor și a los-topanelor roșii, așternute în palate ale zeilor păgâni. Pe alocurea lespezile îmbracă dealul ca niște enorme șindile, ca niște formidabile foi de cactus. Și apoi iarăși, după ce adâncurile au ieșit de-asupra, pacea monotonă a deșertului de măraciniș. Pe fondul vânăt al pământului palidul coryor al ierburilor moarte se pătează une ori de praful alb de alcali.

Și vechii copaci au împietrit. La Adamana se anunță o pădure, departe de șase ceasuri la Sud. Specimene din lemnul-granit se presintă. Suprafața lustruită dă cel mai fantastic amestec de linii și mai ales de colori, în care roșul, galbenul palid predomină.

Navajo. Abia câteva case, cai rătăcind prin deșert, oaia albă care-și caută hrana în spini. Dar la una din modestele clădiri se anunță vestitele „Navajo blankets”. Viața vie e undeva în urmă, acolo unde duce drumul nepietruit care se deschide prin argilă și nisip. Covoare de acestea foarte ochioase, în lungi vârci pline de figuri, atârnă și, în cale, de coperișul coșmegelor indiene. Și valtrapul cailor e artă bătrână.

Rari puțuri artesiene, *mills*, sânt adoptate și de vechii indigeni pentru a-și adăpa așezările. Astfel când și când omul se poate totuși implânta. Păduri pitice încunjură acum locuința de provisorie sărăcie.

La Houck, lângă râul cu torențialul curs, e o încrucișare de linii. Poate o jumătate de ceas un adevărat rând de cañones roșii, cu adânci scrijelări mărgenește drumul; zăpada se păstrează încă în săpăturile muntelui. Unele mase au aspectul unor fantastici elefanți încremențiți, altele presintă fortărețe crenelate. Aceiași bogăție de colori ca pe aripi de fluturi. Ne apropiem de Gallure, care e la capătul mărețului defileu. Turme de aceleași oi albe pasc buruiana sură de la poalele munților; femei groase cu fața de aramă, copiii botoși le pasc. E gospodăria indiană.

Iată o solidă biserică de piatră albă, cu o cruce care samănă a fi ortodoxă. Ce rost poate să aibă acolo în pustie? Căci drumul urmează tot așa de pietros și de gol, de și fără frumuseța zidurilor de roșie cetate.

De ce neîncrezătorul nume de Defiance dat unui popas la care nu ne oprim? E pentru lupta care a fost între guvern și bandele Indienilor apași, cari-și râdeau de orice putere publică? Acuma, în această palidă lutărie țepoasă e liniștea supunerii, supunere una cu moartea. După cea-

suri de rătăcire, un grup de case se strânge în jurul vreunei „factory”. Drumuri încalecă muntele stropit de zăpadă. Trenul domol nu se oprește pentru atâta.

El va face zece minute de repaus numai la Gallup. Ciudaț orășel de ceva fabrici, de bungalowuri ca în Nord și de construcții galbene, pătrate, cu terase, cu ferști mărunte, care sânt o vădită imitație a pueblurilor indiene din fund, ale căror odrasle ajung până aici și a căror reclamă e scrisă pe marile placarde. Piatra, bolovanul gol, haotic e în mijlocul chiar al sărăcăcioaselor locuinți. Mulatri și-au făcut cutiuțele de-a lungul liniei. O alta se înfundă în interior.

Același pustiu de stânci roșii, de vârfuri albe de zăpadă, de bolovani răspândiți pe câmpia care nu înverzește niciodată. Cai murgi rătăcesc căutând o hrană săracă. Ici și colo anuniuri scoțânū la iveală țesăturile și lucrul în argint al Indienilor Navajo. Din toate bojdeucele răsar copii buhoși cari aleargă după tren.

La Yucca, un centru indian, numărul caselor de formă indigenă e și mai mare. Femeile vin la tren să vândă delicata lor olărie, de o linie așa de variată, cu desemnuri așa de felurite. Naiva lor imaginație pune capete de porumbei la torțile cupelor. Tot așa de interesante ca aceste produse ale mânilor dibace, care desprețuiesc și întrebuințarea roții, sânt veșmintele vânzătoarelor cu fața arămie: șalurile lor lungi, fotele de aspru postav de lână, încălțăminteă lucrată în casă. Tăcută, cu un zimbet de îndemn ele aduc cu mândrie rođul unor silinți cinstite pe care le luminează milenarul instinct al artei.

Ceva mai departe străbatem o scurgere de lavă neagră încremenită, în umbra dealurilor galbene. Pământ frământat, rupt și bătut cu pietre. Vitelor roșii și albe, trântite în păiuș, li place palida iarbă a șovarului. Un înalt cañon vânăt păzește o lume de gropi învălmășite. Turnuri de piatră galbenă pare că stau să cadă asupra liniei.

Acuma colibele de cărămizi necoapte sânt singurele care se oferă privirilor. Cârpele flutură în vânt de la o terasă la alta. Gospodăria săracă e toată împrejur. Doar negustorul de gazolină și de „merchandise” mai represintă altă rasă. Pretutindeni calul mărunț paște miriștea buruienii de piatră.

O formidabilă catapeteasmă roșie ca pentru templul a sute de răstigniri. În față se crapă mușunoaie de pământ răscolit și încolțit cu pietre. Nicio tranziție între arama de sus și cenușa de jos. Un templu, cu adevărat un templu. Jos, umilul închinător, sus flacărele locuinții zeilor. Aiurea mogâldeata a încălecat lăcașul zeilor. Trepte uriașe par a duce la ele. E exemplul dat de natura însăși locuințelor de grupe și podoabelor de cult ale rasei locale.

Cel d'întăiu Indian călare, cu pălăria largă pe cap, străbate câmpul. De-asupra soarele de după amiazi e acum, în Mart, dogoritor. Dar nicio pasăre nu plutește în aierul luminos.

Muntele tot ajunge a fi din grunzuri de lavă, între care iarba seacă pune vegetația-i palidă. Numai adâncurile care se crapă dedesupt rămân roșii ca și câmpul care urmează și în care se va înfige pinul sălbatec.

Prin acest teren mașinile sapă de zor pentru a face un mare pod de fier pregătind altă linie în inima țerii. Aici Mexicanii din corturi au luat locul indigenilor mai puțin destoinici. Dar îndată stăpânirea neîmpărțită, necontrolată a acestora supt guvernorii lor, cu lotul dat de președintele Lincoln, cu *caciques* ai lor, șefi religioși, va reîncepe, în ciuda drumurilor care li taie țara.

Un simplu canton de albi la Dalies. Se încearcă sădirea de pomi din zona temperată. Apoi pustiu, lung pustiu de nisip. Stația, cu două-trei case, nu se poate chema decât Sandia. Nisip urât, învălurat, mestecat cu buruieni. O singură pasăre neagră trece prin arșiță, cătând o picătură de apă.

Ce curioase par grupele de pomi din jurul stației următoare! Incercări de cultură a ogoarelor. Un stol de rândunele învie cerul. Rio Grande, vastă apă ca a Siretiului, întreține această trezire a puterilor, până acum înțepenite, ale naturii. Dincolo de pod, o pădure întreagă a răsarit. Ape stătătoare pătează câmpul. Sânt sămănături proaspete și căpițe de fân lângă ferme. Te simți iar între oameni.

Case mai mari, cu terasă, în stil indian. E Albuquerque, capitala unui întreg Ținut și orașul în care un vestit Muzeu concentrează tesaurele artei indiene. În sus e regiunea Taos, una din cele mai caracteristice pentru vechea civilizație aborigenă. Fără a mai socoti marile depozite de petrol din vecinul Texas, „Texasco”.

Însăși gara orașului măricel e în stilul local, lungă zidire cu arcade, purtând turnulețe ca de porumbăr, cu acele ferestruici pătrate care, aici, se pun și la biserică. Totul de culoarea pământului nears din care se face totul.

În fața unui bazar — și de spoliile Misiunilor — unde lucrează meșteri indigeni cu familiile lor împreună — și aceiași copii cari se învârt și se târăsc în jurul lor, privind pe străini cu ochii lor mari negri uimiți —, așteaptă femeile învinșilor. Cinchite la pământ ca morții în vechile lor morminte, acoperite cu șalul, mute când nu e vorba de a spune în câteva cuvinte prețul olăriei pe care o prezintă spre vânzare, oale și ulcioare, smălțuite și nesmălțuite, păsări roșii cu puchiței albi, și, pe lângă dansa, arce cu aspre coloraturi capricioase. Unele fețe au o mare nobleță și copiii, cu totul albi, sânt deosebit de drăgălași. Femei bătrâne cu ochii întunecați și lungile șuvițe de tare păr alb. Un impresionant moșneag cu fața arată în toate sensurile de vrâstă, dar cu ochii mici liniștiți, clari. În vulgara noastră îmbulzeală par cu toții niște figuri ierotice, nereale, fără viață, menind o vrajă de veacuri, pe propileele umile ale unui misterios templu de întunec și de eternitate.

De aici înainte, spre seară, nu odată se întind ogoare de țină neagră și pomii cuprind zărilor. Coperișuri ruginate printre dânșii. Lumea indiană, atâta timp stăpână nevăzută, se va despărți, pierzându-se în tremurul de lumină al soarelui către Apus. Printre trunchiuri oțelul râului scapără. Apa e de altfel aici pretutindeni la suprafață.

Un cimitir cu cruci smerite: de mult n'am văzut unul! Cei de acolo au trecut din pământ în pământ. Căci și de aici înainte totul e din lut, ca o escrescență a țărânei comune. Și bisericuța cu pervazurile albe e tot din lutul uscat la soare.

Numai omul lipsește și aici; cu tot râul care stă la îndemână, neîntrebuințat, pustiul își reia drepturile. Dar un sat mare indian își întinde haosul de înjghebări sure, din care iese fumul de seară. Biserica are două turnulețe de fațadă și supt dânsele o dungă multicoloră de caracterul țesăturilor. Pe deal se văd urmele unei vechi cetăți a indigenilor. Nume indiene se păstrează, ca Elota.

Un alt sat indian, S. Domingo, are o lungă biserică de pământ, cu zimți supt terasă și cu clopotul spânzurat în aier. Miriștile ard în margene și muncitorii cu mantie neagră și pantaloni roșii trebăluiesc în jurul pomilor. Aureola de fum albastru încușură toată gruparea. Munții cu zăpadă sânt în capătul orizontului.

La Bernalillo, „micul Bernard”, prăvălia clasică americană își chiamă simplii clienți. Râul torențial din margine a secat cu totul. Triumful pustiului se pregătește.

Intrăm în munte. La Los Carrillos un grup de case americane, simple, curate. La Galisteo, doar numele spaniol în deșert. Fără de capăt, învălmășit, pustiul de granit ros.

Noaptea se lasă când trenul se oprește la Lemny, în câmpia de pietre, d'inaintea elegantei stații în stil indian care desfășură în zădar galantariul operelor de artă populară ale vechilor locuitori.

A doua zi, bogată regiune de pășuni, pe alocurea cu o-

goare încă neîncepute; obișnuita fermă de lemn, îmbulzită de vite, de cai, de găini. Șuri bune, case foarte rele, total neîngrijite. Și prăvăliile sânt primitive. O clădire de cărămizi pe deal pare a fi o biserică.

Aglomerările mari sânt răspândite, desordonate, fără nicio preocupare de frumusețe. O stradă prăfoasă cuprinde prăvăliile. Bogăția fermierilor apare însă pretutindeni, Utilagiul de mașini, marile mori de cărămidă apar îndată. Câte o biserică de imitație europeană, cu turnul ascuțit și rosața gotică. Incolo, popasul muncitorului gata să zboare aiurea după un câștig mai mare. Cochetăria e numai a reclamelor și a depositelor de benzină, „Conoro”, „Vulturul alb”.

Garden-City din Cansas e o grădină de grâu: florile nu par să-și poată avea aici lăcașul favorit. De alminterea aici primăvara întârzie. Binecuvântatul colț de iarbă nouă nu se vede încă nicăiri pe pământul brun ca lâna. Sămănătura de toamnă pare a nu fi obișnuită. Abia s'au deschis câteva brazde de arătură. Dar pluguri lăsate pe câmp arată fineța mașinilor întrebuițate. Coceni de porumb, în picioare sau în grămezi, putrezesc pe vechile postate. Vitele nu prea pătează întinderea; obiceiul e să le ție în țarc. Lipsa pomilor crește impresia de fertilă pustietate. Fermele sânt mici grupe de cărămidă sure cu morișca puțului artesian și turnul de tinichea al petroliului. În jurul lor se face atâta umbră câtă trebuie.

Dar sânt și dealuri de piatră, petece de mărăcini cari n'au fost niciodată tulburați de plug, lungi intercalări de pustiu.

Nume indiferente până la marele centru, cu mândru fronton de case roșii, de la Dodge City. Blocul de cărămidă e admirabil legat. Câte o biserică pentru grupuri risipite apare cu totul izolată în mijlocul stepei.

La gările următoare mari înjghebări de lemn arată depozitele de grâne: ale companiei Kansas, ale companiei

fermierilor, ale câte unui *dealer* lucrând în numele său propriu. La Hutchinson patru imense elevatoare exprimă bogăția Ținutului. La Newton serviciul apelor își presintă de departe țîșnitoarea reclamă. Pe când aiurea gara e numai o magherniță sură și goală, aici se ridică o măreață zidire de cărămidă cu ușile și fereștile în netedă piatră sculptată.

Peste puțin un câmp de sonde apare, dar răsleț ca la noi, cu spații largi între șchele. O exploatație locală fără mult rendement. Nu se văd așezări împrejur. Mai departe numai un sătîșor s'a format în jurul marilor depozite rotunde.

Alături un grup de căsuțe povârnite lângă o râpă poartă gloriosul nume al Florenței. Dar la Emporio, „cetatea negoșului”, noua gară splendidă e terminată; nu e prea mare pentru grupul de case pe care-l strivește dominându-le. E aici un oraș cu înalte clădiri roșii, cu străzi largi și parcuri foarte îngrijite. Pe unul din ele un simplu monument de amintire cere să nu se uite căzuții războiului, *let no forget*.

Spre Kansas City terenul urmează, cu ondulații rare, în aceeași desfășurare a șesului gros. Un soare roșu, fără raze, înfășurat în fumuri fără izvor văzut, se apleacă în jurul dealurilor goale. Întăiul lan de grâu plin se întinde la picioarele lor. Din ce în ce ferma se face mai arătoasă, mai îngrijită.

Marele oraș însuși, cu largile lui bulevarde, cu dealul acoperit de lumină, cu fațadele uriașe ale fabricilor și îmbulzeala de trenuri pare a represinta același tip al centrului de regiune agricolă.

A doua zi industria domină. O ceață fumurie acopere orizontul la Rock Island, care-și înalță sus furnalele. Largul Ohio își scurge apele printre maluri acoperite cu căsulii sărace, pentru lucrători. Înainte de punctul unde se captează izvoarele într'un lung canal de ciment, mlăști-

nile sânt pătate cu păcură. Poduri fără stil înjugă râul. Impresia e a unei înseilări lacome și pripite pentru câștigul imediat.

Terenul pietros e tăiat apoi adânc de șoseaua vecină. Rostogoliri imense de bolovani o mărgenesc. Când această risipă de granit încetează, sântem într'o regiune de păduri tinere care durează până la masivele suburbii ale Chicagului, care-și revarsă la acest ceas de dimineață valurile de lume în străzile de asfixie dominate de trufia sky-scraperilor.

VIII.

CAPITALELE TRECUTULUI

1. Gettysburg.

La ieşire trecem din nou în faţa fabricilor care storc vloga omenilor noştri: Indiana Harbour, Gary, cu frumoasa gară, de unde pleacă strada principală cu clădirile de căpetenie, zidiri de piatră în stil european. Fabrica de ciment se laudă cu 175.000 de saci producţie pe zi. Pe urmă iarăşi pădure, sprintenă pădure bine îngrijită. Câmpia de hrană, ferma cu turnuleţul ei de petrol şi-au reluat stăpânirea ca şi cum n'ar fi alături infernul fabricelor şi afacerilor. Numai păduricea şi calmele ape ale unui lac de argint înviorează monotona strecurare a căsuţelor de muncă. Iei şi cole doar câte o fabrică îşi cloceşte căsuţele improvizate ale muncitorilor. În seara cenuşie, tristă, fără un semn de primăvară, miriştile, în fundul zărilor, ard pentru a curăţi câmpul.

A doua zi spectacolul se schimbă. Pădurea e mai întinsă, mai bogată, mai *adevărată*. Ploaia multă, care continuă, a creat o primăvară ce îndrăzneşte a miji. Uriciunea căsuţelor de ţară va începe îndată a se ascunde. O mare apă ne urmăreşte o bucată de vreme cu dunga ei largă albicioasă.

E împrejmuirea Washingtonului. Oraşul se pregăteşte

de înmormântarea fostului președinte, apoi Șef al Justiției, Taft. Dar nicio risipă de decor teatral. Gara nu e în negru. Nicăiri steaguri atârând, decât doar la Legații și ambasade. Cavaleria trece, peste două ceasuri apoi și artileria. Ținută ireproșabilă, fără înțepeneală; frumoși cai; lume puțină, care nu se descopere toată la trecerea steagurilor. Deocamdată, pe un afet de tun sicriul, învelit în steagul înstelat, e dus la Capitol.

În ziare părerile de rău sânt sincere, dar discrete. Un articolaș simțit, un desemn: Unchiul Sam onorând catafalcul, drapelul lăsat asupra rămășițelor. E mai impresionant decât mult zgomot fără o adevărată emoție. E vădit însă că orice ține de politică nu pasionează și nu zguduie mulțimea. Și apoi toate trec aici așa de răpede!

A doua zi la câmpul de luptă din Gettysburg, unde, în Iulie 1863, înaintarea trupelor sudice, apărătoare ale sclăviei, a fost oprită în loc, cu patruzeci de mii de morți din ambele părți, de armata pe care o insufleția convingerea de neînduplecat profet biblic a lui Abraham Lincoln.

Drumul taie prin țerna roșie ca de sânge, despărțind bucăți de pădure prin care sânt sămănate casele de lemn în colorii variate. El atinge orașele curate, liniștite din această Maryland, ca Fredericks, Lewisburgh. Caracterul rural de fermă veche, ușor înseilată, rămâne. Figuri de negri răsar foarte adesea în priđvoarele sprintene. Ei formează o mare parte din populația școlilor elementare. Câteva high-schools de Stat sânt suite pe delulețele verzi, cu turnulețele și cupola mărunță a capelei. Odată, într'un așezământ particular, o maică era în mijlocul fetițelor; aiurea, pe urma gliganilor cari se strâmbau la trăsura noastră purtând un om cu barbă, doar corecți tineri clerici își purtau cu eleganță gulerele albe pe negrele sutane. Și aici catolicismul lucrează. — putere orânduitoare, sigură de sine.

Ajungem la locul unde odată un modest tovarăș al lui

Penn își ridicase coliba. N'ar fi găcit că peste două sute de ani se va da aici o crâncenă luptă nu numai pentru idei de egalitate între creaturile lui Dumnezeu, idei care erau și ale lui, ci pentru a se ști dacă munca va fi liberă sau nu. Cu atâtea sacrificii ea s'a liberat, dar întrebarea e ce usagiū s'a făcut din libertatea declarată legal înaintea Cerurilor judecătore. Negrii chelneri, negrii argați, negrii dădace, negrii portari pot răspunde și poate răspunde aproape întreg sufletul lor fără încredere într'însul, veșnic cu ochii la ordinele vechiului *boss*, ale stăpânului care a rămas. Și totuși vechea rasă britanică, pură, pentru ei s'a jertfit așa de generos.

Dar poate că aici, în țerna scormonită de ghiulele și frământată de alergarea luptătorilor s'a mai hotărât ceva: datoria de a fi împreună a Statelor Americii libere, State vechi, de la început, State adause prin cuceriri și alipiri. Unirea era de bună voie; ea a fost impusă cui voia s'o rupă. Regimelor cu principii deosebite li s'au substituit aceleași norme superioare ale vieții constituționale. În acest pământ muțat de sânge, opera unității naționale s'a înfăptuit. Să nu se uite planurile latine ale lui Napoleon al III-lea, care s'au risipit în această luptă.

De aceia locul, cele șaptesprezece „acre” de pământ, merita sfințit, prin memorabilul discurs al învingătorului, ca și prin recunoștința vremurilor următoare. E acum un „parc național” al amintirilor, cu peste patru sute de monumente, cele mai multe de un gust discutabil și în general rău grupate. Statele, orașele, regimentele au vrut să pomenească pe ai lor, și e duios că, alături de asemenea scumpe dovezi de amintire, stegulețe, coronițe de flori se înfig, se așează lângă pietriccelele celor mărunți, după trei șferturi de veac de la trecerea lor din viață. Un vânt de iarnă aruncă furios fulgii în valuri de-asupra mormintelor.

Stau alături învingătorii și învinșii. Poporul american poate lega împreună sentimentul de mândrie pentru cei

d'intăiu cu acela de iertare pentru cei din urmă. Odată ce a biruit cauza care trebuia să biruie!

Ar fi fost de dorit ca în jur să fie liniște, marea liniște care e supremul omagiu adus eroilor, adevă oamenilor cari și-au dat bucuros viața pentru credința lor. Dar lumea nu se poate opri, cu nevoile și cu trivialitățile ei, și astfel iat'o adunând călăuza a trei dolari „explicația” și cochete restaurante cu orge mecanice. Dar pretutindeni pacea cimitirelor e profanată; de ce n'ar fi și aici?

2. Baltimore.

La un ceas de orașul făcut, acela care s'a dezvoltat de la sine, vechea creație colonială, Baltimore, așezată în mijlocul aceleiași pădurici de peisagiu engles din veacul al XVIII-lea.

Centrul catolic de pe vremuri — și aceasta se simte până la Washington — a căutat să rămâie credincios, pe cât se poate, originilor sale. Nu sânt fabrici vizibile, cu căsuțele pentru lucrători. Două sky-scrapere, imediat trecute pe cărțile poștale, nu strică vederea generală, așa cum sânt puse. Strada principală, între clădiri de piatră roșie, are mersul ticnit al unui oraș de provincie.

„Stilul colonial” e afecționat pentru zidurile de interes public. Cu coloanele lui albe, cu țesătura lui de cărămizi, cu lungă desfășurare a aripilor de castel de-o parte și de alta, a miezului încununat cu o cupolă, el face cea mai prietenoasă impresie. Numai micul Museu, bine croit și perfect împărțit, presintă puri stâlpi ionici în față, pe când pe laturi alcătuirea de cărămidă samănă cu o veche mănăstire italiană.

Universitatea, clădită cu sacrificii de multe milioane de dolari, e o fundație particulară, și ea poartă numele întemeietorului, John Hopkins. Veniturile sânt luate din dobânzile unui fond de 35 de milioane și din taxe, din grele taxe pe studenți. Ca mai pretutindeni în America, școala

tehnică e cuprinsă și ea în organismul unversitar. Ceia ce am văzut din sălile de ceremonie ca și din obișnuitele odăi de curs (1) la nivelul celor mai înalte cerinți moderne. Biblioteca are poate cea mai luminoasă sală de lectură; în largile ferești sânt prinse semnele marilor tipografi de pe vremuri.

Aici s'a introdus pentru întâia oară tendința germană a înaltei școli pentru cercetări personale. Tradiția continuă. Fără a fi prea cercetată, Universitatea își păstrează rangul. Întâlnesc un medic român, d. Olinescu, care la marele Institut de igienă se bucură de o bursă Rockefeller. Un fost elev al meu e profesorul care dă lecții de românește. Românește mi-a vorbit, cu atâta bucurie, d-na Silverberg, o doamnă care asculta bucuroasă lecția mea și o altă doamnă, Francesă, care trăise în București o parte din viața ei, avea la gară ochii în lacrimi. Nu se poate spune în de ajuns ce farmec lasă în inimi țara pe care așa de ușor o desprețuim și o ponegrim.

Am văzut colecțiile Museului. El are un Rafael de cel mai mare interes, represintând o princesă italiană din veacul al XVI-lea, un zaraf de Rembrandt, un Tiziano, iscălit—nu pune aceasta pe gânduri?—, un foarte bun Franz Hals, dar pe lângă aceasta aquaforte, de Dürer, de Rembrandt însuși, într'o bogată donație. Și, nu mai puțin, o lungă serie de aquarele în care iese la iveală, cu măsură, o viziune nouă, clară, precisă, a colorii americane în peisagiu și a valorii pe care poate s'o aibă culoarea în sine.

3. Philadelphia.

Dacă Baltimore păstrează colțuri din vechea așezare a secolului al XVIII-lea, în care a trăit Franklin, o întreagă pătură, păstrată cu greu, dar încă existentă, încunjurată de respect măcar la zile mari și când vin străinii se poate vedea la Philadelphia, care devine astfel mai mult decât

orice alt oraș american depozitara trecutului de nobil idealism, convins și luptător.

Iată într'un colț — ce colț îmbulzit de urâte clădiri noi, lipsite de drept și lipsite de sens!—hala Independenței. Vechea clădire în același gust al secolului al XVIII-lea engles, al epocii georgiene, cu simpatica fațadă roșie și sprintenul turnuleț. Aici adunarea Pennsylvaniei și-a ținut ședințele. Aici s'a format pe încetul, între represintanții vastei provincii, spiritul de independență, și era natural ca tot aici, în orașul de frățescă și sentimentală numire greacă, să se adune și delegații tuturor alcătuirilor americane pentru a lua marea hotărâre. Ea n'a fost efectul unei mișcări de entusiasm ca în deciziunile Adunării franceze din August 1789. Nu, ci îndelung, lună de lună, până la acea glorioasă dată din 1776, s'au sfătuit între ei acești fermieri, acești oameni de diferite profesii, mai ales acești *oameni de drept*. Căci, dacă un conflict economic a fost la baza mișcării de separație, pentru întruparea ei într'o formulă „filosofii” ca Franklin și Jefferson și-au dat mâna cu acești juriconsulți. Astfel s'a stabilit textul propunerii făcute, în scrisoarea lui lătăreață, de un deputat dintre cei mărunți pentru ca apoi să se poată stilisa de un Jefferson larga expunere pentru independență.

Se păstrează cu pietate câteva mobile și obiecte din acel timp; în fundul odăii steagurile de luptă sânt strânse în mănunchiu. În odaia din mijloc clopotul, vechiul clopot pennsylvanian, topit pentru Adunarea cea mică. În ziua aniversării lui Washington au încercat să deie glas aramei sparte și cârpite, dar sunetul n'a ieșit. El *nu putea* să iasă, atâta vreme cât așa de puține sânt urechile, nenăucite de zgomot și ne astupate la pornirile ideale, care să-l poată auzi. Când noua viață morală care se formează în această țară va ajunge să câștige terenul, atunci din nou valurile chemării la *altă* fericire se vor răspândi asupra țării, și atunci pentru omenirea întreagă va porni ũe aici din America alt vânt, fraged, înouitor.

Tot trecutului îi e închinată căsuța unde pe ascuns s'a cusut primul steag al libertății— și se încearcă a face în jurul ei calmul unor pajiști bogate, răscumpărându-se cu banul fiecăruia toată obrăznicia care s'a strâns împrejur. Aceluiași trecut îi aparțin și cimitirele, cu vechile lor pietre fără cruce, mărunte, sure, ai zice: speriate de ce se aude împrejur, de ce umbră deasă, plină de fum, lasă asupra lor Goldsteinii vecini cu prăvăliile lor imense pentru copii. Cea mai goală, cu o aparență mai părăsită e a lui Franklin însuși, omul celor mai îndrăznețe concepții și celor mai smerite invențiuni de folos general, acela al celui mai mare rol și al celei mai modeste vieți. O altă lespede amintește pe fiul lui. Nicio floare, niciun semn de amintire. Poate că marea statuie ajunge, dar ea e mai rece decât țerna, care se înfioară de frig și tremură de soare, a acestei gropi.

Peste această lume smerită în proporții, mare în avânt pretenția timpurilor harnice, bogate, îndrăznețe a făcut imensul oraș nou pe ambele țărmuri ale vastului Delaware, un adevărat golf de mare, partănă ușor marile corăbii ale Oceanului. Două milioane de oameni, trei milioane cu suburbiile trăiesc pe o suprafață de pământ mai mare decât a oricărui alt oraș. În centru voluminoasele serii de cutii distanțate ale sky-scraperilor, care, fiind aici de aceleași dimensiuni, samănă o lungă strajă de uriași. Incolo case de cărămizi, case de lemn cu prigorășele în față ocupă larga câmpie. Un formidabil pod leagă cele două părți ale orașului, care ține și de Pennsylvania și de Statul New-Jersey. Până în sala unde trei sute de ai noștri, mai mult Bănățeni, așteptau cuvântul bun de acasă (se va face o nouă biserică, în locul celei vechi care abia se ține), lungile alei de mici clădiri prietenoase se continuă.

Dar aici este și o mare voință creatoare, o mare voință de a crea din nou ceia ce răzleța inițiativă particulară a amestecat confus. De aici marile clădiri pentru artă și

știință și admirabilele pieți care le încunjură, deschizând asupra haosului de case, asupra largilor artere care le despart una din cele mai vaste perspective de pe lume.

Întăiu biblioteca, operă de binefacere *privată*. Imensa zidire cu un larg fronton senin cuprinde tesaure adunate în câțiva ani. Este o secție italiană, aranjată de noua Italie, o secție pentru orbi. Comunicațiile între sală și deposit se fac prin telegrame. Imprumuturile se dau cu cea mai mare dărnicie și tot odată și cu socoteala cea mai bună. Sălile de lectură sânt adevărate saloane, scăldate în lumină. Nu numai atâta, dar o superbă terasă cu vederea asupra orașului întreg poate fi și ea întrebuințată pentru lectură.

Museul, de o impunătoare arhitectură elenică, un Partenon pe această Acropole, cuprinde o foarte vastă colecție de portrete englese din secolul al XVIII-lea: Romney, Lawrence, Reynolds, Gainsborough, cel de-al doilea încercând și o scenă mitologică din chipuri de persoane contemporane; un mare grup de Americani din aceeași epocă e alături. Peisagiul engles trece de la jocurile de lumină și aburi ale lui Turner la coloratura puternică, adâncă a lui Constable, la delicateța lui Wistley: două Veneții de doi maestri contemporani pun alături melancolia palidă a unuia cu țișnirile de flăcări roșii de-asupra cupolelor a celuilalt. Marea pictură veche e represintată printr'o bună alegere de primitivi Italiani, ca Basaiti, printr'un Oriental sticlind din pietrele turbanului în întunec al lui Rembrandt, prin fragedul Răstignit cu ploapele rose al lui Rubens, de la care și două curioase peisagii încercate, printr'un Van Eyck de un mișgălos lucru de miniaturist, prin câteva pânze italiene din secolul al XVI-lea și printr'un interesant Zurbaran.

În față, zelul lui Mastbaum a adunat de pretutindeni, într'un Museu cu poarta de bronz pecefluită de cele mai alese lucrări ale maestrului, o foarte mare parte din opera lui Rodin. E acolo replica Gânditorului, e zvârcolirea

Martirului, e nespusa puritate a Primăverii cu trupurile gingaș îmbrățișate, topirea în val a Nereidei, e fâlfâirea de coamă leonină a lui Balzac și apocaliptica încruntare a lui Hugo, de-asupra și dedesuptul căruia se desfășură și se înlănțuiesc alegoriile, e Dragostea pierdută într'un singur trup și e Gândirea simbolică, întrupată și în mâinile care închid catedrala, în mâinile care se deschid cercetătoare, în mâinile ridicate spre cer și în mâinile crispate de durere. Toate acestea presintate cu o grațioasă ospitalitate, care face ca simpaticul bătrân îngrijitor să redeschidă cu un zimbet ușa odată încuiată. Când oare aceste moravuri vor pătrunde în Europa, ale cărui Musee par date pe mâna celor mai brutali dintre polițiști?

4. Trenton, Princeton.

De la Philadelphia, prin cele mai frumoase dăbrăvi de copaci neatinși, prin grădini de sere și mai ales prin livezi în care mugurul piersicelor celor mai dulci așteaptă chemarea primăverii, spre locul unde ne așteaptă harnicul grup de Români din Roebing și din Trenton, din Florence, a căror caldă ospitalitate n'o voiu putea uita niciodată. La acești Sălăgeni e cea mai duioasă amintire a țerii unde poate nimeni dintre dâșii nu se va mai întoarce.

Cea d'intăiu localitate e o creație a fabricii de sârmă. De ea atârnă mai totul până la casele de același tip, prinse în mari blocuri, în care cineva e suferit numai cât lucrează stăpânului. Tot el a dat și clădirea bisericii unite.

O altă biserică unită, una din cele mai mari și mai frumoase din America, având geamurile împodobite cu sfinți peste colorile neamului, e în orașul vecin, capitală a Statului New Jersey, una a ortodocșilor, mult mai modestă fiind la Roebing. Ce frumos suna corul condus de harnicul părinte Bungărdean, care, împreună cu

celalt preot, Crăciun, face ce poate ca să împiedece nenorocita înstrăinare a generației nouă (fete de cincisprezece ani ieau Italieni pentru a întemeia o familie de limbă englesă).

Drumul de la o așezare la alta, tot pe marginile largului râu, printre copaci de pădure și vile, e de toată frumuseța. Undeva se văd ruinele caselor în care a locuit prințul Ludovic-Napoleon, visând de Impărăția de mai târziu: principalul pavilion, privind peste râu, la Mare, deschizătoare de drumuri spre viitor, a fost refăcut de un milionar.

Trenton e un centru liniștit și simpatice, cu clădiri mari pentru guvern și pentru Primărie, pentru episcopul catolic. Fără trecut vizibil, de și aici s'au arestat în pragul revoluției liberatoare șelii bănuși și s'a pregătit ciocnirea decizivă, de și amintiri ale lui Washington se păstrează cu sfințenie, el samănă cu cutare bun oraș engles de provincie.

Noaptea, spre Princeton.

Nu e o Universitate aceia la care ajungem după străbaterea câtorva zeci de mile. E o lume întreagă, e deplină cetate a evului mediu, despărțită de orice i-ar putea stingheri lucrările, fără zgomot, fără praf și, în cele câteva căsuțe din jurul zidurilor ei, fără ispită, — oasă de reculegere încunjurată de cea mai splendidă natură și laboratoriu de veșnică muncă mângâiat de toate farmecele câmpului, livezii și pădurii.

Din vechile colegii modeste, cum erau, după imitația celor din Anglia, încercări stângace ale secolului XVIII-lea pentru copiii acestor răzâși cari au făcut liberă țara lor, donațiile, neconținut crescute, îngrămădite de la un om la altul, de la o generație la alta au făcut ceia ce uimește astăzi și îndeamnă la respect. Ceia ce niciodată nu se sfârșește, căci și acuma se lucrează, din altă ploaie de dolari, la un nou palat al chimiei.

Bogații Statelor Unite au dat științii un astfel de templu cum nu se mai poate găsi aiurea, pentru ca fiii lor să nu aibă brutalitatea muncitorului și racilele parvenitului. Protestanți, în această lume catolică, ei impun tradiția lor religioasă.

Copia Europei engleze se vede în aierul de catedrale pe care-l au toate aceste imense clădiri. Fereștile ogivale scânteie de lumini ca la o liturghie de noapte. Portalele de castele par să închidă războinici. Și e în adevăr în orice Universitate și învișunarea luptei și sfințenia unei devotate rugăciuni.

Nu se putea stilul potrivit cu locul și cu vremea. Puternica, armonioasa zidire a Universității catolice Georgetown, în care nu cutezam să înfru seara pentru conferința mea, așa de mult părea această măreție arhitectonică superioară contingentelor noastre de studii și expuneri, răspunde la aceasta. Aici însă, la Princeton, au vrut autonomia colegiilor, despărțirea acțiunii grupelor de profesori. Un fel de State-Unite ale învățământului. Nu lipsește oare autoritatea necontestată a unuia singur, a unui adevărat rector? Nu ar fi necesară și o altă unitate de vederi decât aceia, poate mai mult exterioară, a unui crez religios? Dincolo, la catolici, „ordinea romană” moștenită de Roma pontificală, îndeplinește în mare parte aceste cerinți. Dacă aceasta lipsește, o Universitate riscă să fie pentru știință un fel de *béguinage*, fiecare locuitor al cetății studiilor având rosturile și răgazurile sale, și la „*béguinage*” este cel puțin biserica adunând, totdeauna la aceleași ceasuri, pentru aceiași rugăciune.

5. Boston și Harvard.

La Boston sântem în vechea, în buna Americă. Nația s'a putut schimba, străinii din toate țerile, Evrei, Greci — cetesc la un restaurant popular: *εστιατόριον* — și al-

ții s'au putut adăugi, dar caracterul general al orașului a rămas tot același.

Largi străzi, une ori mai puțin bine îngrijite — căci bogăție mare nu samănă să fie aici, un frumos parc cu statui într'ales, monumente care în acest loc nu par așa de mărunte, de strivite și disparate ca aiurea, biserici care măcar prin lungimea turnului caută să fie la înălțimea marilor construcții vecine, dar înainte de toate casa solidă, gospodărească, vechea casă de cărămizi roșii și violete, pe care nu odată o împodobesc amănunte de artă, făcute și privite cu iubire. Chiar când treci podul peste largul râu Charles, cu înfățișare ca a unui golf de Mare, și ajungi în orașul îngemănat Cambridge, locuințele de lemn, foarte cochete, care răsar în mijlocul grădinilor îngrijite, nu sânt înjghebări de ieri de alaltăieri, ci au o poveste a lor. Iată aceia în care a trăit poetul Longfellow, cel mai iubitor de tradiții europene dintre toți scriitorii lumii nouă, și, alături, profesorul Merriman, istoricul Spaniei moderne, îți arată titlurile de vechime ale unei vile datând din vremea războiului pentru libertate. Vechi tapete naive cu lupte contra Englesilor, fiare de cămin cu chipuri de generali prinși, atâtea amănunte documentează origini istorice, așa de rari în această țară.

E drept că nobila rasă de la început, fără să se fi stâns cu totul, nu mai stăpânește orașul. În cluburi spiritul protestant din secolul al XVII-lea se păstrează; ziarul cel mai intelectual, mai preocupat de chestii morale, din toată America, *Christian Science Monitor*, se publică aici. D. Cornish, președintele unitarienilor, îmi arată casa acestui grup religios așa de stimabil, cu chipurile de episcopi și cărțile de propagandă. Dar dimineața e, pe malurile umede ale apei, în această dimineață de frig străbătător, năvala obișnuită la fabrici. Intr'un colț un bătrân Evreu de tip galițian adună cu grebla hârtii lepădate, în altul două Țigănci în costum special chiamă la gâcirea tutu-

ror tainelor, expunând la uşă o diagramă craniană cu compartimentele lui Lavater.

Idealismul ales al trecutului glorios se vedeşte şi prin marele rol pe care-l joacă arta şi şcoala.

Museul, de stil grec, e unul din cele mai bogate ale Americii. E uimitor ce s'a putut strânge — şi presinta cu o perfectă metodă — în ceva mai mult ca o jumătate de secol.

Jos, misiunea Universităţii vecine şi a Museului însuşi a adus din jurul Piramidelor statui de regi, ale lui Chefren şi Mykerinos, ale cutărui prinţ, care sânt dintre cele mai nobile produse ale artei egiptene; prin comparaţie s'a putut fixa că şi sfinxul are un cap de realitate regală. O statuie de lemn, care se poate pune alături cu a „Şeicului de la El-Beled", elemente de piatră şi de ceramică se adaugă. Etiopia presintă chipul, rar, al regelui Antaman. Din Creta vine una din cele mai sprintene statuete ale acestor meşteri de o neîntrecută eleganţă simplă şi, dacă, din arta greacă mai târzie, ar fi numai unele amănunte din Egina şi Olimpia ori fragmentul, plin de o graţioasă mişcare, care e Amazoana călare, şi încă această parte a colecţiilor ar fi vrednică de atenţie. O serie de publicaţii explică tinerilor şi marelui public ce s'a putut strânge aici.

O reconstituire inteligentă, din materiale procurate cu greu, — şi de la castelul la Mouette, legat de amintirea Mariei-Antoinette—, a putut da seria de odăi istorice, de la Anglia secolului al XV-lea, prin cămăruşele umbroase ale vechii Americi coloniale, la încăperile luxoase ale Franckiei lui Ludovic al XVI-lea. Nu odată tablouri bune, chiar celebre, până la două mari scene de Boucher, împodobesc păreţii.

Seria tapişeriilor, începând din a doua jumătate a secolului al XV-lea, a ţesuturilor— multe coptice, câte una peruviană, sardă—, e foarte bogată. Se adaugă smalturi bizantine — un frumos Sfânt Nicolae de pe la 1200 — şi de Limoges, faianţă şi foarte multe obiecte de metal mă-

runte. Dar, înainte de toate, acesta e un Museu de pictură.

Cu multă trudă s'au adus aice fresce catalane (de la S. Maria de Mar), și navarese (S. Bandello) din veacul al XIII-lea, cu obișnuitul caracter oriental, bizantin, cu gama rară de colori pierdute. Italia primitivilor a dat un Crivelli, în care calma ieșire din mormânt a lui Isus, în mișcarea de uimire a celor încunjurătoare, e cu totul nouă, un Memmi de înflorire și, trecând pe la Fra Angelico, un Luini din cei mai buni, două foarte frumoase portrete de Tintoretto (un Alessandro Farnese). Veneția lui Guardi stă alături de a lui Canaletto. Spania e represintată printr'unul din cele mai impresionante tablouri ale „Grecului”, printr'un aspru Ribera, prin copiii regali și tânăra viitoare regină francesă Maria Teresa, de Valasquez, prin chipul, cu așa de vii ochi negri, al fiului lui Goya, de la care și un altul, palid. Dintre vechii Germani, o dulce figură de femeie calmă a lui Cranach. Una din cele mai delicate pânze ale lui Roger van der Weyden: Sf. Luca zugrăvind pe Maica Domnului. Bătrânul lui Rembrandt e numai o aburire de lumină, o aureolă, soția lui Tulp are un zimbet de Gioconda și ispitirea cutării doamne, într'un cadru care cuprinde și femeia scoțând apă din fântână, a pus în joc toate artificiiile marelui maestru de umbre și licăriri. Familia lui Carol I-iu al Angliei de Van Dyck e de o perfectă grupare. Un dublu portret de Rubens. Micii Flamanzi sânt numeroși.

Pictura englesă e destul de larg represintată, printr'o frumoasă serie de portrete. Dacă Turner își încearcă jocul de raze prin negură și de-asupra munților Svițerei, în Cascada de la Schaffhausen, el are și una din cele mai înfocate vedenii de Mare ale lui. Americanii, până la cei mai noi, ocupă un loc potrivit și meritat; pe lângă câțiva Copley, cele mai bune portrete, neisprăvite, de Stuart, ale lui Washington (redat și în marmura senină a marelui Houdon) și soției lui. Sargent are o mai variată fațadă ca oriunde, cu pânze neașteptate, o Veneție, un Apolon și Mu-

sele, un stol de Danaide. Bine reprezentat e și pictorul Winslow Homer, câte ceva din Hawthorne, cu sfânta sa mamă; curatele gravuri ale lui Blake cu istoria Fericirii și ispitelor Răului.

Dar mai ales la Francesi, iubiți și aici, s'a făcut harnica, iubitoarea recoltă. Ea începe cu portretul, de un maestru necunoscut, al lui Pierre de Bourbon din al XV-lea veac. Câte ceva din epoca lui Clouet. Pictorul lui Richelieu, Philippe de Champagne, are un Arnauld d'Andilly, luminos. Grația figurilor mitologice ale lui Poussin se adaugă supt penelul lui Claude Lorrain la farmecul scenei dominate de cerul celui mai dulce apus. Secolul al XVIII-lea are și un Watteau de o extremă delicateță, câte un Chardin, un fermecător portret al lui Franklin de Duplessis, un portret de femeie al lui Greuze („Chapeau Blanc”). Un onest și solid portret de Ingres și o luptă cu leii a lui Delacroix, în fața căreia e largă pânză asămănătoare a lui Henri Regnault, așa de curând pierdut.

Noua școală franceză însă a fost în rândul întâiu al prețuirii din partea donatorilor. Corot apare și cu visiunea puternică a insulei S. Bartolomeo, cu încercarea îndrăzneată de a crea un peisagiu de Infern pentru intrarea lui Virgil și a lui Dante. L'hermite are obișnuita lui presintare socialistă cu Hristos înaintea truțiilor moșnegi. Dar o întregă odaie e consacrată lui Millet: aici e viteazul Sămănător, idila Nașterii mielului, sacra Recoltă, icoana de nevinovăție a Păstoritei, triumful roșu al Soarelui de iarnă, truda Săpătorilor, vedeniile de adevăr iubit. Alături o scenă de vânatoare, sumbră, dură a lui Courbet, diafane năzăriri ale lui Monet (un peisagiu frances și o Veneție), un Renoir, unul din cei mai buni Degas. Se merge până la „Lângă Râu” a lui Lerolle, așa de pașnică. Cu mirare descoperi o pânză a lui Vereșciaghin.

La Harvard.

Aici Universitatea nu îmbracă armătura evului mediu.

E în tonul întregului oraș țesătura ușoară de cărămidă roșie, repetată în lungul mai multor străzi. Pavilioanele se par prea mari, cuprinzând prea mulți studenți, cari nu pot avea astfel o viață în adevăr comună. De aceia se începe acuma, după sistemul engles, un alt sistem de clădiri, cu case (*homes*). Profesorii locuiesc în construcțiile de lemn din vecinătate, care li dau aier, lumină, verdeață. Cetatea nu mai e aici, dar obștea de tineri și de bătrâni a rămas. Numărul profesorilor se ridică la o mie șase sute, cuprinzând, firește, și pe patroni și pe simplii auxiliari. Este și un lector de românește, d. Rafail, pe care nu l-am văzut.

Biblioteca e în mai multe încăperi. O parte duioasă o formează colecția, aleasă, a unui tânăr de douăzeci și patru de ani, care s'a înecat cu vasul „Titanic” în timpul războiului. Chipul lui, umbrat parcă de prevestirea apropiatului sfârșit, privește neconținut cărțile lui iubite. Dedesupt, o inscripție latină fericește pe aceia cari au unit moartea cu victoria și se văd chipurile tinerilor Americani întinzând mâna Franciei luptătoare și în suferință.

Mai departe o altă comunitate universitară, Wellesley, și, în drumul spre New-York, o a treia, Yale. Mii și mii de tineri se formează astfel în fiecare an pentru noua viață sufletească a harnicei națiuni care, având toate ambițiile, pare a voi să așeze acum în rândul întâiu pe *aceasta*.

Amin!

ȘAPTE CONFERINȚE
LA TEATRUL NAȚIONAL DIN BUCUREȘTI
(APRIL-MAIU 1930)

I.

Pământul

Pentru o țară care nu e ca celelalte și pentru o societate foarte deosebită de celelalte societăți, cum e America și ceia ce am putea numi poporul american, pentru o astfel de societate și pentru o astfel de nație fără îndoială că oarecare modificări de plan față de conferințele pe care până acum le-am ținut cu privire la țerile cercetate de mine ar fi indicate.

De și Statele-Unite ale Americii reprezintă o țară cu un caracter cu totul particular — unii zic o țară care se face; dacă se gândește cineva la o țară care se va face imediat, noi vom muri, cei mai tineri dintre noi vor muri, și Statele Unite tot nu se vor face în sensul altor țeri—, de și e vorba de un teritoriu care, și el, trebuie să se facă în foarte mare parte, precum veți vedea, America, aceia care este, o parte din America, mult mai mare, care poate să fie, va fi presintată, cu toată această complexitate, cu tot acest caracter de noutate care iese chiar din extraordinara-i complexitate, tot în cadrul pe care l-am întrebuințat când am vorbit de alte țeri și alte nații.

Prin urmare în această d'întăiu conferință va fi vorba de țara americană și numai în a doua de oamenii cari se găsesc în America (am evitat formula de „nație americană”, pentru că ea s'ar putea înțelege în multe feluri, și eu țin ca lucrurile pe care le spun aici să fie înțelese

în sensul lor adevărat, iar nu în sensul fals, obișnuit). După aceia va fi vorba de dezvoltarea Americii, și mulți vor fi mirați când vor vedea că nu e o Americă, ci un șir de Americi. Căci între America de la început, aceia de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, America luptelor pentru libertate, a Republicii, și America mistică a lui Lincoln, America muncitorească de ieri și America tuturora, care e America de acum, până la America socotită că nu mai trebuie să fie a tuturor, prin urmare America viitorului, sânt foarte mari deosebiri. Astfel, conferința a treia poate să fie cea mai mare și într'un oarecare sens cea mai interesantă. După aceia voi fi iarăși împotriva opiniei publice, nu numai cea de la noi, unde s'a gândit și s'a scris mai puțin asupra Americii, dar în general și mai ales: cea din cărțile franceze, pe care publicul românesc le cește mai mult. Și, între oamenii cari n'au înțeles America, în rândul întâiu sânt cei veniți din Franța, pentru că, între Franța, țară cu liniile cele mai simple, și America, în care liniile sânt așa de complicate încât nu le poți urmări, există deosebiri care fac că un American poate să petreacă foarte bine la Paris fără a înțelege Franța, iar Parisianul venit în America să nu poată înțelege nimic din America. Voi fi acolo împotriva opiniei obișnuite că America este țara fabricilor. Eu nu m'am dus în America să văd fabrici, și, dacă ar fi fost să fie acolo numai fabrici, m'aș fi întors cu primul vapor. Am și declarat soșind acolo: n'am venit să văd aici fabrici, ci suflete omenești. A fost chiar o mică discuție, asupra căreia îmi veți permite să trec, în presa americană, dacă am avut dreptate sau nu, și mulți au spus: are dreptate când zice că sânt de văzut în State-Unite întâiu suflete omenești și pe urmă fabrici.

În contra părerii acesteia obișnuite, represintată în rândul întâiu de Francezi, America are o literatură și are o artă. Și nu o literatură și o artă împrumutate; nu, ci americane, de acolo. Ele s'au format încetul cu încetul

după deosebitele epoci ale realităților americane. Acea literatură, prosă și versuri, narațiuni și cântece, acea artă: peisagiu, portret, presintă un mare interes. Așa încât ultima conferință va fi consacrată literaturii și artei americane, prin urmare sufletului american. Poate că în această conferință și-ar găsi locul mai potrivit Universitatea americană, școala americană, care e cu totul altfel de cum se crede de obicei: pentru unii, foarte bună supt raportul ieftinătății, multămită pomenei atâtor fundațiuni particulare, după alții — și aceștia sânt și Americani — ea n'ar avea niciun fel de importanță, fiind numai o imitație europeană luxoasă și fără rezultate. Un American hazliu — spiritul lui Mark Twain trăiește încă acolo —, vorbind de Universitățile țerii sale, spunea cu o glumă bună, dar foarte nedreaptă: „Eu mă mir de donatorii cari dau Universităților americane, fiindcă din ele nu iese nimic; e ca și cum cineva, prins de pasiunea automobilelor — de care să ferească Dumnezeu pe oricine! —, ar face danie unei fabrici de automobile care nu merg. N'ar avea niciun sens. Cât ai iubi de mult automobilismul, e zădarnic să încurajezi o fabrică incapabilă de a produce un automobil care merge. De ce au dăruit deci miliardarii Universităților care nu pot produce oameni de știință? Nu e adevărat de loc. Veți vedea că Universitățile americane sânt extrem de interesante și că produc.

Firește — o spun de la început — în fiecare din conferințele acestea vor fi și lucruri favorabile și lucruri nefavorabile țerii pe care am cunoscut-o. Eu însă sânt foarte recunoscător tuturor oamenilor cari sânt amabili cu mine, și Americanii au fost extrem de amabili cu mine, peste meritele mele. Probabil reputația Țerii Românești m'o fi precedat în așa grad, încât din această cauză a fost tolerată englezeasca mea insuficientă, pe care, scriind acasă, un anume student român din America s'a și grăbit să o critice, afirmând că am prea mult accent străin; eu n'am avut bursă de la nimeni și deci am stat puțin, așa că se

poate întâmpla ca accentul aceluși tânăr bursier român să fi fost mai bun decât al meu; oricum, nu cred că era cel d'întăiu lucru care trebuia comunicat prin cablogram la București. Dar în America eu am fost primit așa de bine, încât aceasta constituie pentru mine o datorie de recunoștință. Datoria aceasta n'o voiu călca. Orice popor e sensibil, și e sensibil mai ales în părțile sale slabe. E crud să insiști asupra părților slabe ale cuiva; din ferire am mijlocul de a spune multe lucruri în așa fel încât fiecare să înțeleagă cum vrea. E o practică veche: cu dânsa m'am putut apăra în viață. Așa încât voiu spune lucrurile astfel, încât, chiar dacă ar putea să se supere cineva, să nu poată arăta textul exact pentru care s'a putut supăra.

Voiu arăta deci tot binele pentru care sânt recunoscător, iar, în ce privește partea mai slabă, o voiu prezenta ca observație personală, declarând de la început că aș fi cel d'întăiu care ar dori să nu fie așa.

Vorbind în această conferință de pământul american, nu poate fi niciun motiv de bucurie sau de supărare, ci e numai de înfățișat o regiune dintre cele mai curioase din lume.

Americanii înșii nu izbutesc totdeauna, în literatură și artă, să dea nota americană; nota socială o dau de la o bucată de vreme, dar nota naturii americane n'am găsit-o mai nicăiri, nici în artă, nici în literatură, dar aceasta vine cu vremea. A fost un timp și în literatura și arta românească, în care cineva înfățișa păduri și câmpii care se chemau că sânt românești, dar a trebuit să vie Nicolae Grigorescu ca să găsească ce dă atmosfera specială românească tuturor colorilor și combinațiilor de colori.

Americanii țin de sigur foarte mult la țara lor. Mulți dintre emigranții din a doua generație o iubesc peste măsură. Rămâne deci, bine înțeles, că țara cea mai frumoasă este pentru fiecare țara lui, după aceia vine țara

prietenilor și cea din urmă țara dușmanilor celor mai răi. Aceasta este gradația. Pentru că America a făcut foarte mult bine României, și pentru Români, America *este* o țară frumoasă.

Acum rămâne să vedem care sânt caracterele acestei țeri. Să căutăm metoda.

Profesorul e totdeauna persecutat de metodă. E mai bine să o mărturisească singur decât s'o observe ascultătorii. Iată metoda pe care o voi urma eu: voi presenta întâiu partea cea mai caracteristică din natura americană, și aceasta, după mine, e *pădurea*.

Dupa această pădure—cum a fost la început, cum s'a transformat și a dispărut în mare parte—, al doilea element care mi se pare mai caracteristic este *piatra*: stânca, muntele; nu numai muntele, dar muntele și stânca, pentru că munții americani sânt munți ridicându-se ici și colo peste imense grămezi de bolovani răsturnați, așa de mulți încât poți merge, spre Sud, trei zile și trei nopți și tot nu ieși din regiunea care samănă cu rezultatul unui formidabil cutremur de pământ.

În al treilea rând *Marea* și tot ce ea poate să creeze. O Mare mult mai puțin seducătoare de cum se crede. De și America se află între două Oceane, cu toate acestea Marea n'a lucrat asupra solului american. O comparație: Norvegia de o parte, America de alta. Norvegia este o țară sculptată foarte adânc de un meșter divin care a creat fiordurile ce păfrund, scobesc, dantelează coasta norvegiană; dincoace, este numai o solidă coastă de stâncă, în stare să reziste geniului artistic al naturii. Și curențele sânt deosebite: cele care ating coasta Americii și cele care bat coasta Norvegiei.

S'a făcut în timpul din urmă o comparație interesantă de un scriitor frances care nu este cel mai nou descriitor al Americii, d. Paul Morand, cel care a publicat o carte despre New-York. În parentesă, d. Paul Morand, care,

când va veni la București, și din fundul provinciei va alerga lumea ca să-l asculte, pentru că noi sântem cea d'întăiu dintre națiile care aleargă după celebrități exotice verificate și neverificate, scrie într'o limbă care e a d-sale, pentru inițiații stilului d-sale, deci nu pentru a descrie o țară, ci pentru a arăta încă odată cum știe d-sa să scrie altfel decât alți oameni. Totuși această carte, pentru că ea trebuie să se vândă în America, și pentru că Americanii n'au făcut studii speciale de stil modernist este ceva mai pe înțeles și cu milă față de viitorul traducător american. Comparația de care vreau să amintesc se găsește însă în cartea d-lui Siegfried, distins economist și financiar, care a fost de trei ori în America, o cunoaște foarte bine, și în special cercurile care-l interesează. Ideea fundamentală a cărții lui este însă cu atât mai falsă, cu cât toate amănuntele sânt foarte folositoare, numai cât din ele se trag teorii care nu se învederează.

Intr'un articol recent dintr'o revistă americană d. Siegfried pune această întrebare: au dreptul unii Americani să spună că America este țara cea mai mare, că Americanii sânt nația cea mai activă, cultura americană este cultura cea mai înaltă?

Mie nu mi-a spus nimeni așa ceva, ceia ce arată că Americanii au foarte mult discernământ; dacă găsesc pe cineva la care să prindă orice, i-o spun, dar aceasta nu însemnează că o spun și unor oameni despre cari n'au dreptul să creadă că vor primi orice. Se pare totuși că sânt scriitori americani cari cred că Europa este o biată peninsulă legată de Asia. Și d. Siegfried, răspunzând, spune: e foarte adevărat, dar la noi, în Europa, totul este încheietură; dincolo, în America, totul este masă, bloc; la noi totul e prins în legături foarte fine și foarte mobile; noi sântem articulați, Europeanii; d-voastră, Americanii, sântefi un corp care-și caută încă legăturile între oase și mușchi, pentru ca ele să fie capabile de a fi întrebuințate pentru mișcări mai delicate.

Aceasta este foarte adevărat. Vedeți, coasta americană este în cea mai mare parte o coastă dreaptă; rar o peninsulă rătăcită. Și de aceea, pe tot lungul coastei, porturi foarte puține.

Din această cauză am lăsat Marea în rândul al treilea și am pus întâiu pădurea și pe urmă muntele, stânca.

America este și o țară de *lacuri*. Prin urmare nu se poate vorbi de America fără a vorbi de lacurile acestea.

Iar după înfățișarea tuturor acestor elemente, voi veni la partea aceea care așteaptă pe om pentru a căpăta o înfățișare pe care, înainte de coborârea omului alb în America, țara nu o avea.

Aici, e o mare deosebire între America și țara noastră. Nu poate vorbi cineva de partea sudică a țării noastre, de Muntenia, fără a pomeni înainte de toate de șesul plin de toate minunile jocurilor de soare, transparențelor de aier, capriciilor de ceață, de negură, frumusețelor de apus, surprinderilor de răsărit. Această formează nu opera noastră, ci taina însăși a naturii noastre, și parcă une ori te întrebi dacă agricultura cea d'întăiu, în părțile noastre, n'au făcut-o niscaiva zei, mult mai harnici decât noi, cari au putut lucra șesul muntean cuprins pe vremuri numai de păduri. Cine știe ce puteri divine ni-au dat un exemplu pe care l-am imitat slăbuț după aceea! Răposatul Nicolae Densusianu credea, de altfel, că toți zeii Olimpului au locuit în Carpați, că leagănul lui Zeus și tuturor celorlalte divinități era undeva pe la Caraiman. Iupiter trebuie să fi avut atunci și o vilă la Sinaia, pe care a schimbat-o pe urmă pentru o reședință pe țărmul Eladei, mai caldă.

Deci, la urmă va veni vorba și de ceia ce omul a creat: șesul, ogoarele de grâu și porumb. În multe părți agricultura americană, este inferioară agriculturii noastre, care este una din cele mai modeste, dar pentru admirația căreia am chemat la București un Congres agricol, la lucrările căruia am colaborat și eu. În ceia ce privește însă

originea acestor ogoare, livezi și grădini, pe acestea nu le-au făcut în America zeii, ci le-au făcut oamenii. Ele sânt creațiuni omenești, rezultatul irigațiilor și sobițelor de fiu așezate la rădăcina fiecărui portocal. Căci fiecare portocală venită din California este datorită și căldurii soarelui, dar și sobiței de mangal așezată lângă rădăcina copacului. Și florile frumoase care se vând până și în părțile de Nord ale Americii, omorând pe grădinarii din regiunile nordice, florile aduse din California cu trenuri speciale, care sosesc cu precădere, sânt ieșite din truda omenească. Acolo avem a face, nu cu un dar al zeilor, ci cu rezultatul unei munci omenești admirabile, care însă, în ce privește valoarea ei, în ce privește suferința pe care o provoacă, mulțămirile pe care le procură ca răsplată și suferințele, lipsa plăcerilor celor mai elementare, va fi judecată, când vom vorbi de locuitorii țerii, de grupele omenești adunate pentru o muncă solidară pe pământul american.

Incep cu pădurea.

Pădurea americană ocupă o foarte largă parte din această țară-continent având 125 milioane de locuitori și în care ar putea trăi cel puțin de zece ori pe atâta. Vastă țară, dar mai mică decât vecina ei, Canada. Prin numărul locuitorilor, prin opera îndeplinită, prin valoarea civilizației create aici, de sigur că Statele-Unite ale Americii-de-Nord întrec Canada. Canada însă are foarte multe în-susiri, pe care le vom mai vedea la rândul lor. Canada nu este o veche provincie englesă demodată, incapabilă de a fi comparată cu spiritul fără păreche al Statelor-Unite.

Pădurea aceasta americană a fost foarte mare, când era neatinsă de oameni. Cei mai vechi locuitori ai țerii nu considerau copacul, ca în Franța vechea populație galică, cu druzii în frunte, ca sacru; totuși, dacă nu era copacul sacru, de sigur că în mintea Indienilor pădurea întreagă avea un oarecare caracter sacru. Această se vede din cele

d'întăiu descrieri ale Europeanilor cu privire la viața Indienilor, descrieri care totuși trebuie să fie luate cu foarte mare socoteală, căci, cu cât sînt mai frumoase, cu atât sînt mai fictive. Istoria literară francesă a constatat că multe din cele ce le spunea Chateaubriand, marele romantic frances de la începutul veacului al XIX-lea, despre pădurea americană și despre ce era în acea pădure, reprezintă o operă de fantasmă. El a văzut ce a văzut în America, unde s'a dus, nu pentru a cerceta frumuseța naturii americane, ci fiindcă voia să facă o carieră. Cariera n'a făcut-o, și a fost și foarte supărat pe Americani cari l-au primit foarte rece. S'a dus să facă nițel teatru lui George Washington, fără îndoială un foarte însemnat om de stat, un foarte bun general, dar care nu era teatral. În general, noi, cari sîntem teatrali în bună parte, teatralitatea s'o lăsăm la garderobă în America, pentru că nu plătește doi bani acolo, Statele-Unite fiind o țară de simplitate, de aspră simplitate, în care mofturile nu prind de loc. Chateaubriand a venit plin de „mofturi” filosofice francese și a crezut să sperie pe George Washington, dar nu l-a speriat, și marele scriitor a rămas cu părerea că Washington nu e așa de mare cum se credea; un om rece, sec, cu care nu te poți înțelege. Pe urmă a făcut atâtea descriții ale pădurii americane constatate ca false; s'a dovedit că Chateaubriand, în scurtul timp cât a fost în America, n'a putut să vadă tot ce spune și că n'a fost niciodată în unele locuri pe care le-a descris. Cine cunoaște natura americană, a putut să-și dea sama că niciodată astfel de plante și animale n'au existat în locurile pe unde zice că a călcat.

Oricum, pădurea americană trebuie să fi fost splendidă. În museele Americii se mai înfățișează câteva exemplare din copacii aceștia enormi, și secțiunea trunchiului arată, prin cercurile concentrice lăsate de creșterea anuală a copacului, că el trebuie să fi început a crește de pe vremea vechilor State indiene; secole întregi au trecut asupra

lor. Pădurea aceasta va fi avut un mare farmec. Din ea a ieșit toată religia indiană, toată poesia indiană, din suflul hrănit înainte de toate de pădure.

Din nenorocire ea n'a fost cruțată. A intrat Europeanul, de și unul din Anglia, unde copacul este iubit. Dar America a fost de la început socotită ca o țară pentru câștig, unde nu se stabilește, cineva, ci unde stă câțiva ani sau câteva luni, dacă are mai mult noroc, pentru ca pe urmă să se întoarcă acasă. De atunci, natura americană a fost tratată totdeauna în acest fel.

Pot spune de pe acum că aceasta face imposibilă și existența satului american. Americanul n'are sat. Sânt numai aglomerații improvizate, din care unele au rămas, altele s'au desfăcut. Chiar din această primă conferință pot spune lucrul acesta, de sigur neașteptat pentru foarte mulți, că sânt târguri măricele în care nu mai e niciun singur locuitor, târguri noi și moarte, fiindcă ele se ridicaseră când se întemeiasse acolo o fabrică și fabrica n'a mers. Pentru că în America fiecare fabrică stă cu gura deschisă asupra concurenței, gata s'o distrugă, ori s'o atragă, s'o robească, s'o cumpere pentru ca să-i interzică a mai lucra. Atunci miile de lucrători adunați în jurul fabricii se împrăstie, pentru că nimic nu-i reține, nicio amintire, nicio biserică, niciun țințirim, nimic.

Sau, chiar dacă a fost o biserică, ea, rămasă fără preot o bucată de vreme, mai e lăsată unui păzitor, până pleacă și el și-și poate lua fiecare ce vrea: uși, ferestre, sticle.

Ferma americană n'are a face cu ferma francesă. Ferma francesă e de zid, cu ferești mici, uși înguste și doar pe d'inuntru ceva mai atrăgătoare; dar ea are un caracter familiar, istoric, ceia ce la ferma americană nu există. Fermierul american nu-ți poate arăta un portret spunându-ți: „Iată, acesta a fost tatăl meu; el a defrișat aceste locuri”, căci de la defrișare câți au trecut pe aici: astăzi un Suedes, mâne un Italian, poimâne un Danes sau Grec, sau

Român, după dorința fiecăruia. Stau câteva luni într'o casă de lemn, apoi nu li mai vine la socoteală, pleacă și vine altul sau nu vine nimeni, în locul unde nimic nu leagă pe om de pământ.

De aceea natura americană a suferit, groaznic, de pe urma acestui fapt. Oamenii au fost extraordinar de vitregi cu dânsa. Aceasta se datorește și unor defecte pe care marea rasă anglo-saxonă le unește cu calitățile sale. S'au așezat Francesii în Canadă, s'au așezat și Români, în cea mai mare parte fermieri, pe când în Statele-Unite Românul este în cea mai mare parte muncitor la fabrică. Francesul, Românul au milă de pământ și milă de pădure. Mila aceasta Anglo-Saxonul nu o are. Pământul, pădurea pentru el este un material oarecare. Cum la Chicago, în fabricile de conserve, se ia boul sau porcul, se leagă de picioare, se așează la începutul întregului curs de fabricație și el trece prin fel de fel de mașini care îi taie gâtul, picioarele, îi desfac mușchii, îl sfârtecă tot mai mult până ce la capătul celălalt animalul se găsește etichetat în cutii de conserve, și, dacă un om ar cădea prins în angrenajul mașinilor la un capăt, s'ar trezi jambon la partea cealaltă, tot așa pădurea pentru Anglo-Saxon este un simplu material lemnos. Cea mai mare fabrică de lucruri pentru copii din toată America este a unui Evreu din România, d. Feldman, de la New-York. Îi vin în fabrică vagoanele care aduc lemnul din pădure, lemnul merge din odaie în odaie și, în fiecare, mașini rup din copac, îl tot prefac, până ce la capătul celalt iese un cărucior de copil sau ce alta voiți. La intrare materialul lemnos primitiv, la ieșire marfa gata împachetată.

Natura, prin urmare, e considerată de la început ca o simplă materie primă. Nici chiar primii pionieri, cu tot idealismul lor, nu veniau să se bucure de frumusețile naturii americane. Și astfel pădurea, această frumuseță mare a naturii americane, și-a pierdut sufletul: este o pădure ruptă, persecutată, niciodată pe deplin iertată, ci numai

tolerată până la anul viitor. Cel d'întăiu semn pe care-l face un proprietar nou este să rupă ceva din copacii grădinii. Aceasta înseamnă că va clădi acolo.

Câtă deosebire, încă odată, între sufletul nostru față de natură și sufletul față de natură al oamenilor de rasă amestecată așezați în America! Pentru noi e o durere să dobori un copac. Am clădit și eu la Sinaia, pe un loc cu vechi copaci frumoși, și-mi era o durere gândul că vor trebui dați la pământ; nici n'am vrut să vin până ce nu s'a isprăvit clădirea din cărămidă, și una din condițiile pe care le-am pus prietenului meu arhitectul a fost să cruțe cât mai mulți copaci; brazii pe cari va trebui să-i doboare să-i dea de o parte, să nu-i vad morți. Sentimentul acesta este foarte răspândit la noi. Imi aduc aminte de o foarte frumoasă nuvelă, a nu știu cărui scriitor mai tânăr de la noi, poate N. N. Beldiceanu, în care e vorba de durerea unui bolnav pentru căderea unui salcâm; tăierea salcâmului a contribuit la moartea lui.

În America, precum am spus, acest sentiment nu există. Pădurile sânt într'un hal de suferință care face rău. Aici nu există păduri ale Statului— și ce puțin înseamnă Statul american pentru societatea americană! Ce desavantagii și ce enorme avantagii sânt în aceasta! Noi toți, aici, sântem, dacă nu cu picioare de lemn, dar prinși în oblojelele Statului. Dacă și-ar face odată cineva cu noi pomană aceasta să ne silească a umbla, fie chiar șchiopătând o bucată de vreme, pe picioarele noastre proprii, scoțând odată scândurile acestea în care sântem cuprinși, atunci ar fi momentul când am începe să trăim într'adevăr.

În America, Statul n'are păduri : pădurea e a cuiva care nu vine niciodată să o admire: e a unei societăți. Ce suflet poate să aibă o societate pe acțiuni? Pentru o asemenea societate n'are niciun fel de farmec o pădure pe care n'o vede. Până și în acele locuri ferite, apărate, luate de Stat, până și acolo vezi copaci arși. Pe o regiunea întregă, ceasuri cu trenul, erau numai copaci de o curioasă aparență:

fiindcă era iarna, gândiam că n'au dat încă frunze, acești copaci negri și suciți, și m'am întrebat ce fel vor fi, cu o culoare și o formă atât de deosebite de culoarea și forma copacilor obișnuiți. Erau copaci arși; mersese focul pe întinderi de sute și mii de kilometri, distrugând totul. Și în alte părți au fost distruși copacii, și nici măcar pentru a se face o fabrică sau o locuință, ci în vederea viitorului. Durerea te cuprinde de câte ori vezi învelișul acesta împădurit, desființat. Și la Cañoanele cele mari din Colorado, minunea aceia de forme și colori, săpată în stâncă roșie și galbenă, în parcul național de alături se poate ceti o rugăciune pentru cruțarea copacilor rămași, ca să nu fie și ei distruși de focul ciobanului ori mai ales al excursionistului.

Distrugerea pădurilor deci este o pierdere foarte mare pentru frumuseța Americii. Orice țară trebuie să aibă o taină a ei: taina Mării, taina lacului. Noi avem lângă București lacul Snagov. Când va fi acoperită pădurea cu toate hârtiile învelind mâncărurile Bucureștenilor în excursie, taina lacului se va duce.

America suferă, în genere, de lipsa de taine; este o țară în care prea vezi totul: n'ai nimic de găcit, nimic de descoperit; o țară pusă pe hârtie, catalogată mai rău decât Elveția, căci Elveția adaugă și o anumită cantitate de poezie. Dar poezia până acuma n'a ajuns să fie socotită în kilowats, de și ar fi o foarte bună reclamă să poți ceti pe câte un stâlp: „drumul spre muntele cutare având atâția kilowats poezie romantică”, și atunci toți doritorii și toate doritoarele, de toate vrâstele, ar ști cantitatea la care se pot aștepta și dacă ar socoti că e prea mult și n'ar putea rezista, ar alege un loc în care condițiile ar fi mai moderate.

Desfăcuți de farmecul naturii, Americanii sânt însă oameni eminenți supt raportul activității. De voie sau de nevoie urmașul leneșului din Europa ajunge în America un om harnic. Ești ridicol dacă nu lucrezi; se uită lumea

pe fereastră la d-ta dacă stai înaintea unei cafenele și deschizi un jurnal. Dacă ai face una ca asta, ai fi fără îndoială omul cel mai extraordinar din orașul acela.

Dar, în America, afară de această activitate minunată, sânt oameni cu desăvârșire superiori, cu concepții largi, îndrăzneți fără margine, cari știu că îndrăzneala omului poate orice și abdicarea omului nu poate nici lucrul cel mai simplu. Lauda față de un om trebuie să se adreseze numai atunci când omul face un lucru socotit imposibil, căci lucrul posibil îl poate face toată lumea, și niciun om nu trebuie să fie lăudat pentru că a făcut un lucru posibil; ci numai îndrăzneala lui atinge imposibilul— și în șaptezeci și cinci de cazuri la sută, trebuie,— aceia merită laudă.

Una din concepțiile uriașe ale conducătorilor din America sânt și parcurile naționale. Parcul național are mii de kilometri pătrați, e un ținut întreg transformat în Parc Național, la Yellowstone și aiurea. Acolo întâlnești rânășișele vechii vieți indiene, colțurile de pădure primitivă.

America, trebuie să știți, este o țară foarte rău locuită. Vom vedea într'o conferință viitoare care sânt părțile intens locuite; numai trei regiuni care se pot chema locuite în sensul european, unde sânt casele dese, cu acele skyscrapers de câte șazeci de rânduri, până la cea, în preparație, de o sută douăzeci de caturi. Un conferențiar bucureștean vorbea cu un sentiment de admirație despre casele acestea așa de înalte de „zgârie cerul” cum li se spune, așa de înalte încât „pentru ca să li vezi acoperișul trebuie să-ți cadă căciula din cap”.

Eu m'am dus cu căciula în America, dar n'am pus-o niciodată, fiindcă singurul fapt că veniam cu barbă făcea din mine un exemplar unic al omenirii, Vă puteți închipui ce ar fi fost dacă veniam și cu căciulă! Poate că, dacă purtam căciulă, aș fi putut plăti, expunându-mă, o parte din cheltuielile de călătorie, care au fost grele, suferite de nenorociții noștri frați din America și suferite,

nu din fericire, și din pungă mea. 300.000 lei au trebuit să treacă, în condiții din cele mai modeste, pentru șederea în America timp de două luni de zile.

Dar și în regiunea aceasta unde populația este foarte deasă se păstrează o parte din pădurea primitivă, chiar în mijlocul orașului. Parcul american nu e parcul european, nu e un parc sădit, tuns ca în Franța veche, unde copacii iau toate formele: triunghiulară, pătrată, ovală, în formă de liră, după capriciul friserului-grădinar; în America nu se atinge nimeni de copac, ci el trăiește cum vrea. În mijlocul New-Yorkului vezi un astfel de parc, care nu e altceva decât o rămășiță din pădurea de odinioară, de pe vremea când New-Yorkul era numai un șir de pâlcuri omenesti, unde fiecare, cum debarca, își făcea casa de lemn, cârpită cu tot felul de cutii furate de pe corăbii.

Dar, dacă New-Yorkul are în mijlocul său o bucată de pădure, Washingtonul *trăiește* în pădure. Capitala este un alt tip de oraș american, ferit de industrie, cu foarte puțin comerț, unde n'are cineva voie să ridice clădiri cu foarte multe rânduri. De aceia orașul este extrem de întins, cerând pentru aceasta foarte multe automobile la îndemâna celor 200.000 de albi și 200.000 de negri. Nu se votează la comună la Washington, pentru că alegerile ar trebui să dea o municipalitate pe jumătate neagră. Aici cel din urmă lucrător are și el automobilul lui, iar bogatul de obicei atâtea câți membri ai familiei.

Washingtonul e deci în pădure. Nu e un parc în mijloc; ci orașul acesta artificial, cu clădiri în stil clasic de preferință, e așezat în mijlocul chiar al pădurii, care aici n'a fost distrusă.

Iată ce rămâne din pădurea americană: părți întinse, unde pădurea e numai provizorie, parcuri naționale, cele mai frumoase din lume, dar nu totdeauna accesibile, fiind la prea mari depărtări de drumurile obișnuite, parcurile din orașe și împrejurimi.

Dar America este o țară extrem de interesantă și prin caracterul particular al munților ei.

Statele Unite au două sisteme de munți: mai ales sistemul munților de Apus. La Răsărit muntele nu te impresionează; niște simple înălțimi împădurite. Nu se vede stânca și, cel puțin în părțile pe care le-am străbătut, nu se găsesc vârfuri acoperite și vara cu zăpadă; muntele este un simpatic element de decorațiune, un element necesar varietății în peisagiu, dar nu e elementul dominant. În Vest e cu totul altfel: aici are cineva a face cu muntele stâncos, Rocky Mountains, care pornește din Alaska și se întinde până dincolo de granița Statelor Unite. O imensă regiune de piatră, din care nu ieși cu zilele. Drumul de la Chicago până la San-Francisco, cu trenul rapid, înseamnă patru zile și patru nopți. Ei bine, din această enormă distanță pe care trebuie să o parcurgă călătorul, cea mai mare parte se face prin ținutul acesta pietros. Cauți în zădar elemente de varietate în pustiul de piatră ce-l străbați; și nu le poți găsi. După Lacul Sărat, nimic nou, ci mereu aceeași rostogolire imensă de piatră înșepenită. Parcă un zeu rău ar fi scuturat cu mâna lui uriașă scoarța pământului, și s'ar fi desfăcut bucăți asupra cărora apasă un blăstăm, pentru că nicio vegetație nu se prinde. Numai ici colo o nenorocită de plantă care-și dă toate eforturile ca să răsbată prin rădăcinuțe în granit și izbutește cu desăvârșire relativ. Această sărăcie a naturii, această nesfârșită miserie a solului explică pustiul care este, în cea mai mare parte, pe această coastă a Oceanului, până departe în interior. Muntele merge până aproape de coastă.

Să nu credeți că e un raiu lăsat de natură vestita Californie, a aurului și a petrolului — și e într'adevăr mult petrol în California, sondele fiind foarte cuminate așezate până și la marginea drumului: sate, orașele de sonde, așa de bine păzite în cât rare ori se întâmplă ceia ce din nenorocire se întâmplă așa de dese ori la noi, cu focul nestins al sondelor neîngrijite.

Totuși țara aurului și a petrolului este și țara florilor. Fără îndoială sânt aici foarte frumoase flori, dar pentru negoț; ele nu se cultivă pentru frumuseța florei, ci pentru câștig, unele orchidee ajungând la cinci-șase dolari. California este și o țară de copaci minunați: drumuri întregi mărgenite cu copaci de piper adus din Australia; primăvara e o ninsoare de flori roșii. Dar toate aceste flori și fructe pentru negoț nu s'au putut produce decât printr'o muncă uriașă, prin irigațiuni făcute cu foarte multă cheltuială, și toată frumuseța vine din meșteșugul creării pământului.

Așa încât, în toată partea aceasta de Vest, America este pe piatră.

Iată sistemul osos, am zice, al Americii, sistem osos care în momentul acesta este străbătut de o mulțime de tuneluri. Pentru că aici nu s'a adoptat sistemul sărăciei noastre, de a nu face tunel decât atunci când nu se poate altfel. Ca să se vadă mentalitatea Americanului, e de ajuns să spun că, de și este un drum care ocolește Lacul Sărat, Americanii au făcut socoteala că s'ar pierde astfel un șfert de ceas, și atunci au făcut un pod care străbate în linie dreaptă lacul, pe la mijloc, și pe care trece trenul. Podul e așa de lung, încât trebuie un ceas și zece minute pentru ca să ajungi de la un capăt la celalt al lacului.

După ce am vorbit și de munți, vin la partea a treia, Marea.

Coasta de Răsărit a Americii este scăldată de Oceanul Atlantic. El oferă în părțile canadiene un caracter mai variat, pentru că acolo Oceanul are în ce mușca, pământul permite această mușcătură, dar de la granița canadiană până în Florida nu mai e așa, și de aceia sânt așa de puține porturi. Pe toată această linie singurul port adevărat, este New-York, Bostonul fiind în legătură cu Oceanul nu direct, ci printr'un râu, Charles River, un fel de braț de mare, ceva analog cu limanul Nistrului la Cetatea-Albă.

E o coastă rezistentă la acţiunea valurilor, o coastă neospitalieră, asămănătoare cu coasta adriatică a Italiei. Coasta Atlanticului este şi mai puţin ospitalieră, o coastă seacă, fără frumuseţă, până tocmai în Florida, şi de aceia peninsula Floridei a căpătat o atât de mare importanţă, încât mulţi nu se mai duc în California, ci preferă Florida, — şi au dreptate, pentru că aceia ce în California este sfortare omenească, în Florida vine de la bunătatea lui Dumnezeu: dacă Spaniolii au numit această provincie „Florida”, a fost pentru că au găsit acolo frumuseţa tuturor florilor.

Coasta însă pe care am văzut-o mai bine a fost a Oceanului Pacific, pentru că de la San-Francisco până la graniţa Mexicului este un drum destul de lung, pe la Los Angeles, San Diego, şi până la Tijuana şi Apele Calde, Aguas Calientes, străbătând mereu de-a lungul coastei Pacificului, şi am putut să văd acest Ocean albicios, lăptos, lovind într-o coastă supărată, fără nimic din splendorile Mediteranei sau ale Mării Adriatice, o coastă pustie în cea mai mare parte şi foarte pietroasă. Companii cu foarte multe greutăţi încearcă a crea oraşe: cumpără o bucată de pământ, fac un casinou foarte frumos, de şi nu este încă nimeni, după aceia anunţă foarte multe avantagii, dau pământ şi pe gratis şi aşa mai prind pe câte unii, pentru ca, apoi, printr'o reclamă obsedantă, să dea sugestii: „Aici să vă opriţi dacă voiţi sănătate!”, „Nicăiri nu este atâta soare blând”. O persecuţie a reclamei: ori se împuşcă trecătorul, ori cumpără un loc.

Astfel, America e o ţară având trei Mări, dintre care niciuna nu e deosebit de frumoasă, afară de coasta Floridei, şi de regiunea unde se varsă Mississipi, la Noul Orleans.

Şi ajung la sistemul râurilor.

Acum o sută de ani corăbiile aveau o trudă extraordinară ca să răsbată prin gura râului, prin noroiul cei mai urât şi mai greu de strădăut, oamenii fiind în con-

tinuă primejdie de a se îneca. Missisipi e un râu sălbatic, un imens fluviu nestăpănit. Tot ce tehnica americană a întrebuințat ca să-l stăpânească, n'a reușit pe deplin. Ni aducem aminte de marea nenorocire de acum câțiva ani, când s'au rupt zăgazurile. Până astăzi țermurile Missisipului sânt locuite numai întâmplător de aventurierii cei mai săraci. Noul Orléans este, în adevăr, un mare oraș frances intrat în stăpânirea rasei anglo-saxone, cu cartiere francese păstrate până acum, cu toate amintirile, cu toate legăturile sufletești față de țara veche, în ciuda opoziției din partea societății care vorbește altă limbă. Dar râul curge între ferme sărace și adăposturi întâmplătoare.

Râul acesta, care se poate zice că este Dunărea americană, are mai mult un caracter de graniță, între stări de civilizație deosebite. Pe lângă Missisipi, Ohio este un râu important, dar cu mers leneș, cu înfățișare urâtă, spurcat de scurgerile tuturilor fabricilor, cu malurile mânecate, foarte rare ori pietruite.

Dacă se gândește cineva la Europa apuseană, el ar fi Rinul Americii.

Missisipi este „tatăl apelor”, cum zic Indienii. Pe malul lui nu se așează orașe. Este o luptă înfățișată foarte frumos într'un roman american recent, lupta între un grup foarte sărac, care strânge scânduri plutitoare, cutii de tinichea, tot ce-i cade supt mână și-și face un fel de colibă; de altă parte acela care trece pe fluviu cu vaporul și răscolește apa, punând în pericol colibe de pe țerm, riscând să le îneca.

Râul american nu are o importanță mare. Civilizația nu e orânduită de râu, pe când la noi e strâns legată orice civilizație de această noțiune. În afară de Missisipi, râul este un element oarecare, ar estecat, pierdut în haosul vieții americane.

Dacă poți însă ascunde un râu, nu poți același lucru cu lacul. Lacurile americane sânt adevărate Mări. Este o

splendoare șirul acesta de oglinzi de ape imense care se găsesc la granița dintre Canada și Statele-Unite: Lacul Superior, Michigan, Huron, Erie și Ontario. Ca să vă dați sama de întinderea lor, trebuie să le proiectați pe harta Europei, și atunci vă puteți da sama cât sânt de mari. Cuvântul „Sea”, care înseamnă și mare și lac, se potrivește pentru astfel de întinderi de apă. La Chicago, lacul Michigan din marginea orașului este o Mare nu numai în ceia ce privește întinderea, dar și adâncimea, care permite ca vase mari să plutească pe apele lui; iarna, pornesc furtuni, se ridică valuri, care îneacă și corăbii de mare tonagi.

Lacul este într'adevăr una din minunile țerii, care n'a putut fi stricată, pângărită sau scoasă oarecum din us. Și se întâmplă ca, seara, după o zi caldă de iarnă, să vină de-odată un vânt rece, în mijlocul nopții să vuiască tot aierul de-asupra lacului și până dimineța să înghețe apele, încremenite în cele mai ciudate forme ale undelor, încrețite ca niște sprincene furioase de-asupra luciului.

Dar cum este pământul de hrană, șesul?

Cine ar crede că tot restul mării întinderi americane este un câmp de grâu sau de porumb — pentru că nu prea sânt culturi variate—, cine ar crede că tot șesul nu e decât un loc de agricultură, tăiat cu plugul primăvara, îngrijit, gunoit, cu cea mai mare luare aminte în timpul verii, secerat în Iulie și August, pregătit în Septembrie, s'ar înșela. Cea mai mare parte a șesului este pustiu. Este întâiu un mare deșert de potasă, tot pământul fiind acoperit de un praf alb. Intr'o astfel de regiune, cu toate îngrășămintele din lume, nu se poate face nimic. Pe de o parte o foarte mare uscăciune, de de alta o stărpire a pământului, prin otrava depusă, care împiedecă orice vegetație. Sânt însă și vaste regiuni de cultură. Imi pare rău că o foarte importantă regiune, Wisconsin, în părțile de Vest, n'am văzut-o. Nu vreau să generalizez întinzând ca-

racteristica rezultată din ce am văzut eu asupra regiunilor în care n'am putut călca. Dar în regiunile pe care le cunosc, din cauza caracterului locuitorilor, oameni veniți de ieri, de alaltăieri, oameni cari se schimbă, cari nu sânt înrădăcinați în pământ, cari nu pot fi agricultori de profesiune, agricultura se face cu totul altfel ca la noi. Cei mai buni agriciultori sânt de obicei Italianii, cari caută foarte bine pământul ce li se încredințează, fac agricultură intensivă și scot produse frumoase. De obicei însă lucrarea pământului se face prea în pripă, cu mașina, în câteva zile. Au mașini din cele mai perfecționate și pentru orice muncă o ordine foarte precisă, o ordine științifică, prin care se împiedecă greșelile agriculturii noastre. Au ce vor. Au în mai mică măsură, dar ceia ce au voit să aibă, au, pe când, la noi, de la voința omului și până la rezultat este toată întinderea pe care o cunoaștem prea bine. Chiar dacă rezultatul obținut de agricultorii din America nu e bun, el câștigă prin aceea că se prelucrează în orașul care se află în mijlocul regiunii.

Au cooperative de tot felul, mori după cele mai noi sisteme, pe lângă toate posibilitățile de a depozita produsele, de a găsi debușuri, toate avantajile de credit.

Totuși o mare problemă agrară este și acolo, costul grâului și al celorlalte cereale fiind o chestiune neconținut la ordinea zilei și partide întemeindu-se pe nemulțămirea regiunilor agricole împotriva regiunilor industriale, cu mai mult spirit revoluționar la lucrătorii pământului decât la lucrătorii din fabrică. Până acum fabrica încă producea — vom vedea problema ei mai departe —, dar, în ce privește pe lucrătorii pământului a căror muncă nu se plătește, se cere intervenția Statului.

Mâna de lucru în agricultură lipsește în mare parte. Președintele Hoover se gândește la un proiect pentru a lua prisosul orașelor și a coloniza cu el regiunile de Vest. Dacă va reuși, va fi cea mai mare binefacere pentru America, dar oamenii, văzând că acei așezați la muncile agricole

nu câștigă, nu par de fel îndemnați să facă ferme și să pună în valoare terenurile occidentale.

În regiunile din centru mi s'a întâmplat să merg câte trei șferturi de ceas cu trenul rapid fără să întâlnesc altceva decât câmpul gol. Unde este o fermă, aceea însemnează că s'a săpat un puț artesian. Fiecare fermier își aduce automobilul, ridică o clădire de scânduri pentru el, vitele-i pasc în libertate.

O, nu este raiul lui Dumnezeu, cum și-ar închipui atâția la noi! Vedeniile binecuvântate ale țerii românești trec înaintea ochilor și, făcând comparație, îți spui că orbi trebuie să fie oamenii cari nu văd ce au în țara lor și fug de dânsa ca niște blăstămați și imbecili, ca aceia cari, aiurea, ajung să strângă gunoaiile Parisului potrivit cu convenția pe care am încheiat-o cu Statul frances, pentru exportul muncitorilor români, sau se duc să crape de foame în pustiul coloniilor portugheze ale Americii, ori să se asfixieze în infernul fabricilor din Statele-Unite. Muncitorilor din America li-am vorbit astfel cum trebuie să se vorbească unui om răătăcit, și, cum mama mea nu m'a născut demagog, li-am spus: duceți-vă înapoi la datoria voastră, care este și fericirea voastră.

Veți zice: acestea sânt locuri câștigate de curând de la reaua gospodărie spaniolă, sânt rămășițe de barbarie indiană. Dar am văzut și regiunile din părțile lacurilor, am mers de la Pittsburg la Youngstown, cale de cinci ceasuri. Pittsburg este marele centru al oțelăriei, și Youngstown unul din cele mai mari centre ale ei, prin urmare un loc unde suferința omenească strigă mai mult către cer. Am observat câmpul. Regiunea este roditoare, fără îndoială. Aceleași case de lemn, aceiași părăsire a plugului în brazdă, în locul unde e capătul; adese ori aceiași părăsire a porumbului în locul unde a fost tăiat. Oamenii sânt însă în condiții bune. E foarte greu să spuie cineva când un om este în condiții bune. De obicei, când se îmbracă bine și mănâncă prost, se zice că e mai bogat de-

cât omul care mănâncă bine și se îmbracă prost. Dați-mi voie să gădesc mai bun traiul celui care se îmbracă modest, dar se hrănește nu numai pe dânsul, dar și copiii lui. Să zicem însă că în această regiune omul trăiește bine. De altfel om desculț și om în zdrențe în America aproape nu se vede, pentru foarte multe motive, dintre care unul foarte ușor de înțeles: dacă ajungi să nu mai poți câștiga, nu te ține nimeni; familia nu te ajută, și te curăți, cum se zice. Cât ai câștigat, bine, dar, când, după patruzeci de ani, ajungi netrebnic, treci în rândul fericiților ca să nu mai superi vederea acelor cari se găsesc în condiții mai bune. Deci, în regiunile acestea unde oamenii trăiesc mai bine, câștigul li vine mai ales de la creșterea vitelor, a vacilor. Laptele se așează în vase de tinichea pecelfuite, la marginea drumului; vine automobilul, le ia, vinde laptele la oraș, și, a doua zi, depune vasul golit tot la marginea drumului, unde fiecare fermier și le culege.

În ce privește alimentarea, nimeni nu te silește să mănânci carnea conservată sau puiu cu gust de carton fiert, păstrând foarte adese ori urme vizibile ale penelor pe care le purta în viață; nu ești silit să-l mănânci, de și nimeni nu se împotrivesc să-l consumi, cu compoturi te poți ținea un număr de săptămâni; cu carnea e altceva; e neagră pe din afară și roșie pe dinăuntru—, tot ce poate fi mai apetisant—, dar laptele în America este cel mai bun din lume, păstrat în vase speciale, acoperite cu pergament, pecelfuite, neconținut verificat de organele sanitare, cele mai harnice organe sanitare din lume, poate cu cele germane.

Un agricultor în această regiune, aceasta înseamnă deci un om care-și mână vitele în pădure, și, în momentul când aceea nu se mai poate, li dă să mănânce în condițiuni perfecte de stabulație.

Aceasta este viața șesului american.

Dar veți zice: în țara aceasta cu păduri distruse, în țara

aceasta de piatră aspră și de pustiu, în care apa se găsește numai la aenorme adâncimi, în țara aceasta cu distanțe nesfârșite, pe care le poți străbate numai cu sute de mii și milioane de automobile, în țara aceasta unde ogerul este restrâns, care este populația de baștină și care este populația adausă? Care este felul cum aceste două populații s'au întâlnit, dând admirabila colaborație omească pentru producție, care face fără îndoială una din gloriile Americii?

II.

Națiile

Mentțin părerea că în America se poate vorbi de o nație americană, dar supt națiunea americană se văd încă națiunile celedalte. Sânt oameni, foarte optimiști, cari-și închipuie că ele nu se vor mai vedea peste câtăva vreme și, prin urmare, cum spunea cineva într'o revistă, ocupându-se de chestiunea negrilor, la care vom veni, nu se va încheia secolul fără ca negrii să fi dispărut cu desăvârșire, topiți în societatea americană. Chiar astăzi, de exemplu, Americanii au o deosebită plăcere să nu zică negrului „negru” — de alminteri nici negrii n'au plăcere să-și zică așa, ci preferă să fie intitulati „gentilomi de culoare”. Va veni, zic unii, vremea când toți acești „gentlemen of colour” vor dispărea cu desăvârșire și nu se va mai putea întrebuința nici măcar terminul cel mai plăcut, și cel mai acceptabil pentru negri, acela de „Aframericani”, adecă de Americani de origine africană.

Eu cred că secolul se va isprăvi și națiunile deosebite vor fi încă vizibile în America. Că din amestec, într'un anume moment, supt raportul material și moral, va ieși o splendidă rasă, în această privință nu e niciun fel de îndoială. Rasa aceasta este în pregătire. În anume straturi procesul e terminat, în altele însă el este abia îndrumat, și în straturile de jos, ale acelor cari au venit de curând sau al raselor prea deosebite, procesul nu e nici măcar început.

În parentesă pot spune că oricine judecă America așa cum o judecă d. Siegfried, ca un lucru foarte simplu, care se poate interpreta franțuzește, pe linii drepte, greșește foarte mult. America e un lucru foarte complicat, și pentru Americani, și cu atât mai mult pentru străini, un lucru care se schimbă mereu; astăzi este ceva, după trecere de câteva decenii va fi ceva cu totul deosebit. Și mai ales o parte a Americii. Imprejurările care au creat America sânt împrejurări atât de răpede schimbătoare, amestecate cu întoarceri de front așa de iuți și așa de neprevăzute, încât despre America trebuie să vorbești totdeauna într'o formă dubitativă, lăsând totdeauna anumite orizonturi deschise, ferindu-te foarte mult a precisa. Dacă precizezi rău, în special vorbind unui auditoriu american, se supără, și nu e un motiv să supărăm oamenii; dar nu numai că poți supăra, dar se poate întâmpla ca precisarea ta să fie falsă, cum e cazul celor mai mulți călători franceși.

Deci, eu cred că rasa care va ieși din acest amestec va fi o rasă admirabilă, care începe să se arăte astăzi, dar nu în fabrici. Aceasta este un adevăr, pe care, ca Român, îl simt mai mult decât alții, ai căror conaționali sânt întrebuițați la un lucru mai ușor, mai bine plătit, mai puțin storcător de puteri, dar eu, care am văzut miseria din oțelării, care am văzut Români lucrând supt o ploaie de scânteii, cu pielea goală, urmărind cu ochii, oricari ar fi ochelarii cari se interpun între bieții lor ochi și flacăra cumplită a oțelului în fusiune, topirea oțelului înainte de a-l turna în forme, eu care am văzut pe acești lucrători români mutilați și distruși fizicește, bărbați ca și femei, nu pot să zic altceva decât ceia ce am încercat. Nu în lumea aceasta a suferinții se poate găsi un tip al Americanului de mâne.

Dar, când lucrurile se vor așeza, când nu se va cere, prin perfecționarea mașinismului, corpului omenesc sfodări fără nume, ca astăzi, acest tip, rasa aceasta nouă, va

trezi admirația oricui. Am văzut, în clasele bogate, în lumea universitară, între studenți, minunate trupuri omești, trupuri de energie, de vioiciune, care nu se strică în nimic prin această dezvoltare corporală, întreținută prin cel mai potrivit mijloc de gimnastică rațională care este mișcarea de fiecare moment, iar nu sucurile ridicule ale trupului după anume precepte de așa-numită gimnastică suedesă sedentară. În această lume universitară am văzut astfel de oameni supt raportul fizic, încât urez tineretului de la noi, căruia îi dorim atâta bine și facem, în țara aceasta sărăcită, tot ce putem pentru dâșii, îi urez să aibă o asemenea înfățișare. De și nu putem înlocui prin nimic lipsa de îngrijire, care de cele mai multe ori își are obârșia în familie, și nu putem să înlocuim rezultatele teribilului regim școlar din școlile noastre primare și secundare.

O rasă americană superbă se va naște. Deocamdată caut aici să înfățișez numai elementele din care această rasă se va forma, națiunile care există astăzi, și la urmă se va putea trage concluzia cât s'a realizat din nația americană, din nația definitivă americană pe care patrioții, naționaliștii americani, foarte mulți după războiu, o doresc și li-o dorim și noi din toată inima. Inșă procesul acesta nu e unul de simplu creuset de topit, de „melting pot”, ci un lucru care cere timp. Cere acțiunea unor factori morali cari să lucreze foarte multă vreme, și atunci numai rasa va fi terminată.

Deci trecem la rasele care sânt represintate în America, la elementele care vor servi pentru alcătuirea acestei lumi nouă, și în ce privește trupul, și în ce privește mințile oamenilor cari vor fi Americanii secolului al XXI-lea,— o Americă pe care noi nu o vom apuca, dar pe care o dorim cât de bună pentru cât a dat America de azi în dezvoltarea omenirii, pentru cât bine a făcut raselor celorlalte, care au căutat un adăpost, într'un moment, pe acest pă-

mânt binecuvântat de Dumnezeu și cu posibilități infinite.

Mi s'a întâmplat să spun unui American spiritual — și un om de spirit nu se supără când îi spui curat gândul tău— : Tot ce aveți aici, este ce au făcut la voi leneșii de la noi. Și formula este foarte adevărată.

Să începem a vedea care sânt aceste rase.

Înainte lor, rasa indiană, extrem de interesantă, pe care cei mai mulți călători din Europa n'au văzut-o. Eu am văzut-o, dar nu în măsura în care aş fi dorit, căci n'am putut merge în fundul Vestului depărtat, în acel Far-West, unde ea s'a păstrat mai bine. Această rasă este mult rarită astăzi. Nu e urmărită cum se urmăria în timpuri de o moralitate mai aspră decât acum, cu mai puțin simț pentru omenire, represintată prin orice rasă. Acești Indieni cari mai sânt nu se vor stinge; ei se vor înmulți numai cât se înmulțesc bietele rase persecutate și istovite de puteri, dar se vor menținea. Această rasă n'am văzut-o în Vestul depărtat, ci numai în regiunile sudice, căpătate de la Mexic.

Se va spune mai pe larg pe urmă prin ce proces foarte mica Americă de la început, America anilor 1770, a devenit foarte marea Americă pe care o vedem acum. Aceasta e făcută din bucăți alipite încetul cu încetul. Ea nu s'a făcut dintr'odată, și, dacă George Washington ar ieși din mormânt, ar fi foarte mirat când ar vedea ce este țara lui astăzi.

Am văzut rasa aceasta în regiunile din Sud, căpătate de la Mexic, în Noul Mexic, în Arizona, în regiunea unde această rasă s'a păstrat mai bine. Dar este oarecare deosebire între represintanții acestei rase indiene aici, și represintanții ei în Far West. În Mexic rasa e foarte amestecată cu albi. Mexicanii nu spun niciodată câți dintre înaintașii lor erau Indieni, dar e de ajuns să se privească fața unui Mexican din grămadă pentru a avea convingerea marelui amestec de sânge indian. Și același lucru în repu-

blicile din America centrală și din toată partea de Vest a Americii-de-Sud.

Dați-mi voie să vă descriu puțin această rasă indiană, cu privire la care se face și în lumea de la noi oarecare confuzii, chiar în Parlament, mutându-se Pieile Roșii dintr'un continent într'altul, în Africa și în Indiile din Asia.

Pieile acestea Roșii, pe care trebuie să le lăsăm unde sânt deci în America, sânt socotite de mulți altfel de cum apar în realitate.

Ar crede cineva că un Indian, o „piele roșie”, este într'adevăr roșu, cu toate variațiile de roșu introduse de modă de la o bucată de vreme, și că toate aceste nuanțe foarte plăcute se găsesc pe obrazul Indienilor. Nu e așa. Fața întunecată a Indianului este ușor de recunoscut, însă ceia ce ajută la recunoașterea unui Indian, fiindcă sânt foarte mulți Europeni cu fața întunecată, e alt ceva. Un Țigan nu va fi niciodată expus să fie luat drept Piele Roșie, precum și negrii, de și sânt de colori foarte deosebite, unii apropiindu-se de tenul nostru și putând fi acceptați ca albi, nu pot fi confundați cu Indienii. De la prima vedere recunoști pe Indian. Dacă se întâmplă să fie amestecat în afaceri, într'o societate de capitaliști, cari domină viața Americii, sau dacă-l întâlnești în vagoanele Pulmann, care străbat America și unde ești servit cu cel mai mare respect de negrii cari fac serviciul în toate aceste vagoane, cum îl fac de altminteri și în Casa Albă a Președintelui Statelor-Unite la Washington, imediat poți spune fără a greși, cine e de rasă indiană. Caracterele rasei indiene nu stau în culoarea pielii, ci în osatura feței și în linia ochilor, o osatură proeminentă, stâncoasă, parcă între Munții Stâncoși, leagănul Indienilor, și între acest chip al oamenilor este o legătură, parcă este ceva din piatra roșietică a acestor munți, din culoarea ca și din duri-tatea pietrei, în înfățișarea omului care își trage obârșia de acolo.

Căci, atunci când o populație rămâne foarte multă vre-

me într'un loc, se stabileşte între loc şi om o legătură: omul muntean, omul podgorean, omul de şes şi cel din baltă are ceva care aminteşte locul în care trăieşte. Tot aşa la Indieni găsim faţa aceia de rocă, am zice, ca şi ochii prelungi, cu căutătură a pândă.

Astăzi, Indianul nu mai poartă arcul sau puşca pentru a trage în cel dăintăiu alb pe care-l întâlneşte. Astăzi nu e nevoie să se ieie niciun fel de mijloc de pază; toate locurile sânt cu desăvârşire sigure. Cu toate acestea orice rasă poartă în figura ei pecetea şi a succesului şi a înfrângerii, şi a triumfului şi a persecuţiei din trecut. La dânsii se vede omul pustiului care caută în zare vrăjmaşul şi care este gata oricând să se apere de dânsul. Căutătura Indianului este totdeauna lăturalnică, dar nu fricoasă; căutătura vulturului care ştie că necontenit cuibul lui este în primejdie de a fi turburat şi răsturnat.

Rasa e frumoasă în felul ei, când te deprinzi cu dânsa. În unele regiuni ea se resimte, ce e drept, de lunga apăsare. Nimic mai trist decât să vezi, în localităţile indiene din Sud, în regiunea Santa Fe, Albuquerque, unde anumiţi antreprenori şed ca păianjenii în fund şi vând obiectele fabricate de Indieni, să-i vezi pe aceştia, bărbaţi şi femei, tineri sau bătrâni, stând aşezaţi în şir, de o parte şi de alta a intrării, aşa cum, în anumite morminte din America centrală, s'au găsit înaintaşii lor cu genunchii la gură, cînchiţi. Femeile sânt învâltucite în bucăţele de stofă colorată, ca în giulgiuri pe care şi le aştern cum se întâmplă pe umeri, pe spinare, faţa fiind tristă, cu ochii plecaţi la pământ, de multe ori acoperită cu un lung văl. Aici este cu totul alt tip de Indian decât al celor cari trăiesc în Vest sau se înfundă în interiorul Statelor-Unite. Sânt în această regiune sudică Indieni cari mai au drept la oarecare viaţă liberă. În multe sate din această regiune, administraţia americană nu se amestecă aproape de loc. Şefii sânt aleşi de locuitori şi au un anume băţ de comandă din care cele mai vechi sânt acelea care li s'au dat pe la

1860 de președintele Lincoln, după anexare.

Deci nu trebuie confundat cu cel rămas liber, Indianul din preajma vânzătorului de obiecte de artă indiană, Indianul tolerat în marginea unei gări, Indianul de la Cañoanele Coloradului. Indianul păstrat într'o casă de stil indian, unde lucrează toate obiectele de artă de care e capabil ori bărbatul ori femeia într'un atelier la dispoziția oricui. La un anume ceas, antreprenorul îi scoate ca să joace danșurile lor, danșuri eroice de caracter religios, foarte impresionante. Toată credința, toată vitejia, toată mândria, tot trecutul lor se manifestă în aceste danșuri. Dar acolo, în preajma gării, ei le fac grăbit, și simți desgustul lor de a presinta ceia ce au mai sacru în ființa lor istorică și morală înaintea unei adunări de oameni cari vin să privească la dânsii și, când isprăvesc, li aruncă doar câțiva bani. Ce ar fi fost dacă, pe vremea ocupației germane, ar fi chemat un general comandant aici, la București, țerani cari să cânte doine, să joace călușarii înaintea lui! Același e sentimentul Indianului când se presintă cu ce are el mai vrednic de respect înaintea mulțimii care, la sfârșit, nici nu-i întinde mâna, ci-i aruncă banul de pomană.

E o mare deosebire între aceștia și Indienii din interior, Indienii trăind în satele lor, sau Indienii din Vest. Este o deosebire și în ceia ce privește locuințele lor. În Vest, el locuiesc în parte în corturi mereu mutate, pe când Indienii din Arizona nu se mută niciodată.

Voiu spune câteva cuvinte despre originea a ceia ce numim noi Indieni, dar numai atât cât trebuie pentru a nu împieta asupra conferinței a treia.

Indienii sânt de multe feluri. Ca rasă, samănă, dar ca origine și îndeletnicire, sânt deosebiți. Cel ce trăiește în corturi păstrează vechiul lui caracter războinic. Undeva, în fața uneia dintre cele mai mărețe clădiri din Philadelphia, este o statuie, foarte frumoasă, represintănd „Ultimul

războinic indian". Suit pe un cal mărunţ, care samănă foarte mult cu calul nostru,— ceia ce are o importanţă pentru legăturile preistorice,— în cap cu coafura făcută din pene de vultur, îmbrăcat într'un costum strălucit în care e înfăţişată, în toate nuanţele ei, o veche, foarte veche, milenară artă populară, asemănătoare cu arta populară de la noi, călăreţul, într'o ultimă sforţare, caută să reziste duşmanului şi cade pe spate. Statuia se cheamă „Ultimul Indian". Nu se poate vorbi însă de „ultimul Indian" pentru că se mai găsesc în Vest, numai cât nu se mai luptă între dânşii, nu mai iese în calea albului, nu mai vor să răsbune rasa lor de înfrângerea de odinioară; cu toate acestea iubirea pentru cal, adorarea calului, legătura aceia intimă, nedespărţită între om şi tovarăşul lui de rătăcire şi de luptă, se păstrează până acum. E ceva asemănător cu Cazacul şi calul lui. Legătura aceasta aşa de strânsă între oamenii stepei europene şi bidiviii lor se întâlneşte tot aşa de strânsă între micuţul cal american şi între rasa care l-a întrebuiţat în rătăcirile şi luptele sale. Indienii din Sud locuiesc în case foarte curioase, făcute din lut sau din cărămizi uscate la soare, necoapte: ele sânt pe mai multe rânduri; linia lor de arhitectură se regăseşte în anumite case din New-York şi Chicago, alături de acele sky-scrapers care bravează cerul, ofensând şi gustul nostru, al celor de pe pământ. Eu nu le pot suferi, dar aceste sky-scrapers, când sânt făcute mai bine, adecă un rând în retragere faţă de celalt, nu fac decât să imite clădirile de argilă ale Indienilor. În casele acestea indiene din Sud, cel care locuieşte în rândul al patrulea pune o scară, o razimă de zid şi pe această scară de lemn ajunge la fereastra lui. Casa e fără îndoială primitivă, dar de o înfăţişare foarte pitorească. Fără îndoială cele mai multe din aceste case sânt cu totul nesănătoase.

Îmbrăcămintea Indianului e făcută la el acasă. Femeia lucrează neconţenit, femeia de obicei urâtă, cu faţa boţită, fără urmă de cochetărie, căci foarte rar găseşti tipuri

de relativă frumuseță etnografică între Indieni. Se veștelesc foarte răpede; au copii mulți; trăiesc toți în aceeași odaie unde, la mijloc, este războiul la care țese mamele, pe când bărbatul, într'un colț, îndeplinește rosturi de meseriaș după datini foarte vechi. În acea casă se face toată îmbrăcămintea Indianului și Indianei, o îmbrăcăminte care, supt foarte multe raporturi, a liniilor, a colorilor, este îmbrăcămintea milenară, preistorică a țeranului și mai ales a țerancei de la noi. Covorul indian este covorul nostru; se deosebește numai prin aceea că e mult mai scump decât al nostru, fiind comercializat de societăți foarte pricepute. Pentru prețul cu care la noi ai putea să ai o ladă de scoarțe, capeți acolo o bucățică de covor.

Intrebarea, care insistent se pune, este: de unde au această artă?

Aici este momentul când trebuie să răspund la această întrebare fundamentală, la care Americanii, foarte adese ori, dacă nu totdeauna, nu știu să dea niciun răspuns.

Sânt unii istorici și etnografi americani cari cred că Indienii au venit mai târziu prin Strâmtoarea de Behring, care leagă America de Asia.

Când am întâlnit această părere, m'am bucurat foarte mult, nu fiindcă este adevărată, dar fiindcă ea sprijină un adevăr pe care sânt sigur că l-am găsit în alt domeniu.

Indianul e aborigin în America. În această privință nu poate fi niciun fel de îndoială. Nu umblă rasele cum le poartă istoricii din loc în loc, și cum le poartă mai ales filologii. Unde nu le poartă un filolog cu mijlocul de locomoțiune care-i este imaginația! Dacă-i convine istoricului, imediat și el mută o rasă peste mări și țeri, peste munți și pustiu după plac. E o foarte mare greșeală. Rasele nu se mută; mutarea unei rase este un lucru extrem de dificil. Indienii prin urmare sânt acasă la dânsii; dar arta Indienilor nu e de aici; ea este de aiurea.

Covorul nostru represintă gustul și tehnica celor mai

vechi rase preistorice din Sudul Europei. De la Bascii din Pirinei până la locuitorul din Pind și din Balcani și Carpați, a fost aceeași pătură de populație care a creat o artă liniară, geometrică, abstractă, stilisată, reducând tot ceia ce este complicație în natură la simplitatea unor scheme. Artă aceasta a mers din Peninsula Balcanică în Asia Mică. Asia Mică și Peninsula Balcanică formau odinioară o singură unitate geografică. De acolo arta s'a ridicat spre Nord, a trecut prin regiunile siberiene, care odinioară n'au fost așa de slab locuite ca acum, și de aici în America.

Am avut o mare bucurie când acolo, în America, unde sânt cele mai frumoase colecții de covoare în muzee, am izbutit să fac a se primi covoare de-ale noastre. Așa că, pentru ca un dar făcut unui muzeu să poată fi primit, trebuie o cercetare atentă din partea comitetului de patronaj (*trusties*); după aceea trece câțeva vreme și vine răspunsul că s'a primit darul. Acum sânt covoare românești la New-York, la Boston, la Pittsburg, la San-Francisco și în alte câteva mari muzee americane. Am simțit, zic, o mare mulțămire când, într'o colecție de acestea, am văzut covorul nostru pus alături, de covorul persan și de covoarele din Manciuria —care și ele sânt liniare, geometrice, stilisate, întocmai ca la noi; peste covorul persan, care este realist, naturalist, merge covorul acesta cu linii geometrice până ajunge acolo, în Manciuria, la Nordul Chinei. Și aceleași linii geometrice în desemnul covoarelor, trec de Strâmtoarea de Behring, coborând până în America Centrală, unde e altă artă, o artă forțată, ieșită dintr'o imaginație bolnavă, o artă tragică și caracteristică, care caută efecte din schimonosirea liniilor feței și ale corpului. Bănuiesc că și artă aceasta din America-de-Sud are o origine asiatică, pentru că artă strămbată este și artă din Indii și artă din China.

Deci două curente, unul la Nord, care dă artă covoarelor noastre, unul din Sud, indian, chinez, care dă artă Ameri-

cei centrale și a Perului. Pentru Statele-Unite însă nu există decât o singură artă, acea artă stilisată pe care o găsești din Alaska și până la granița Mexicului. Ce fac acești bieți oameni cu orice li cade în mână, e de necrezut. Și Americanii au recunoscut un lucru pe care-l spuneam eu cu convingere și durere: ce păcat că această civilizație, cu astfel de începuturi, a fost tăiată brusc! Ce n'ar fi ieșit din mâinile Indianului! Dar viața lui istorică s'a curmat, el a fost redus la o viață animalică, și e de mirare cum a păstrat încă iubirea de artă, necesitatea aceasta ineluctabilă pe care o are și țeranul nostru cel mai nenorocit de a crea neconținut artă. Cine cunoaște anume sate din Gorj știe că sânt case înaintea cărora te sperii și te întrebi dacă este cu puțință să locuiască acolo o ființă omenească, dar ușa se deschide și în prag apare o față îmbrăcată în cele mai minunate veșminte, atâta gust pentru artă supraviețuind în miseria cea mai absolută. Și se poate iarăși întâmpla ca lipsa de gust să continue și în bogăția cea mai revărsată. E un lucru care se poate oriunde, și la noi ca și în America.

Aceasta este deci rasa întâiu. Este încă în general vizibilă etnografic, nu în America-de-Nord, ci în Mexic. Mexicul tot e frământat cu această rasă roșie. N'aș zice că defectele Mexicanilor vin de la dânsa, pe care o cred demnă până la sfârșit, până la ultimul tablou din ultimul act al tragediei, pe când din nenorocire la unii din albi o viață politică de care să ne ferească Dumnezeu, dar sântem pe același drum, a distrus orice urmă de mândrie și de demnitate omenească. Așa încât nu rasa roșie e aceia care a adus această stare, cum nici la ceilalți, nici la minunata noastră rasă albă, ci vicisitudinile istorice în stare să discrediteze orice rasă.

O rasă trăind foarte liniștită mai ales în regiunea sudică, prin insule, regiune caldă, cu oameni puțini, moleșiți, războinici une ori, dar nu tocmai de temut, pe când, în Nord, Indienii erau răi, bănuitori, gata de ceartă, înșe-

lători adesea, Chateaubriand pomeneste de felul cum Indienii primiau pe Europeni, dându-li acel „chalumeau de la paix”, din care dacă fumau, deveniau frați cu dânșii, Indienii cari vorbeau de ”l'Être suprême”, Cerul, dar s'a dovedit de foarte multă vreme că Ființa Supremă nu e decât traducerea în indiană a Dumnezeuului nostru și că nu făcea parte din vechile divinități indiene. Acestea erau un fel de idoli strâmbi, urâți, și, pe lângă aceste divinități, vechea religie indiană cuprindea grozave superstiții întunecate, capabile de a duce la vărsare de sânge și la crimă. În America se judecă astăzi un foarte urât proces al unui desemnator de muzeu a cărui femeie a fost omorâtă de o „squaw”, (pr. „scuò”) o babă indiană, pentru că se zvonise că femeia desemnatorului ar face vrăji și, dacă n'ar fi omorâtă, vrăjile ar fi putut aduce moartea șefului însuși al tribului. Aceasta e religia primitivă indiană. Indienii de Nord erau gata însă să apere cu urma pământul lor împotriva tuturor.

Înainte de a vorbi însă despre aceasta, trebuie să adaug un lucru: să nu ni închipuim că Indienii aceștia de la început au fost mulți. Atâta lume sentimentală, de la clericul spaniol care a apărat drepturile rasei originare, Las Casas, până la călătorii și diletanții din timpul nostru, și-au închipuit că era o rasă formidabilă, care a fost dîstrusă de Europeni. Nu, totdeauna Indienii au fost puțini; ici colo triburile acestea străbăteau pădurile; sate erau numai în Sud, pe anume urme de-a lungul râurilor, pe urme secrete pe care le șiau numai ei singuri, așa încât biruința Europeanilor a fost ușoară. Altfel nu s'ar fi putut căpăta. Cum să credem că oameni abia debarcați de pe corăbiile lor, găsindu-se într'o regiune cu totul necunoscută, având înainte un dușman în stare să se lupte cum se luptă Indianul, cu siguranță aruncării săgeții, cu siguranța asaltului pe care-l dă, să fi putut birui? Părerea pe care trebuie să o accepte cineva este că Indienii erau puțini, că albi au format întâiu oarecare prietenii.

Era atâta pământ, încât ce li era Indienilor dacă oameni înclinându-se la alți zei ocupau un colțisor de pădure! Pe urmă au venit luptele, dar niciodată n'a fost o distrugere în masă. Nici Indienii n'au vrut să distrugă cu totul pe albi, nici albi n'au urmărit înainte de toate o vânătoare de Indieni. Un călător din secolul al XVIII-lea povestește un lucru hazliu: a pătruns în fundul pădurilor locuite de Indieni și acolo a găsit un Frances maestru de danț care învăța pe Indieni și pe Indiince să danseze danțurile franceze ale vremii, Fiindcă era om politicoș el se adresa cu toată politețea către ei, spunându-li „Messieurs les sauvages, Mesdames les sauvagesses"! Deci lupta pe care și-o închipuie cineva, trageția aceasta, încheștarea nemiloasă între două rase, n'a existat.

Venim acum la Europenii așezați în America. Dacă asupra stratului indian, cel mai necunoscut, a fost necesar să insist, nu va fi necesar să descriu pe Englesul de pe la 1600: n'o să spun nici cum era îmbrăcat, nici care era religia lui, acestea aparținând locurilor comune etnografice și istorice. Dar a doua categorie de locuitori, care din nenorocire astăzi se poate recunoaște foarte cu greu pentru că n'a rămas într'un anume loc și pentru că s'a amestecat cu ceilalți, — nu cu Indienii, decât foarte rar, dar cu elementele europene care au venit pe urmă —, aceștia sânt Anglo-Saxonii. E o foarte mare mândrie pentru un American din timpul nostru să spuie că el este „sută la sută” Anglo-Saxon.

Cuvântul acesta „Anglo-Saxon” a ajuns să fie întrebuințat așa de nepotrivit și cu atâta abus, încât cineva spunea că s'a întâlnit pe un vapor cu un „gentilom de culoare”, și acest negru, cu ghetele bine văcsuite, dar buzat, cu nasul turtit, cu părul creț, tot spunea la fiecare moment: „Noi, Anglo-Saxonii”.

Eu am întâlnit Anglo-Saxonii „sută la sută”. Sânt foarte ușor de recunoscut. Ei represintă aristocrația cea mai au-

tentică a Americii. Ei au venit întâiu în America, dar nu numai pe vestitul vapor „Floare de Maiu” (*May Flower*), corabia aceea a emigranţilor plecaţi din cauza ilegalităţilor englese de pe vremea Stuartilor şi înainte de 1650-60. În tot secolul al XVIII-lea s'a continuat această imigraţie în America. Cei cari vreau să glumească pe socoteala acestor „sută la sută” li spun: „Ştiu eu, d-ta eşti din acei cari au venit pe *May Flower*”. Evident că aceia au fost foarte puţini. Mulţi dintre dânsii s'au şi pierdut într'un chip fragi-comic. Negrii se intercalează între vechiul strat anglo-saxon din secolul al XVII-lea şi al XVIII-lea şi între cele douăzeci şi cinci milioane de albi, cari au venit din Europa în America de pe la jumătatea secolului al XIX-lea şi până în zilele noastre şi cari represintă enorma majoritate a elementului alb care *nu* e anglo-saxon.

Anglo-saxon este dialectul american, limba englesă, pe care Americanii o vorbesc cu o anumită intonaţie. Englesii pretind că nu e aşa de frumoasă. Nu cred că e tocmai aşa, mai ales dacă auzim englezeasca unui Scoţian, ca să nu mai vorbim de Irlandez. Nu se iubesc totdeauna cei doi fraţi John Bull şi Uncle Sam, cum se porecesc reciproc. Englesii afirmă că Americanii vorbesc prea pe nas. Circulă o poveste ca aceasta: a venit o doamnă din Londra şi s'a coborât într'un otel din New-York. Voind să vorbească la telefon — căci totul se face natural prin convorbiri la telefon de dimineaţă până seară; în fiecare odaie e câte un telefon foarte bun—, la întrebarea Londonezei, Americanul răspunde: „Nu înţeleg ce spui!”. Aceasta odată, de două ori, de trei ori, până când Englesă a avut avut o inspiraţie: s'a strâns de nas, a spus pe nas exact acelaşi lucru şi imediat a fost înţeleasă de American.

Natural că Americanii au moştenit toată literatura englesă, de şi n'o preţuiesc chiar aşa de mult. Se va vedea tragedia literaturii americane silite să aplice o limbă ca pentru Insulele Britanice unui continent cu desăvâr-

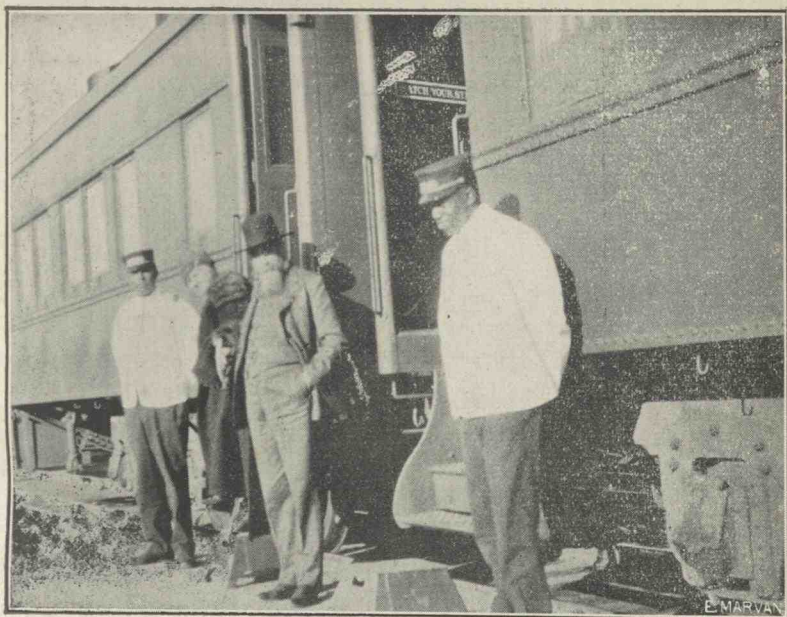
șire nou și trăind în împrejurări cu totul deosebite. Se dă o luptă teribilă pentru a se păstra cât se poate puritatea limbii englese, dar rezultatul este — îl mărturisia de curând un Engles într'o revistă — că, după ce Englesii au criticat pe Americani. Americanii își bat joc de un anume accent engles. Dar, spune scriitorul, ei sânt 125.000.000 și țin cu îndărătnicie la limba cea nouă pe care o fabrică încetul cu încetul, creând expresii proprii lor, așa că nu se mai poate râde în Anglia de Americani pentru că și Englesii au început a vorbi „americănește”. Se pare că este oarecare adevăr în această constatare și că pitorescul și vulgaritatea stilului american au trecut și în Anglia.

Dar rasa pură anglo-saxonă nu s'a putut păstra. Spunem că este în această și o tragi-comedie, iată care: într'un moment, oamenii aceștia din Sud au cultivat bumbacul — și ce grozav de nenorociți erau oamenii cari lucrau în aceste fabrici, cel puțin prin anii 1900, când avem o anchetă făcută de două aristocrate americane care s'au coborât acolo, îmbrăcate ca lucrătoare, ca să vadă exact ce este: se vede ce nenorocire însemna fabrica de bumbac, ce focar de pneumonie infecțioasă pentru copii de zece ani și mai puțin, cari măturau scama căzută jos. În părțile acestea s'au adus, din secolul al XVI-lea sclavi—și astfel vin la a treia pătură, care e alcătuită din Africani. Negrii din Africa au fost aduși cu grămada: mulți au murit, ceilalți s'au înmulțit cu o răpeziune extrardinară, pe când populația albă abia se înmulțește. Condițiile de viață sânt, acolo, foarte grele: copii născuți în sanatorii bolnavi, bătrâni cari mor prin spitale. Lumea e așa de ocupată încât n'are vreme omul nici să nască în răgaz, nici să moară în răgaz; totul se face iute. Dar în regiunile din Sud, unde s'au introdus negrii în număr foarte mare, la început ca sclavi, se trăiește mai ușor. O curiozitate nesănătoasă face apoi ca omul alb să se lăcomească la femei negre, ba chiar ca femei albe să se lăcomească

la bărbați negri. De aici a rezultat o rasă de mulatri, de quarteroni, care une ori, când se supără, amintesc descendența lor din cea mai veche aristocrație anglo-saxonă.

Totuși în Sud Negrul este în afară de lege, cu tot triumful lui Lincoln și al egalității legale. În general pentru legaliști, de oriunde, ceea ce e în lege are valoare; de fapt legea are atâta valoare câtă i-o dau moravurile; acei cari sânt în Parlament câteva luni pe an ca să voteze legi nu-și dau sama de acest lucru: că legea nu e decât exprimarea legală a unor moravuri înfipte în societate. Deci negrul din Sud este considerat și acum ca nefiind un om ca altul; de exemplu el n'are voie să meargă pe trotuar, ci în mijlocul străzii; trenurile au anume locuri pentru negri, tramvaiele tot așa. De la o bucată de vreme însă pe alocuri a început să nu mai fie așa, pentru că negrii s'au înmulțit așa de mult, încât au început să creeze o clasă intelectuală. Sânt și negri capitaliști; cel d'întăiu deputat negru a intrat în Congresul din Washington de curând, de și se expunea să-și găsească moartea la un colț de stradă înainte de a vedea ce dă scrutinul. Așa erau obiceiurile, și din ele a pornit legea lui Lynch: linșarea se putea face pentru un compliment prea grosolan către o femeie albă; se putea întâmpla ca negrul să fie spânzurat de cel d'întăiu felinar ori îngrămădit într'un colț de pădure căreia i se dădea foc. Vechea ură e sporită de spaima teribilă ca nu cumva negrii să câștige majoritatea politică și să devină ei stăpâni. Am spus că 200.000 de albi stau în fața a 200.000 negri în capitala Republicei Statelor-Unite! În timpul războiului, apoi, albi au fost trimiși pe front și, fiind lipsă de brațe, s'au adus negri din Sud, cari vor ajunge pe încetul a stăpâni cu numărul și Nordul.

Am spus că rasa neagră are acum intelectuali, poeți, nuveliști. Am avut și eu supt ochi frumoase poezii ale unor negri; în vorbă, îi cunoști imediat după accent. Negrul a ajuns să capete în viața americană un rol foarte

Cu negrii in Pulman.

mare, nu fățiș, ci pe ascuns. Om de serviciu, încă de la 1800 era greu de găsit și atunci a trebuit să se recurgă la fostul sclav care e legat prin dispozițiile lui naturale de serviciu: îi place a servi, e atent să nu rămâie gol o clipă paharul „stăpânului”; dacă se întâmplă să fii pătat pe haină, din colțul celalt al odăii aleargă el să ți-o șteargă; a aduce un serviciu „bos”-ului, este pentru dânsul cea mai mare mulțămire. E politicoș: nu se supără nicidată când țiți la dânsul, e bine crescut în felul lui. Foarte sălbatec, în fond, une ori, poate ucide zeci de oameni când îi vin furiile, dar de obicei e om foarte blnd. Dacă te superi pe dânsul, își zice că ești om rău crescut, dar după față nu cunoști nimic. Dacă i-ai dat un bacșiș prea mic, nu se supără, ci zice „thank you very much”, ca și atunci când îi dai un bacșiș mare.

Tânăr și bătrân—fața negrului e foarte curioasă; dacă nu i-a înălbit părul, nu poți face deosebire între negrul tânăr și cel bătrân—, negrul este în toate casele; el știe toate lucrurile; el crește copiii, și în accentul american poate să fie și o influență a cutării dădace negre. Musica neagră a pătruns pretutindeni, musică pe care o putem auzi și la cinematografele vorbitoare, musică întovărășită de anumite mișcări de bălăbănire continuă și de gemete dure-roase. Musica astăzi la modă vine de la dânsii; danșurile răpezite, săriturile pe loc, îmbrățișările strânse, acestea este neastâmpărul sălbatec al negrului de odinioară. Rasa de sclavi pătrunde pe scara mare a societății americane.

De la o bucată de vreme, de când a început marea industrie americană, pe la jumătatea secolului al XIX-lea, înainte de a se inventa mașinele care astăzi cruță din munca omului, cruțare dureroasă prin faptul că mașina ajunge de nu mai are nevoie de brațul omului și muncitorul trebuie să ia bățul pribegiei și să se ducă aiurea, a fost nevoie de multe brațe.

A fost însă un timp când în America trebuiau create

toate șoselele, podurile, liniile de căi ferate, sky-scraperele; și pentru acestea se cerea o lume nouă, cum se cerea una și pentru ca să se deschidă ținuturi agricole care până atunci erau numai păduri și mărăcinișuri.

Ai noștri fac parte din acest nou val de muncă. Pe Români din America i-am căutat din loc în loc; unde erau doar 300 de oameni, luam un automobil și mă duceam în mijlocul lor să li simt toate durerile (unul care nu mai putea răbda mi-a spus: „asta este o țară de rupt oasele”). I-am văzut, când îi lasă munca, trupurile diformate după câțiva ani de lucru potrivit cu sistemul Ford, unde fiecare îndeplinește numai un gest, mereu același, în fabricarea obiectelor, și trupul întreg ia linia necesară gestului mecanic repetat la infinit, el se dezvoltă în direcția aceasta, pocindu-se. Cu toate hainele de serbătoare, cu toată bucuria întâmpinării unui Român din Vechiul Regat, care nu cerea nici aderență politică, nici bani de pomană, cum au făcut mulți, de la acei cari sânt printre cei mai nenorociți dintre Români, tristeța zburcna. Odată, când căutam să-i îmbărbătez la Roebing, una din ultimele localități pe care le-am văzut, li-am spus: „D-voastră nu sânteți aici miluiții nimănui; d-voastră sânteți în țara ostinelilor d-voastră; sânteți în țara în care, pentru libertatea americană, au luptat un Pomuț și un Dunca, sânteți în țara, cum spune un poet american, de „praf și sânge”, unde nu se află fabrică americană în care să nu fie și din sângele d-voastră. Cu sângele d-voastră s'au făcut aceste case înalte și linii drepte, în sângele d-voastră s'a împântat copacul imens al prosperității industriale americane”.

Pentru această muncă au fost chemați oameni din toată lumea. Suedia singură a dat două din cinci milioane. Când, pe vremea marelui războiu, ministrul Statelor-Unite la Stockholm, d. Morris, s'a prezentat înaintea regelui Suediei și i-a spus: „vin dintr'o țară care are două milioane de Suedesi, buni muncitori”, regele i-a răspuns: „Credeți că-mi faceți o mare plăcere laudându-vă astfel?”

Mie îmi trebuie acele două milioane de Suedesi acasă la dânsii”. Și eu am spus tuturor Românilor, de la început și până la sfârșit: „cei cari voiți să vă faceți Americani, rămâneți; nu ne încurcați, n'avem mijloacele trebuitoare pentru a mai ținea în viață pe cineva care va muri pentru noi și va trăi pentru alții; acela care e pentru noi, să vie acasă!”.

Au venit deci toți oamenii aceștia, și ei au creat prosperitatea Americii.

D. Siegfried presintă lucrurile așa: au venit toți, Irlandesi, Scandinavi, Italieni, o imensă mulțime de Evrei New-Yorkul este în mare parte evreiesc—și, unde a picat fiecare, acolo a rămas.

Dacă te duci la New-York, te izbești întâiu de linia skyscraperelor, anume puse în față ca să le vadă Europeanul care sosește; vezi apoi străzi largi, vechiul Broadway ne mai având importanță față de noile artere care au fost deschise; străzi paralele unele cu altele, tăiate de altele iarăși la fel, toate fără nume, indicate doar prin cifre, ca de pildă strada No. 10 din Avenue VI. Câteva monumente prin parc se pierd. Nu e viață istorică de loc. Dar, dacă te cobori în partea de jos a orașului, vezi un cartier locuit numai de Italieni, numai firme italienești; de altă parte cartierul irlandes; de alta cartierul Evreilor, deosebiți și ei după țara de unde au venit; astfel cartierul Evreilor din România în care vorbesc toți românește și foarte bine, chiar acei cari de treizeci de ani n'au mai fost în România. La un banchet, unde steagul american se unia cu steagul românesc, a fost un moment înduioșător, când un Evreu din România, toastând, a spus: „Eu nu știu să țin discursuri, dar am fost soldat pe vremea regelui Carol, și, când văd steagul românesc, fac drepti și salut!”. Era și comic, dar și foarte mișcător. Firmele sânt românești: Cărnățarie Română” și așa mai departe. New-Yorkul este, de fapt, un „encampment”, un loc de debarcare, o foastă colecție de corturi, de așezări provisorii ale

oamenilor cari au coborât de pe corăbii, și urmașii se găsesc pe locul unde au poposit înaintașii. Ca să vă dați sama de ce înseamnă elementele neasimilate, vă voi spune că în ziua Sfântului Patrick, patronul Irlandesilor, la New-York toate străzile erau pregătite pentru defilarea lor, toți purtând câte o foaie de trifoiu, emblema Irlandei; se înălțaseră tribune, ca la 10 Maiu la noi, pentru a privi defilarea Irlandesilor; servicii s'au ținut la toate bisericile catolice, și biserica acestei confesiuni joacă un foarte mare rol; e una din marile forțe ale Americii. Irlandesii defilau cu trâmbițe și tobe, cu puști, presintând școli militarizate, oarecum. S'a spus chiar că New-Yorkul este guvernat de Irlandesi; mai toți sergenții de stradă sânt Irlandesi, cu fața roșie, rotundă, veselă; glumeți, ei sânt cei mai plăcuți agenți de circulație din lume. Era chiar să se aleagă președinte al Statelor-Unite un Irlandes, d. Al Smith. Dacă Irlandesii mai ales sânt așezați la New-York. Scandinavii se află mai mult la țară, Italienii mai mult la grădini, Evreii la comerț sau la finanța mare, fiecare naționalitate rămânând la rosturile ei. Când vine un Frances, ca d. Siegfried, el zice: am înțeles; aici este o luptă mare. D. Siegfried e crescut în cetirea tragediilor lui Racine; un erou de o parte, alt erou de altă parte, și, atunci, în jurul eroilor, se adună ceilalți asistând la luptă. D-sa zice: vechea Americă e strânsă la Boston, în jurul sectelor protestante — și sânt atâtea secte încât puteți număra zeci de nuanțe, până la unitarieni atât de respectați la Boston, unde e centrul lor, în strânsă legătură cu tovarășii lor din Cluj, oameni foarte respectabili și cari exercită și o foarte mare influență acolo. Ceilalți sânt în lagărul opus.

Și mai adaug ceva ca să se vadă cât de falsă este teoria d-lui Siegfried: de o parte vechii Americani, de alta aceștia noi, lupta cumplită dându-se între naționaliștii de o parte și năvălitorii de alta.

Nu e adevărat. Mai întâiu, unde se găsesc Americanii cei vechi, așezați ca după o baricadă cu sârmă ghimpată,

gata să tragă în imigranți, iar imigranții făcând front contra lor? Imigranții sânt unii Scandinaui, alții Italiani, dincolo Danesi, ceva mai departe Ruși, Poloni, Evrei, Români. Poate fi unitar un asemenea front? E foarte frumoș ca teorie, dar e cu totul fals. La Boston, în cetatea puritanilor, a Americanilor curați, „sută la sută”, sânt cartiere întregi în care întâlnești Evrei galițieni și tot ce poțtești din imigranții cei mai recentți. Intr'un colț de stradă, când amicul care mă dusesese cu automobilul lui nu gășia loc ca să-și garezze mașina, am văzut niște Țigănci care gâciau norocul. Țigănci gâcitoare în Bostonul puritan! Una la fereastă își juca prunculețul, în timp ce alta poftia pe trecători, printr'un „come in”, să între în casă. Era și scoica, și, pentru că America este o țară de civilizație înaintată, vedeai și un craniu cu însemnări frenologice.

Toată lumea aceasta, atât de complexă, amestec de rase din care vor trebui să iasă lucruri care vor înspăimânta lumea, stă, în ce privește locuința, întâiu, nu în sate, ci în ferme. Fermele trimet produsele lor la centrele de morărit, sau animalele la fabrica de jamboane din Chicago.

Pe lângă ferme sânt orașele; orașe de tot felul. Lumea care cred că Americanii stau numai în sky-scraper, se înșeală foarte mult. Sky-scrapererele sânt necesare în New-York, unde terenul e foarte scump, ca să aibă concentrate toate birourile unei întreprinderi. Sânt și unii proprietari cari, având un colțșor de stradă, ridică pe dânsul un zgărie-nori; văzând că vecinul are, în loc de zece caturi, cât are el, treizeci și câștigă mai mult, face și el casa cu patruzeci de rânduri. Cu mijloacele tehnice moderne se clădește atât de ușor, încât faci o casă imensă în câteva luni de zile. De oare ce grinda de lemn costă mai mult decât pârghia de oțel, scheletul casei e din pârgnii de oțel, umplându-se golurile cu beton armat. Dacă se în-

tâmplă un foc, se evacuează doar un etaj, pe care-l lasă să ardă, iar vecinul de de-asupra și de-desupt nici nu-și bat capul, fiind complet izolați de zidul de fier și beton armat.

Aceste sky-scraper nu sânt rezultatul gustului american; Americanul le găsește tot așa de urâte cum le găsim și noi, și sânt încercări pentru a transforma acești elefanți de piatră în ceva mai acceptabil pentru gustul și ochiul omenesc, care nu poate să prindă nesfârșitele fațade decât fragmentar. Dar alături de acest cartier al zgârie-norilor, ceva mai departe, se găsesc cartiere sărace, unde nu sânt decât case de lemn. Și diplomații, la Washington, locuiesc în case de lemn, care nu mi se par comode, căci la orice mișcare răsună toată clădirea ca o vioară. Dar tot așa sânt casele în Norvegia, unde oamenii cei mai bogați n'au alte sălașuri.

Ceia ce merită însă a fi ținut în samă acolo în America, —și va fi adus înainte, aici, și în altă conferință —, este orașul universitar. Acolo se pregătește viitorul Americii. Acei cari văd numai fabrica „de rupt oase” și nu văd Universitatea de luminare a minții, aceia nu înțeleg nimic din America. Poți să spui tot răul despre fabrici, dar să ferească Dumnezeu să spui, fără dreptate, ceva rău despre Universități! De aceste Universități Americanul e mai mândru decât de toate îndeplinirile în domeniul tehnicii. Fără îndoială și de acestea sânt mândri, dar înainte de toate de Universități. De îndată ce un bogătaş are bani la dispoziție, îi întrebuițează pentru a face donațiuni muzeelor, bibliotecilor, Universităților: sume enorme. Noi avem oameni bogați, pe lângă atâția săraci, dar nu există țară în care sufletul omului bogat să fie mai închis ca aici în România. Am făcut experiența la Universitate: de câte ori mă adresam unui club de jucat cărți sau unei case de bancă, ori au făcut o astfel de pomană de ni-a fost rușine să o primim, ori nici măcar n'au răspuns la

cererea Universității. În America nu e zi în care să nu vezi mari donațiuni făcute de șefii industriilor americane. Dacă sânt păcate de ispășit, miliardarii americani le ispășesc prin daruri. De exemplu Carnegie a creat infernul din Pittsburg; ei bine, nu există museu mai luxos decât acela creat acolo de Carnegie, nu există bibliotecă mai bine organizată decât a lui Carnegie. Temple ale culturii contemporane cu câte treizeci de rânduri, ca și, aiurea, cu donațiile lui Morgan, lui Rockefeller. Ford a dăruit mai puțin. Pretutindeni numele miliardarilor americani sânt legate de cele mai frumoase colecții din lume; tot ce a avut mai prețios Europa, și a fost disponibil, a fost cărat în America. Europeanii fac glume proaste, spunând de pildă: „se știe că pictorul Corot a lăsat 300 de pânze, din care 750 se găsesc în America!”. E o glumă rea, pentru că cele mai bune cataloage de muzee sânt cele din America, făcute cu dorința de a informa și pe cel mai analfabet cu privire la obiectul de artă ce i se pune la dispoziție. Pentru că museul nu este pentru câțiva esteți pretențioși cari critică totul, ci pentru orice om intră acolo, ca să primească lumină și învățătură. Noi n'am avut niciodată un adevărat muzeu, *n'am înțeles* ce este muzeul. În America se ia omul din stradă, se aduce cu sila la muzeu să învețe, nu i se dă drumul până când n'a profitat de ce se găsește în interiorul muzeului. Bibliotecile americane, mai ales, sânt o minune; a Congresului din Washington biruie orice bibliotecă europeană, Biblioteca din Filadelfia are odăi pentru toată lumea, dar cine vrea să cetească mai comod, are și altă odaie, foarte mare, cu fotolii; dacă vrea să cetească la aier, are o terasă minunată cu cea mai frumoasă vedere. Gândiți-vă la ursuzul bibliotecar din Europa: când îi ceri o carte, se încruntă și face tot posibilul ca să n'o găsească în catalog; și, când vine rândul servitorului să ți-o aducă, și el face tot posibilul să n'o afle pe raftul indicat, iar, dacă o află, ți-o trânteste înainte cu un despreț obraznic. Și într'o

mare bibliotecă francesă, bucuria cea mai mare a întregului personal este când se apropie ceasul de ieșire și-ți poate striga întâiu: „*Messieurs on va fermer!*” și după aceea, răstit: „*On ferme*”, iar după „*on ferme*” toate scaunele sânt trântite, cu cea mai infernală musică, de trebuie să ieși; pe când în anume museu american, la Philadelphia, mi s'a întâmplat de am venit după ora fixată pentru închidere. Ei bine, s'a întors gardianul anume pentru noi; am stat cât am vrut și, când ne-am gândit să-i dăm un bacșiș, însoțitorul mi-a spus: „aici nu merge, strânge-i mâna ca unui gentleman, căci a făcut un gest de gentleman și se cade ca și d-ta să faci alt gest de gentleman, ca între oameni egali”.

Și aceste biblioteci și muzee nu sânt răspândite unul aici, altul dincolo. La Philadelphia, alături de orașul cel vechiu, al fabricilor, este orașul luminii: de jur împrejur așezăminte de cultură: în fund Biblioteca, o clădire în stil grecesc, în partea stângă Museul Rodin, iar tot ce a rămas pe alături se va dărâma și se vor face numai zidiri pentru luminarea sufletului. Va fi un fel de sacră Acropole. La Chicago s'au făcut muzee fără păreche pe lume.

În ce privește Universitatea, ea nu e, ca la noi, un pătrat de clădiri așezat între patru străzi, unde bălângănesc de dimineață până seara toate tramvaiele, unde suieră toate sirenele celui mai zgomotos oraș din lume. Am căutat, într'un moment, să împiedec măcar deschiderea străzii dintre Școala de Arhitectură și Universitate și am propus să se facă un parc care să unească cele două școli. Natural mi s'a făgăduit — mi se făgăduiește totdeauna orice; în ce privește realizarea, e altceva, dar toate automobilele trec pe supt ferestile Universității pe noua stradă deschisă în locu' parcului ce propusesem. În America, Universitatea e un oraș în mijlocul unei păduri, cu poiene largi în mijlocul ei, care sânt ale Universității; acolo, în mijlocul pădurii, se ridică cele mai frumoase palate din lume, în stil gotic, din care una costă câteva milioane de dolari. Sânt Universități

care au 2.000 de studenți și 2.000 de profesori cu laboranți cu tot. La Harvard i-am numărat eu pe anuaru: erau 1.600; fiecare student cu profesorul lui. Dar studentul plătește, iar cine nu plătește, este om de mâna întâiu, fiindcă a plăti o țară pentru oameni de mâna a patra înseamnă a zvrăli banii pe fereastă. Rectorul Universității o spune.

Iată cum e Universitatea americană.

În California, la Clermont, s'a făcut din nimic, în pustiu, o Universitate nouă, în care profesorul Maro Jones știe românește, cetește pe Eminescu, și dorește să vie la București. Ce lucru frumos ar fi dacă un număr de asociații din România i-ar plăti drumul, pentru că e om sărac! Ar fi cea mai mare bucurie din viața lui să vadă țara pe care o iubește așa de mult.

Universitatea americană nu se ține cu mâna întinsă Statului: „ni dai ori nu ni dai?”. O Universitate care are 60 milioane de dolari capital e socotită ca săracă. 60 de milioane de dolari!

Acolo, în California, Universitatea e așezată în mijlocul livezilor de portocali, a grădinilor de trandafiri, în mijlocul naturii, făcută de om, dar cea mai frumoasă natură. Primăvara, te îmbeți de mireasma florilor; iarna aproape nu există; în timpul căldurii celei mai strașnice, acolo e răcoare. Lumea universitară e împărțită în colegii, unde locuiesc, deosebit, studenți și studente. Ordinea e perfectă. Dacă se întâmplă, în clasa de sus, că se mai îmbată câte un fiu de mare bogătaş, împotriva prohibițiunii — dar de prohibiție să nu mai vorbim! —, dacă la Universitate se întâmplă ca un student să fie grosolan față de o colegă a lui, acela se expune a fi luat de urechi și dat afară de propriii lui colegi; nu e nevoie de intervenția rectorului sau a profesorului. Studenții fac poliția lor pentru că niciodată toți profesorii laolaltă nu pot apăra onoarea unei Universități cum trebuie, și pot s'o facă studenții ei înșii.

În colegiile acestea, unde băieții sânt de o parte, fetele de alta — nu sânt căminuri mixte în America —, fetele mi s'au părut une ori foarte cochete.

Am întrebat pe una, o străină, dacă aceasta n'are consecințe, și mi-a răspuns,— era punctul ei de vedere — „studentii sânt așa de proști încât nu se întâmplă niciodată nimic”. Ceia ce i se părea fetei că era prost, nu era așa: studentul e un om care-și pregătește onest o carieră și care are ochi pentru cartea după care învață și care va fi temelia vieții lui viitoare.

Sălile de solemnitate biruie trei șferturi din sălile de tron din Europa, dar bine înțeles niciodată la o festivitate nu se întâmplă să zgârie cineva păretele casei de lux puse la dispoziția tuturor. E un respect pentru această donație care nu cere sprijinul nimănui; nevoia acestui respect este în sufletul fiecăruia. Nimic mai mișcător decât să vezi săpat pe câte un părete: „In amintirea fiului meu, fost student al acestei Universități și care a închis ochii în anii săi de studii”. Părintele îndurerat clădește un monument pentru folosul nației sale, mai mișcător decât toate pietrele de cimitir. Până și în muzee sânt părți create în amintirea tinerilor Americani căzuți pe front. La Harvard, una din cele mai mișcătoare săli de bibliotecă se compune din cărțile unui tânăr American mort la douăzeci și patru de ani pe frontul frances. Părinții au clădit o parte din bibliotecă pentru cărțile fiului său iubit, le-au așezat așa cum le-ar fi așezat el, și studenții cari se succedă privesc la nobilul chip blând al tânărului de la care vine această comoară.

Oricine vorbește rău de America, are voie să critice toată suferința omenească pe care a înălțat-o o clasă de miliardari cari de sigur nu merită în rândul întâiu admirația și respectul lumii, dar, când se gândește cineva la ceia ce acești miliardari, adecă inițiativa particulară, au făcut, dacă nu pentru învățătura celor de astăzi, nepregătiți poate, dar pentru învățătura de mâni a tinerilor Americani, acela are datoria să se închine înaintea celei mai mari opere de munificență pe care bogăția a făcut-o în folosul culturii.

III.

Istorie

Nimic mai greu decât să presinte cineva, într'o conferință de o oară, istoria Americii. Eu cunosc un singur mijloc de a face o conferință istorică suportabilă pentru public, anume aceia de a o face ca un istoric, iar nu ca un profesor de istorie. Dacă o face cineva ca profesor de istorie, conferința este pierdută. Dacă o face ca istoric, ceia ce înseamnă cu totul altceva decât ca profesor de istorie, atunci conferința poate să fie suportabilă și uneori se poate întâmpla să fie chiar interesantă.

În orice cas, părerea — și sânt silit să o repet pentru a nu știu câta oară —, părerea că o conferință istorică este un fel de fir de care atârni nume și date este cu totul neîndreptățită față de oricine înțelege viața trecutului, care este istoria, și legăturile dintre evenimentele trecutului, care formează țesătura istorică. În orice cas, acest fel de presintare nu se potrivește cu mine, istoric întâmplător. La începutul carierei mele de profesor mi se deschideau mai multe drumuri; s'a întâmplat că am rămas pe acesta.

Așa fiind, să-mi permiteți să înfățișez ca un istoric, iar nu ca un profesor, trecutul Americii.

Aici cred că vor fi și unele lucruri noi, cel puțin ca interpretare, jumătatea cealaltă fiind de la alții. Când zic: jumătate de la alții însemnează lucruri oarecum știute, dar

care, prin interpretarea lor, pot să apară tot așa de noi ca lucrurile pe care nu le-a atins aproape nimeni.

Când vorbește cineva de istoria Americii și începe, cum se începea acum câteva decenii, cu răscoala contra Angliei, cu declarația de la 6 Iunie 1776, data de întemeiere a republicii Statelor-Unite, când pune în linia întâiu câțiva eroi și mai ales pe George Washington, atunci nu poate decât să presinte o explicație a evenimentelor care, acum, e cu totul demodată și înlocuită. Acei cari socotesc începutul Americii la 1776 și o înțeleg ca o revoluție izbutită, se bucură nu pentru rezultate, dar, în rândul întâiu, pentru că a fost o revoluție.

În materie de revoluție sânt două păreri: părerea oamenilor cari se bucură de rezultatul ei bun și regretă revoluția, și părerea altora, cari se bucură de revoluție fără să li pese de rezultatul rău. Două păreri deosebite. Acei cărora li place revoluția, oricare ar fi efectele, aceia fără îndoială vor presinta în rândul întâiu constituirea, prin revoluție, a unui Stat nou și personalitatea eroului care a îndeplinit actul de rupere a legăturilor cu trecutul, pentru crearea țării celei noi.

Pot spune că astăzi punctul de vedere eroid și revoluționar în presintarea istoriei Statelor-Unite este un punct de vedere oarecum trecut. Istoricii actuali ai Statelor-Unite nu mai studiază istoria Americii în același fel cum o studiau înaintașii lor. Astăzi se caută lucruri mai adânci, care nu sunt totdeauna și mai strălucitoare, așa încât elementul eroid iese prin aceasta scăzut. George Washington nu rămâne singur pe pedestalul lui, cu figura pe care i-o cunoaștem. De la început pot să vă spun că Washington nu samănă cu eroii antichității, cel puțin așa cum sânt înfățișați de izvoare. Era un om foarte uman, îi plăcea să steie foarte multă vreme la masă și, în năcazul prohibiționiștilor din timpul nostru, cari nu beau în public, ci numai în particular, Washington obișnuia să beie bine. Nu era un om de o mare pregătire intelectuală, un

fel de ideolog hrănit din teoriile lui Rousseau, cetise doar în tinerețea lui câteva cărți și credea că e dispensat să mai citească altele.

Mișcarea n'a plecat de la Washington, ci s'a adresat lui Washington într'un anume moment întocmai precum revoluționarii noștri din Basarabia, când au văzut că li trebuie nu numai oratori cari știu mai mult sau mai puțin românește, pe cari-i aveau la Chișinău sau pe cari i-au desgropat din cimitirul ocupației din București, când și-au dat seama că o revoluție cere și altceva, s'au adresat generalului Broșteanu. Rolul pe care l-a jucat generalul Broșteanu față de ideologii din Chișinău este rolul jucat de Washington față de ideologii din Philadelphia, care a fost șase ani capitala Statelor-Unite, înainte de a se fi mutat capitala în orașul care poartă numele creatorului republicii.

Este prin urmare un alt fel de a prezenta istoria Statelor-Unite. Acest fel este înfățișat în ultimul timp, foarte bine, de tovarășia a doi oameni, bărbatul și soția, cari s'au întovărășit pentru a face cea mai bună istorie a țerii lor. În cea mai deplină înțelegere, — cei doi autori nu se ceartă de la pagina întâia până la cea din urmă, de și sânt soți—, Charles Bird și d-na Mary Bird, au dat o frumoasă lucrare: „Formațiunea civilizației americane” („Rise of American civilisation”). Sânt două volume reunite, în a doua ediție, într'o singură presintare tipografică, de 800 de pagini.

Acela care vine cu amintirile despre Washington, eroul care creiază din nimic, cum a ieșit Minerva din capul lui Zeus, America liberă, acel care caută pe Washington în fiecare colț ca să vadă ce a făcut în cutare moment, sau care se așteaptă la descrieri de bătălii, se înșeală. Noi scriem istoria altfel, cu totul deosebit de istoria pe care am învățat-o în școală: ca o presintare, în linii generale, a explicației deosebitelor situații. Aceasta este istoria. E mai mult decât sociologia—care cuprinde așa de puțin! — și e mult mai puțin decât vechea istorie.

Așa încât să-mi dați voie să înfățișez istoria Americii așa cum se scrie istoria acum, pe liniile acestea generale, căutând explicații fără multe date și fără multe nume, mai ales, fără elementul anecdotic din care formează cei mai mulți istoria vorbită sau scrisă.

Totdeauna mi s'a păruț că în istoria Americii se face o foarte mare greșeală că se începe pe la 1760-1770, sau unii, cari vreau să introducă și istoria coloniilor engleze care s'au răscolat la 1776 și au format Statul cel nou liber, încep de la 1500 și ceva, adecă de atunci de când apar cei d'întăiu coloniști. Eu lm'am întrebat însă totdeauna: bine, dar înainte de apariția Europeanilor, a fost aici o întregă lume indiană: aceia n'are interes? Din nenorocire Indienii nu scriau cărți de istorie pentru foarte multe motive, dintre care unul era că nu aveau o catedră de istorie. Mă întreb dacă s'ar desființa toate catedrele de istorie, dacă nu ar mai da Academia Română premii pentru subiecte de istorie și dacă nu s'ar găsi niciun editor de la care să spere cineva publicarea unui volum, mă întreb cine ar mai scrie istorie? Cum în America nu era nicio Academie indiană, nici catedre de învățământ superior și secundar de istorie și nici editori pentru cărți de istorie a Indienilor, nimeni n'a scris istoria lor.

Dar istoria aceasta o putem reconstitui până la oarecare punct, și, deci, acest capitol nu poate lipsi când vorbești despre istoria Americii. De sigur că pentru a înfățișa eu acest capitol mi-ar trebui un întreg șir de cercetări pe care nu din București le pot face, dar cred că acest capitol este cu desăvârșire necesar. Bieții Indieni au fost expropriați de la orice: de la pădurea lor, de la stăpânirea râurilor lor, de la pământul lor, au fost îngrămădii în „reserve” și chiar din aceste reserve li se mai ciupește mereu câte ceva, se mai mută din loc în loc, pentru a face plăcere coloniștilor; dar nu se cuvine să-i expropriem din două domenii. Unul care ne privește astăzi: domeniul istoriei, fiindcă ei au creat țara, cu drumurile

ei, cu un început de agricultură. Și-ar închipui cineva: Indienii erau vânători, erau războinici — păstori foarte puțin; cea mai mare parte din animale au fost introduse de Spanioli; în momentul cuceririi America n'avea nici cai, nici măgari. Dar, dacă își închipuie cineva că Indienii erau numai atât, se înșală. Nu, erau și agricultori. Cultura porumbului e un lucru indian. De la Indieni avem noi porumbul, introdus prin secolul al XVII-lea, de și nu cum se crede de obicei. Astăzi, în unele regiuni, unde Europeanul nu pătrunde, unde-i este imposibil să pătrundă și mai ales să se așeze, pentru că nu găsește niciun avantaj, în Cañoanele Coloradului, tocmai în fund, în lumea aceea atât de aspră încât numai indigenul cel mai autentic se poate prinde de bucățica de piatră, și astăzi, prin metode de irigație proprii, Indienii ajung să cultive ceia ce li este necesar pentru viață. Este o adevărată minune agricultura pe granit a Indienilor. Dar, când ajunge un popor să despădurească fie și o foarte mică parte a unei regiuni, să taie drumuri, când ajunge să înființeze comunități mai mici sau mai mari, sate, cu câteva case sau cu foarte multe case, când ajunge să-și dea o organizație sprijinită pe familie, — și familia indiană e foarte strânsă, de și nedreaptă pentru femei—, cu o foarte puternică autoritate, absolut necesară, a părinților asupra copiilor, cu sentimente filiale foarte frumoase din partea copiilor față de părinți, când ajunge societatea aceea să-și aibă un fel de administrație locală cu șefi speciali, cărora America li-a dat numai bățul de comisari supt Lincoln, acel popor poate să-și aibă un capitol în istoria teritoriului pe care l-a locuit. Istoria nu e numai istoria datată, istoria strânsă în jurul unor anume personalități; istoria este crearea culturii, a așezămintelor. Dacă Indienii au cultură și au așezăminte, oricât de desagreabil ar fi pentru stăpânii cei noi ai țerii, cu toate acestea locul Indienilor nu trebuie să fie luat de nimeni.

Deci am avea întâiu un capitol indian pe care l-am a-

tins în treacăt atunci când am vorbit despre rasă. Fiindcă aici istoria și etnografia se confundă. Indată ce un popor nu ajunge să îndeplinească acte individuale, indată ce un popor nu presintă, în anume personalități și în anume momente, viața sa, istoria și etnografia sânt una, și, deci, un capitol de efno-istorie indiană ar trebui să se puie la începutul vieții Statelor-Unite.

După aceea, vine, natural, un alt capitol: cea d'întăiu apariție a coloniștilor aparținând rasei noastre.

Înainte de a ajunge la acest capitol, dați-mi voie să intercalez ceva care se ține tot de Indieni.

Spuneam, în cea d'întăiu conferință, că în toată America se întâlnește o foarte veche artă și că în regiunile din Sud este o formă naturalistă, realistă, iar, alături, o sfortare a imaginației de a presinta oameni și animale într'o formă tragică și caricaturală în același timp. Partea de Nord, și toată Canada, are altă artă: arta liniară, geometrică, stilisată, care nu dă obiectele și ființele așa cum sânt, ci le prelucrează așa cum le prelucrează și arta noastră populară. Deci două feluri de artă deosebită.

Am mai spus un lucru: în ce privește arta din Sudul Americii, care are asemănări cu arta chineză și cu cea din India, asemănarea e așa de mare încât trebuie să te gândești la posibilitatea unui contact cândva, să crezi că a fost cândva, peste Oceanul Pacific, posibilitatea unui schimb. Cum a trecut civilizația chineză în Iaponia, nimic nu împiedecă faptul că la un alt moment să fi putut trece și în America. Drumul este foarte lung, de și presărat cu insule, dar îndrăzneala noastră, de când avem mașini de tot felul, este mult mai mică decât a oamenilor de de mult, din vremea când ei n'aveau ajutorul mașinilor. Gândiți-vă la piramide, făcute de oameni cari n'aveau la îndemână scripetele noastre; la Bretonii cari și-au înălțat dolmenele și menhirii fără să aibă mijloacele tehnice moderne. Atunci când îi lipsia ajutorul tehnice, omul a putut să facă minuni. Tot așa și în domeniul

străbaterii mărilor. Se poate întâmpla ca în timpuri foarte îndepărtate să fi existat între Iaponia și coasta Americii, dacă nu o Atlantidă — nu mai cred în Atlantida de când a trecut în romane și în cinematograful —, dacă nu un continent, dar insule mari care astăzi sânt mai mici, sau insule dispărute cu totul astăzi. Oricum să fie, nu se poate explica prin generație spontanee existența în Asia, de o parte, și în America centrală, de altă parte, a unei arte atât de asemănătoare. Risc foarte mult spund că și între înfățișarea Indienilor celor adevărați și a unor locuitori ai Asiei trebuie să fi existat oarecare legături. Acum în urmă, vedeam în București o Țigancă, cu copilul, stând chircită într'un colț, și imediat mi-au venit în minte femeile din Albuquerque care în aceeași atitudine vindeau broderiile lor. Nu îndrăznesc să spun că pariașii din India și rasa roșie americană sânt una și singură rasă, cu toate acestea sânt similitudini așa de mari încât, cu foarte multă socoteală, se pot admite și anumite amestecuri etnice.

Dar partea aceasta nu interesează, pentru că nu privește Statele-Unite. Interesează însă altceva: un covor indian nordic este un covor românesc. Cutare covor mare indian ai putea zice că e de la noi, din Praňova sau din Basarabia, ori din Moldova de Nord. Aș admite deci că o-dinioară, pe la strămoșia de Behring, a pătruns, dacă nu rasa însăși, cum admit unii istorici din America, dar măcar arta.

Prin urmare a fost, pe lângă capitolul indian propriu-zis, un alt capitol, foarte vechiu, un capitol de comunitate de cultură preistorică între America indiană și între Asia și, prin Asia, cu anumite regiuni din Europa, un capitol pe care numai arta ne permite să-l găcim, dar cu privire la care nu se poate ajunge la precisări.

Acum vin la rasa albă.

A pătruns întâiu într'o formă pe care nimeni n'a definit-o, și a făcut rău, pentru că e foarte ușor.

Cercetări în domeniul așa-numitelor sage, al cântecelor epice populare scandinave, au arătat că din Islanda cântecele au trecut în Groenlanda. Pentru a vedea cât de îndrăzneță putea fi navigația în vremile de de mult, gândiți-vă la distanța care separă Islanda de Danemarca metropolă. Astăzi, cu corăbiile mânate de aburi, trebuie mai mult de zece zile ca să se facă acest drum. Sânt serbări mari anul acesta în Islanda, la care vor asista și suveranii Danemarcei, și evident că n'o să fie comod drumul pentru invitați. Acei cari vor veni în Islanda pentru comemorare, vor avea un drum lung de străbătut. Din Islanda, se știe că anumiți navigatori, mai puțin îndrăzneți decât cei cari din Danemarca au ajuns în Islanda, au mers în Groenlanda. Groenlanda a fost o bucată de vreme o colonie scandinavă. Aceasta se știa numai prin poezia epică. Astăzi însă se poate ști mult mai mult: s'au făcut săpături în Groenlanda care au adeverit legenda, la care Americanii țin foarte mult, mai ales cei din Statele-Unite, unde sânt în majoritate Anglo-Saxoni, că nu un latin, Cristofor Columb, e descoperitorul Americii, ci descoperitorul este unul din rasa căreia-i aparține majoritatea locuitorilor din Statele-Unite, Leif Erikson, a cărui statuie se poate vedea la Washington.

Săpăturile făcute în Groenlanda au arătat că între secolul al XI-lea și al XV-lea a fost o colonie europeană acolo, că s'a dezvoltat o întregă viață europeană organizată, cu un episcop. După aceia, nimeni nu știe de ce, pe la 1400 și ceva, această întâie așezare europeană din Groenlanda a dispărut.

Dacă, deci, precum fac dovada săpăturile, era o colonie scandinavă în Groenlanda, ni putem închipui că nu era nimic mai ușor decât să se ajungă în peninsula Labrador, care și-ar fi având chiar un vechiu nume scandinav.

Așa încât, de fapt, avem a face cu două descoperiri ale Americii sau, dacă voiți, cu trei și chiar patru. Cris-

tofor Columb a descoperit Antilele, alții au descoperit Mexicul, alții America-de-Sud, și, cu mult înaintea tuturor, cu patru secole înainte, Scandinavii au descoperit Groenlanda și, prin partea de Nord, continentul american.

Aici intervine o explicație pe care-mi permit să o presint, și anume: prezența Scandinavilor în Groenlanda nu e lucru întâmplător. De obicei se spune că n'are nicio valoare întâmplarea care a făcut ca vântul să ducă pe Scandinavi până prin aceste regiuni. Dar nu e așa. În conferințele despre istoria Norvegiei, am arătat că nu trebuie să ni închipuim Norvegia ca o bucățică de pământ între fiorduri și șira spinării a munților peninsulei scandinave. Norvegia de odinioară nu însemna aceasta, ci un adevărat Imperiu al mărilor; insulele din Nordul Angliei făceau parte din acest Imperiu norvegian, Islanda făcea parte și ea din Norvegia, și astfel Imperiul scandinav s'a întins până în Groenlanda. El, e la baza fundării Imperiului rus prin Ruric, a regatului Celor Două Sicilii, a regatului engles, prin rasa de Scandinavi francisați. Gloria mare a Norvegiei din evul mediu, pe care n'o presintă în de ajuns recunoștinții și admirației noastre, este acest splendid Stat scandinav, sprijinit, pe de o parte, pe pământul acesta din Nordul Europei, și, pe de altă parte, pe coasta nordică și nord-estică a Americii.

Dar acest capitol s'a închis. După el a venit altul, cu multă vreme înainte de revoluția din 1776. Au început a sosi în America Europeni în alte condiții și anume: dacă de pe la 1400 a încetat viața europeană în Groenlanda, nu s'a așteptat multă vreme pentru ca Europenii să apară din nou, poate urmând tradiția navigatorilor înaintași. Există și un fel de societate secretă a navigatorilor care și transmite anumite tradiții și legende, care merg din țară în țară. Gândiți-vă la Nordul Franciei care se chiamă Normandia. Aceasta nu înseamnă decât teritoriul norvegian, nortman; iar Rolf, pe franțuzește Rou, care a întemeiat ducatul normand, era Norvegian ca oricare altul. Nordul

Franciei, ca și poate Scoția, făcea parte din imperiul scandinav, și e posibil să fi rămas din foarte vechi timpuri anumite tradiții. Din Franța au plecat, într'un anumit moment, Normanzii și în Anglia, dar Anglia cu Normandia sânt teritorii oarecum legate; este același punct de plecare. Din regiunile acestea, de lângă Canalul Mânecii, au plecat exploratorii pe sama lor cari au ajuns în America. Râul Sfântului Laurențiu a fost desceperit de dânsii, ca și toate insulele vecine pe la 1500, în vremea lui Gabotto Venețianul, numit de Francesi Cabot, pe vremea când, încă de la sfârșitul secolului al XV-lea, porniau aventurieri francesi și englesi, când s-a creat un fel de Franță americană din care a rămas astăzi Canada, țară atât de interesantă supt toate raporturile. Dar această țară francesă a fost cu totul neglijată de Franța europeană; a administrat-o foarte prost, n'a hrănit-o cu oameni, și a lăsat-o cu totul în sama ei.

Și, dacă vorbesc de rolul mare al Francesilor, mult mai vechiu decât rolul engies, să mergem mai departe cu dânsii. Nu numai că s'au așezat în valea râului St. Laurențiu, dar au întemeiat orașe: Quebec, Montréal, și nu numai că au alcătuit acolo o rasă, care n'a sporit ca acea anglo-saxonă, dar a însemnat ceva foarte mare și încă în plină vitalitate. De obicei se crede că Englesii mănâncă pe Francesi. Nu totdeauna; în Canada este o regiune în care Englesii mănâncă pe Francesi, dar este și altă regiune, unde, din potrivă, Francesii mănâncă pe Englesi. Deci Francesii nu numai că au rămas în Canada, dar regiunea lacurilor a fost într'un moment francesă. Mai târziu Francesii au venit și prin Louisiana, așa încât cele două mari râuri ale Americii au fost francese. Pe Mississippi s'a întemeiat Noul Orléans. De la Montréal și până la Noul Orléans era o continuitate de colonii latine la care s'au adăus mai târziu Spaniolii din Florida.

Dacă Statul frances, care n'a creat așezările acestea, nu le-a ajutat cum era dator, rasa latină are un avantaj

față de celelalte, pentru că a fost și creatoare și desinteresată. Francesul din Canada este cel care a tăiat întâiu pădurea pentru a face ogoare. Este o carte frumoasă, care ar trebui să fie în mâinile tuturor, — cred că există și o traducere românească —, cartea lui Hémon: „Maria Chapdelaine”, care înfățișează tocmai această operă de pionieri. Sânt și lucruri de închipuire în cartea lui Hémon, dar el a trăit și a murit în regiunea canadiană, și cartea lui e foarte prețioasă. Intre ce au făcut Francesii și ce au îndeplinit apoi Anglo-Saxonii, este o deosebire. Anglo-Saxonii s’au dus pentru a câștiga bani, pentru a face afaceri, pe când rasa latină — rasa franceză în Nord și la Sud —, au fost cei d’întăiu colonisatori. Primele mărturii cu privire la America secolului al XVII-lea sânt ale acestor călugări. Inaintau de multe ori cu cele mai mari greutateți, mânau de dorința de a scăpa de Iad pe sălbatoci, apropiindu-i de Dumnezeu, și Indienii se arătau une ori înviersunați împotriva predicatorilor religiei străine, profanatori ai zeilor lor. Bieții călugări erau înșelați, une ori atrași în cursă, omorâți; fugiau pe luntri, de-a lungul râurilor americane, urmăriți de săgețile Indienilor. Cu toate acestea nu s’au dat biruiți. Așa se face că și astăzi, la Chicago și în regiunea de Apus, se întâlnesc neconținut nume de localități franceze. Și astăzi la Detroit se vorbește totdeauna de La-Salle, acel care a făcut legătura între Sf. Laurențiu și valea râului Mississippi. Când umblă cineva la noi într’un automobil „Cadillac”, nu-și dă sama că nu e vorba de numele fabricantului automobilului, ci Cadillac este unul din exploratorii acestor regiuni franceze. Numele lui Cadillac e foarte bine cunoscut în regiunile acestea; el a intrat oarecum în legenda întemeierii unei vieți europene în aceste părți.

Astfel, are cineva a face cu o colonizare franceză foarte importantă în Nord și ea se coboară spre Sud de la râul Sf. Laurențiu întinzându-se până la gurile fluviului Mississippi. A fost un moment când ar fi fost posibil să avem

nu o Americă anglo-saxonă, opusă unei Americi centrale și sudice a Latinilor, ci ar fi fost cu puțință ca amândouă Americile să fie latine. Aceasta nu s'a întâmplat. În locul primilor descoperitori și peste dânșii a venit altă lume, lumea anglo-saxonă.

Dar n'a venit numai ea.

Sânt silit să desfac din legătura cronologică anumite noțiuni pentru a învedera că Anglo-Saxonii n'au fost cei d'întăiu descălecători exclusivi în regiunea care li aparține istoricește mai mult din America-de-Nord.

Acolo au fost foarte vechi Scandinavi, în secolul al XVII-lea, și unii Germani; acolo au fost foarte mulți Olandesi. Olandesii, până la Cromwell, erau stăpânii Mării. Olanda cea mică de astăzi a fost în stare să cucerească insulele Sondei, să aibă un imens imperiu: Sumatra, Iava, Borneo. Acești Olandesi au venit și în America-de-Nord. Au venit cu planuri foarte mari. Unde e acum New-York, era odinioară Noul Amsterdam; unde a fost fortul Albany a fost la început Fortul Orange, după numele prințului din casa de Olanda. Nu numai atât, dar întreaga Americă-de-Nord trebuia să fie Noua Olandă, Noile Țeri-de-jos. Guvernul din Haga concepea lucrurile așa. Familiile cele mai vechi și cele mai mari de la New-York sânt olandese. A putut să râdă un scriitor, cu care vom face cunoștință, Washington Irving, de „Dietrich Knickerbocker”, și orice American râde, când se gândește de unde vine piesa de îmbrăcăminte care se chiamă „knickerbockers”.

Dar în Olanda aceasta Nouă a fost o foarte puternică viață. Casa de lemn americană, care are o verandă și, înaintea verandei, către stradă, scări cu rampă de fier, și de o parte și de alta, este tipul casei olandese. Cum am intrat în America, locuințele de lângă gara New-Yorkului mi-au amintit de cele pe care le-am văzut la Haga și în alte localități din Olanda. E casa care se vede și în Anglia, casa din regiunile învecinând Marea Nordului: Danemarca și Olanda, de o parte, Anglia, de alta.

Prin urmare n'avem a face cu o trecere ușoară a Olandezilor în America, ci cu o îndărătnică înrădăcinare a acestei rase, care, ceia ce nu trebuie să ne mire față de cuceritorii Insulelor Sondei, a râvnit la Brasilia. A fost un plan al guvernului olandez ca să prefacă și Brasilia în colonie olandeză.

Va să zică avem a face întâiu cu Scandinavii în secolul al XVII-lea, avem a face cu o adevărată înstăpânire a rasei olandeze, care a lăsat urme și în alcătuirea populației. Gândiți-vă la Vandervelde, Van Sickel și atâtea nume care vădese originea olandeză.

Prin urmare, și în ce privește rasa, și în ce privește clădirea casei, și în ce privește rosturile cele vechi ale Americii-de-Nord, Olandezii au jucat un rol important.

Acum vin la Englesi, la răscoala coloniștilor englesi și la Statul pe care l-au format.

Eu am crezut multă vreme, mărturisesc, pe baza celor d'întăiu cărți de istorie care mi-au stat la îndemână, că în epoca lui Carol I-iu, atunci când regele impunea taxe care erau ilegale,—pentru că nu fuseseră votate de Parlament, cu care regele era în conflict, ceia ce a adus apoi judecarea și decapitarea Suveranului,— un număr de nobile suflete englese, vrând să salveze, de o parte, legalitatea, și, de altă parte, Biserica anglicană presbiteriană, s'au suit pe o corabie și au debarcat în mijlocul sălbăteților, pe coasta Americii. De aici ar veni elementul anglo-saxon în America, de aici și numai de aici.

Nu e adevărat. Părerea aceasta, foarte răspândită, nu e adevărată ca întreg, de și e adevărată pentru un anumit moment, dar nu se poate întinde acest adevăr asupra întregii pătrunderi a elementului anglo-saxon în America.

De fapt au venit întâiu *aventurieri* englesi. Cea d'întăiu colonie au format-o Englesii pe vremea reginei Elisabeta: Virginia. Virginia n'a fost întemiată de puritanii cari

fugiau de prigonirile absolutismului regal și de primejdia catolicismului. Regina Elisabeta era protestantă, fanatică protestantă, și deci politica ei n'a putut goni pe nimeni din Anglia.

Era un Parlament pe vremea Elisabetei, dar se știe că oamenii inteligenți se pot juca totdeauna cu Parlamentele. Deci, dacă au plecat Englesi și s'au așezat, pe vremea reginei Elisabeta, în America, n'a fost din cauza prigonirilor și amenințărilor în domeniile arătate. A fost, ca și pentru Francesi, o *expansiune romantică a unor suflute formate de Renaștere*.

Renașterea, acest mare fenomen cultural și psihologic din secolul al XVI-lea, a dat aripi omului. În evul mediu omul a trăit foarte bine fără prea largi aripi. Evul mediu n'a fost nici o epocă de întunec, nici o epocă de sărăcie sau de *întrerupere* a dezvoltării omenirii; cu toate acestea el era prins într'o anume rază. În Renaștere, îți era permis să scrii orice, să încerci orice. Este o operă individualistă magnifică și desfrânată.

Mulți din cei veniți în această regiune americană s'au așezat, ca să întrebuițez un termen vulgar românesc, ea „de unul singur”. Pe lângă dânsul s'au strâns alții. Colonii aceștia au însemnat foarte puțin la început.

De la o bucată de vreme, este adevărat, au plecat câțiva și din cauza prigonirilor, dar vestita corabie „May Flower” n'a părăsit Anglia din cauza prigonirilor. Este vorba de o acțiune îndrăzneată cuceritoare pe continentul cel nou în care și înaintea acestora existaseră atâția Englesi. Pe urmă însă continuu au venit în pachete Englesi și s'au așezat aici, Englesi din Anglia, Scoțieni protestanți și Irlandesi catolici, foarte mulți. Insulele Britanice au dat represintanți ai tuturor națiilor de acolo continentului celui nou.

Aici vin însă la deosebirea care se face astăzi neted și care explică o mulțime de lucruri. Nu toate coloniile, nici măcar o mare parte din colonii, nu pleacă de la

inițiativa individuală: are cineva a face cu o donație regală în toată forma. Anglia secolului al XVII-lea a trimes oameni aici, și anume mai ales în a doua jumătate, supt Carol al II-lea și Iacob al II-lea: regele dăruia cuiva ca proprietar o bucată de pământ. Proprietarul avea dreptul să-l stăpânească așa cum voià el, căci era o moștenire a lui. El atrăgea alți oameni, și oamenii liberi puteau cumpăra sclavi.

Aceasta este o formă de așezare a Englesilor, ca proprietari.

Pe urmă s'au întemeiat Companii și s'au dat privilegiile acestor Companii. Acestea sânt *coloniile corporative*. Companiile țineau la dispoziția oricui voià o bucată de pământ din domeniul pe care-l căpătaseră prin charta regală.

Avem, prin urmare, aici în America, în secolul al XVII-lea trei categorii deosebite de colonii: colonii întemeiate de un individ pe sama lui, colonii întemeiate de un proprietar care era împroprietărit de rege, colonii întemeiate de Companii cărora regele li dădea dreptul să se așeze în America.

Mai este însă și a patra categorie. Puritanii, când au venit și s'au așezat în America, aveau în cap o concepție calvină care sta în aceasta: cetatea lui Dumnezeu trebuie făcută pe pământ; omul n'are rosturi ale lui, ci are numai pe acela de unealtă a puterii cerești și trebuie să trăiască potrivit Bibliei. Biblia îl stăpânește, în Biblie găsește el Constituția lui. Atunci s'a creat în coloniile acestea o formă cu totul deosebită: așezarea oamenilor lui Dumnezeu, stând mereu cu Biblia deschisă înaintea lor și întemeind așezăminte foarte curioase. De exemplu, până foarte târziu, la Boston, dacă te prindea Dumineca vesel, cântând din ghtară sau din vioară, erai condamnat foarte aspru, fiindcă în ziua lui Dumnezeu nu-i e permis omului să se bucure altfel decât ascultând cuvântul dumnezeiesc; sau, dacă i s'ar fi întâmplat cuiva

să vadă pe fereastră pe un bărbat sărutându-și nevasta, era pedepsit foarte aspru, fiindcă în ziua lui Dumnezeu nu se poate onora o ființă de pe pământ, ceia ce ar fi o usurpare a drepturilor lui Dumnezeu.

În felul acesta s'au alcătuit un fel de mici State cu caracter religios. Ele s'au dezvoltat încetul cu încetul, și de la o bucată de vreme un tip a ajuns să biruie pe celalt. Tipul care a ajuns să biruie pe celalt, împiedecând pe puritani de a impune felul lor de traiu altora, silindu-i să facă, deci, concesiuni, e datorit ideilor franceze, precum se va vedea. Această schimbare s'a făcut încetul cu încetul până s'a creat un fel de uniformizare, care ar fi putut păstra coloniile, dar numai în cadrele coloniei, dacă n'ar fi intervenit în secolul al XVIII-lea un lucru care a provocat o revoluție.

Americanii nu s'au răsculat contra regelui fiindcă voiau, ci o anume politică de la Londra i-a silit să se revolte, împotriva sentimentelor lor. N'aș putea zice și împotriva intereselor lor. Anume: Anglia secolului al XVIII-lea a vrut să imite Franța; a vrut să domine *de fapt* America. Dar coloniile făceau până atunci ce voiau, aveau adunările lor, guvernarea lor.

Un lucru se poate în istorie: ai stăpânit pe un om și i-ai dat drumul, omul e bucuros; dar să-i dai drumul și să vii pe urmă să-l stăpânești iarăși, aceasta nu se poate. De aceea, orice guvern nu trebuie să piardă din mână o societate, căci n'o mai poate recăpăta, și, chiar dacă ar veni un guvern mai bun, nici acela n'ar mai putea prinde societatea pe care celalt guvern a scăpat-o din mână. Statele-Unite au scăpat din mâna guvernului engles și cu toate acestea guvernul engles a vrut să le recăpete.

Soții Byrd observă un lucru foarte adevărat: cel d'întăiu rege din casa de Hanovra, Gheorghe I-iu, era German și nu-i păsa de Anglia, de America, deci, cu atât mai

puțin; interesele lui erau în Hanovra, la el acasă. Cam tot așa a fost și Gheorghe al II-lea, dar Gheorghe al III-lea a fost un adevărat Engles, și a vrut să guverneze imitând pe regele Franciei. Partidele engleze pe vremea lui Gheorghe al III-lea, tories și whigi (conservatori și liberali), pierduseră însemnătatea de odinioară; ele nu mai erau atât de diferențiate; se formase o singură clasă politică, în care, dacă se păstrau două ramuri, era fiindcă nu încăpea toată lumea la guvern. Aceasta se întâmplă și în alte țeri, unde nu pot mânca toți în acelaș timp. În vremea aceasta deci, când era un rege care guverna, o clasă politică al cărei scop era exploatarea cât mai deplină a tot ce se ținea de Anglia, acestora, coloniștilor din Statele-Unite, li s'a impus, lor cari începuseră a se desvolta, a avea fabrici, organizații culturale importante, personalități de mână întâiu, cum au fost Franklin, Washington, Jefferson, Hamilton, li s'a impus să țină la dispoziția fabricilor din Anglia materia primă și să cumpere, în același timp — vedeți ce rol degradant! — produsele fabricilor din Anglia. Aceasta, pentru o parte din populația americană era o imposibilitate.

Când a izbucnit revoluția, a fost pentru un lucru de nimic. Americanii, încă d'înainte, formaseră o Convențiune, o Adunare pentru a se împotrivi unor anumite cereri din Londra, așa încât Adunarea din 1776 nu este cea d'întăiu, ci a fost pregătită de altele cu scopuri economice.

Revolta a izbucnit din următorul motiv: fabricanții de ceai din Indii se simțiau nedreptățiți de la o bucată de vreme: erau pe cale de a da faliment. Guvernul engles a vrut să li acorde anumite avantagii și între acestea a fost acela de a vinde direct ceaiul în Statele-Unite, în loc să se vândă, ca înainte, printr'un intermediar engles. Intermediarul engles avea asociații săi în Statele-Unite, și atunci, prin măsura guvernului engles, a fost lovit și Englesul din Londra și asociații lui din America. Deci n'a fost o revoluție spontană.

Eu am o largă experiență de revoluții. N'am făcut nici-una și nu doresc să fac niciuna, dar știu cum se fac. Revoluțiile se fac totdeauna de alții decât acei cari se văd, iar acei cari nu se văd în timpul luptei se văd pe urmă, când se capătă câștigul.

Prin urmare revoluția aceasta din 1776, cine a făcut-o? Bogătașii cari vindeau ceaiul în America. Ceaiul era să fie mai ieftin, fiindcă se vindea direct, fără intermediari, dar intermediarii pierdeau.

Aceasta mă face să vă arăt din ce categorii era compusă populația americană de acolo. Erau în majoritate oameni de afaceri. Omul de afaceri american este încă de atunci. Oamenii de afaceri cari au pornit răscoala au pus să se înece în ocean un transport de ceaiu. S'au înțeles chiar cu acela pentru care venia ceaiul: îți ardem casa dacă te opui la înecarea ceaiului; ori ți se îneacă numai ceaiul și d-ta rămâi cu casa, ori rămâi și fără ceaiu și fără casă. Și astfel, cu voia lui, i s'a înecat transportul. Oameni de afaceri cari începeau să-și arate urechea.

Pe lângă aceștia erau fermierii. George Washington este tipul fermierului. A fost fericit când a putut să se retragă la ferma lui de pe malul Potomacului, ca să trăiască în liniște singura nevasta lui, fiindcă n'a avut urmași. Din picturile vremii se vede foarte bine cum era Washington, un om bine nutrit și, alături, supt bonețica obișnuită acum câteva decenii, Mrs. Washington.

Erau, de o parte, oamenii de afaceri și, de alta, fermierii. Dar mai era o categorie: advocații.

Eu mi-am închipuit foarte multă vreme că răscoala din 1770 au făcut-o fermierii. Nu. Fermierii au tras greul, au riscat, și-au presintat pieptul baionetelor englese. Ei au bătut pe Englesi, ei au ridicat pe Washington, dar, a doua zi după libertatea câștigată, puterea a trecut, cu câțiva oameni de drept, în mâna oamenilor de afaceri.

De la început erau mulți oameni de drept în America. De ce? Pentru că erau nenumărate procesele: afaceri pentru delimitarea pământurilor, afaceri cu Indienii, certe cu atâtea feluri de guverne care se amestecau acolo, așa încât clasa avocățească era foarte răspândită. Aceștia cetiau cărți din Europa, îl cetiau pe Rousseau.

Unii Americani se apără spunând: nu sânt ideile lui Rousseau, ci ale lui Locke. Ba nu! În 1776, atunci când o biată adunare de treizeci, patruzeci de membri a proclamat independența Americii, rămânând să facă o Constituție câțiva ani mai târziu, în momentul acela doctrina care stăpâna a fost fără îndoială doctrina lui Rousseau: „Orice om e născut liber. Nimeni n'are voie să atace libertatea nimănui. Dacă guvernul își calcă datoria, cetățenii sânt în drept să răstoarne guvernul”. Teoriile acestea absurde, copilărești, nebune, erau în capul multor oameni din 1776.

Atunci s'a produs declarația de drepturi. Englezii n'au atacat îndată. Când au atacat, aveau soldați germani, cumpărați în Europa, conduși de un general care nu cunoștea țara. În scurtă vreme Americanii au fost biruitori și au întemeiat Statul lor.

Cea d'întăiu conștiință americană a fost o conștiință de formidabilă mândrie. Mândria Americanului e de atunci. Să ia cineva cutare carte a unei Englese, a doamnei Trollope, și va vedea cum se judecau Americanii. Ii spuneau ei: „D-ta ai venit în America pentru că la d-ta toți mor de foame; regele Angliei pândește pe fiecare și, cum strânge un ban, îl ia imediat, etc.”. Doamna Trollope e plină de ură contra Americanilor, dar totuși din cartea ei starea de spirit a Americanilor se vede încă de atunci, din 1800.

De altă parte, spiritul omului de afaceri, spiritul descoperitorului, al exploatatorului de bogății, a stăpânit din capul locului. N'avem a face, în creațiunile enorme capitaliste din timpul nostru, în triumful industriei prin

întrebuințarea mașinilor, n'avem a face cu un lucru nou, ci și cu unele lucruri încă de atunci. Și, dacă s'au alcătuit două partide, partidul republican, de o parte, și partidul democrat, de alta, partide care există și astăzi — dar veți vedea ce puțină importanță au —, dacă de la început viața constituțională s'a împărțit în aceste partide, în ciuda presidentului cu apucături napoleoniene, cum a fost multă vreme Jackson, aceasta vine din însuși caracterul hotărâtor al vieții americane. Viața americană a fost clădită pe lupta pentru exploatare și pentru câștig, și America a avut norocul neînchipuit, de la început, că i s'au cedat pe rând toate teritoriile vecine. Gândiți-vă că noi am luat Ardealul după secole, printr'o luptă foarte grea, în care am pierdut sute de mii de oameni. Ei bine, America a fost alcătuită numai din cesiuni. Statele-Unite n'au purtat niciodată un mare războiu pentru a căpăta ceea ce au astăzi; toate au venit de la sine, cu cea mai mare ușurință. Nu numai că America n'a vrut să cucerească teritorii, dar, când i s'a oferit ceva și suma i se părea prea mare pentru teritoriul ce se oferia, se iviau protestări: „ce fel de guvern avem de aruncă banii țerii pe fereastă!”.

În felul acesta, din America de la început, din cele treisprezece State inițiale, s'a ajuns la imensul Stat de astăzi. Chiar și Canada era să între, în posesiunea Statelor-Unite, cândva Anglia fiind dispusă să cedeze fie insulele, fie Canada, și numai la urmă s'a hotărât să păstreze Canada și să cedeze insulele. Valea Mississipiului a fost vândută de Napoleon I-ii, care a crezut că un continent așa de depărtat n'are niciun fel de viitor: îi trebuiau bani și a vândut Louisiana, care a fost o bucată de vreme spaniolă și apoi revenise Franciei, aceasta neștiind măcar hotarele acestei regiuni. A fost o chestiune întregă pentru a se fixa aceste hotare. Mai târziu, Spaniolii, găsindu-se izolați, au vândut Florida, iar, și mai târziu, Rușii au vândut Alaska. Și au fost protestări și atunci, acuzări

de risipă când s'a achiziționat teritoriul acesta, așa de important, mai ales pentru pescuit. Pe urmă, prin descompunerea stăpânirii mexicane, și după un ușor războiu cu Mexicul, s'a căpătat California, Arizona, Texas, Noul Mexic. Mai pe urmă, după un moment de întrerupere —și veți vedea de ce —, s'a continuat această înaintare: Cuba a chemat pe Americani, bancherii americani au căpătat apoi Filipinele. Vice-gubernatorul Filipinelor întrebând ce zice locuitorii din Filipine de alipirea lor la Statele-Unite, i s'a răspuns: „Dacă întreb inima, zice: independență; dar dacă întreb capul, spun: mai bine rămânem cu Statele-Unite”. Nicaragua a intrat în Statele-Unite, golful Caraibilor a intrat în sfera de influență a Americii; în Antile, San-Domingo, și celelalte insule au intrat fără niciun fel de luptă în Statul american. Sânt sau oameni cari au nevoie de bani și se vând, sau proprietari prea depărtați cari nu pot să exploateze pământul lor, cum e Rusia, sau State care se descompun și cad de la sine în gura Statelor-Unite.

Când s'au căpătat teritoriile acestea enorme, în America s'a produs o formidabilă mișcare plină de încredere către producția cea nouă. O producție uriașă implică oameni cari să colonizeze. În California, care fusese spaniolă, s'au dus, învingând toate greutățile, și au colonizat. Să nu vă închipuiți nici astăzi că o colonizare implică o populație extrem de numeroasă; adese ori așezarea americană nu este decât un puț artesian și un automobil care așteaptă la scară.

Pentru a face ca producția aceasta americană să crească încă și mai mult, i s'au adăugat descoperirile cele mai îndrăznețe. Navigația cu aburi se datorește unui American, Fulton. Când a apărut cea dintâi corabie pe Mississippi, aceasta a însemnat un eveniment colosal. Atunci numai a pus America stăpânire pe apele ei. Și nu mai vorbesc de uimitoarele descoperiri ale unui Edison, care

une ori au o valoare practică, dar alte ori uimesc mai mult decât folosesc. Afară de aceasta, când s'a ajuns la descoperirea mijloacelor de mașinism în industrie, când cu puțini oameni s'a putut face mai mult — căci aceasta era situația: să crezi bogății mari cu oameni puțini—, atunci toată mințile americană a fost îndreptată în aceeași direcție: cum am putea să facem lucrurile mari pe care le dorește sufletul nostru cuceritor, cu oamenii puțini pe cari îi avem? Și au fost siliți la descoperiri. Vă închipuiți ce revoluție a produs în domeniul agricol mașinismul, când un singur om cu mașina poate să are, să sãmene, să taie producția de cereale și un om e în stare face munca a o sută. Iar, când au început căile ferate, mașina putea trece la poarta fermierului pentru a lua producția, reducând tot mai mult nevoia de brațe.

Dar, față de creșterea aceasta — și acum ajung la ultimul capitol din această expunere—, față de creșterea aceasta formidabilă a producției și față de imigrația europeană nouă de care vorbiam, milioane de oameni au venit din toate părțile lumii: Scandinavi, Irlandesi, Ruși, Poloni, și cei 120.000 oameni ai noștri. Față, prin armare, de materia primă în abundență, față de mașina care putea înlocui pe om și făcea minuni, față de realizarea celor mai uriașe lucrări care s'au pomenit vre-odată în istoria omenirii, viața politică a țerii ce a făcut? Cum s'a putut adapta o viață politică rudimentară și confusă, fără tradiție, la cel mai mare avânt de producție al lumii?

Este un lucru foarte curios în aparență și foarte explicabil în fond acela că o societate săracă are guverne tari și o societate bogată are guverne slabe. În cazul societății sărace, guvernul întrece cu mult ce poate da societatea; în cazul unei țeri cum e America, din potrivă, societatea întrece cu mult ceia ce poate da guvernul.

Guvernul american, ieșit din mâinile lui Jackson, a încăput de la o bucată de vreme în — dacă n'ar fi vorba de un om așa de mare, de un erou al omenirii prin credința

lui, pentru care a luptat până la moarte, pentru triumful ideilor lui, un fanatic al Bibliei — aş zice societatea americană a încăput în *ghiarele* lui Abraham Lincoln.

Aici el e cunoscut foarte rău şi înţeles foarte rău. Ştiu câţiva oameni cari voiau să fie Abraham Lincoln; până acum n'au ajuns, nu se poate prevedea ce se va întâmpla în viitor. Lincoln a fost însă un muncitor ignorant şi măr-genit, trebuie să o spunem, dar cu toate acestea un foarte mare om, fiind un mare caracter, un om în stare să lupte cu toate puterile Cerului şi ale Iadului pentru biruinţa credinţilor lui. Un om cu vederi largi, foarte cult se pierde de multe ori în drumul ce se deschide, dar e teribil omul care n'a citit decât o carte, care nu cunoaşte decât un drum şi o ținţă; acela e ca glonţul de puşcă. Se poate vedea ceva analog în Rusia: Lenin are ceva din Abraham Lincoln. De sigur că Lenin represintă o abjectă fiinţă, pe când Lincoln are toată nobleţta Bibliei din care se inspira, dar era ceva din profetul revoluţiei ruseşti în Lincoln. Pentru dânsul, dacă ar fi fost să se desopuleze toată America şi să rămâie numai el în mijloc, represintănd dogma lui, ar fi zis: prefer aceasta decât să părăsesc dogma mea. El a socotit societatea americană cum socotia fierul muiat de căldură supt ciocanul lui, şi de aceia a lovit puternic cu ciocanul în societatea americană.

Pe vremea lui Lincoln au fost ajuns a fi două societăţi americane: societatea de puritani, morală, severă, filantropi din părţile Nordului, şi societatea din Sud, alcătuită în parte din plantori de bumbac cu sclavi negri. Cultura bumbacului fără negri nu se putea. Anumiţi teoreticieni, unii foarte distinşi, spuneau, de şi cugetători foarte nobili: nu se poate fără negri; negrii nici nu vreau libertatea. Şi a ceasta era adevărat. A fost întrebat un negru, zece ani după liberarea lui: „ce zici de libertate?”. Şi negrul a răspuns: „o, domnule, ce bine era când eram noi la proprietari!”. Societatea de Nord era grupată în jurul lui Lincoln.

Ea n'avea nevoie de negri, pentru că nu cultiva bumbacul regiunilor tropicale, și pentru că avea mașini, iar imigranții nu veneau la New-Orléans, ci la New-York.

Și astfel s'a ajuns la un războiu civil.

A fost strivit Sudul, de și părea că va fi biruitor, de și Europa recunoscuse Sudul ca Stat de sine stătător, de și Napoleon al III-lea și Gladstone în Parlamentul engles recunoșteau existența a două Americi în loc de Statele-Unite de odinioară. S'a dat bătălia de la Gettysburg. Am fost pe acel câmp de luptă, și l-am străbătut cu foarte mare jenă. Aici au murit albi, cei mai frumoși reprezentanți ai lor, pentru frații noștri cu pielea neagră. Ori cât te-ai sili, nu poți să recunoști în ei oameni reprezentând aceiași umanitate cu tine. Era și o vreme potrivită pentru tristețea sufletului meu; pornise un vânt sălbatec și o zăpadă neașteptată, care biciuia obrazul. Totdeauna voi rămâne cu visiunea câmpului de la Gettysburg legat de amintirea răscoalei tuturor elementelor care parcă înadins se băteau înaintea istoricului peste monumentele de marmură ale celor căzuți în războiul civil.

A doua zi după această victorie, Sudul a fost ruinat. A căutat cu ce să înlocuiască pe negri. Pentru unii, oamenii albi săraci, a fost foarte bine, căci au găsit o ocupație pe care n'o aveau înainte. Acum, în Sud, sânt trei feluri de oameni: omul alb bogat, omul alb sărac, și negrul, care, îndată după liberare, a prosperat, și acum stăpânește. Și, când albi se băteau pe Rin, negrii au venit în *factories*, în fabrici, așa încât, azi, ei se întind neconținut. La Washington— și nu e de mirare, pentru că orașul e în marginea Virginiei, într'un teritoriu cu populație neagră—, ei au paritatea, și se întind tot în spre Nord, către New-York. Asistăm astfel la triumful negrului, în fundul căruia se găsește totuși vechiul sălbatec, duios de obicei, dar teribil în momentul când se deslănțuiesc instinctele sale. Cu America cenușie, jumătate neagră, nu știu cum se va putea înțelege Europa noastră.

După Lincoln, o serie de președinți — dintre cari unii au fost asasinați: Lincoln, Grant, Mac Kinley,—au avut în mână America.

Nu e nevoie să spun că președintele însemnează acolo o mare realitate; e mult mai mult decât un rege constituțional. El poate impune voința sa Congresului și, cu toate formele constituționale, poate bravă Senatul. Președintele este stăpânul Americii, de și n'are o sală a tronului. La el întri când vrei. E servit de negri. Negrii au servit și pe regina Maria, când a vizitat pe președintele Coolidge. Oricine poate intra la președinte. După ce am ieșit eu, cu ministrul României, de la audiența președintelui Hoover, fostul hrănit al Europei în timpul războiului, era un cetățean care adusese o pasăre împușcată de dânsul și pe care voiă să o presinte direct președintelui Hoover. Totuși, de și formele lipsesc, e o formidabilă realitate puterea președintelui american. Hoover, despre care adversarii spun că este un Coolidge, dar fizicește mai mare—și Coolidge n'a fost dintre mărimile lumii, dar, cu toate acestea, atâta vreme cât a avut puterea, America-i sta la dispoziție cum stă astăzi la dispoziția lui Hoover—, are un mare plan de creștere a agriculturii în Vest. E un om de foarte mare energie și un realizator destul de fericit.

Societatea americană însă nu aparține nici președintelui, nici Congresului, alcătuit din oameni aleși, nu aparține nici Senatului alcătuit din câte doi reprezentanți de fiecare Stat, indiferent de cifra populației. Societatea americană aparține asociațiilor, ligilor, aparține formațiunilor de interese materiale sau aparține asociațiilor religioase.

Omul politic nu domină societatea. Omul politic reprezintă pe cineva, democrat sau republican sau socialist, care stă la dispoziția acestor asociațiuni. Alegerile sânt determinate de problemele economice, și une ori și de oarecare curente morale. Rolul omului politic este extrem de restrâns, și neconținut el pierde puterea din mână. Spunea unul din scriitorii mai recentți că el se găsea într'un

mare otel când se făcea alegerea preşedintelui Republicii: oamenii vorbeau despre ce voiţi, dar despre alegerea preşedintelui nu vorbea nimeni; lucrul li era indiferent. Politica nu mai este între preocupările societăţii americane.

Atunci această societate, de cine este guvernată? De oamenii cari nu apar, cari sânt în fund, de oameni ca Morgan, Rockefeller, Armour, Carnegie, de omul petrolului, oţelului, căilor ferate, jamboanelor. Aceştia sânt cei ce conduc de fapt societatea americană, ei o au în mână. În această standardizare a întregii societăţi americane, pusă la dispoziţia câtorva „Napoleoni ai producţiei”, în această standardizare şi domeniile spirituale sânt strânse în anumite mâni.

Era o vreme când, dacă aveai o idee fecundă, ajungeai bogat, dar, când ideea d-tale loveşte un lucru organizat şi ar putea să răci pe oamenii cari represintă producţia de acum, ea poate fi cea mai fericită şi totuşi va fi zdrobită, pentru că nu poţi să schimbi tot aparatul de fabricaţie. I-a trebuit lui Ford un curaj extraordinar pentru ca să schimbe numărul uşilor automobilului său; a trebuit creditul lui Ford pentru ca să poată ajunge a schimba tot utilagiul în vederea fabricării automobilului cu patru uşi, şi s'ar putea întâmpla, ferească Dumnezeu, ruina lui Ford, fiindcă a făcut încercarea aceasta în momentul când vânzarea americană este din ce în ce mai slabă, când se licenţiază lucrători, când sunt 3.500.000 de şomeri şi numărul lor se măreşte în fiecare lună, când unii încep să vorbească de revoluţie printre şefii şomerilor. „Căpitani” aceştia ai Americii, oameni de rasă anglo-saxonă, cari samănă cu ce erau în secolul al XVI-lea unii Spanioli cuceritori ai Mexicului, un Pizarro, un Almagro, un Cortez, aceştia sânt stăpânii Americii.

Mi s'a întâmplat să asist la o scenă foarte interesantă în redacţia celui mai însemnat jurnal american.

Puterea ziarului este imensă; un articol publicat de un ziar trece în sute de gazete; el e standardizat: cu un sin-

gur articol poți să pui în mișcare toată opinia publică americană, care nu e condusă de jurnalul de partid. Jurnalul politic de partid nu există. Dacă vrei să injuri pe cineva, trebuie să te duci la dânsul acasă. Tiparul nu te poate servi. Ziarul american e un jurnal de informație. Ca să capeți zece linii într'un jurnal american, despre o chestiune de interes general, trebuie trudă. Când, cu ocazia vizitei mele, am căpătat un număr, nu de informații, ci de articole, cu privire la această vizită a unui Român, aceasta a fost considerat ca un triumf.

Cea mai mare gazetă americană este „New-York Times”. Are ca proprietar-director pe d. Ox. L-am văzut la dejun. Să obții o audiență la d. Ox este mult mai greu decât să ai o audiență la președintele Republicii. N'are timp. În jurul mesei d-lui Ox erau oameni de întâia mână, cari-i făceau raport d-lui Ox. Vice-gubernatorul Filipinelor a așteptat ca să fie primit la dejun de d. Ox, spre a-i face un raport despre situația în Filipine, în vreme ce d. Ox își sorbia laptele. După ce ai fost la d. Ox și i-ai mulțămuit, dacă-ți răspunde cu iscălitura sa autografă, e o foarte mare favoare, de care poți fi mândru.

Dacă întrebi, cine e mai mare la New-York? Este cineva, în afară de d. Ox, cineva care stă în fund și care conduce totul. Omul la suprafață se compromite, dar e plătit pentru a se compromite, iar omul din fund, acela e intangibil, nimeni nu-l poate apuca. Dacă vrei un lucru, trebuie să te duci la dânsul: nu va fi niciodată un guvernator, fără sprijinul lui. Acela e omul în mâna căruia sânt cele mai multe fire de producție, sau cele mai multe fire ale finanței.

Ce poate ieși de aici? De aici poate să iasă cea mai formidabilă catastrofă pe care societatea omenească va fi suferit-o, fiindcă familia e desfăcută, iar viața politică neexistentă.

În privința aceasta, voi intercala o declarație a d-lui Coolidge, ca să vedeți că aceasta nu e numai opinia mea.

D. Coolidge spune: „Noua sclăvie industrială are să fie forţa brutală peste haos”.

Iată ce înseamnă o localitate cum e, de exemplu, Robling, unde se fabrică sârmă. Se cumpără un teren, se aşează o fabrică, se fac locuinţe pentru lucrători, magasi, o biserică. Totul se plăteşte în hârtie, la orice grevă lucrătorul trebuie să iasă din casa lui, să părăsească terenul fabricii. Este evident o sclăvie.

Aceasta în ce priveşte judecata asupra industriei. În ce priveşte viaţa politică, ea e socotită pretutindeni ca fiind complet naufragiată.

În America însă este şi o altă viaţă, cum spuneam şi în conferinţa a doua, şi Universitatea aceasta, calomniată, ea pregăteşte o nouă viaţă. Fabricantul, înainte de a se duce la fabrica lui, a fost la Princeton, la Harbour, la Yale: a fost la marile Universităţi americane. Nu e lucrător în America a cărui mândrie să nu fie aceea de a face ca fiul lui să treacă, prin „high school”, la *college*, la Universitate. Este aici o sete de cultură fără păreche, şi cartea, oricât ai căuta să-i dai un sens practic, cuprinde într'însa un sens moral pe care nu-l poţi înlătura. Nu există cultură practică, există întrebuiţarea practică a culturii. Orice cultură are într'însa un sâmbure ideal care rămâne în suflet, unde lucrăază fără să-ţi dai sama, şi te trezeşti într'un moment că faci lucruri contra interesului d-tale. Daţi-mi voie să o spun: adevărata vrednicie a unui om se arată numai în momentul când face ceva contra interesului său celui mai evident.

A fi moral pentru interesul său poate oricine, dar să vadă lămurit că interesul său e acolo şi totuşi să apuce alt drum, fiindcă pe acela are datoria să-l ia, aceasta este afirmarea valorii morale a omului. În America nu odată aceasta s'a făcut. Ca să nu fiu crezut alături cu ideologii şi cu romanticii, iată, în America nu există om mai preocupat de fructificări economice, cu un orizont mai sec, ai zice, decât acel foarte important om politic, care e d.

Coolidge. Nici nu poți să stai de vorbă cu el. Se zice că a venit o persoană din Europa care voia să o facă, și la o masă, după multă trudă, d. Coolidge a zis doar „da” sau „nu”. Aceasta a fost toată conversația. D. Coolidge nu este un poet. Cu toate acestea iată-i ideile, în ce privește viitorul Americii. Citez din discursurile lui:

„Dacă o societate n'are învățătură, și virtutea va muri”

Mai departe:

„Civilizația nu depinde numai de cunoașterea unui adevăr ci de folosul pe care-l știi trage dintr'insul”.

—Pare că Biblia se continuă prin profeții aceștia noi—.

Alta:

„Nația cu cea mai mare putere morală, aceia va învinge.”

Sau:

„Nu prin revoluție, ci prin evoluție, și-a tăiat omul calea lui”.

Sau:

„Politica nu e un scop, e un mijloc.”

Ori:

„Nu ni trebuie mai multe guverne, ci mai multă cultură”.

Și, în sfârșit:

„Democrație nu înseamnă a trage pe cel de sus în jos, ci a ridica pe cel de jos în sus”.

Când un fost președinte al Statelor-Unite, de temperamentul d-lui Coolidge, poate să înfățișeze acest crez, nu trebuie să despereze cineva de viitorul uneia din cele mai strălucite societăți pe care omenirea a întemeiat-o până acum. Și, când oamenii noștri politici în viață, toți, în loc să se mănânce între dânșii pentru ca învingătorul să poată exploata sfântul buget al sărăciei noastre, vor face toți astfel de declarații și când viața lor va fi dominată de astfel de declarații, nici în ce privește viitorul nației noastre nu vom avea a ne teme.

IV.

Literatură și artă.

Sânt și acum, din nenorocire, persoane care cred că America n'are o artă și o literatură a ei, ceia ce este o foarte mare greșeală. Se va vedea că artei și literaturii Americii li se pot aduce oarecare critici; criticile sânt îndreptățite, dar trebuie să avem în vedere că este o artă și o literatură care a apărut târziu, care o bucată de vreme a dibuit, a făcut greșeli, și cea mai mare greșeală a fost de a fi reprezentat ceia ce a văzut și a cetit din arta și literatura altor țeri. Critica ce li se poate aduce Americanilor este că au fost în această fasă prea buni elevi. Eu, care n'am fost un escelent elev, recomand tineretului să fie buni elevi, dar cu măsură. Americanii au fost escelenți elevi ai Europei, și se simte. Această greșeală se îndreaptă; nu e îndreptată în întregime, dar în mare parte.

Așa cum împărțim noi de obicei lucrurile, ne gândim: cutare lucru s'a făcut într'o țară și într'o limbă, prin urmare acest lucru este al țerii aceleia. Aceasta nu e adevărat; orice lucru este al spiritului care este într'insul. Se poate întâmpla ca o operă literară să fie în limba unei țeri cu spiritul altei țeri. De exemplu poesia d-rei Elena Văcărescu este românească, de și scrisă în franțuzește, pentru că spiritul ei nu e fără îndoială cel frances, care e cu totul altul; sau jocul cutării actrițe românce din Paris e joc românesc, dacă scena e francesă, nu înseamnă că și jocul e tot frances.

De sigur că, în această întâie fasă, America a dat ceva Europei, dar nu și-a dat *ei*. Datoria de căpetenie a unei țeri și a unei nații este însă ca, atunci când face artă și literatură, să dea umanității prin ea, adecă începând de la ceia ce e ea, de la mediul natural, de la elementul etnic, istoric, de la împrejurările prezente, ceia ce o categorie de — să-mi iertați cuvântul — de imbecili moderniști de la noi numesc „vegetativul etnografic”, probabil din cauza enormei cantități de vegetale care li populează craniul, și acest nume revine de câte ori se vorbește de artă și literatură.

America n'a avut „vegetativ etnografic”. A vrut să facă într'un moment pictură așa cum se făcea la Barbizon, în Franța, în felul lui Millet și Corot, și a izbutit, dar noi am fi dorit ceva mai stângaciu, mai primitiv, dar mai expresiv, mai capabil de desvoltare. Un lucru repetat în artă și literatură nu există; există numai lucrul care creiază, care dă o direcție. Un templu grecesc, făcut de nu știu câte ori, în timpul Renașterii sau în cutare oraș american pentru muzee sau biblioteci — pentru teatru mai puțin, fiindcă teatrul n'are niciun fel de influență în America—, nu e un lucru nou, și noi zicem: l-am mai văzut la Parthenon. Miliardarul american răspunde însă: se poate, dar acela are numai atâția metri pătrați, pe când la noi este de o sută de ori mai mult. Cum am cunoscut un amator de tablouri, mort acum câțeva vreme, care avea în colecția lui tabloul unui pictor cunoscut. I s'a spus: „bine, dar originalul e aiurea!”. Și el a răspuns: „Intăiu, contest că acela este originalul și, al doilea, al meu este ceva mai mare”.

Voiu prezenta arta și literatura americană după o metodă care e de sigur nouă și pe care o cred bună. Am înfățișat-o și într'o carte care se numește „Arta și Literatura Românilor, sintese paralele”, „L'art et la littérature des Roumains, synthèses parallèles”. Innăuntru, pen-

tru fiecare epocă, este vorba de arta și literatura ieșind din aceeași mentalitate și sentimentalitate a societății. E o încercare pe care am continuat-o și în alte conferințe aici, și mă gândesc la o „Istorie generală a literaturii și artei universale presintate în sintese paralele”. Din sufletul uman, într'un anume loc, într'o anume țară pleacă într'o direcție o literatură și în alta o artă. Tehnica literară și tehnica artistică fără îndoială introduc deosebiri; pe de altă parte o literatură este un organism, arta este și ea un organism, care datorește ceva elementelor sale proprii, dar nu e mai puțin adevărat că, în linii generale, presintarea aceasta paralelă a două lucruri care ieșe din același izvor sufletească prezintă foarte mari avantajii.

Înainte trebuie să vorbesc însă — de și aceasta va ocupa câteva minute și acei cari se interesează de literatură în limba engleză, de arta așa cum o înțelegem noi, de arta contemporană, ar fi nerăbdători să ajung a vorbi de literatura americană în limba engleză, de arta americană modernă, din secolul al XVIII-lea și al XIX-lea, fiindcă nu există artă americană înainte de a doua jumătate a secolului al XVIII-lea — trebuie să vorbesc de arta indiană și de ceia ce putea fi literatura indiană.

Este imposibil să desfac pe vechii locuitori ai unui pământ din desvoltarea lucrurilor petrecute pe pământul acela. Lumea e de obicei foarte crudă pentru acești înaintași, cari sânt adese ori niște învinși, niște distruși în cea mai mare parte; dar tocmai fiindcă sânt învinși și fiindcă sânt distruși, noi, cari am fost foarte adese ori învinși pe pământul acesta, și atâția au încercat să ne distrugă de pe pământul nostru, dar n'au izbutit până acum și nu vor izbuti, trebuie să avem un sentiment de simpatie pentru Indieni.

Am spus că e vorba de o artă liniară, geometrică, importată din Asia, pe calea pe care am indicat-o în pre-

cedentele conferințe. Am arătat că este o artă europeană de Sud, trecută prin Asia Mică în regiunile siberiene și manciuriene, și suind apoi în spre strâmtoarea de Behring.

Un lucru însă n'am spus: că arta aceasta este de o varietate infinită. Ea nu se manifestă numai în covoare. În costum nu în momentul de față, dar aceasta nu înseamnă că nu s'a manifestat cândva și în costum; n'avem nicio înfățișare a Americii în momentul cuceririi de către Spanioli a Mexicului și Perului, și nu știm exact cum erau îmbrăcați oamenii atunci, iar câteva indicații literare nu înseamnă nimic: astăzi, fără îndoială, este îmbrăcămintea spaniolă a secolului al XVI-lea mutată în America. Când mi s'a înfățișat șalul cel mare care acopere trei șferturi din trupul cutării femeii indiene, am spus: e foarte probabil același șal care formează principalul element de cochetărie și în Spania și la Veneția. Fustele largi, polcuțele strânse stângaciu, strîmt, desagreabil pe trup arată imitația europeană. Eu cred că un popor care se arată atât de artist în covoare n'a putut să aibă o astfel de îmbrăcăminte la început. Prin urmare vechea îmbrăcăminte de la început a fost părăsită. De sigur că în pământ nu poți găsi nimic pentru acest domeniu; în pământ găsești materialul care se păstrează, prea rare ori lemnul, ci olăria, obiectele de metal și de piatră.

Dar Indienii nu-și arată gustul pentru artă numai în atât: tot ce pun pe ei, tot ce se găsește în coliba lor, are un element de artă. Ei au creat o artă unică a penelor, de vultur, de papagal și alte păsări, cu care formează un fel de mantie de un foarte frumos gust în alegerea colorilor.

În ce privește clădirea, Indienii au în unele părți clădiri foarte remarcabile; însă în America centrală și sudică, și mai ales în Mexic. Face să se vadă Mexicul pentru templele indiene păstrate până acum. Se întâmplă și astăzi să se descopere, în adâncimile unei păduri neștrăbătute,

urmele acestei arhitecturi. Astfel în timpul din urmă un aventurier a văzut un întreg sat indian părăsit de nu știu câte secole.

Cât despre corturile Indienilor din Nord sau căsuțele de argilă ale Indienilor din Arizona, sânt în ele elemente curioase, dar nu de artă.

Ca literatură, Indienii au avut fără îndoială cântece populare și legende, dar acestea nu le-au strâns nici ei, și nici alții, pentru că a fost, mult timp, un despreț fără margini față de sălbateci. „Ce poate ieși din mintea sălbatecului!” Omul cu carte are acel despreț nesfârșit pencil fără carte, fără a-și da sama că înțelepciunea n'are a face cu cartea.

Prin urmare oamenii aceștia fără carte, fără școli, cari, în unele regiuni n'aveau măcar materialul pentru a putea scrie, își însemnau evenimentele cronologice cu noduri, cum înoadă cineva un colț de batistă pentru a nu uita un lucru, sau întrebuițau tot felul de figuri. În Mexic s'au găsit foarte interesante „scrisori” de acestea, presintări religioase sau istorice făcute prin figuri foarte complicate, confuse, monstruoase, caricaturale și înspăimântătoare. În urma săpăturilor ce se fac, iese necontenit lucruri pe care mintea noastră nu le poate înțelege. Oricum, legendă, poezie trebuie să fi existat.

Și, fiindcă e vorba de elementul acesta barbar, sălbatec, primitiv, înainte de ivirea unei arte și unei literaturi americane, nu există în Statele-Unite ale Americii o artă neagră; pe aceia o caută cineva în Africa. Sânt lucruri foarte interesante și în insulele Oceaniei, unde trăiește o populație de culoare amestecată, producând lucruri extrem de interesante, mai ales ca stilisare. Unele muzee din America, precum e cel din Chicago, au bogate colecții de lucruri din Melanesia.

Există însă, dacă nu o poezie neagră — mai curând aș crede că există, dar n'a fost culeasă —, o poezie în dialectul negru al limbii engleze, așa cum e vorbită de negri

în America, o poezie care une ori intră și în antologii.

Spuneam că muzica negrilor joacă un rol foarte important. E cântecul dureros al celor cari merg cu vasele pe Mississippi, al oamenilor puși la muncile cele mai grele.

Negrii aceștia, întrebuințați la funcțiuni servile, au păstrat o duioșie a sufletului care se exprimă în acea muzică a lor, mult mai interesantă când o auzi la ei, cari lucrează din greu, decât atunci când e adoptată de albi și potrivită pentru nevoile unui Café Concert sau într'un film vorbitor. Ea are note sfâșietoare une ori, impresionante prin durerea ce o exprimă.

Acum vin la ceia ce fără îndoială are o nesfârșit mai mare importanță decât ce au făcut rasele pe care le numim pe nedrept inferioare, pentru că cine știe ce ar fi ieșit din rasa roșie dacă ar fi avut puțința de dezvoltare a raselor celorlalte. Nu poți să judeci niciodată o rasă asasinată, și aceasta a fost o rasă asasinată, și în ce privește civilizația ei.

Vin deci la prima perioadă a artei și literaturii americane de caracter anglo-saxon, de și erau și în acea vreme în America atâtea Olandesi, Scandinavi, Irlandesi și Germani.

Cel d'întăiu caracter al manifestării sufletești a literaturii și artei așa-zise anglo-saxone din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea stă în caracterul ei practic și realist.

Dar este o întrebare preliminară care s'ar putea pune: de oare ce Europeanii au fost, în colonii mai mici sau mai mari, răspândiți în toate părțile încă de la 1500 și ceva, de ce trebuie să așteptăm până în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea ca să avem o literatură și o artă? Ce a fost până atunci?

A fost o vreme de răspândire, de lupte cu sălbateci, de muncă intensă. N'au fost orașe și nici ceia ce putea da mai târziu orașul. Orașele sânt târzii, făcute la întâmplare.

Pe cele d'întăiu le-au făcut Francesii și Olandesii; Montreal, Québec, Noul-Amsterdam (care va deveni: New-Yorkul), Noul Orléans nu s'au făcut de Anglo-Saxoni, ci ei le-au moștenit.

Orașele sânt astfel, de fundațiune latină sau neerlandesă. Neexistând orașe, nu s'a putut avea ceia ce un oraș poate da ca artă și literatură. Gândiți-vă la un pictor care ar fi vrut să facă portrete: ce viață ar fi trebuit să ducă! ar fi trebuit să se suie pe cal și să străbată spații imense până să ajungă la vre-un fermier ca să-l întrebe: „Vrei să-ți fac portretul d-tale?”. Evident că fermierul i-ar fi răspuns: „Dar de portret îmi arde mie în momentul de față!”. Ce putea fi un portret pentru dânsul, om muncit, ori pentru nevasta lui, îmbătrânită la treizeci de ani în muncă grea! Portrete fac oamenii bogați și frumoși sau cari se cred frumoși, cum se crede societatea celor cu bani. Pe atunci oamenii aveau alte griji: să-și asigure viața, să întemeieze o familie, familii formidabile cum noi n'avem ideie: de exemplu a murit la începutul veacului al XIX-lea un bătrân de nouăzeci de ani care a lăsat cinci sute de urmași. În aceste condiții de traiu nu faci artă și literatură: sânt nevoile omenești fundamentale care cer toată truda și grija oamenilor.

Dar n'a fost nici poezie populară. De ce? Aici se impune o explicație interesantă pentru însăși noțiunea generală a poeziei populare. De ce atâția oameni tari au trăit la țară, cari au văzut cele mai frumoase apusuri, cum sânt cele din America, întrecând și apusurile noastre, n'au avut poezia lor? Pădurile însă nu sânt ca ale noastre; sufletul pădurii a fost izgonit de la cea d'întăiu lovitură sălbatecă de bardă; e o pădure fără cântec, fără păsări. Aceste păduri, aceste câmpii nesfârșite, imensele râuri, oglinzile de argint care sânt lacurile uriașe ale Americii pot inspira o poezie populară, dar n'au fost păstori în America. Vita e lăsată singură în pădure, după ce i s'au pus zurgălăi la gât. Până astăzi o întâl-

nești la distanțe foarte mari de locul unde stă stăpânul, ferma. Păstor, deci, care să-și petreacă toată viața la câmp, nu există. Sânt turme științifice, cu ciobani științifici, cari trec pe urmă la fabrici științifice, la Armour, din Chicago, dar păstoria primitivă, simplă, poetică, plină de neajunsuri igienice, dar plină, fără îndoială, și de atâta farmec poetic, nu există. Astfel, America nu va avea poezie populară. Singura pe care o poți auzi e aceea a imigranților. Se poate întâmpla, ca, de la fereasta unei case de lemn, unde s'au succedat cine știe câți locuitori, să auzi un cântec de pe stepele rusești, din văile ucrainiene, o doină de a noastră, de și a doua generație va strica acest cântec de acasă, iar a treia nici n'o va mai cunoaște de fel. E numai atâta poezie populară câtă a fost adusă de imigranți și câtă poate ținea în acest mediu cu totul nepotrivit pentru dânsa.

Ce putea fi însă literatura americană de pe la 1770 și până dincolo de 1800? Pentru a o defini, n'are cineva decât să ia în mână opera celui mai reprezentativ exponent — ca să întrebuițăm o expresie la modă — al spiritului american din acea epocă; e vorba de Benjamin Franklin.

Cine e Benjamin Franklin? Un om de știință aplicată, de descoperiri imediate, un om de oportunitatea momentului ridicată la valoarea unui principiu, și un om de principii care se coboară imediat în oportunitatea momentană. Nu-i place cum sânt făcut scările, coșurile căselor; atunci el se ocupă de edilitate în cele mai mici amănunte. A fost un om complect. Europa nu mai avea, din timpul Renașterii, asemenea oameni: fiecare era specialist, cum și azi specialiști sântem mai cu toții. Anume lucruri refusăm să le facem; ne socotim umiliți când e vorba de a le face.

El însă, Benjamin Franklin, făcea de toate. Din corespondența lui, de cel mai mare interes, tradusă în franțu-

zește în trei volume, se vede că nu a fost subiect contemporan care să nu-l fi interesat. Nicăiri nu face teorii prea înalte, nu se înfundă în filosofie; doctrinele acestea nu l-au atras. A venit la Paris, a văzut Revoluția franceză, nemilos de abstractă, incisivă, tăind tot ce întâlnește în cale întocmai ca și compatriotul lui, Governor Morris, care a stat mai multă vreme acolo și a fost și reprezentantul oficial al Statelor-Unite, pe vremea când era o chestiune de împrumut.

Memoriile lui Morris au fost tipărite, — există și o traducere franceză — și mentalitatea lui este absolut mentalitatea lui Franklin. Deci o singură mentalitate americană, mentalitate liberală. Egalitară? Știu eu? Nu prea. În acea vreme, între negustorul american și industriașul american era o deosebire, și tot așa era o deosebire între industriașul american și simplul meșter. Doamna Trollope, Engleză, care a fost în Statele-Unite la începutul secolului al XIX-lea, spune că, la o petrecere, n'a văzut anumite persoane care i s'au părut foarte importante. Întrebând de ce nu sânt, i s'a spus: „da, într'adevăr, sânt oameni foarte bogați, dar, vedeți, nu sânt negustori, ci numai industriași sau meșteri și prin urmare au pot fi invitați în societate”.

Prin urmare liberalism da, egalitarism nu. Nici acum. Este numai o aparență pentru Europeni. Fiecare după munca lui, dacă vreți, dar fiecare la aceeași masă, aceasta în unele părți ale Europei se găsește, în unele ferme olandese de exemplu; în America însă, nu.

Franklin a arătat totdeauna o mare curiozitate științifică, o curiozitate aproape copilărească, atât de puternică, încât a ajuns la cele mai importante descoperiri. El n'a urmat nicio școală, și totuși a fost unul dintre cei d'întăiu alcătuitori de școli, precum fusese și unul dintre cei d'întăiu creatori de norme edilitare și unul dintre primii gazetari, ba chiar unul dintre cei mai buni tipografi din vremea lui: la început muncitor, patron

pe urmă, într'o măsură nu prea strălucită. Căci nicio-dată Franklin n'a făcut parte din plutocrația americană. Era totuși priceput în afaceri; când se băteau Englesii coloniști cu Francesii, a fost aprovisionatorul armatei engleze.

A ajuns la o filosofie practică pe care a pus-o și într'un fel de decalog care nu e fără îndoială de natură să ne împiedece de a zimbi puțin. Sânt lucruri foarte bune, dar pe care le știe toată lumea, și noi sântem așa: de îndată ce știe un lucru toată lumea, nu mai e bun; e bun numai ceia ce nu înțelege nimeni.

Franklin, într'o formă patriarhală, a spus lucruri minunate. In general, pentru orice om cult, cetirea a două cărți ale lui Franklin este aproape o necesitate. Autobiografia lui, pe care n'a putut-o duce până la sfârșit pentru că a început-o târziu și a murit la optzeci și patru de ani, cu o seninătate ca pe vremea filosofilor greci. Ultima lui scrisoare este de toată frumuseța. „Autobiografia” a fost tradusă în toate limbile. Este apoi o lucrare de știință vulgarisată, *Poor Richard's Almanack*, pe care Francesii au tradus-o supt numele de „Science du Bonhomme Richard”, în care „nenea Richard”, am zice noi, spune o mulțime de lucruri bune. Când eram în școala secundară, se dădeau premii cu multă îngrijire; la Ministeriul Instrucției, la Prefectură se gândiau să nu puie cine știe ce carte în mâna elevilor, și între premii, pe lângă unele cărți didactice foarte vechi pe care autorul nu le putea vinde, și literatură bună și cărți de știință, printre care și aceasta a lui „Nenea Richard”, care putea să folosească și unui elev de liceu din Moldova-de-Sus, prin anii 1880-1890.

Iată omul care a represintat literatura americană.

El a represintat și jurnalistica, puțin deosebită de învățăturile lui „Nenea Richard”, pentru că omul mai are și pasiuni, și, când scrie o carte, se mai stăpânește, dar, când face un articol de gazetă, mai puțin. Erau și pamfletari pe vremea aceia; dacă nu Franklin însuși, fratele

lui, care a și fost condamnat pentru un pamflet. Pe vremea când era condamnat fratele lui, Benjamin a continuat ziarul.

În ce privește arta din această vreme, peisagiul american, pe la 1780, n'are nicio importanță, cum în general nu are nici cel frances, peisagiul fiind numai întovășirea unor personaje. La Watteau, la Boucher el este o grădină, un raiu artificial care încunjură păpușile omenesti cele mai elegante și mai sprintene. Natura pentru natură n'a existat până în secolul al XIX-lea, nici în literatură, de altfel.

Dar Rousseau? La Rousseau e un cas special: lacul de Geneva, Alpii; dar și natura lui Rousseau e de fapt foarte artificială, foarte abstractă în fond. Mai târziu, la Chateaubriand chiar nu totdeauna lucruri văzute, ci lucruri așternute de-asupra realității, o tehnică de birou suprapusă peste o observație foarte relativă și care dovedește o mare parte din imaginație. Mirosul sintetic al naturii întregi, parfumul ieșit din fiecare pom, din fiecare floare, din fiecare brazdă tăiată în pădurea primitivă, farmecul multiplu și indescriptibil care ne îmbată pe noi astăzi, când ne rupem din viața orășenească pentru a ne cufunda în această imensă natură din care sântem o mică parte, care ne-a dat lumii și care ne va cufunda din nou în brazdele ei, această natură nu se găsește nicăiri, nici în Europa în acea vreme. Declamațiile sentimentale ale bunului Bernardin de St. Pierre nu-i pot ținea locul. Cum era să se ceară deci artei americane simțul pentru natură? Natura? Atâta suprafață de pădure câtă poate fi tăiată în atâta timp și care, dusă la fierăstrău, poate să producă atâta sumă. Un râu? O posibilitate de a face o cascadă, punând în mișcare o moară sau același fierăstrău.

Dar omul în vremea aceea era interesant. Oricare om și mai ales acel care avea bani sau, dacă mai era și erou, cu atât mai bine! Și cine nu se poate simți erou într-o

epocă de eroism ? Dacă dorești tare un lucru, începi să crezi că-l ai. Atunci portretul omului distins, omului de sus, al eroului, se impune. Avem astfel o serie întregă de portretiști. Cel mai important dintre dânșii poate fi celebrul Stuart, ale cărui pânze represintă însă o imitație a portretului engles.

Nu trebuie să uităm că trăim într'o vreme în care Anglia dă un șir de străluciți portretiști, aproape geniali: Gainsborough, Lawrence, Reynolds, cari, în ce privește adâncimea analizei, puterea de expresie, meșteșugita întrebuințare a colorilor celor mai delicate pentru a da teinul engles, a celor mai șerpuitoare contururi pentru a desface liniile sprintenului corp al aristocrației englese, în eleganta modă a secolului al XVIII-lea, n'au fost întrecuți niciodată. Dintre dânșii cel din urmă a găsit și teoria picturii și a presintat una din cele mai interesante cărți în acest gen. Anglia mai avea și un alt gen de pictură, de care America a rămas străină: răsfrângerea lumii prin ceață, razele căzând asupra mării, peisagiu cu desăvârșire nou, cu totul altceva decât al lui Claude Lorrain sau al Italianului Salvator Rosa. Peisagiul represintat înainte de toate prin personalitatea artistică genială, în creațiuni cu totul noi, care e Turner. Precum se știe, toată pictura nouă de peisagiu, care ține samă de aierul intercalat, pictura francesă în primul rând, vine de la școala lui Turner și de la pictorii englesi cari, pe la 1800, au creat această nouă vedenie și interpretare a naturii.

Va să zică: în fasa întâiu avem o literatură de caracter practic, moralisator, filosofic, patriarhal, cum e a lui Franklin. Și avem în același timp o artă de portrete individuale ori de grupe de familie, pe vremea când familia avea o foarte mare importanță.

După aceasta, la începutul secolului al XIX-lea, până pe la 1840-1850, este o nouă fasă în cugetarea și simțirea americană. Aceasta își găsește expresia mai puțin în literatură decât în artă.

Acum, când un popor vrea neapărat să aibă o literatură şi o artă într'o anume vreme, el poate prezenta un număr oarecare de nume fără niciun fel de valoare deosebită. Nu e vorba însă de ce se poate prezenta astfel, ci de ce a rămas în dezvoltarea civilizaţiei umane. Pentru epoca aceasta, dacă s'ar întreba cineva care nu e American, ar fi foarte împiedecat să spuie un nume. E doar vremea când se creiază societatea, când se întemeiază Statul, când luptă spiritul lui Jefferson cu al celorlalţi, când industria începătoare este în războiu cu viaţa de fermă, alt fel de traiu şi de concepţie a vieţii. Pe o vreme turburată, Constituţia trebuia să se schimbe; erau chiar unii cari voiau să o răstoarne cu desăvârşire. Atenţia Americii era, apoi, îndreptată asupra Europei, din cauza lui Napoleon, de la care a avut America Louisiana. O adevărată literatură pe vremea aceasta nu o găsim, esceptând pamfletul politic. De sigur ar fi interesant să se caute acelea care au o valoare literară, căci foarte adese ori pamfletul are valoare literară. Oriunde se pune suflet omenesc mult, ori cugetare, ori pasiune, valoarea literară vine de la sine. În gazetele care prezintă procese criminale, se întâmplă să se afle unele admirabile scrisori de femei care se înfăţişează juraţilor. Acum în urmă, în Franţa, s'a tipărit o culegere de scrisori de femei din toate timpurile, femei care au făcut literatură şi femei cărora prin cap nu li-a trecut să facă literatură, şi colecţia e totuşi foarte interesantă.

În ce priveşte arta, pe vremea aceea ea caută să intruzeze anumite direcţii religioase. Ca şi în Germania, unde, pe la 1820, a fost un curent religios, mistic, înfăţişând figuri diafane, senine, gesturi sacramentale, cu un fel de simplitate impunătoare în figuri, în mişcări a personagiilor sfinte; şcoala lui Cornelius şi Overbeck.

Ceva corespunzător cu această şcoală, care nu se întâlneşte în Franţa decât într'o formă mult mai colorată, în pictura lui David, mai mult eroic şi une ori prinzând rea-

lități contimporane, cum e încoronarea lui Napoleon, se găsește ici și colo și în America, dar rar, prin edificii publice americane, dintre acelea de care Americanii sânt mai mândri, de exemplu Congresul, adecă locul unde se găsește Camera și Senatul.

Tablouri de războiu, cu lupte cumplite, eroice în subiect, dar sărăcuțe în inspirație.

Perioadă nulă în literatură, slabă în artă. Dar Americanii continuă a se satisface prin ei, adecă nu chiamă pictori și sculptori de aiurea, ca astăzi, când pictori europeni fac călătorii triumfale în America, precum a făcut, de curând, una, conaționalul nostru d. Stoenescu, din Craiova, care stă la Paris. E încă o epocă de autarhie americană, a unei societăți patriarhale care se mulțamește cu „producția indigenă”, cum o numesc unii snobi de la noi.

Pe urmă a venit altă epocă, aceasta de tot interesantă.

În perioada aceasta trebuie să vorbesc *întăiu* de artă. Arta a dat un pictor de foarte mare importanță. Un sculptor american de mare valoare nu e nici acum, din care cauză se comandă cea mai mare parte din sculpturi în străinătate, până la cetățeanul român cu nume unguresc căruia i s'a încredințat o lucrare, un fel de Partenon, într'un oraș de provincie american, cu tot felul de ornamente sculpturale.

Acel pictor cu totul remarcabil are numai defectul, de care vorbiam la început, de a represinta o școală străină și de a pune pe pânză priveshti care nu sânt americane. E vorba de Georges Inness. El e din epoca marilor pictori francesi, cari au cunoscut natura de-a dreptul, la Barbizon, în pădurea de la Fontainebleau; acolo a lucrat o legiune întregă de mari artiști cari au revoluționat peisagiul în Franța, Corot, Millet, Diaz, școală de care e legat un pictor român, cu împietate acoperit de oarecare despreț al moderniştilor de astăzi, pe care însă în-

treaga societate românească e gata să-l apere totdeauna pentru geniul său care este în rândul întâiu adevăr, un incontestabil și etern adevăr, Nicolae Grigorescu, Inness însă nu e un Nicolae Grigorescu al Americii, pentru că n'a înțeles natura americană. Meritul lui Grigorescu este că el a prins lumina de la noi, a prins umbra pădurilor noastre, spiritul văilor care coboară prin podgorii; în el e întrupată în anume aspecte ale ei natura românească. Poate fi criticat pentru că din natura noastră a ales numai o parte, că alături de carăle sale cu boi n'a pus și ceva automobile contemporane, dar acelea abia începeau să apară, că, în loc de un păstor, n'a presintat un tânăr intelectual în propagandă agricolă sau industrială. El a preferat să reproducă țerani și ciobani, mai mult ciobanul decât țeranul, de și cine cunoaște toată opera lui Grigorescu își aduce aminte și de un anume iarmaroc, cu toată populația specială mișunând acolo, tot așa precum a redat grozăvia războiului nu cu masele de trupe mergând la atac, ci în răzlețe figuri reprezentative; el își aduce aminte de anumite scene din Normandia sau de lângă Parisul unde a trăit atâta vreme, de foarte frumoasele portrete, de florile lui fragede și poate vedea că Grigorescu nu era un fabricant în sute de exemplare al acelorași tablouri de ruralitate cu boi albi și ciobani trandafirii, de feți frumoși și păstorite, ci un pictor în cea mai înaltă concepție a cuvântului.

Inness nu e așa; el face numai copăcei suptiri din păduricile americane. Doar în peisagiile acoperite cu brumă e o încercare de a se apropia de solul lui nativ, fără să-i fi aflat însă toate secretele.

Literatura acestei epoci are exact același caracter. Americanii sânt și pe vremea aceasta, dar cu deosebire în fasa de astăzi, călători. Numai cât azi călătorește înainte de toate miliardarul de toate vrâstele, fetele frumoase și bogate, inteligente și culte foarte adese ori, care se întâmplă

să ia în căsătorie pe cine știe ce scăpătat nobil maghiar sau vre-un *hobereau* frances de provincie, care nu-i aduce decât o tinereță furtunoasă și datorii care se vădesc încetul cu încetul.

În vremea aceia însă călătorul american era foarte adese ori un intelectual. Nu debarca la Paris la otelurile cele mai scumpe, deci nu cele mai bune, ci de obicei cele mai zgomotoase și mai nelocuibile, ci se ducea prin văile fluviilor germane, străbătea orașele și satele de pe linia Rinului, se interesa de amănuntele de artă, ori, visitând regiunile Italiei, respira și acolo mirezmele de trecut ale Europei, care nu se întâlnesc în America. Era adoratorul unor zei cari nu trecuseră Oceanul. Între aceștia unul este cu desăvârșire reprezentativ, Longfellow. El a lăsat astfel o operă literară din cele mai întinse, în care întâlnești toate subiectele. Am tradus multe din poeziile lui pe vremuri, publicate întâiu în reviste și adunate într'un volum neștiut, tipărit la Craiova, „Din opera poetică a lui N. Iorga”, cuprinzând traduceri din literaturile străine. Se întâlnește acolo și o bucată așa de frumoasă ca a „Ceasornicului”. Într'o casă prădată, mobila toată a dispărut, ferestile au fost sparte, ușile date de o parte, dar pe scări s'a uitat un ceasornic care încă merge și i se pare poetului că zice „totdeauna, niciodată; niciodată totdeauna”, și pe tema aceasta înseilează: Da, aici au fost mirese bucuroase în ziua nunții și lume din toate părțile adunată acolo, și petrecere și strigăte și cântece, dar ceasornicul de pe scară spune „Totdeauna, niciodată, niciodată, totdeauna”. Aici oameni au murit, cum oameni s'au născut, viața lumii a trecut prin odăile acestea și te întrebi: „lucrurile acestea au fost cândva sau nu?”, iar ceasornicul răspunde: „Totdeauna, niciodată; niciodată, totdeauna”.

Parfumul acesta de misticism german și engles se întâlnește în cea mai mare parte din opera, deosebit de atrăgătoare, a lui Longfellow.

Trebuie să recunoască însă cineva că poetul n'a mers în pădurile americane, nici pe brazda tăiată de plugul deschizătorului de pământuri nouă, ci simți un parfum complex în care ce este mai vechiu, mai rafinat, mai pregătit, e de împrumut. Dar el a vrut, cu geniul lui, comprehensiv, să nu se țină numai în marginile înguste ale unei bogății lirice, și a scris, de exemplu, *Evangelina*, o foarte frumoasă bucată, care ar merita să fie tradusă și răspândită în lumea noastră școlară, hrănită cu literatură de răspopiți și alți scriitori moderni, care e o curată otrăvă pentru suflet, cu tot talentul scriitorilor; duhoarea aceasta artificială, perversă, nu trebuie confundată cu mi-reazma adevăratei poezii.

„Evangelina” lui Longfellow, dacă se uită cineva de aproape, samănă cu *Hermann și Dorotea* a lui Goethe. Este vorba de un sat întreg izgonit pentru motive religioase. Evangelina e o fată care pleacă din Acadia și întrebuințează cele mai mari silinți ca să ajungă a întâlni pe logodnicul ei. Il va găsi pe un pat de spital, un bătrân în agonie¹. Multor critici nu li place din cauza împrumutului evident, din cauza încercării forțate de a da literaturii americane un lucru pentru care ea nu era pregătită.

Altă dată, lui Longfellow i s'a părut că poate lua ceva din trecutul indian și a alcătuit atunci „Cântecul lui Hiawatha”, o poveste a Indienilor de pe Mississipi, plină de mentalitatea specială a Pieilor Roșii. Tot ceia ce imaginația simbolică a sălbatecului poate aduce, se găsește înăuntru. Fiecare pasăre, fiecare animal are un nume special indian, care intră în țesătura versului engles.

Alături de Longfellow, este însă un scriitor în prosă care-i corespunde perfect. Cu totul necunoscut la noi, Washington Irving e autorul unor schițe în care sânt multe lucruri foarte hazlii. Inceputul humorului american se gă-

¹ O parte, acea care s'a păstrat, din traducerea mea, făcută la mai puțin de douăzeci de ani, am dat-o în revista *Cuget Clar* pe Iulie-August 1930.

sește de fapt acolo. În a lui „Carte de schițe” (*Sketch Book of Geoffrey Crayon*) o să întâlnim, de pildă, la Paris, o societate literară alcătuită numai din oameni de prima clasă, care se uită cu foarte mare despreț la alții de clasa a doua; cei d'întăiu vorbesc, cei de clasa doua numai din când în când spun și ei câte un cuvânt, iar la ceilalți li rămân cuvintele pe buze. După aceea altă societate unde cei de clasa a doua vorbesc extraordinar de mult, dar alții, de clasa a treia, tot scriitori și intelectuali, nu zic nimic.

Acesta este genul humorului, une ori foarte subtil și delicat, al lui Washington Irving.

Influențat puțin și de „Ultimul dintre Abenceragi” (*Le dernier des Abencérages*) al lui Chateaubriand, el a scris și ceva în legătură cu Maurii din Grenada, și de aceea e foarte iubit în Grenada și Spania. Pe lângă aceasta, a compilat Viața lui Mohammed, a lui Washington, a lui Columb, a lui Goldsmith. Irving este creatorul stilului prosei americane, simplu, dar vioiu și isteț.

Alături de acești doi, sânt, formând o altă categorie decât a eclecticilor europeni, cugetătorii religioși și mistici, în versuri și proză, ai Americii. Un Bryant și înainte de toate Emerson, cari concentrează tot ce văd, tot ce aud, tot ce vine din afară către dânsii. Tot trecutul, tot prezentul, toate varietățile ființei omenеști, toate aspectele naturii, toate glasurile care se aud în afară, toate cele cari vin din lăuntru omului, se unesc apoi într'un sentiment de superioară armonie misterioasă. Sânt poeții universalității lucrurilor și ființilor. Două din cărțile lui Emerson stau în rândul întâiu al întregii literaturi contemporane. Dintr'una, pe vremuri, în revista mea „Floarea Darurilor” am dat câteva traduceri: „Oamenii reprezentativi”, care trebuie pusă în legătură cu „Cultul Eroilor” al lui Carlyle, cu deosebirea că Emerson e mai delicat, mai discret, că izbește mai puțin auzul decât profetica vijelie a lui Carlyle; pe de altă parte, la dânsul nu sânt strigătele acelea voite de vulgaritate sfidătoare, unul din farmecele stilului lui Carlyle și una din primejdiile pentru imitatori.

Cea de a doua carte, care n'a fost tradusă niciodată în românește și cred în nicio altă limbă europeană, este „*Conduct of life*” („Cum trebuie să trăiești”) minunat opuscul, care ar trebui să facă parte din toate bibliotecile școlare.

După epoca aceasta vine cea de a treia care se continuă până astăzi, așa încât de la 1880 și până la 1930 se poate face o singură perioadă în literatura americană.

În această perioadă, Americanul se simte American și în artă și în literatură.

În artă, literatura Americii începe a se defini tot mai mult. Urmașii lui Inness († 1893) în peisagiu, sânt mult mai Americani decât dânsul; pădurea, șesul, oceanul îi interesează mult mai mult, tipuri din societatea americană sânt prinse de acești artiști ai unei epoce nouă. În această vreme apar doi represintanți caracteristici ai artei americane, unul care a fost descoperit nu de multă vreme, care a răzbit cu multă greutate, un geniu timid, stângaci, misantrop, lucrând pentru dânsul, nu pentru lume, așa încât nu poate să existe o opoziție mai mare decât aceia dintre el și acela al cărui nume e cunoscut pretutindeni, sunat din cele mai zgomotoase trâmbițe de argint ale notorietății, n'aș vrea să zic ale reclamei, care l-au făcut cunoscut pretutindeni. Cel d'întăiu e Whistler († 1903), iar celalt, pe care-l știe orice American, ale cărui pânze se găsesc la locul de cinste în orice muzeu, care a făcut și fresce pentru palate, și portrete pentru toată lumea bogată americană—precum a fost, un moment, Carolus Duran la modă în Paris, și fiecare voia să fie zugrăvit de dânsul—, un om însă care, ducându-se în Veneția, era capabil să-și schimbe imediat visiunea, Sargent.

Pictorii americani sânt astăzi foarte numeroși, museele, mari și mici, de acolo, sânt pline de producții americane, și pictorii sânt foarte mândri să însemne naționalitatea lor americană spre a nu fi confundați cu pictori englesi.

Literatura acestei epoci vine toată de la câțiva oameni. În poezie, nu atât de la scrâșnirile din dinți și visiunile eterice, de la Iadul și Raiul fantasticului, din temperament și voință, Edgar Poe, totuși un contemporan al lui Emerson, ci de la Walt Whitman († 1892), poetul îndrăzneț, care întrebuițează versul de deosebite lungimi și cu deosebită armonie, amestecat cu prosă, un vers mai scurt, altul mai lung, pentru ca să continue într'o prosă ritmată, Walt Whitman a pătruns acum în cunoștința tuturor, dar, când, acum vreo treizeci de ani, scriam un articol despre dânsul într'o revistă din București, multă lume se va fi întrebat de unde am scos pe acest poet neștiut de nimeni.

Ceia ce impresionează la dânsul, este credința în viața Americii, în viața industrială a Americii; e strigătul acela de optimism, de apel către viitor, și nu în numele căpitanilor industriei, ci în al maselor muncitoare. Pentru întâia oară vorbește America toată, din toate fabricile, despre toate ogoarele ei, unindu-se într'un singur glas prin versul acesta zbuciumat, rupt, disarmonic, al lui Whitman.

După aceia vor veni școli deosebite, dar nota particulară americană n'a mai perit din această literatură¹.

Pe de altă parte, alături de poezia de strigăt a lui Whitman, intraductibilă, este o altă poezie, poezia pentru ea însăși, o poezie de ungher, de semi-obscuritate, o discretă poezie chinuită, scrisă pe bucățele de hârtii aruncate, pe care pe urmă rude și prieteni, admiratori le adună. A fost o întreagă tragedie publicarea versurilor Emiliei Dickinson. Ea nu s'a gândit niciodată că versurile ei vor fi publicate. Le însemna cu o scrisoare așa de grea de descifrat încât a trebuit să se unească prietenii ca să publice

¹ Cea mai bună antologie a poeziei americane e cea din Oxford: *The Oxford book of American verse, 18th to 20th centuries, chosen and edited by Bliss Carman*, Oxford (1927). O prefer aceleia, americane, a lui Louis Untermeyer.

numai puține versuri, pentru ca mai târziu să se revie
cu toată opera.

Ca să se vadă, cum, alături de poesia zgomotului fabri-
celor, se putea face și poesia timidității în America, iată
câteva bucăți scurte ale Emiliei Dickinson:

Murit-am pentru frumuseță,
Și-abia eram în groapă,
Când lângă mine-au așezat
Un mort pentru-adevăr.

De ce-am murit? m'a întrebat.—
Răspuns-am: „Pentru frumuseță”.
— Fiind mort pentru adevăr,
Sântem ca frați, acuma.

Și astfel am vorbit ca doi
Amici găsiți în noapte,
Până ce mușchiul ni-a cuprins
Și numele pe piatră.

Sau:

O bâzâire de albine
A pus o vrajă'n mine...
De-ați vrea să știți cuvântul
Mai bine vreau mormântul,
Decât să-l spun.

Amurgul cel împurpurat
Voința 'ntreagă mi-a luat.
O, nu glumiți, răuvoitori,
Căci Domnul e stăpânitor.
S'o știți!

Și zorile ce s'au ivit
Pare că m'au înebunit.

De vrei să știți ce s'a 'ntâmplat,
Doar meșterul ce m'a creat,
V'ar spune.

Pe urmă:

Acest praț liniștit a fost domni și-au fost doamne.
Băieți a fost și fete.
A fost și răs, și mândră putere, și suspin,
A fost cosițe, plete.

Și-au fost aici, în pacea dăinuitoare-a verii.
Și flori și zbor de-albine,
Ce și-au făcut întregul cerc de viață și
S'au tot sfârșit cu bine.

În sfârșit:

Acuma patul tie-mi larg:
Evlavios mi-l faceți.
În el voi sta lung, așteptând
O judecată bună.

Să fie drept cearșaful lui,
Și perina rotundă,
Și niciun zvon din blonde zări
Să nu-mi trezească somnul!

Vom regăsi aceeași notă, cu ciudate complicații de revoltă, la un tumultuos poet, care trăiește și acum, mergând din loc în loc pentru a face lecturi literare, Sandburg, de origine scandinavă. El reprezintă două lucruri cu totul deosebite, pe de o parte o poezie care, în discreția ei, seamănă cu a Emiliei Dickinson, de exemplu:

Adună trupuri câte 'n Austerlitz și 'n Waterloo,
Îngroapă-le și lasă-mi pace să lucrez.

Sânt Iarba și-s în stare să copăr orișice.
 Să fie sus grămada, cum e la Gettysburg,
 Să fie sus grămada ca 'n Ypres și Verdun,
 Ingroapă-le și lasă-mi pace să lucrez.
 Doi ani vor trece, zece, și-or spune călătorii:
 — Ce loc este aice?
 În ce loc ne găsim?
 — Sânt Iarba, —
 Și lucrez.

Ori:

Sosește ceata 'ncet
 Cu pași ca de pisică.
 Privește un moment
 La port și la cetate;
 Se lasă în tăcere,
 Și iată că s'a dus.

E o foarte delicată poezie de moment. Dar același Sandburg, când e vorba să înfățișeze Chicago, să apere Chicago, atunci vorbește altfel, întrebuintând un vers întocmai ca versul abrupt al lui Whitman. El își glorifică orașul lui cu o putere extraordinară:

„Da, știm cum toți te batjocuresc,
 Oraș de fier, oraș de oțel, oraș de fabrici:
 Eu pentru-aceasta te iubesc
 Pentru puterea care-i în tine.
 Atâtea civilizații se vor duce;
 Din coșurile fabricilor mele
 Tot va striga o putere
 Cum n'a fost niciodată în omenire.

Măcelar de porci al lumii
 Și fabricant și făinar,
 Jucând cu trenuri și 'ncărcări,
 Focos, grăbit și furtunos,
 Oraș de umeri largi.

Imi spun că ești stricat și-o cred, căci am văzut femeile-ți
văpsite supt lămpi de gaz ispitind pe băieții de la ferme?

Și-mi spun că ești corupt și răspund: dar e drept, am
văzut pe ucigaș omorând și revenind liber ca iar să o-
moare.

Și-mi spun că ești brutal și răspund: pe fețele femeii-
lor și copiilor am văzut semne de cumplită foame,

Și astfel răspunzând, mă întorc iar la cei cari-și râd
de orașul acesta al meu, și li arunc înapoi râsul și
li zic:

Vină și arată-mi alt oraș care cu capul ridicat, cântând,
să fie așa de mândru de a trăi și aspru și tare și capabil,

Aruncând puteri magnetice în mijlocul trudei de lucru
peste lucru, e un nalt și mândru luptător stând viu împo-
triva micilor orașe,

Mândru ca un dulău cu limba scoasă pentru faptă,
tare ca un sălbatec încordat contra sălbătăciei,

Cu capul gol,
Lucrând,
Plănuind,
Zidind, stricând, refăcând,

Supt fum, cu gura plină de praf, râzând cu dinți albi,
Supt teribila sarcină a soartei, râzând cum râde un tânăr,
Râzând ca un luptător ignorant care n'a pierdut nicio
bătălie,

Râzând fudul că supt pumnul său e pulsul și supt coastele
sale inima poporului,

Râzând,

Râzând focosul, orbitul, furtunosul răs al

Tinereței, pe jumătate gol, asudând, mândru că e
măcelar.

Măcelar de porci al lumii,
Și fabricant și făinar,

Jucând cu trenuri și 'ncărcări,
Focos, grăbit și furtunos,
Oraș de umeri largi,"

Ca să se vadă cum tratează el fabrica, iată o altă bucată din opera lui:

O bară de oțel e doar
Fum în inima ei, fum și sânge de om.
Țâșnire de foc trecu, ieși, merse aiurea,
Lăsând un fum și sânge de om,
Și-oțelul gata, răcit, albăstriu.
Așa focul intră și iese și merge aiurea,
Și bara de-oțel e un tun, o roată, un cuiu, o lopată,
O helice supt Mare, un catart către bolți;
Fum și sânge de om.

Este imnul durerii omenești întrupate în producția fabricii.

Alții represintă în poesia aceasta nouă altceva. Inchinarea către Lincoln, eroul american, a poetului Markham dă în același timp și mila de omul care suferă, dar și bucuria de omul care, lucrând, a ajuns la capăt:

Când a Nornelor mamă văzu ceas de-uragan
Crescând și 'n întunerec prinzând pe lume totul,
Ea părăsi eroii din cer și se lasă
Spre-a face omu'n stare să sprijine nevoia.
A luat cu grijă lutul din calea tuturor,
Așa cald de căldura pământului genial,
Și-l străbătu cu darul cel rar al profeției.
A stâmpărat căldura cu lacrimi omenești,
A pus în stofa aspră un zimbet de lumină,
Și'n trup suflă pe urmă o clară flacăără
Pe fața cea duiosă și tragică a lui,
I-a dat și simțul tainic al misticei puteri

Mișcându-se 'n tăcere supt vălul muritor.
 Așa făcu pe omul să stea 'mpotriva lumii,
 In stare să înfrunte și muntele și marea.
 Coloarea țernei înseși era în el, roșcată,
 Și tot ce se cuprinde în primul element:
 Dreptatea și răbdarea din stâncile de piatră,
 Și calda bunătate a ploilor pe foi,
 Intâmpinarea bună a puțului din cale,
 Curaj de înfruntare c'al pasării pe mări,
 Ușoara fluturare a vântului pe grâu,
 Mila zăpezii care acopere-orice răni,
 Taina din râul care își taie totuși calea
 In muntele cu stânca cea aspr'asupra lui.

Când un fiu de imigrant, James Oppenheim, ni vorbește de negri, el spune:

Au liberat pe sclav, rupându-i lanțul,
 Dar tot un sclav a fost ca mai nainte:
 Era legat de-a lui venalitate,
 Legat de indolență și de lene,
 De frica lui și de închipuire,
 De neștiință, bănuieli, sălbătăcie;
 Sclăvia lui nu mai era în lanțuri,
 Era în el,
 Căci numai oameni liberi se pot libera,
 Și nici nu e nevoie de aceasta,
 Căci oameni liberi se fac singuri ăstfel.

O altă bucată, în același spirit, este aceea în care poetul Edward Rowland Sill presintă pe cei doi apostoli Ion și Toma:

Ioan și Toma 'n drum se prind,
 Toma 'ndoit, Ioan iubind.
 — Ioane, spune-ai îndrăzni
 Cu cei puțini a te 'nfrăți?

In gândul tău pierdut să fii
 Să n'ai a' vieții bucurii?
 De orice om să te ferești,
 Să creadă că dușman li ești?
 Să fii tot singur și hulit,
 Ca de un blăstăm țintuit,
 Să treci prin noapte 'ntre cei vii,
 Ce cred că farmeci pe copii,
 Să porți în viața ta donos,
 De eretic necredincios?
 De vrei așa, cu mine vin',
 Om liber, de mândrie plin!

Și apostolul Ioan răspunde:

— O Toma, poți să mă ascuți,
 Intrând în turma celor mulți?
 Să fii cu dânșii cufundat,
 Ca ei de Domnul mângâiat
 Și să primești și tu, smerit,
 Ce e în ei sălășluit,
 Și'n viața ta să nu fii pas
 Intre blăstămele de sus,
 Să nu ai faima ta nici când,
 Sărac în suflet și în gând?
 Să fii de oameni nențeles,
 Cum este iarba de pe șes,
 Pe care toți o calcă 'n mers.
 De ai curaj, cu mine vin'
 Să fii cu toții unit deplin!

E una din cele mai frumoase bucăți de solidaritate umană.

Și iată una în care se presintă durerea muncitorului călcat în picioare de toată lumea și ajungând să fie un represintant degenerat al speciei. Poetul a văzut undeva

un tablou al lui Millet care înfățișează un om cu sapa, sălbătăcit; oasele îi iese prin fața suptă; are o înfățișare preistorică pe care parc'o scoate din adâncimile pământului.

Poetul Edwin Marckham îl înfățișează așa:

Plecat de greutatea de veacuri, el se lasă
Pe sapă și privește pământul de supt el,
In fața-i goliciunea de veacuri petrecute,
Pe spatele-i povara întregii noastre lumi.
Cine a fost să-i ieie plăcerea și sperarea?
Cine-l făcu să n'aibă năcaz, nici așteptări?
Stupid, uimit, de pare că omul nu-i e frate?
Cine-a lăsat să cadă această aspră falcă?
Cine-a închis luminii această frunte grea?
A cui suflare-i stinse lumina de pe creieri?

Acesta-i cel pe care-l făcu Domnul din cer
Să aibă stăpânire pe mări și pe uscaturi,
Să caute în ceruri și drumuri și puteri,
Să fie prins de marea pasiune-a veșniciei?
Acesta-i visul care-l visă când făcu sorii
Și li'nsemnă o cale pe apele adânci?
Până'n adânc de peșteri în Iad nu poate fi
Icoană mai grozavă decât a lui, acesta,
Mai plină de osânda acestei oarbe lumi,
Mai plină de ursire a sufletului nostru,
Mai strânsă de primejdii pentru întreaga lume.
Genuni sânt între dânsul și între serafimi!
Legat de roata muncii, ce oare-i poate fi
Și Platon și mișcarea eternelor Pleiade?
Ce-i toată 'nșirarea de piscuri a cântării?
Ce-i sânt lui oare zorii și rosa din grădini?
Prin fața-i chinuită privesc amare veacuri,
Și tragedia vremii e 'n trupu-i chinuit.

Prin fața lui, o groază, trădata omenire,
 Prădată, profanată, furată de averi,
 Protestă'n strigăt față de domnii mari ai lumii,
 Și e proorocie în protestarea lor.

O domni stăpâni, în sama cui țerile sânt date,
 Aceasta e isprava ce-o dați lui Dumnezeu,
 Această chinuire de trup și jale-a minții?
 Cum veți putea vre-odată tăria să-i redați
 Și să-l atingeți iarăși cu imortalitate?
 Cum veți putea privirea-i spre cer s'o ridicați,
 Să reclădiți într'însul și musica și visul,
 Să îndreptați de veacuri clădita infamie,
 Perfida nedreptate, durerea fără leac?

O domni stăpâni, în sama cui țerile sânt date,
 Ce va fi socoteala cu acest om cândva?
 Cum veți răspunde oare la aspra întrebare
 Când val de rebeliune tot țermu-l va lovi?
 Ce va fi oare Statul și regele atunci,
 Tot ceia ce aduse pe om în acest hal,
 Când oarba răsbunare va sta să judece
 După tăcerea care de veacuri s'a lăsat?

Cine crede că în America e simț numai pentru miliar-
 dari, să celească pe Markham, ca să simtă ce se mișcă
 în inima acestei societăți, cu una din cele mai grozave în-
 josiri morale, pe care o găsești la omul din fabrică.

Alături de acești poeți, este și prosa corespunzătoare,
 care-și are două caractere: ori caută pitorescul, și, dacă
 e vorba de pitoresc, atunci găsești pe Fenimore Cooper,
 cântărețul Indienilor, pe Bret Harte, descoperitorul spiritual
 al Vestului, iar, dacă e vorba de omul închis în casa lui,
 atunci ai pe Nathaniel Hawthorne, tradus și în franțuzește
 (*Scrisoarea roșie*). Dacă, în fine, e vorba de a râde pe rui-
 nele naturei și pe înjosirea omenească, de un răs vânăt

și amar, aceasta se întâlnește la scriitorul care, pentru un celitor superficial este surâzătorul represintant al noi literaturi americane, dar, e, în fond, un nihilist în țara în care nu s'a putut închea încă un înalt ideal moral pentru toată lumea, Mark Twain.

De literatura curentă a romanelor să-mi fie permis a nu mă ocupa: nu e vremea să se judece aceste zugrăviri sociale în care nu e atâta artă cât adevăr.

V.

R o m â n i i .

În această conferință îmi îndeplinesc o datorie față de Românii din America.

Românii din America îmi păreau altfel înainte de a merge acolo, decât pe urmă. Este o legendă a Românilor din America, și această legendă este bine să o înlăturăm, fiindcă legenda face pe mulți oameni să călătorească în America în vederea unor profituri materiale, pe care nu e bine să le caute, nici din punctul de vedere al bunei cuviinți, și, pe de altă parte, fiindcă nici nu ajung la dânsule.

Legenda Românilor din America este aceasta: că ei sunt foarte numeroși. Ni se dau cifre fantastice, uimitoare. Atunci când cauți mai de aproape, vezi că ele nu există și nici n'au existat vre-odată. Călătoriile Românilor în America sânt în legătură cu anumite posibilități de dezvoltare, foarte variate. Foarte variate, dar nu și foarte întinse, — aceasta chiar înainte de restricțiile actuale, puse la imigrare.

Se știe că, acum, Americanii, voind să facă a fierbe al lor „melting pot”, de asimilare a tuturor raselor, au introdus un fel de raționalizare a imigrării. Se prevede un anumit număr de imigranți pentru fiecare țară, cari pot fi primiți în fiecare an în America. În ce ne privește pe noi, numărul acesta este foarte mic. Și de aceia toți oamenii săraci cari se îngrămădesc neconținut la birou-

rile de pașapoarte, își pierd vremea degeaba. Unii dintre dânsii, poate când vor ajunge la vrâsta de patru sute de ani vor putea fi primiți în America, dar înainte de această respectabilă vrâstă hotărât că nu. Fiindcă, precum spuneam, în America nu sânt primiți mai mult decât o anumită cifră pe an, și, odată împlinită cifra, nu mai intră nimeni.

Știu foarte bine că sânt și mijloace de a scăpa contingentării americane. Măsurile restrictive nu există în Canada și nu există în Mexic, cele două țeri vecine, la Nord și la Sud, cu Statele-Unite. Și, atunci, unii Români fac așa: iau pașaport pentru Canada, și încearcă să se strecoare de aici în Statele-Unite, ori iau pașaport pentru Mexic, de unde caută să pătrundă prin granița de Sud în Statele-Unite. Inșă în niciun cas procedeul nu este recomandabil. Nu, din punct de vedere moral: Americanii nu vor mai mulți Români decât atâta, și atunci de ce să se îndese în locul unde nu-i pofteste nimeni? Din fericire, această interdicere nu este numai pentru noi, ci pentru toate națiile. Americanii vreau să creeze o societate unitară, și atunci emigranții noi îi supără. Dacă, din punct de vedere american, este bine sau ba, altă chestiune. Americanii stabiliți, aceia nu se înmulțesc. De la prima generație ei mărgenesc numărul copiilor. În a doua nu-i au aproape de loc. Și atunci se poate întâmpla ca previsiunile făcute, cu o mare seninătate de conștiință, de un sociolog american să se realizeze, să vie, adecă, o vreme când Aframericanii se vor confunda cu rasa albă, și va fi o singură rasă. Dar se poate întâmpla ca acea rasă să nu fie tocmai albă, ci de un negru foarte pronunțat, cu toate instinctele care se pot ascunde supt această rasă neagră.

În general, orice clasă superioară care mărginește numărul nașterilor, deschide drumul pentru o clasă inferioară care-i ia locul. E bine să o știe și societatea românească, de exemplu cea din Banat, unde mărginirea nașterilor este scandaloasă și criminală; sânt case cu un sin-

gur copil sau cu niciunul; Șvabii și Sârbii fac același lucru, și rezultatul va fi că satele vor ajunge pe mâinile Țiganilor, cari nu mărgenesc nașterile.

Deci, numărul Românilor în America nu poate să fie așa de mare cum își închipuie lumea.

Pe de altă parte, se crede că Românii din America sânt oameni extraordinar de bogați. Prin urmare, orice om politic român căruia îi trebuie bani pentru alegeri, orice gazetar care se găsește în situația în care tocmai mi se spune că se găsește ziarul meu,— din care pricină poate peste câțeva vreme, ca o mulțămită a societății românești pentru ce a însemnat acest ziar în timpul războiului, el ar fi silit să-și înceteze apariția—, orice ziarist, zic, care n'are cu ce scoate ziarul, crede că poate apela la Românii din America. Oamenii au punga plină de dolari. Dollarii li curg prin toate buzunarele, și, buzunarele fiind sparte, n'are decât să întindă cineva, supt buzunar, palma pentru ca să i se umple de dolari.

Și, atunci, pleacă fel de fel de oameni în America având acest gând.

Când am plecat eu în America, erau prieteni care-mi spuneau: ai să faci o călătorie strașnică și foarte profitabilă, pentru că, imediat ce au să te vadă Românii din America, or să-ți dea un automobil și fondul pentru întreținerea lui. Iar, pe lângă aceasta, cum or să afle că „Neamul Românesc”, gazeta d-tale, este în primejdie, o să se gândească la vremea războiului, și subvențiile vor fi așa de multe, încât o să trebuiască să închiriezi un vapor special pentru d-ta, din cauza sacilor cu dolari, pe cari o să-i cari în România.

Deci, două păreri: că Românii sânt extraordinar de numeroși în America și, al doilea, că sânt foarte bogați, un fel de mari negustori, industriași, capitaliști.

A treia părere este că Românii din America sânt niște intelectuali, cu gândul numai la tricolorul românesc, la casa lor din țară, că inima li bate numai pentru lucru-

Misiunea S Ioan de Capistrano.

rile, bune sau rele, care sânt la noi, firește laudând pe cele bune, iertând pe cele rele. Și, dacă aceia ce facem noi în țară se iartă ceva mai greu, este pentru că ei nu-și dau sama de împrejurările grozave în care ne găsim.

Se mai crede că Românii aceștia din America au atâta timp liber, încât de dimineață până seara nu fac decât să cultive, în forma cea mai romantică, patriotismul și naționalismul românesc. Pentru aceasta iau și cetesc frumoasa gazetă care se numește „America”, foarte bine redactată și de care voi avea prilejul să vorbesc pe urmă.

Iși închipuie lumea că întâia grijă a Românilor din America, îndată ce se scoală — și evident se scoală foarte târziu, pentru că Românul este capitalist—, e să deschidă gazeta, ca să vadă cum stăm cu lăcustele din Dobrogea, și la orice năcaz al nostru ei sânt gata a trimete un șir nesfârșit de dolari celor din țară.

Dimineața, cântă „Deșteaptă-te Române”, la dejun „Trăiască Regele”, către seară își aduc aminte de „La arme” și-l cântă înainte de a se așeza la masă pentru prânz, un prânz foarte copios.

Românii din America ar trăi deci ca într'un fel de „pays de Cocagne”, o țară a bielșugului, în care trebuie să se ducă toată lumea care nu vrea să muncească, pentru a-și reface situația materială.

Ce n'am auzit în America de pe urma unor anumite drumuri, făcute acolo! Ce ecouri ale luptelor politice de la noi! Și mi se spunea: „dar d-ta nu ni spui lucrurile așa cum le spunea domnul cutare, care a fost înaintea d-tale”. Și trebuia să răspund: „Nu, pentru că nu mă chiamă așa cum se chema domnul cutare”, nu voi zice și eu: „Mă voi presinta înaintea regelui și-i voi spune: „Rege, America este republică! Ori faci Ministeriul așa și așa, ori poporul va veni și îți va cere socoteală”.

Și aici este o foarte mare greșală să se creadă că acolo în America poți întrebuița un astfel de limbaj. Americanii sânt republicani, fără îndoială, dar republica

lor este une ori foarte conservativă, și, pentru că au trecut prin școli, ei știu imposibilitatea morală și socială de a întrebuința un anumit limbajiu.

Drumul acesta în America s'a făcut totuși și une ori a adus foloase, dar, hotărât, pentru *astfel* de foloase nu trebuie să întreprindă cineva drumul în America. Gândul că în America sânt oameni cari te pot ținea neconținut pe palme, satisfăcând toate dorințele și toate capriciile d-tale, trebuie părăsit.

Se mai crede că Americanii au obiceiul, când pleci, să-ți facă darurile cele mai extraordinare, încât din darurile adunate să poată trăi omul câțiva ani de zile.

Sânt persoane care se stabilesc pe acolo, pentru a reprezenta cultura românească, gata a tipări tot felul de cărți, pe care să le plătească Ministeriul din București. Oamenii pot fi înșelați și în America și în România și în orice parte din lume, pentru că lumea este așa, încât cu obrăznicia răzbești cu siguranță. Greutatea pentru mulți oameni este să o aibă. Oamenii cinstiți, muncitori, morali sânt, oriunde, prada oricărui șarlatan. Multe succese românești la Paris se explică astfel. De îndată ce vede Francezul, și prin urmare Americanul, pe un om cu o siguranță extraordinară, luându-și aiere grozave, părând că în el se cuprind comori întregi de știință, vorbind de importanța lui în țară la dânsul, își zice: ca să aibă cineva un astfel de obraz, trebuie să fie deosebit de important, și, cum n'are mijlocul de verificare, îl acceptă. Aceasta însă este o notă tot atât de bună pentru cel care se lasă înșelat, pe cât e de rea pentru înșelător.

Legenda aceasta întreagă noi trebuie să o înlăturăm.

E adevărat că se pot duce cu succes în America oameni capabili să reziste la orice, să treacă printr'o închisoare pentru a face avere și printr'o a doua închisoare pentru a o crește. Oameni de aceștia se pot duce și se pot impune une ori și ca prinți și conți; vor găsi oameni pe cari să-i

înșele. Vor răzbi și băieți frumoși de la noi, cari să se ofere unor doamne de anumită vârstă. În America mi s'a vorbit de un prinț Popescu și un conte Popescu; contele era la New-York, iar prințul la Chicago. Contele o ducea ceva mai greu, dar prințul mult mai bine, împrumutând de la toată lumea, pentru a cumpăra bomboane și buchete, pe care le oferia unei moștenitoare de mulți dolari, izbutind să fie acceptat de dânsa, care a avut plăcerea să fie, astfel, câteva zile principesa Popescu. Cum nu știa nimic despre România, a fost încântată de această înălțare socială așa de neașteptată și așa de scump plătită. Dar, cum omul era ce era, i-a căzut masca după câțeva vreme, și princessa Popescu a văzut cu cine are a face.

Încă odată, legenda aceasta a Americii bogate, ușoară de înșelat, doritoare de a primi pe orice Român, fie și aventurier și șarlatan, pe orice secătură, din care speță orașul nostru produce într'o măsură așa de mare, și cari nu sânt buni decât să fabrici din ei negru animal pentru vax sau altă întrebuințare chimică, legenda că ar putea merge cineva în America pentru că toată societatea americană să-i iasă înainte, și Românii și Evreii, — bine înțeles Evreul român trebuie să fie un bancher cu o pungă formidabilă și, mai ales, dacă te recomanzi ca antisemit, se grăbește să-ți dea cheile casei de fer, pentru ca să fii mai blajin cu coreligionarii lui—, trebuie părăsită.

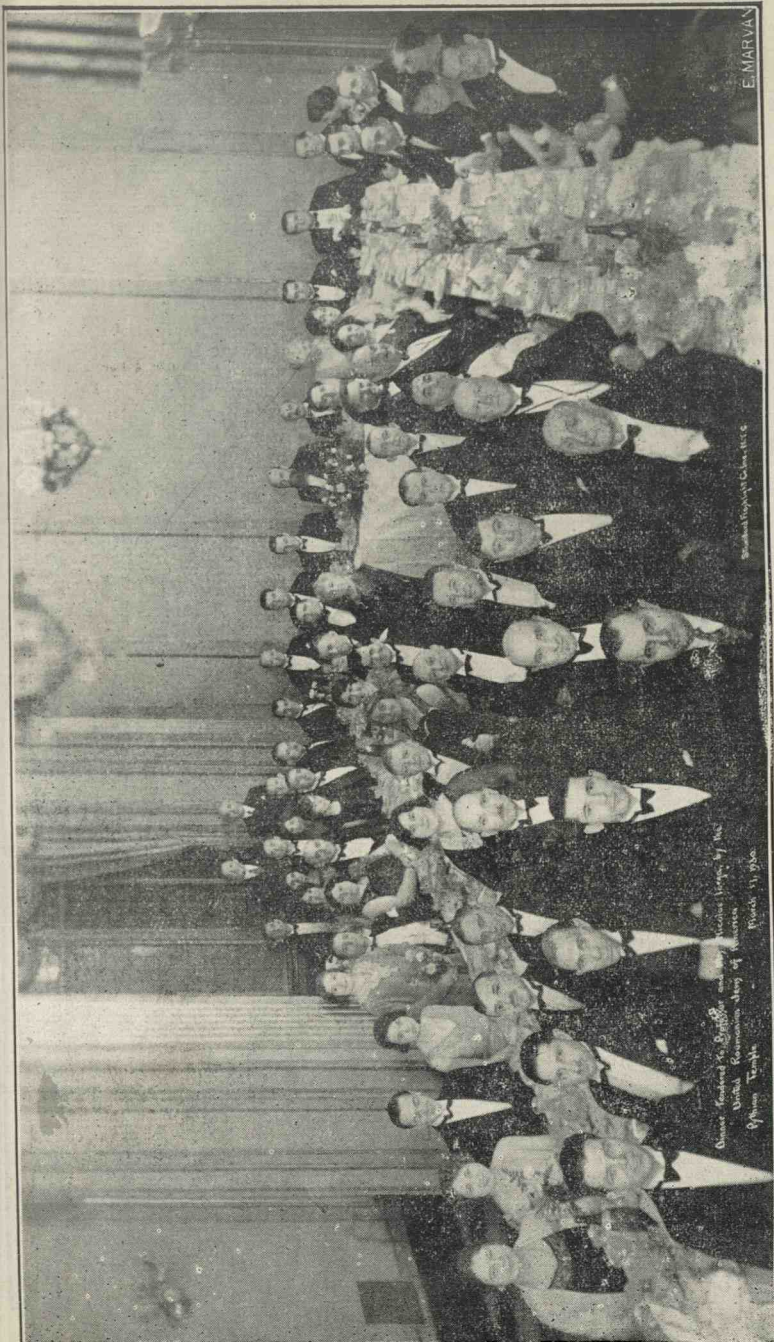
Românii din America însemnează altceva, și în ce privește numărul lor, și în ce privește proveniența lor, felul lor de viață, viața lor culturală, aspirațiile lor și posibilitățile lor de viitor.

Se vor înfățișa lucrurile reale, așa cum o poate face cineva care a trăit mai bine de două luni în mijlocul lor și a mers aproape în toate centrele unde se găsesc Români, chiar și în localitățile unde nu erau decât câteva sute. Nu pot să zic că i-am văzut pe toți, căci este foarte greu să

aduni oameni așa de răspândiți și unii ruși de comunitatea sufletească a poporului românesc, dar cea mai mare parte dintre dânșii i-am văzut. Ceia ce vă voi spune deci nu este luat din cărți, ci din realitate. De altfel, în tot ce spun eu, partea luată din cărți este de obicei foarte restrânsă. De multă vreme nu mai cred în cărți.

Când vorbesc despre Românii din America, înțeleg pe acei din Statele-Unite. În afară de ei și de cei din Canada, e o dubioasă colonie românească în Mexic, unde se zice că ar fi un sat format din vre-o patruzeci de familii, care vorbesc o românească amestecată cu spaniolește. M'am interesat: unii mi-au spus că este o legendă. Înțeleg pe Românii din Statele-Unite, nu și pe Românii din Canada, cari sânt numeroși, câteva zeci de mii de Români, cu totul deosebiți însă de Românii din Statele-Unite. Ei sânt așezați mai ales în provincia Saskatchewan și se ocupă cu agricultura. Au ferme, unii dintre dânșii sânt bogați, chiar foarte bogați, dar rău organizați. Au o gazetă pe care o scoate un domn Romaneti, care a fost și consul al României, dar consulatul a fost suprimat. Românii în Canada sunt însă risipiți la distanțe enorme, pe când cei din Statele-Unite represintă o oarecare forță, pentru că sânt cu miile, ba chiar cu zecile de mii împreună, în același loc.

Cu privire la Românii din America, avem o carte a d-lui Drușu, de vre-o 500 de pagini, și de curând a apărut una englesă, foarte bună, a unei domnișoare din Constanța, Cristina Galitzi, care a făcut studii de sociologie în București, a trecut în urmă în America, unde a luat doctoratul la Universitatea Columbia din New-York. Cartea domnișoarei Galitzi, care s'a întors de curând în țară, este o scriere sociologică și cuprinde foarte multă documentare umană, culeasă la fața locului, iar în afară de aceasta o cercetare critică a considerațiilor filosofice pe care le fac Americanii astăzi în ce privește pe coloniști, și soluțiile pe care ei le dau chestiunii coloniștilor. Cartea

EMERSON

Photograph by C. L. B. K. C.

Given to the
Library of
Congress
by the
Board of
Trustees
of the
Temple

Evrei din America.

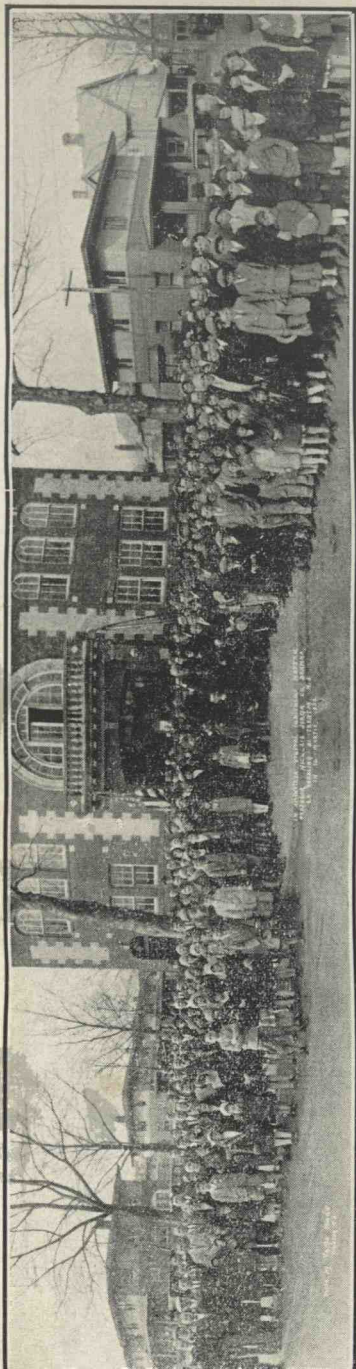
e foarte bine informată, bine gândită și scrisă într'o formă plăcută.

Românii aceștia din Statele-Unite, cari se pot cunoaște din aceste cărți, se pot cunoaște mai bine încă stând în mijlocul lor. Fiindcă viața lor, fără să fie foarte variată, oferă deosebiri locale, deosebiri de clasă socială și deosebiri individuale, de care trebuie să ținem samă.

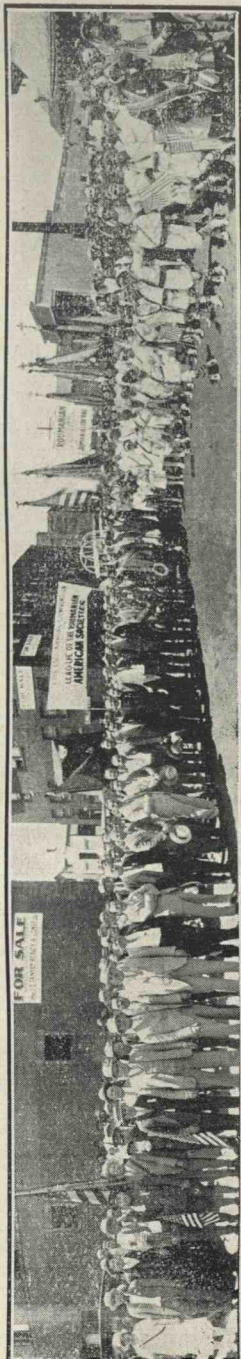
Românii din Canada așteaptă ceasul lor. Acolo ar trebui un om devotat, care să meargă din loc în loc. Veți zice: poate un artist dramatic. Nu, vă rog. Liga Culturală a trimis cândva doi artiști de la noi, cari ei s'au prezentat la Ligă și au cerut să fie patronați de dânsa, pentru a merge în America. Au dat multe represintații și au fost pretutindeni bine primiți. Însă ar trebui un control, în ce privește spectacolele care se dau; mai ales că la ele asistă și străini, și fără îndoială că arta noastră populară nu consistă în niște strigăte quasi-musicale, după sistemul Negrilor, cari bălăbănesc mâinile și picioarele atunci când cântă, și nu consistă din greoaie țopăieli care au pretenția de a înfățișa ceia ce are mai grațios danțul nostru popular. Chiar când artistul este un om foarte inteligent, capabil de a crea un fel de folclor special, cu toate acestea trebuie să se ferească de a cădea în anume vulgarități, care trezesc, e drept, imediat râsul solid al muncitorilor noștri, dar de sigur că noi nu trebuie să ne coborâm la un anume nivel, ci trebuie să-i ridicăm pe ai noștri după putință, la nivelul la care soarta ne-a ajutat pe noi să ne ridicăm.

În Canada ar trebui mai mult decât atâta; ar trebui — fiindcă sânt cele două Biserici: ortodoxă și unită, și mai este represintantul celei de a treilea Biserici, baptistă, care în Statele-Unite are foarte mulți credincioși — un preot, un călugăr lipsit de iubire de arginți și de o curățenie de viață exemplară. Altfel se poate întâmpla cazul, frecvent în Statele-Unite, în care fostul muncitor de ieri se duce la episcopul rusesc din New-York, ca să-l facă

preot. Lumea care-i cunoscuse însă situația anterioară, natural nu poate fi deosebit de respectuoasă față de preotul improvisat. Trebuie deci un cleric cu temperament de misionar, care să meargă din loc în loc, să petreacă o bucată de vreme într'o localitate, altă bucată de vreme într'altă localitate. În Canada, în special, acest preot ar face o bună treabă, între altele și pentru faptul că Englesii nu urmăresc nicio desnaționalizare: n'au nevoie să desnaționalizeze; aparatul școlar de desnaționalizare nu funcționează și în Canada. Pe de altă parte, desnaționalizarea prin influența mediului nu se poate face, pentru motivul că Românii, trăind în sate, nu sânt încunjuțați din toate părțile de Englesi, cari să-i poată desnaționaliza. Și mai este un avantaj; acela că în Canada Românii pot să întâlnească Francesi, cari să-i susțină. În general vorbind însă, și în Canada, dacă nu găsește cineva câmp să lucreze și nu ajunge să-și facă o fermă, o duce destul de greu. Mi s'a întâmplat, când am trecut granița, să întâlnesc grupuri întregi de Români înaintea ușii bisericii din Windsor, toți împovărați de familii, cu mulți copii. Am întâlnit un Botoșănean, de la mine, care n'avea de lucru de o mulțime de vreme. L-am întrebat de ce nu se întoarce. Am crezut că e vorba poate de o desertare necugetată, și i-am spus că au fost iertați desertorii. El mi-a răspuns: „da, dar nu mă iartă mijloacele din buzunar”. N'au cu ce plăti vaporul să se întoarcă în țară. Sânt unele cazuri cu totul duiioase. În cutare localitate californiană, am fost primit de o familie, compusă din bune, fiu și fetele acestuia, cu tricolorul și buchete. Erau Bucovineni. Acel care represinta generația actuală, fusese profesor în Canada, iar în California îndeplinia nu știu ce funcțiune manuală. Când am întrebat pe oamenii aceștia voinici, inteligenți, cu fete frumoase, de ce nu se întorc în țară, li-au venit lăcrămile în ochi și mi-au spus: „Ce mare pomană v'ați face dv. dacă ne-ați readuce în țară!”. Vă puteți închipui, în Bucovina de Nord, unde

Înainte a unei școli americane.

Defilare de societăți americane.

ne gătuie Rutenii, ce mare folos ar fi dacă am așeza o astfel de gospodărie, de oameni știutori de carte, cari au fost în contact cu o înaltă civilizație și cari ar birui cu desăvârșire, prin însușirile sufletești și dorul de țară satisfăcut, mediul inferior de care ar fi încunjuțați.

În Statele-Unite Românii nu pot fi mai mult decât 120 de mii. Pe lângă aceștia, este o populație evreiască, într'adevăr numeroasă, populație care, trebuie să o spun, — căci, dacă n'aș spune-o, n'aș fi onest, sincer și drept, cum cred că am fost în totdeauna, — este alcătuită din oameni cari vorbesc românește, foarte frumos românește. A doua generație chiar vorbește românește, de și n'are niciun interes să vorbească această limbă, și vorbesc românește cu un foarte frumos accent; accentul cel rău din țară l-au pierdut, trăind în tovărășia Românilor. Au relații de afaceri cu Românii, și-i împrumută în condiții mult mai bune decât bancherul american. Este adevărat însă, de oare ce temperamentul națiunii este foarte nervos, că, îndată ce vine câte o minciună, că pe la noi a fost un pogrom, că s'au ars sate întregi, că a fost pârlit pe foc un rabin — și când eram eu în America au venit de multe ori știri de acestea —, atunci toți aleargă la consulat și la Legăție să întrebe dacă este adevărat. Eu li-am spus: „domnilor, nu credeți; n'am apucat niciodată așa ceva; s'a aruncat doar cu pietre în câteva geamuri, de câțiva băieți a căror educație are oarecare defecte, dar aceasta se întâmplă în orice fel de nație. Nu e niciun motiv ca d-voastră să primiți lucrurile așa”. Și li-am spus, cu toată severitatea: „Când aveți plângeri, nu la New York, ci la București să le înaintați; în fața conștiinții sănătoase a popoului român, acolo se pledează procesele, nu în străinătate, pe basă de fapte închipuite”.

Nu odată mi s'a întâmplat să aud pe oamenii aceștia mărturisind o credință națională care e a noastră și care înduioșează. Cetesc cărțile românești; este o librărie, pe care în mare parte o întrețin ei și unde se vând cărți românești, de și nu totdeauna cele mai bune.

S'a întâmplat încă un lucru. Când am mers la Universitatea din Chicago, cu englezeasca mea defectuoasă, înainte de a începe conferinţa, cum vorbiam cu rectorul tânăr — care acolo ştiţi că este un însărcinat de afaceri al capitaliştilor cari au pus bani în întreprindere —, două persoane se aplecau una spre alta, se uitau lung la noi şi râdeau. Pofta mea de a vorbi englezeşte scădea în proporţia în care observam acest zimbet. Credeam că râd de englezeasca mea. Inşă, după ce am tăcut, a venit unul dintre dânsii şi s'a recomandat, în cea mai bună românească: „Eu sânt Landesco”. Era unul dintre factorii poliţienesci principali din Chicago. Şi pentru Chicago aceasta însemnează un lucru enorm, pentru că acesta este oraşul cu cele mai numeroase crime şi oraşul contrabandelor de băuturi spirtoase, unde automobilele pornesc cu petrecători şi se întorc me ori cu cadavre, iar la cinematografe se presintă ca eveniment al zilei colecţiile de revolvere care au fost sechestrate în timpul nopţii pentru ca în sală să auzi, din când în când, câte o exclamaţie, care probabil vine de la acel care îşi recunoaşte proprietatea. D. Landesco are un studiu foarte întins asupra criminologiei din Chicago. Şi acum se manifestă ca Român.

Dar şi mai interesant decât dânsul a fost profesorul de la Facultatea de medicină, Shrager, care, la o masă, înaintea Americanilor, a spus aceste cuvinte, pe care le reproduc aproape textual: „Domnilor, avem în mijlocul nostru un reprezentant al culturii româneşti; trebuie să ştiţi un lucru: înainte de războiu, şcoala românească era mult mai bună decât şcoala americană, de atunci am făcut şi noi oarecare progrese, dar şi acum şcoala românească este măcar la acelaşi nivel cu şcoala americană. Eu sânt născut în România; vorbesc româneşte şi v'o spun foarte limpede”.

Un om foarte simpatic, care vorbeşte româneşte cu o distincţie extraordinară,— a cetit la New-York versuri ro-

mânești, care m'au mișcat adânc,— este profesorul de limbi romanice Feraru, de la Universitatea Columbia, care are o bogată bibliotecă românească și scrie și acum poezii românești.

Lăsând însă de o parte pe acei cari nu sânt Români de sânge —, dar cari vorbesc limba noastră, și ea li place, de vreme ce au păstrat-o,—în ce privește pe Românii de sânge, ei sunt vre-o 120.000, cum spuneam.

Acum, care este locul unde-i poate găsi cineva? Este o mare greșală să se creadă că sânt răspândiți aici un pachet, dincolo altul. Nu; sânt strânși în anumite locuri. Ceva Români se pot găsi și la New-York, mai mult intelectuali, fugari din Vechiul Regat, câțiva Români din Ardeal, dar despre categoriile acestea din provincii vom vorbi îndată. Cei mai mulți, din nenorocire, se întâlnesc în locurile unde este munca mai grea și mai grozavă, aceia care stoarce toate puterile omului. Sânt „negrii-albi”, cum spuneam, ai fabricilor americane. Se întâlnesc în vecinătatea orașului Chicago. Se întâlnesc și la Philadelphia, dar mai ales la Chicago, unde sunt oțelăriile cele mari, în care se prăpădește puterea celui mai vrednic. În America omul bătrân, cum spuneam, nu mai are niciun fel de valoare; poate crăpa într'un colț de stradă. Așa e organizată societatea. Mila creștină este foarte bună la biserică, dar mașina industrială e așa de teribilă, încât nu se încurcă ea cu elemente omenesti usate; pot dispărea, nimeni nu plânge. S'au întâmplat une ori cazuri grozave; s'a găsit, la Chicago, pe stradă cadavrul unui copil înfășurat în cârpe. Poliția a ajuns să afle cine a aruncat copilul. Era însăși mama copilului, care mai avea încă alți doi; părăsită de bărbatul ei de mai multă vreme, fără niciun fel de ocupație, a răspuns: „Da; eu am lăsat copilul în stradă, pentru că n'am avut cu ce-l îngropa. Oricare dintre ei va mai muri, voi face tot așa”. Și tribunalul american a condamnat-o numai pentru

călcarea legilor de igienă publică. I-a dat câteva zile de închisoare şi, când s'a întors acasă, i-or fi murit pe rând şi ceilalţi copii. Pentru că ajutorul care se poate căpăta într'un oraş cu o populaţie aşa de mare cum e Chicago, populaţie din care ai putea face un Stat, nu poate ajunge la atâta miserie câtă este acolo.

Românii au fost atraşi, întâiu de toate, în fabricile de oţel, unde munca este de zi şi de noapte, într'o căldură neînchipuită: dogorile Iadului, cu ochii asupra flăcărilor care orbesc, stropiţi de scântei. De aceia, când am venit acolo, invitat de dânsii, am avut muştrare de cuget şi mi-a părut foarte rău că a trebuit să mă ating şi de banii lor; parcă vedeam o picătură de sânge pe fiecare dolar pe care-l atingeam. E o neomenie să ne gândim a exploata o muncă aşa de grea şi care aduce aşa de puţin. Am menţionat strigătul acela, ieşit din gura unui Român, care-mi spunea: „aceasta este o ţară de rupt oasele”. Iar o femeie se plângea: „Cărăm greutatea cele mai mari, noi pe umerii noştri”. Femei de abia douăzeci de ani, ale căror oase erau mutate, strâmbate de munca îngrozitoare, pe care, afară de negri, nu o mai face nimeni, dar pe care Românii o fac. Acesta este adevărul, vă rog, iar nu fericirea tricoloră, pe care o poate strânge orice aventurier politic şi orice doritor de bani sau amator de petreceri din România..

Aşa trăiesc Românii din America. În Chicago, în Cleveland, în Detroit. Îndată ce părăseşti regiunea aceasta a oţelăriilor, nu mai întâlneşti decât foarte puţine colonii de Români. Români plugari în America-de-Nord nu sânt. Nici în California nu lucrează la livezi. Acolo se duc Mexicanii.

Din lumea aceasta ţerănească, pe care o cunoaştem, devenită lume muncitorească, se ridică une ori oameni cu averi. E o plăcere să-i vezi pe oamenii aceştia înstăriţi, întreprinzători, cari sânt însă foarte puţini. Dar între Români există solidaritate, şi Românul vine la prăvălia

Românului și-l sprijine, ceia ce este datoră oricărei națiuni. E mult mai bine să susținem pe ai noștri decât să atacăm pe alții. Trebuie făcută o politică activă, afirmativă națională, iar nu negativă, cu care nu ajungi la nimic.

Se ridică deci în America și Români în clasele de sus. De exemplu negustori. Prăvălia Românului se distinge prin faptul că e mult mai curată decât cea americană. E la el un fel de gospodărie țerănească; răsufli viața de la țară și în acest magazin de foburg american. În pivniță sunt așezate formidabile butoaie, despre care se spune că sânt „murături”. E liber să o creadă cine vrea. Agentul de poliție din colțul străzii știe foarte bine ce se găsește în acele butoaie, dar e simțitor la gustul „murăturilor” românești și închide ochii. De-asupra se găsesc lucruri de mâncare, de tot felul, perfect ținute. Și se mai întâmplă că omul își zice: decât să vând legumele pe care le cumpăr de la altcineva, de ce n'aș face eu însumi aceste legume? Atunci, la marginea orașului, el cumpără un teren și face grădină de zarzavat. Pe acel teren construiește o casă de lemn, pe care imediat o împodobește cu tot felul de lucruri. Une ori este foarte greu să-i spui că nu e chiar așa de frumos cum crede el cutare tablou, pe care l-a pus în părete. De ex. unul din cei mai bogați Români din America avea nu știu ce tablouri alegorice, cu Traian pe un fond colorat. Dacă-i spui gândul tău, te găsești într'o situație jenantă. Gospodăriile acestea românești sunt frumoase. Plantează pomi și reproduc, în mic, casele lor de acasă. În America se întâlnesc foarte rare ori câni legați înaintea șurii. Românul însă nu poate fără câne. Așa încât dacă auzi o javră lătrând din toți plămâni, poți fi sigur că e al unui conațional, a cărui avere este păzită.

Oamenii aceștia păstrează în case și puritatea moravurilor din locul lor de naștere, din regiunea lor țerănească.

Americanii au anumite idei pe cari ai noștri nu vreau să le recunoască. De exemplu: într'un loc, fata țeranilor

înstăriți, ajunși comercianți, avea o prietenă, o Americană în vârstă de patrusprezece, cincisprezece ani. Ea se ducea la bal cu cine vrea, se întorcea acasă când vrea, făcea ce vrea. Bănuim că se petrec lucrurile cele mai curate, dar nimeni dintre noi, cari sântem din țara aceasta, n'ar lăsa pe o fată de vrâsta ei să se ducă singură la bal, și am întrebuița chiar cele mai patriarhale mijloace de corecțiune. Nu sânt elegante, dar, cu toate acestea, în unele casuri sânt indispensabile. Când fata Româncei era invitată să meargă la prietena ei *fără* fratele ei, mama protesta spunând: „Ce fel de vizită o fi asta de nu poate fi și fratele tău acolo? Dacă vrea să te vadă, să poftască ea la d-ta”. Și, când a venit prietena americană, Româncea i-a făcut o morală cum n'a mai mâncat niciuna niciodată în țara ei. A doua zi a venit mama fetei și a zis Româncei: „Vă mulțamesc, eu n'aș fi îndrăznit să vorbesc fetei mele cum i-ai vorbit d-ta, dar i-a folosit foarte mult”.

Respectul părinților, condescendența femeii față de bărbat, care e un om necăjit, de obicei și de o vrâstă mai mare, lucrurile acestea care se întâlnesc la noi în viața țerănească se păstrează perfect și la Românii din America.

Foarte rare ori, și numai în clasa de sus, aceste bune moravuri au dispărut. De exemplu în casa unuia dintre cei mai simpatici preoți, care avea două fete, una nemăritată, pe care am invitat-o să vie în țară, cealaltă măritată foarte bine în America, dar și un băiat pe care nu l-am văzut pentru că nu știa românește și se indigna când i se spunea că ar putea să între în contact cu Românii; din această cauză, n'a venit. Părintele nu-l putuse stăpâni, dar aceasta este extrem de rar.

De obicei Românii mai avuți sânt, am spus-o, comercianți; industriași foarte puțini. De obicei în industrie sânt mai mult Evrei bogați de la noi, cum e d. Feldman, care-și are la Chicago una din cele mai mari fabrici de obiecte pentru copii, cunoscută în toată America.

În afară de aceștia sânt intelectuali români de mai multe trepte, și, înainte de toate, preoți. Unii sânt veniți din țară, alții au fost hirotonisiți în America. V'am vorbit de episcopul rusesc din New-York, care, în schimbul unei sume de bani, face oricâți și orice preoți. Am găsit foarte mulți dintre dânsii de tot bine, sufletește foarte bine. Nu cunosc, ca preoții de profesiune, cântările, slujba era une ori mai așa; la preoții din țară trebuie să spun că slujba este excepțional de frumoasă. Rare ori am văzut așa de mișcător serviciu religios ca acolo. Când preotul se suie pe amvon, el ține o cuvântare pe care nu știu dacă o sută de absolvenți ai Facultăților noastre de teologie ar fi în stare să o ție, vorbind așa încât să răscolească tot ce este în sufletul omenesc. La un moment plângea toată biserica. Pe de altă parte, corul e foarte frumos. De exemplu cumnatul d-lui Goga, părintele Mureșanu, de la Detroit, este unul dintre cei mai mari meșteri de cântări care există, și slujba lui era adânc impresionantă.

Preoții au o activitate largă. Natural, ei represintă și țara. Sânt oameni îndrăzneți și întreprinzători. Ei fac imediat o biserică. Sânt unele casuri în care pentru o foarte mică grupare românească este o biserică de cărămidă. În ce privește curățenia, nici nu poate să existe comparație. Bisericile din Moldova sânt curate, cele din Muntenia de regulă murdare, bisericile din Ardeal dau adese ori, prin sate, aspectul unor peșteri părăsite; să spunem adevărul: în orașe e bine, în sate nu totdeauna bine. Eu care am mers până în satele cele mai sărace, știu ce spun. Bisericile din America sânt împodobite cu vitrouri tricolore, cu steaguri, cu tot ce poate aminti nația.

Unele dintre dânsurile sânt vechi. Când se învechește biserica, atunci comunitatea se ia la întrecere pentru a nu avea o biserică mai mică decât a altora. Fie că sânt ortodocși, fie că sânt uniți, și unii și alții sânt în stare să

se îndatoreze pentru decenii, să plătească dobânzi numai să fie biserică lor mai frumoasă sau tot așa de frumoasă cum e a celorlalți. Întrebați-mă pe mine dacă-mi era ușor să merg la câte patru, cinci biserici în aceeași localitate, dar mă duceam la toate și stăteam cât mi se spunea; nu-mi reproșez un gest care să fi jignit; mergem la biserică ortodoxă ca și la cea unită și întrebunțam toate mijloacele ca să nu iasă nimeni supărat. M'au chemat și bapțiștii, am ascultat imnurile lor și discursurile lor simple, care însă erau emoționante. Într'un loc mi s'a adus o Biblie, foarte frumos legată, pe care mi-au presintat-o la sfârșitul unui ospăț.

E într'adevăr o scădere că împărțirile confesionale din Ardeal trec și acolo. De multe ori preoții nu se înțeleg, dar trebuie să luăm lucrurile cum sânt. O organizație a Bisericii unite de sigur există, pentru că ea are calitățile Bisericii catolice; o organizare a Bisericii ortodoxe, din nenorocire nu, E o luptă între Patriarhie și Mitropolia din Sibiiu, fiecare voind să le atragă către sine. A venit chiar un delegat al Mitropoliei sibiene, care a luat în răspăr lumea deprinsă a trăi liber. Trebuie pornite lucrurile cu cea mai mare delicateță; un despot bisericesc nu va putea fi primit niciodată, dar lumea e bucuroasă când elemente de organizare și de adevărată autoritate sosesc pe acolo.

Une ori țin și câte o școală, cu multă greutate. Școala are și o bibliotecă. S'a făcut greșeala de a se trimete de la noi cărți pe care nimeni nu le cetește. Preoții ni-au arătat însă dorința să li vie cărți pe înțelesul lor, cu materie și englească și românească, și cu ceva cântece. Iar Statul, cu cultura lui birocratică, dă cărți făcute numai ca să răpească banii autorității, dar nu ca să pătrundă în sufletul omului. Noi, la Liga Culturală, o să facem cărți cum ni-au cerut ei.

Une ori școala merge așa și-așa. Părintele aduce lume care să cânte; în unele casuri e bine, dar e așa de

duios chiar când nu e bine! Oricum să fie cântat cântecul românesc, nu se poate să nu te atingă. Une ori pun câte un copil prea mic să declame înaintea tuturor, dar, oricât ar fi de defectuos accentul, nu știi cum să mulțamești și copilului și mamei. Chiar azi am primit o scrisoare a unei Românce din America a cărei fată are un talent extraordinar pentru danț, și mama dorește să-i facă aici carieră.

Pe lângă aceasta se creiază încetul cu încetul și profesori și profesoare printre Români, însă natural profesori și profesoare în limba englesă. Școlile înalte dau și diplomați români.

Una din ocupațiile mele de căpetenie a fost aceea de a-i ruga să se întoarcă în țară. Am invitat la Văleni vre-o cinci fete. Vreau să le fac profesoare de englesă aici. Mai bine să ni aducă toate cunoștințele lor și toată râvna lor decât să rămâie acolo.

Acuma, mai am un singur lucru să vă înfățișez: presa românească de care am vorbit și căreia nu-i putem mulțami în de ajuns. A fost un timp când ziarele se certau între dânsese, pentru că asociațiile românești erau în luptă. Români din America au nefsârșit de multe asociații, dar pe lângă ceia ce-i mai strânge este și altceva: ei au grijă mare de a muri creștinește, prin urmare sânt în rândul întâiu societăți de îngropare: vor să meargă cu popă românesc în colțul de cimitir unde sânt Români. Mi s'a întâmplat, în cutare localitate, să-mi iasă înainte toți șefii lor ca să-mi arăte unde este înmormântat cel d'întăiu care i-a organizat; mormântul era foarte bine îngrijit.

Societățile acestea s'au luptat multă vreme între dânsese, dar pe urmă s'au unit, și gazeta, frumoasa gazetă „America” e scoasă pentru dânsii toți. Ea tipărește și un calendar bogat. Dumineca, cealaltă gazetă pe care o aveau, „Românul”, apare ca gazetă literară și de sfat. Pe

lângă acestea sânt și foi mai mici, chiar și foi socialiste. Acestea nu prea progresează, fiindcă se țin într'o atitudine negalivă care nu e în firea poporului nostru. Noi sântem un popor generos și vesel, tot cenușiul acesta de mucedă doctrină socială nu ni ține nouă de cald; nu putem trăi prin ură, căci sufletul nostru e prea bun, prea luminos pentru ca să jertfească unor astfel de doctrine de lăgăduire, de revoltă și de răsturnare. Așa încât cele mai multe gazete sânt gazete naționale românești, puțin jenate când văd cum ne sfâșiem pe partide, dar oamenii sânt dibaci: fac fiecăruia un loc, și politicianul are, de regulă, unul foarte mic. Americanii noștri judecă pe oameni după cum sânt ei, nu după ideile pe care pretind că le manifestă și pe care de cele mai multe ori nu le înțeleg de loc.

Românii aceștia sânt în cea mai mare parte din Ardeal și Banat, ceya Crișeni, foarte rare ori Români, de dincoace de munți. Ardelenii și Bănățenii sânt fiecare de o parte. Li face foarte mare plăcere Bănățeanului când îl recunoști ca atare. Unde sânt Sălăgeni, trebuie să-i deosebești și pe ei. Toate grupările de acasă păstrează costumul lor în fundul lăzilor, și ce mai costume naționale am văzut la Indiana Harbor, unde e o societate care poartă numele meu; ce mai altițe, ce mai brâie tricolore, ce mai mantale împodobite cu chenare! Părea că învia toată viața trecută, de care soarta îi despărțise.

Femeile sânt foarte harnice, foarte curate, fără vicii. Rare ori fată de Român care să se poarte rău. Totuși mi s'a vorbit de una, de pildă, care fusese remăritată de patru ori, dar în America aceasta se poate și de opt ori, fără să aibă vre-o importanță. Cum sânt Românii de trei confesiuni, are ocazia să se mărite de trei ori în forme legale: se mărită ortodox, unit și baptist; până se întoarce la legea d'întăiu, s'a schimbat popa, sau a uitat, și se poate face a patra căsătorie. De obicei oamenii aceștia ai noștri, au, cum spuneam, curăția de suflet arde-

Ienească. Sânt și Macedoneni ici colo. Ca pretutindeni, elementul acesta este de o energie, de o dorință de luptă, de o putere de a construi fără păreche. Macedoneanul trebuie să scoată capul rotund și brun între capetele tuturora. Românii sânt darnici: fac biserici, școli și tot Macedoneanul scoate mai mult din pungă pentru societate. Mare deosebire de oamenii de la noi, cari iau orice pentru gospodăria lor, de acasă! Sânt și câțiva Bucovineni, cam înțepeniți și stângaci. Se fac une ori și căsătorii între unii și alții. Am văzut o căsătorie de Bucovineni, foarte frumoasă. Elementele mai slabe vin din Vechiul Regat. Nu știu ce otravă e în societatea noastră îndreptată către funcționarism și lux, în societatea aceasta unde minciuna și înșelătoria se moștenesc și trec de la om la om. Nu știu ce este de ne presintăm noi, cari ar fi trebuit să vădăm ceia ce cultura românească are mai înalt și mai curat, atât de inferior față de ceilalți!

Cutare doamnă a venit de undeva din Muntenia; măritată cu un străin. I-am făcut predica obișnuită: „Acasă, toți! Vă găsim loc de muncă; nu vă pierdeți între străini”. Doamna a făcut gestul acela, obișnuit în Vechiul Regat, al ridicării umerilor cu pufnitura desprețuitoare de snobism care se întâlnește la fiecare pas aici unde orice om crede că are dreptul să judece și să osândească pe fiecare cu despreț pentru tot ce e al nostru. Foarte rar cazul când o învățătoare sau un învățător fac și altfel, și eram bucuros, fiindcă, dacă mie mi-e drag orice Român, mi-e mai drag Românul din partea țerii unde m'am născut și mai drag omul din locul unde trăiesc. E o doctrină englesă: „Ce-ți place mai mult? Satul meu, mai mult districtul, și Anglia mai presus de orice”. Imi place de partea pământului românesc în care m'am născut, unde em cheltuit toate ostenele. De ce o școală rău condusă și o politică nenorocită au stricat partea din poporul românesc în care trăiesc cele mai nobile tradiții? De ce a stârpit inimile în părțile acestea ale noastre? Nu pre-

tutindeni, dar cel puțin în ce privește elementele care merg în străinătate.

Românul „regățean” în străinătate e așa încât adese ori ai merge către dânsul de drag, dar fugi de spaimă să nu descoperi ceia ce din nenorocire, dacă încerci, ai și descoperit.

Pe lângă cei vechi, cari plecau de la noi după un furtașag în averea publică, oameni cari puseseră în buzunar ceva care nu li aparținea și găsiu drumul Americii, mai sânt tot felul de elemente complect desorientate. De sigur ceia ce spun eu aici n'o să fie cetit de toți oamenii pe cari i-am întâlnit, dar se poate să cetească și cutare student român venit acolo, debarcat în America, fără să știe singur de ce a venit. L-am întrebat: „D-ta ce vrei să faci?”. Umbla ca un desmetec, cu gândul să capete o bursă de Stat pentru ca pe urmă să se întoarcă din America cu pretenția omului de dincolo de Ocean.

Ardelenii noștri biruie cu desăvârșire. Eu nu fac predică pentru Ardelenii aceia cari, de când au făcut legătura cu Regatul Vechiu, caută să ne întreacă în greșelile noastre, în ambiții premature și în nemăsurata sete de bani.

În America însă e altceva. Stând de vorbă, începeau oamenii să-și deslege limba. O femeie mi-a povestit o tragedie cumplită: un tată bețiv, cu amantă, voia să-și omoare femeia. Mama a fugit, luând copilul cu dânsa. A debarcat la New-York. O mulțime de vreme nu știa cu ce o să se hrănească; mai avea puțini bani. S'a așezat la un colț și, după obiceiul Româncei, a scos fire de ață și o bucățică de cârpă și a început a coase. Cineva a văzut-o: „Ce frumos coși d-ta!”. Degetele fermecate ale Româncei! Și a dus-o într'un loc unde în puțină vreme ea a ajuns să fie căutată de cusătoresele din New-York, care-i cereau să facă flori românești. Fata ei a fost crescută în limba noastră, s'a măritat după un Român și are o gospodărie înfloritoare, un băiat care merge la școală;

păcat că băiatul a cam uitat românește! Fata se va mărita cu siguranță după un Român; numai rare ori ni fură fetele străinii, mai ales Italianii, cari țin grozav la fetele noastre, și din asemănare de limbă, luându-le de mici, la paisprezece, cincisprezece ani. În familie însă nu mai vorbesc nici italianește, nici românește, ci englezește.

Unele din cele mai interesante elemente ale energiei neamului nostru se pot găsi la cei din America. Și tocmai de aceea nu trebuie să-i lăsăm acolo. Iar, când vor veni aici, cu gândul la dreptatea și buna cuviință a țerii de unde au venit, să ne purtăm cu dânșii astfel, încât să nu li pară rău.

VI.

Anglia și America : viața materială.

O experiență recentă, o călătorie în Anglia, îndată după întoarcerea din America, m'a făcut să văd mai bine contrastul care există între lumea englesă și lumea americană. Contrastul acesta poate să intereseze, pentru că este o problemă, de sigur foarte interesantă, dar și foarte grea, aceea a felului cum America, derivând din Anglia, a ajuns să nu fie o Anglie. Pentru un observator superficial, problema pare încă mai grea, pentru că acest observator superficial crede că în Statele-Unite ale Americii cea mai mare parte a populației este anglo-saxonă, Cine nu-și atribuie în America meritul de a fi Anglo-Saxon?

Dar peste lumea anglo-saxonă de la început au trecut atâtea schimbări, atâtea rase s'au adaus, atâtea influențe culturale, încât acum nu se poate vorbi de o Americă anglo-saxonă decât din punct de vedere al limbii. Și încă, în ce privește limba, am spus că în America limba englesă a suferit schimbări. Cineva, care ar cunoaște numai englesă clasică și ar ceti un roman contemporan american, s'ar încurca puțin. Nu numai că sânt cuvinte noi, dar și accepții diferite ale cuvântului vechiu, și schimbări fonetice foarte importante, care se observă mai bine în poezie. Se fabrică mai multă limbă englesă în America decât în Anglia și vom ajunge la un snobism după Americani.

Nu se poate vorbi de o Americă anglo-saxonă; și cu toate acestea originea anglo-saxonă a locuitorilor Statelor-Unite din America este incontestabilă. Tradiția istorică este în mare parte anglo-saxonă. Tot secolul al XVII-lea, al XVIII-lea și o bună parte a secolului al XIX-lea sânt anglo-saxone. Literatura englesă creiază literatura americană și o adoptă. Când Englesul are să presinte opere clasice, cuprinde și pe unii din Americani. Nu se poate, de pildă, ca literatura englesă să nu menționeze pe Longfellow, pe Emerson, pe Edgar Poe, pe Washington Irving ori pe Fenimore Cooper.

Invățământul limbii literare englese se sprijină însă, înainte de toate, pe tradiția de acasă. Știu că sunt anumiți moderniști, — speță odioasă pentru mine, — cari declară că nu se mai ceteste Shakespeare. Păcatul nu este pentru Shakespeare, ci pentru acei cari nu-l mai cetesc. Dar nu s'a născut omul care, acolo, să poată distruge tradiția multiseculară.

Deci, fără îndoială este o strânsă legătură între aceste două civilizații. Una s'a depărtat de cealaltă, dar niciodată nu se va putea rupe de dânsa. Formele se pot schimba, lucruri noi se pot produce necontentit, dar la baza și în țesătura intimă a societății americane va rămânea fără îndoială acel anglo-saxonism care a fost la origine și care trăiește și mai departe în limbă.

Cu toate aceasta câtă deosebire între cele două lumi!

Voiu urmări, întâiu, aspectele deosebite ale celor două civilizații supt raportul a ceia ce omul aduce naturii, prin urmare a tot ceia ce arta umană poate da, pe lângă ce natura, tratată de om, a putut să creeze ca fond.

Apoi voiu încerca și explicarea acestor aspecte deosebite. De ce unele lucruri în Anglia se presintă într'un fel? De ce aceste țeri nu se copiază una pe alta? Atunci, natural, va trebui să recurgem la desvoltarea istorică și la ceia ce desvoltarea istorică a lăsat în sufletul fiecăruia din aceste popoare.

Când intră cineva în America, ori pe ce parte, fie de spre Vest, pe la San-Francisco, cu frumosul lui golf, fie pe la New-York, dacă vine din Răsărit, fie prin altă linie, mai puțin cercetată, care trece prin Marea Antilelor și ajunge la Noul Orléans, ori prin care din aceste trei principale puncte de pătrundere ar veni în Statele-Unite, ceia ce va întâlni la început va fi o natură părăsită sau o natură artificială. Pe la Noul Orléans o natură care nu se poate îndrepta; la gura fluviului Mississipi, și azi același noroiu pe care toată truda omenească nu-l va putea opri de a fi târât de râul larg și leneș; prin New-York, pădurea sucită, ruptă, provisoratul de pădure, păstrat până ce va ajunge cineva să creeze un sat sau un oraș: natura lăsată în sama ei și încă, dacă ar fi lăsată cu totul în sama ei!, dar o natură persecutată, strivită, stâlcită, de care omul pare că se încurcă. Dacă vine cineva prin San-Francisco, prin acea Californie a aurului, cu livezi de portocali, de lămâi și cu florile minunate, cine se așteaptă să găsească acolo un paradis terestru îl va găsi, dar făcut de om. Nu e natura ea însăși care dă, ci omul care silește natura, împotriva puținții ei, să dea. Totul este irigație, gunoie, pentru ca să se poată obține fructe în luna lui Februar. Este foarte frumos, dar pretutindeni se vede imixtiunea omului. Din voința de fier și din tehnica lui perfectă iese producția.

Ei bine, la cea d'întăiu pătrundere în Anglia, ori pe unde ar veni cineva, prin Scoția, prin Sud-Estul insulei, ori prin punctele de la Sud, fie că ar veni din Norvegia, din Danemarca, din Țerile-de-jos, din Belgia sau Franța, ori de aiurea din Apus, întâlnește înainte de toate natura. O natură covârșitoare, și, pe lângă dânsa, și elementul istoric, cuprins în pietrele porturilor, castelelor, în zidurile vechilor construcții orășenești.

Să zicem că ar intra pe la Dover. O să vadă un foarte frumos port vechiu, un castel, case sure așezate în fața Mării; dar ceia ce o să-i atragă atenția, mergând de la Do-

ver, spre Londra,— ceia ce însemnează patru ceasuri de tren extraordinar derăpede,— o să fie același peisagiu pe care l-a văzut între Paris și Calais,—căci este o foarte mare asemănare între coasta francesă și coasta englesă, printr-care se întinde Canalul Mânecii. Și ceia ce întâlnește înainte de toate este *câmpul*, neconținută pajiște, cu animale frumoase, păscând aici și colo. Numai cât, pe teritoriul engles, în loc să se vadă frumoșii cai din Franța, sânt mai mult oi și vite, din aceeași speță, de alminteri, ca și speța care trăiește de cealaltă parte, în Franța. Dar în Anglia, ca în nicio altă țară, nu se usucă niciodată iarba, așa de frumoasă, așa de fragedă, așa de primăvăratică, până în căldurile de August ale verii, până în toamnă, când totul a perit în alte părți, și până în iarnă, care pe continentul european distruge vegetația.

Iubirea aceasta extrordinară pentru pajiște se păstrează de alminteri și în orașe.

Londra nu are grădini publice, în sensul nostru, ci parcuri mai mult sau mai puțin bine îngrijite.

Englesului îi place copacul bătrân și viguros, care aduce aminte de timpul druizilor, când vâscul stejarului era considerat ca un element al cultului. Nicăiri în lume nu se va găsi iubirea pentru bătrânul copac care se întâlnește în Franța și Anglia.

Dar mai mult chiar decât copacul, pe care l-am văzut așa de frumos înflorit, la Cambridge mai mult decât la Oxford, Englesului îi plac parcurile de iarbă proaspătă, în care, chiar în mijlocul Londrei, pasc oile.

Felul cum s'au făcut aceste parcuri, îmi spunea d. Ciotori, atașatul nostru de presă la Londra, un Român din cei mai spirituali, și, dacă nu s'ar supăra, aș zice: din cei mai ghiduși, cum este și simpatica sa înfățișare, este următorul, pe care l-a aflat de la Engles.

Il întrebase: „De ce aveți d-voastră parcuri așa de frumoase, pajiști așa de proaspete și totdeauna verzi. Aș dori și eu să am în țara mea. Cum faceți?”. Englesul i-a răspuns:

foarte ușor: „ari întâiu locul, pe urmă sameni sămânța de iarbă, sămânța crește, o uzi, aștepți o sută cincizeci de ani și pe urmă ai pajiștea”.

De fapt parcurile sânt extrem de vechi, și cer o îngrijire nocontenită.

Terenurile acestea cu iarbă proaspătă au fost căpătate printr'o operație foarte folositoare pentru frumuseța Angliei, dar care supt raportul social e mai puțin demnă de laudă. Acolo erau sate pe vremuri, în secolul al XVIII-lea; dar nobilimea englesă a cumpărat aceste sate, a distrus casele, a făcut castelul și împrejur au lăsat terenuri întinse, care au devenit parcurile de astăzi. De sigur că existența parcurilor este una din cauzele pentru care Londra este un oraș atât de aglomerat, cu atâtea cartiere suprapopulate, unde trăiește o populație în cea mai mare miserie.

În afară de deosebirea aceasta, America îți iese înainte ca un oraș, un oraș încă neînchegat, foarte întins, care așteaptă forma sa definitivă și o armonie la care nu s'a putut ajunge până acum, pe când Anglia presintă mai ales satul ei sau, mai exact, o colecție de case, acoperite cu țigle roșii, mai vechi sau mai noi și, din loc în loc, ieșind de-asupra caselor, ogeacurile, coșurile care servesc pentru prelucrarea hemeiului. Casele fiind strânse, unele peste altele, impresia pe care o are cineva, prin fereastra vagonului, e ca și cum ar privi din înălțimea unui aeroplan. Și ceia ce atrage privirea înainte de toate este vâlmașagul acesta de roșu, vechiu sau proaspăt, pe care îl presintă acoperișurile. Biserica este cu deșăvârșire topită în mijlocul acestui foc de toate nuanțele.

Între un sat engles și un sat românesc nu poate să existe niciun fel de asemănare, cum nu există nici între satul frances sau satul mediteranean în general, și satul nostru. Eu declar, și nu fiindcă sânt Român, că prefer nesfârșit satul nostru, așa cum este, cu strada lui strâmbă, noroiasă, cu bătătura, care este o nenorocire din punctul

de vedere agricol, pe care săteanul o face așa de largă ca să aibă unde „învârti carul”, cu căsuțele albe, neconținut îngrijite, cu acele figuri în relief, care se fac apăsând în tencuială cu țipare de lemn, imitate după sculpturile din vechile biserici și mănăstiri, mai ales din Muntenia, cu livezile, nu totdeauna bine îngrijite, dar, înainte de toate, cu acest centru pe care îl formează biserica, și, adese ori, mai ales în Muntenia, pe dânsa, covorul acela de picturi exterioare, care o încunjură. Așa ceva nu se poate vedea în Anglia, cum nici în America.

Cu toate acestea, în Anglia aglomerații rurale există, pe când în America nu există, fiindcă nu au la ce servi, fiindcă ar fi o piedecă la dezvoltarea vieții economice a țării. Acolo e ferma. Ferme asociate și burguri, care în câțiva ani de zile se pot preface în adevărate orașe.

Deci, nici satele albe ale noastre, nici roșia îngrămădire de case a Angliei, ci casele sămănate în mijlocul pădurilor de odinioară și represintând fiecare un centru de exploatare. Astfel, și supt raportul satului, ca și supt raportul naturii, cea mai mare deosebire între Anglia și America.

În America, ochiul Europeanului, deprins a vedea castele în vârful unui munte sau agățate pe coastele unei înălțimi, deprins a vedea ruine, urme din trecut cuprinse în piatra aceasta seculară, rătăcește în zădar. Este setos cineva de trecutul vizibil în monumente, și în America nu-l întâlnește. Când vi se vorbește de Casa lui Washington e, neconținut reparată, un fel de vilă de lemn, extrem de simplă. Câteva odăi joase; în interior arta din secolul al XVIII-lea, întrebuițând toate metodele ei ca să acopere golul lemnului; șemineuri, cu puțin stuc, dau o impresie de locuință înstărită, nobilă. Pentru că Washington represintă, fără îndoială, casa aceasta a nobililor înstăriți de care era condusă societatea americană înainte de războiul pentru eliberare. Pe urmă o scăriță, obișnuita scară de lemn, foarte îngustă, în care piciorul Europeanului se simte totdeauna încurcat. Ea duce la odăile de dor-

mit, care sânt în mansardă. George Washington, președintele glorios, luptătorul pentru libertatea țerii sale, idolul a două continente, a dormit și a închis ochii de veci într'o mansardă. De-asupra, povârnișul acoperemântului.

Nu există nicăiri, în America, nici chiar când este vorba de cineva care a jucat un rol, cum a fost al lui George Washington, ceia ce numim noi o casă istorică.

Niciodată, în timp de trei secole, vre-un colon european în America nu s'a gândit să ridice o locuință fortificată. În locul acesteia este pușca fiecăruia, vitejia lui personală, inițiativa lui în a-și apăra locuința; este pădurea nestrăbătută și pustiul din jurul locuinții lui. Pe când plăcerea cea mai mare pe care o ai, venind în Anglia, este că te găsești neconținut într'o lume istorică, respectată cum nu se poate spune, și în ce privește clădirile, și în ce privește copacii înșii.

O să vorbesc îndată de foarte frumosul orașel Ely, înainte de toate glorios pentru catedrala sa, anglo-saxonă, anterioră descălecării Normanzilor, mai veche, prin urmare, decât secolul al XI-lea, prefăcută apoi în biserică romană, în biserică gotică, una din cele mai frumoase, nu numai din Anglia, dar din tot cuprinsul Europei. Dacă vine cineva în această localitate, care se găsește în apropiere de Oxford, întâlnește nu numai acea minunată biserică gotică, din nenorocire prea îngrijită — totdeauna în materie de monument istoric trebuie să aibă cineva discreția, să nu repare prea mult, prea vizibil —, ci, ieșind din catedrală, livada, grădina, care este acum ca pe vremea regilor normanzi, grădină plină de flori a căror speță e aceeași pe care o cunoștea și Gulielm Cuceritorul. Pentru că se cultivă acolo și flori locale și nu se face greșeala pe care am făcut-o noi, cari am înmormântat toată grădinăria noastră veche, grădinile de sistem engles, înlocuind pe ale noastre de odinioară, ca în Moldova, unde cu greu s'au aclimatizat florile Răsăritului; am omorât, de altfel, vechii noștri copaci și i-am înlocuit cu copaci de pepinieră, cari trăiesc

numai zece ani, în Anglia se găsesc pretutindeni copaci din cei vechi, și e acolo la Ely o rădăcină de glicină, poate cea mai mare din toată lumea, un adevărat trunchiu.

Monumentul istoric, deci, se găsește acolo în cadrul istoric, cea ce este o învățătură pentru alte țeri, ca la Curtea-de-Argheș, unde vechea biserică, dată jos și refăcută bucățică cu bucățică de răposatul Lecomte du Nouÿ, în toate colorile care n'au existat niciodată, are în față palatul regal în stilul bisericilor din Moldova, iar zidurile împrejmuitoare au fost distruse, clopotnița a dispărut și de la mănăstire în jos se întinde un bulevard banal cu copaci pe cari locuitorii îi stropesc cu apă fiartă, pentru ca să nu facă umbră caselor. În Anglia, când este un monument istoric, el este într'o grădină istorică, cu copaci istorici și livadă istorică și chiar locuințele de azi, din pietate față de monumentul în jurul căruia se găsesc, sânt refăcute după cele istorice, din acea vreme.

Casul acesta din Ely este, fără îndoială, unul din cele mai frumoase. Nimănu-i nu i-ar trece prin minte să strice înfățișarea unei case prin alta dispartă, făcută lângă dânsa. Dacă s'ar încerca acest lucru, s'ar întâmpla ca la Nürnberg; imediat ar interveni municipalitatea și n'ar permite.

Anglia este, înainte de toate, o țară adânc istorică, de adevărată viață istorică, nu contrafăcută; cum nici natura nu este contrafăcută, cea ce ar da un rezultat caricatural.

Prin urmare, iată o deosebire foarte însemnată între Anglia și America. Avem a face, pe de o parte, cu o țară adânc istorică, pe de altă parte cu o țară lipsită de element istoric. Americanul nu este lipsit de *simț* istoric; el este, între câți oameni sânt pe pământ, cel mai doritor de a avea amintiri istorice, și aceasta se exprimă într'o formă care este une ori înduioșătoare, dar și puțin ridiculă. De exemplu: Universitățile cele mai mari, cum e aceia din Princeton, sânt compuse toate din clădiri gotice. S'au copiat clădirile din Cambridge și Oxford, dar în proporții

mai mari: unde la Oxford sau la Cambridge era o fereastă de cutare dimensiune, Americanii și-au zis: noi o să facem aceeași fereastă, dar odată și jumătate mai mare.

Deci, oriunde poate, Americanul construiește în stil vechiu. Face biserici romane și gotice, în care așează laboratorii de chimie sau institute de fizică: zidește imense biserici, dar, când se uită cineva pe ferești în clădirea luminată electric, vede studenți suind și coborând scări largi, pentru că interiorul nu corespunde de loc cu exteriorul.

Iubirea pentru tot ce e vechiu este una din cauzele principale pentru care Americanii au cele mai frumoase muzee din lume. Niciodată frumuseța istorică europeană nu întâlnește atâta prețuire cât în America. Ceia ce se spune de obicei, că Americanul cumpără, fără știință și fără gust, tot felul de pânze false din Europa, nu este adevărat, Se întâmplă une ori, cum se întâmplă și în Europa. Toată lumea știe că muzeul Louvre a cumpărat faimoasa țiară a lui Saitaferne și pe urmă s'a presintat un argintar evreu din Odesa, care a spus că el a făcut-o. Toată lumea știe că s'a cumpărat pentru un muzeu din Berlin cutare cap de ceară ca fiind din epoca Renașterii italiene și s'a văzut, după o bucată de ziar prinsă înuntru, că era făcut pe la 1870. Toată lumea știe că, dacă pânze false „ale lui Millet” s'or fi găsimd în America, alte pânze false s'au vândut în Franța și în Anglia. Să nu fim, prin urmare, prea severi cu Americanii în această privință. Ei sânt respectuoși pentru trecutul tuturor culturilor, se încunjură de monumente ale trecutului istoric ale oricării nații, cu o iubire aproape fanatică, de care noi, Europeanii, sântem adesea incapabili. Nicăiri arta veche n'are temple- așa de strălucite cum sânt cele americane.

De alminteri, când literatura americană a început, în secolul al XIX-lea, Americanii au ales înaintea de toate subiecte europene, mai ales istorice. Nimeni n'a iubit mai mult romantismul german, castelele de pe malul Rinului, viața de acolo, care a păstrat atâtea amintiri din e-

vul mediu, decât Longfellow; iar, atunci când a fost să descrie viața de țară a Americii, el a preferat să imite pe *Hermann și Dorothea*, a lui Goethe, în *Evangelina*. Iar Washington Irving a fost pasionat pentru Grenada, pentru Alhambra și așa se face că la Grenada este un foarte frumos otel care se numește *Otelul Washington Irving*.

Prin urmare, Americanul nu urăște trecutul, dar îl doare că nu-l are. Și dintr'un trecut de acum câteva decenii face un element de căpetenie în viața lui.

Când am fost la Washington, voiam să văd localitățile din împrejurimi. Avem o zi neocupată. Dar unul din colegii miei de la Washington mi-a spus: nu, trebuie să te duci neapărat să vezi locul unde a fost bătălia cea mare dintre Nordiști și Sudiști. M'am dus să văd acest câmp de bătălie. Pădurea de monumente e compusă din ceia ce deosebite regimente și localități au consacrat ca banale clădiri de cimitir elementelor care au luptat acolo.

Neavând ceva de arătat, neputând zice, cum zicem noi, când sântem inteligenți, străinului care vine la noi, să meargă la Curtea-de-Argeș, la mănăstirile din Moldova sau la cele din Bucovina, Americanul te duce la câmpul de bătălie de acum trei șferturi de veac sau îți recomandă să nu uiți să vezi casa lui Washington. E tot ce poate prezenta, dar aceasta înseamnă iubire și pentru un trecut pe care nu-l are, pe câtă vreme Englesul trăiește în trecutul lui.

O explicație, care nu e grea, în ce privește pe Americani. Americanii sânt creatorii, printr'o viață populară, harnică, plină de risc, gata de orice sacrificiu, a unei civilizații pe care o simt adânc a lor. Ei n'au adus, ca elemente materiale, nimic de aiurea. America nu e față de Anglia ceia ce Constantinopolul lui Constantin-cel-Mare a fost față de Roma. Când Constantin-cel-Mare a creat Constantinopolul, el a înțeles să mute Roma acolo și a făcut ceia ce a făcut mai târziu Carol-cel-Mare, cu palatul din Aachen, când a cărat materiale din Italia. Americanii au venit cu mânilor goale, în deplină sărăcie, fără nicio zestre de acasă; zestrea

trebuiau să și-o facă ei acolo. De aceea, sânt rari oamenii de rău gust, ca mine, cari, venind în America, declară de la început că nu vreau să vadă fabrici, care sânt o ispravă americană de care cei de acolo sânt foarte mândri. Dar eu n'am vrut să văd fabricile fiindcă sânt locuri de chin omenesc acele minunate usine. Dar Americanii apasă, înainte de toate, pe importanța usinelor și se mândresc cu „Napoleonii” industriei lor. Cum ceilalți au Napoleoni cuceritori, ei au Napoleoni constructori și producători.

Prin urmare, America nu poate să aibă rostul istoric pe care îl are Anglia. În America, orice lucru se simte că este nou, cu toate că l-ar dori sprijinit pe ceva vechiu. Dar ei sânt creatori de biserici gotice, de Universități în același stil gotic, imitatori ai tuturor literaturilor europene, importatori de profesori din Europa, pe cari îi țin în condiții strălucite trei luni de zile în Universitățile lor, și-i trimit acasă plini de bani,— dar trebuie să stea la ei trei luni. În această viață americană, plină de ispravă, isprava este de ieri și ei se mândresc cu ceia ce ea poate să deie pentru onoarea și gloria lor.

Când se gândește cineva la ce au găsit, la ce primejdii au întâlnit, la câte greutăți au trebuit să învingă, se poate zice că Americanii au organizat în câteva veacuri ceia ce Europa a făcut în milenii. Și e firesc, atunci, să se vadă provisoriu, înseilatul. Deocamdată orașele lor sânt grupe de case; oameni bogați cumpără cartiere întregi pentru a le distruge. Un cartier frumos din New-York este condamnat la moarte pentru că Rockefeller vrea să facă acolo o grădină. Și toate se fac în câteva luni de zile.

Catedrala de la Pittsburg urmează să aibă treizeci, patruzeci de rânduri. Intrebam dacă până la toamnă, o să fie gata. Mi s'a spus: nu, în primăvară chiar.

În cutare alt oraș s'a făcut o splendidă bibliotecă. În față e o piață, care represintă sume enorme, pentru case expropriate. În fund, Museul Rodin, dar, pentru că alături e o mare fabrică, stricând perspectiva Museului, donato-

rii au cumpărat totul și vor dărâma imense construcții numai pentru a permite o mai mare perspectivă.

Este o plăcere să se vadă, cu o astfel de activitate, atât de mult sens de solidaritate umană, atât de multă înțelegere pentru faptul că nimeni nu trăiește pentru sine, ci toată lumea trăiește din societate, prin societate și, prin urmare, *pentru* societate. În loc să fie acolo doamne snobe ca la noi, care pradă bisericile pentru a împodobi odaia lor de culcare, în care nu pot dormi fără ینگeri din secolul al XV-lea lipiți de pereți, se văd averi imense cheltuite pentru a prăda Europa în folosul muzeelor americane.

Întrebuințez cuvântul de „pradă”, pentru că în cutare muzeu vezi o foarte frumoasă frescă, strămutată într'un castel din Franța, precum îți indică catalogul; dar nu se zice care, pentru că probabil donatorul are intenția să mai cumpere și alte fresce.

În Anglia lucrul este cu totul altfel. Anglia este o țară, fără îndoială, făcută de Englesi, dar de multe feluri de „Englesi”. Au fost întâiu Celții, popor de civilizație destul de înaintată; au venit apoi Romanii. Peste opera Celților și a Romanilor au venit Anglo-Saxonii, ceia ce înseamnă o a treia civilizație. Au venit apoi Danesii, cari au cucerit anume părți ale Angliei, și un nou strat, stratul regelui Alfred, s'a adaus peste cele trei de la început. Au venit în fine Normanzii, la jumătatea secolului al XI-lea, și au alipit o nouă civilizație. Biserica din Ely reprezintă, astfel, un foarte vechiu strat normand, asupra căruia se adaugă pe urmă frumuseța bolților gotice. Fiecare epocă mărește.

Cele două mari orașe universitare, Cambridge și Oxford, nu s'au făcut de-odată. Nimic mai interesant decât să vezi cum s'au creat orașele acestea, din care Cambridge a rămas aproape numai pentru Universitate, pe când Oxford are și un oraș modern, care face să nu vezi destul de clar liniile vechilor colegii, în parte prefăcute. Unele sânt în legătură cu biserica vecină, episcopală; altele a fost fondate de cutare nobil sau de cutare rege și până târziu, în

secolul al XVII-lea, sunt creațiunile acestea regale. Pe lângă creațiunea lui Henric al VIII-lea de la începutul secolului al XVI-lea, sânt altele de pe vremea regelui Carol I-iu, a reginei Maria-Henrieta.

Câtă deosebire între Universitatea cum o înțelegem noi și cum o înțeleg Englesii! Când voiu vorbi despre cultură, se va înțelege mai bine această deosebire. Deocamdată, iată marele contrast față de sistemul nostru. Noi am pus Universitatea drept în mijlocul orașului. Cam la fel au făcut Francesii, cari aveau vechea Sorbonă; de câte ori vorbesc de dânsa, mă prinde o duioșie deosebită. Era negarea pretenției și triumful simplității, era legătura cu trecutul, în forma cea mai expresivă și mai simpatică. Făcând de zgomotul cel mare al Parisului, întrai într'o curte în care erau căsuțe mici de cărămidă; suiai o scăriță foarte îngustă și ajungeai, ca și în colegiile englese, la încăperi care erau și sale de cursuri și cămăruțe de bibliotecă. Nimic mai frumos decât să fi văzut grupuri de câte zece studenți, dintre cari opt străini și doi Francesi, ascultând pe Monod, Bémond, Giry. Scărițile acestea rezervau uneori o surprisă. Era un coleg român, care avea obiceiul să-și copieze tesele, obținând cea mai mare laudă. Secretul lui era să culeagă dintr'o carte veche, pe vremuri foarte bună, dar de care toată lumea uitase, așa încât adesea profesorul îi spunea: „Da, d-ta revii asupra unei vechi teorii, dar ai exprimat-o într'o formă bună”. Intr'un rând judecam pe colegul acesta al meu, pe când coboram scara. Am făcut câțiva pași și l-am zărit pe dânsul. Ce a făcut guvernul Republicei? A ras toată această amintire a trecutului și a făcut o mare clădire americană, foarte anti-patică, nesănătoasă, plină de încurcături, în care profesorii așteaptă într'o biată odăiță, un adevărat culuar, fără lumină și fără aier, înainte ca să poată intra într'un amfiteatru care s'a dovedit, peste câțiva ani, insuficient. În Anglia clădire este adausă lângă clădire, o epocă și-a pus pe cetea lângă o altă epocă. întregul este foarte interesant,

de și une ori incomod. De exemplu obiceiul curios, când este o adunare sau un prânz, să-ți lași pălăria și haina într'un loc al pătratului de clădiri. Doamnele sânt, natural, în toalete de seară, poate a plouat; sânt silite totuși să străbată toată curtea ca să ajungă la partea cealaltă, unde este adunarea. Lucrurile nu se mută niciodată; este un haos pitoresc, creat nu prin voința omului, ci prin potrivirea veacurilor, ajungând totuși la o relativă armonie.

Anglia aceasta, sprijinită pe atâta civilizație, totdeauna veche și totdeauna nouă, a păstrat toate formele trecutului, punând într'insele toate necesitățile prezentului. Este una din cele mai mari minuni omenesti. Pentru că noi trăim prin aceia cari ne-au precedat și pentru aceia cari vor veni după noi. Ce însemnăm noi? O generație, un moment în viața unei națiuni. Noi ne confundăm cu pământul, alții răsar după noi. Moartea este o fatalitate grozavă când te gândești numai la tine, dar este un lucru indiferent când te gândești la desvoltarea unei nații sau a omenirii. Când vezi aceasta nu numai în paginile istoriei, ci și în pietrele așezate unele peste altele, în instituțiile crescute una din alta, simți cum o societate poate să fie indestructibilă.

De aceia, de câte ori în America auziam că sute de mii și milioane de locuitori fără lucru se adună pentru o demonstrație, de câte ori erau atacate clădirile comunei sau ale guvernului de aceste mase exasperate de foame și înțefite de agenții Sovietelor, de atâtea ori mi se strângea inima pentru viitorul splendidei civilizații americane. De câte ori însă a venit vorba în Anglia de uneltirile Sovietelor, cu ambasadorul lor cu tot, de atâtea ori ajungea să privesc fațadele cenușii de la Cambridge și Oxford, ca să-mi dau sama pe ce continuitate istorică se ridică spiritul generațiilor noi, și ca să nu-mi fie frică pentru civilizația engleză și, printr'însa, pentru civilizația lumii.

VII.

Culturile

Aș voi să arăt care sânt deosebiri culturale între Anglia și America. Ele sânt profunde, cu toate că originea celor două culturi este aceeași: moștenirea anglo-saxonă.

Francesii sânt iubiți, nu chiar așa de mult, dar *sânt* iubiți în America, cel puțin până în momentul când este vorba să se puie prețuri mari de intrare pentru produsele franceze, cum s'a și făcut acum, ceia ce a cam stricat prietenia. Dar Francesii sânt iubiți în America. Se cetește cartea franceză; dar nu orice. Cartea trebuie să aibă un anume titlu și, dacă titlul este atrăgător, se cetește. De multe ori se schimbă chiar titlul cărții franceze, la traducere, în acest scop. Literatura germană se cetește numai în cercurile germane, foarte numeroase. E un foarte mare oraș german în Chicago, și Germani se află în toate părțile. Am întâlnit chiar Germani bănățeni, cu cari am schimbat păreri în ce privește regimul minorităților din România. Am luat cunoștință de presa germană și am dat și un articol unuia din aceste ziare, care va fi trecut în câteva sute de ziare germane, ce apar în America. Cultura italiană e prea puțin răspândită. Cea spaniolă este cunoscută în Sud. Din ce în ce mai mult se interesează Sudul, California și părțile vecine, de cultura spaniolă, și aceasta pentru motive de ordine economică. Profesorii spanioli sânt invitați la Universitățile din Mexic, și e vorba acum ca

și profesorii din Mexic să ție prelegeri în America. Limba spaniolă și literatura spaniolă ar ocupa, prin urmare, rangul al doilea.

În afară de aceste infiltrări culturale, datorite altor ra-se, totuși baza literaturii americane nu poate fi alta decât cea anglo-saxonă. Însă instituțiile, ca și felul de manifestare ale culturii, sânt adesea foarte deosebite.

Voiu începe cu instituțiile, pentru a ajunge apoi la mijloacele de cultură: presă, literatură, conferințe. La urmă o să încerc o privire generală, arătând ce se desface din însăși expunerea mea și ce linii reiese din presintarea însăși a subiectului.

Incep cu școala.

Școala englesă și cea americană sânt două lucruri foarte deosebite. Cea d'întăiu este o foarte veche instituție medievală; o instituție, înainte de toate religioasă, o învățătură parohială, de pridvor, precum a fost o bucată de vreme și școala la noi.

Din cercetările asupra trecutului nostru școlar, știu că școala noastră primară are două origini, la care se face foarte rău că nu se gândește și astăzi. Noi considerăm astăzi școala ca aparținând „onor. Ministeriului Instrucțiunii”; dar la început școala nu era așa. În vremea veche erau dascăli și foști ciobani — și am tipărit un studiu despre cartea unuia dintre aceștia, Marin Alexandrescu, care a fost cioban în județul Buzău, a ajuns institutor și a fost, cred, și profesor la liceul din Ploești, pe la 1860-70; un om plin de pricepere. Odată era școala popei, sau școala învățătorului tocmit de către un sat și pe care alt sat căuta să-l atragă la dânsul, dacă-l știa vrednic. Și era bine dacă se păstra școala în legătură cu Biserica și în legătură cu voința satului, iar nu, ca astăzi, când un sat este silit să primească un învățător pe care nu-l știe ori nu-l vrea.

În Ardeal, înainte de unire, era obiceiul ca și învățătorul și preotul să fie numiți de săteni; învățătorul trebuia să

cânte și la strană și de aceia învățătorul și preotul nu se certau. Acum numirile vin de la ministeriu: azi dimineată, a venit la mine un ctitor din Nordul Moldovei, unde a întemeiat o școală model, la zidirea căreia a băgat milioane; dar omul vrea să aibă un învățător pe care să-l aprobe el. I-a venit din fundul Bucovinei unul care nu știe românește. Și, atunci, ctitorul a zis: „îmi iau donația înapoi, căci eu n'am făcut școala ca să o dau pe mâna unuia ca acesta”.

În ce privește școala secundară, este și aici dezvoltarea unei instituții culturale medievale. Neconținut se simte lucrul acesta. Una din țerile unde se știe mai bine latinește și grecește este Anglia. Să te ferească Dumnezeu, dacă ai făcut o carte privitoare la antichitatea clasică sau la evul mediu și ai citat ceva în grecește sau latinește, să cazi în mâna unui critic engles! Cea mai mică greșală de limbă ți se observă. Iar discursurile solemne care se țin în Anglia sânt într'o latinească de toată frumuseța. Poți zice că sânt în stare a face aproape impromptu un bun discurs în latinește sau grecește. *Știința s'a adaus pe urmă.*

Instituțiile nouă se găsesc pe lângă cele vechi. Ar sămăna învățământul în Anglia cu o biserică foarte frumoasă și bătrână, care însă nu se mai poate ținea pe zidurile ei. Nimeni însă nu se gândește s'o înlocuiască, ci o consolidează prin contraforturi. Este ceva analog cu biserica gotică: pentru a-și putea sprijini bolțile, e întărită, prin contraforturi, pe din afară. Nu s'a făcut acolo confuzia pe care am făcut-o noi între școala de tip vechiu și cea de tip nou: bifurcată, trifurcată, nefurcată, ca să se joace cu dansa cei mari. Cu opt clase, cu șapte clase, cu filosofie la basă, cu matematică la basă, ori cu limba latină la basă, după fluctuațiile politice. Noi am făcut din două școli de tip deosebit una singură. Nu se poate însă o școală de tip clasic și una de tip modern cu desăvârșire supt același acoperiș. Aceasta se poate pentru o școală elementară, un gimnasiu de trei-patru clase, care să dea numai cultură

generală. Dar nu se poate la un loc două feluri deosebite de învățământ.

În Anglia e altfel. Școala primară este foarte simplă. Acei cari caută în Anglia o școală modernă, în înțelesul nostru, trebuie să recurgă aiurea, și Englesul își și trimete copiii în altă țară pentru a avea învățământul pe care Anglia nu-l are și nu vrea să-l deie.

În această privință două exemple caracteristice. În Anglia sânt persoane care știu bine nemțește; bărbați mult mai puțin decât femei. Am întreat de ce? Pentru că în unele familii protestante, din motive religioase, fetele sunt trimise să facă studii în Germania. Și, dacă se ieau frumoasele romane englese,— pe care nu le mai cetim acum în epoca lui Marcel Proust—, fie și în excelentele traduceri în limba francesă, ca *Jean Eyre* al lui Currer Bell, (Miss Nicholls), fata unui paroh, care avea trei fete și toate trei au făcut literatură, se poate vedea viața unei tinere Englese într'un pensionat din Belgia. Este una din poveștile cele mai hazlii, dar și din cele mai sângeroase, cum le știa presinta umorul engles. Școală de vechiu sistem frances, în care se fac elevelor neconținute predici de morală, și directoarea, gătită cu o pălărie teribilă, ca accia din vremea când pasări moarte stăteau în capul femeilor, e gata să țină discursuri de simplitate și să tune împotriva celor ce-și încrețesc părul, ori îl au încrețit de la natură, atunci când „gândul nostru trebuie să se îndrepte numai la suflet”.

De școala primară și din școlile secundare se trece la Universitate cu „Colegiile” ei. Dar Universitatea nu este una singură, este un ansamblu. Colegiile au o viață independentă. Ele, cum spuneam, sânt în legătură cu cutare catedrală, cu patronagiul cutărui arhiepiscop, cu cutare creațiune nobiliară sau regală. Sânt Colegii deosebite, din timpuri deosebite, cu înfățișări deosebite. Ele se asemănă, nu prin felul lor de construcție, adecă nu prin stil, ci prin liniile lor generale: un pătrat de zidiri; în mijloc este

curtea, aproape biserica, de multe ori foarte frumoasă, ca Sf. Ioan de la Cambridge, una din cele mai bune biserici gotice târzii, din Anglia. La spate terenuri foarte întinse pentru sporturi.

Mulți rîd fără nicio dreptate de învățămîntul acesta engles și cred că acolo nu se învață cine știe ce lucru mare, că studenții se ocupă toată vremea cu sportul sau cu vîslitul pe râu. Este adevărat că un timp important este consacrat sporturilor. Dar, dacă pune cineva în comparație timpul pe care-l pierdem noi căscînd gara pe Calea Victoriei, cu timpul pe care-l întrebuițează Englesul la sporturi, se vede că Englesul întrebuițează mult mai puțin timp la sporturi decît noi la cealaltă „ocupație”. Dacă faci o comparație cu școala din Portugalia, cu Universitatea din Coimbra, de exemplu, unde n'aș zice că nu se învață nimic, dar e un mister pentru mine cînd se învață, pentru că toată ziua vezi pe străzile Coimbrei studenți îmbrăcați în tradiționalul costum medieval, în lungi laibere negre, care, cu cît studentul este mai vechiu, cu atît sînt mai usate, și în mîna cu carnete legate cu panglici de colori deosebite, indicînd Facultatea și anul de Facultate, preferi sistemul engles, cu „închisorile”, „tutoratele” și sporturile lui.

Am observat cu foarte multă plăcere sporturile acestea. Este o deosebire între sportul engles și sportul nostru, sportul latin în general. La noi sportul îl facem cu o căutare de efect, cu o pasiune a biruinții, cu o dorință de a ieși la iveală. Și acestea sînt elemente rele. Sportul engles este sănătos. Acolo într'adevăr sînt și întreceri mari de sporturi: tramvaie speciale culeg lumea de pe străzile Londrei și mii de oameni se adună la locul unde se face întrecerea. Dar de obicei este un exercițiu de camaraderie, tot ce poate fi mai amabil, mai prietenos, mai fără de grijă, fără lumea care se uită.

Învățămîntul se dă în Colegii. Fiecare Colegiu are veniturile sale, care sînt une ori foarte mari, capitalisate în

cursul secolelor. Niciodată unui guvern engles, fie și cel mai sărac, cel mai cărpănos, nu i-ar trece prin minte că ar putea să îmbogățească finanțele Statului sechestrând averile instituțiilor de cultură. Aceasta nu se poate închipui. Și aceasta s'a întâmplat la noi cu Academia Română și cu spitalele. Sau să ia Statul din venitul unui Colegiu pentru finanțele lui, cum e cazul cu Institutul Sud-Est European, pe care l-am creat eu și care, din 700.000 de lei venit pe an, dă Statului 100.000 pe fiecare an, supt formă de „cifra de afaceri”, pentru că avem prăvălii închiriate, din care întreținem Institutul.

Colegiile englese au deci venitul și administrația lor speciale și-și păstrează întreaga autopomie. Toate împreună formează un organism, dar nu prea strâns. Se poate întâmpla — la Cambridge de exemplu — ca fetele să fie admise în Universitate, dar nu în Colegii, care sânt numai pentru bărbați, pe când la Oxford fetele sânt primite. Nu există în toată Anglia *un singur* sistem de învățământ cum e la noi acela care se schimbă de la o dată la alta.

Prin urmare, un amestec al Statului, care să decidă caracterul Universității, este un lucru imposibil în Anglia. Numai în Statele continentale, latine și germane, lucrul se face curent, și e foarte rău.

Așa dar o Universitate are un regim; alta un altul; o Universitate e mai mult pentru latinește și grecește, alta admite o proporție mare de științe.

Dacă aș fi întrebat care este Universitatea mai prețuită în Anglia astăzi: Cambridge sau Oxford, aș răspunde că nu se poate face o comparație. La Cambridge se dă o mai mare atenție știinților, pe câtă vreme la Oxford e mai mult o tradiție greco-latină. În toate însă, coloarea medie-vală. Scările de acum sunt scările de la 1500; odăile de astăzi sânt împodobite cu portrete de atunci. Nimeni nu îndrăznește să schimbe rostul construcției. Imbrăcămintea studenților este imbrăcămintea evului mediu: un fel de căciuliță neagră, o haină lungă de aceeași culoare.

În Anglia și profesorii merg la cursuri purtând uniformă și căciulița, care este deosebită la Cambridge și la Oxford: la Cambridge o pălărieuță pusă pe ureche, ca pe vremea lui Francisc I-ii, la Oxford un fel de cască de ulan. Trebuie ca fiecare profesor, ca și fiecare student, când merge la curs, să poarte un fel de pelerină, iar, când cineva e numit doctor, poartă o haină roșie, de o singură culoare la Cambridge, cu un fel de paramente la Oxford.

Și la Londra este o Universitate, dar nu e așa de prețuită ca acelea din provincie, mult mai vechi. Universitatea din Londra se apropie într-o câțiva de programul Universităților continentale. Dar principalul scop e să presinte manifestațiile de originalitate științifică.

Universitățile acestea fabrică singure clasa dominantă din Anglia și dau acestei clase dominante, care se succede la guvern, supt deosebite firme, un fel de unitate de gândire. Nimic mai rău decât atunci când clasa dominantă, împărțită în mai multe partide, nu permite înțelegerea de la om la om și încă mai puțin de la o grupare la altă grupare.

Universitatea americană e cu totul altceva. Ca aparență, nu se deosebește de Universitatea engleză. Sânt clădiri în stil gotic, însă cu totul noi. E tot așa terenul de sport, și sportul joacă și aici un foarte mare rol în viața universitară. În America sânt întreceri, care represintă un fel de jocuri olimpice. Universitățile din Harvard și Yale se iau, la anume date, la întrecere și o fac scoțând urlete sălbatece. Toată lumea se interesează, care din aceste Universități a biruit. Invinsul se duce cu nasul în jos; biruitorul triumfă un an de zile.

Ca aparență este același lucru, dar numai ca aparență. Pentru că nici profesorul, nici studentul, nici programul nu sânt acelea din Anglia, și aceasta din următorul motiv: Universitatea americană nu e făcută pentru a continua o clasă dominantă și pentru a păstra tradiția unei

foarte vechi culturi. Universitatea americană este pentru *orice* cetățean american. Aceasta nu înseamnă că toate Universitățile din America sânt de o potrivă. Ele nu sânt, în genere, de Stat, ci particulare. Una, foarte veche, de prin 1770, era copia Universității engleze, De atunci s'a schimbat foarte mult. Și Universități se formează în fiecare moment. Un băiat, emigrant român, mi-a pus, într'un rând, cu mândrie de American, întrebarea: Câte Universități aveți d-voastră? I-am răspuns: Noi avem, pentru o țară de mai puțin de douăzeci de milioane, patru Universități și nu ni trebuie mai multe. D-voastră vă trebuie, fiindcă aveți o sută douăzeci de milioane de locuitori, cel mult douăzeci de universități compecte.

Răspunsul acesta însă, pentru America nu e bun, fiindcă fiecare Stat trăiește de la sine și fiindcă în același loc poate să fie o Universitate a Statului, una a orașului, una a unei fundațiuni particulare, una a unui Ordin religios, o Universitate albă, o Universitate neagră,—roșie încă nu—: negrii au un oarecare număr de Universități, cu un rector negru, cu un decan negru; în aceste Universități albi nu se duc, precum nici negrii nu se duc la Universitățile albe.

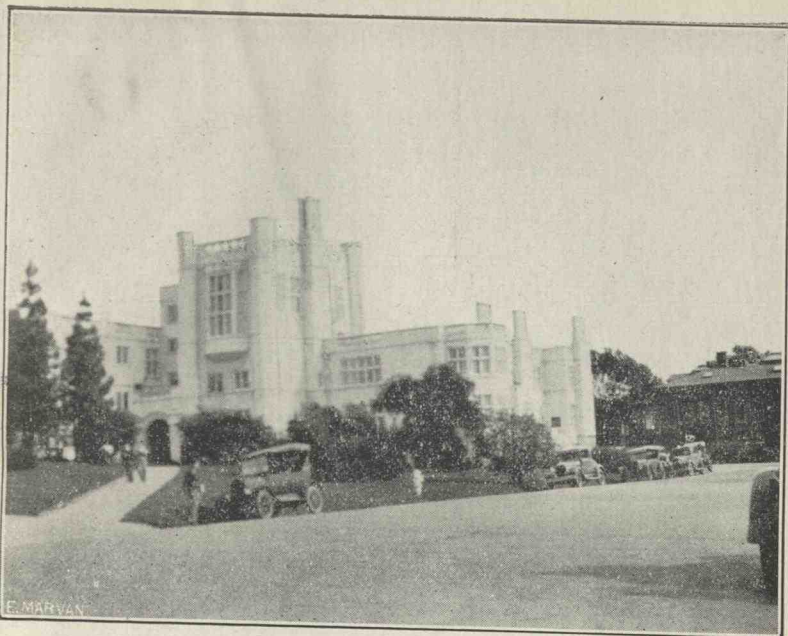
În ce privește deosebirea de rasă, nu vă pot spune totul, dar deosebirea e așa de pronunțată cum nu ni dăm sama. Pe acolo nu se vorbește de *numerus clausus*, pentru că este și o imposibilitate constituțională și una ideologică; dar cu toate acestea în practică este ceva asămănător: se duce cineva la o Universitate și vrea să se înscrie ca student. I se poate răspunde: Imi pare foarte rău, dar s'au împlinit locurile: nu mai putem să primim pe nimeni; nu mai avem odăi la îndemână. Este un spirit de castă foarte pronunțat. În cutare Universitate merg mai mult burghesi bogafi, într'alta nu se primesc fete, pe când aiurea sânt și băieți și fete.

Am vorbit în altă conferință de luxul extraordinar al acestor Universități. Niciodată studentul din Anglia n'ar

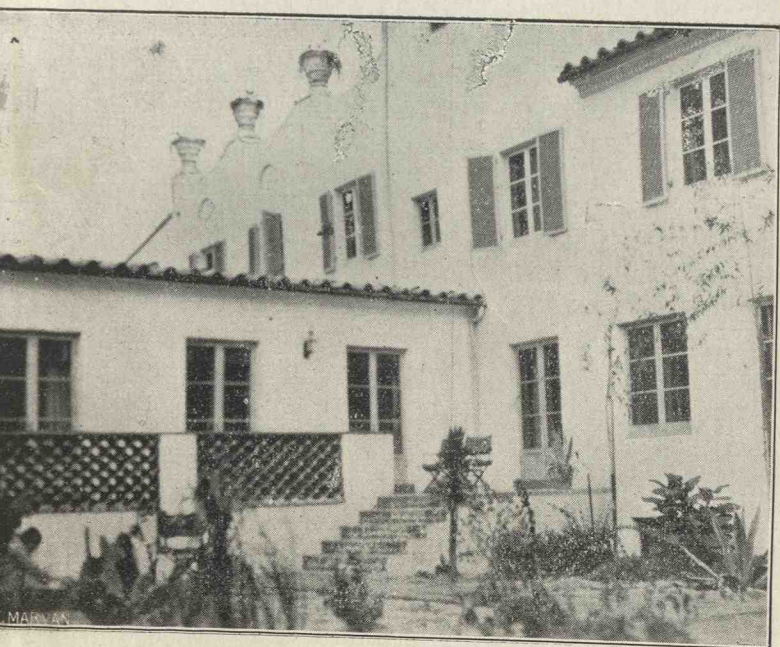
putea să viseze așa ceva. Ce bogăție de flori, de elemente artistice, împrumutate de la toate civilizațiile! Cu mâncarea o duc ceva mai slab. Americanul mănâncă foarte puțin. Când te va pofti cineva la masă la Universitatea americană, e bine să fi mâncat puțin înainte.

În Universitatea americană, scopul principal este să se creeze un cetățean, și nu o anumită categorie de cetățeni. Așa încât cetățeanul acesta nu vine numai decât pentru examen și pentru titluri; sânt unii cari se mulțămesc că au avut un an de Universitate. Căci Universitatea este foarte prețuită. Când spune un fabricant de gașosi că a fost un an la Universitatea din Princeton, sau când îți spune un fabricant de scaune că a trecut câteva semestre la Universitatea din Yale, acesta constituie totdeauna pentru dânsul un titlu de superioritate. Se întâmplă că face un semestru, se întoarce acasă o bucată de vreme, ajută pe părintele său la întreprinderea lui și se întoarce din nou la Universitate.

În general, la Universitatea americană se cere muncă, foarte multă muncă. Muncă personală în bibliotecă. N'am văzut în Anglia interiorul bibliotecilor la dispoziția studenților; pe când în America, dacă te duci între cărți, găsești mereu studenți și studente. De obicei nu sânt părechi, pentru că au bună cuviință și nu întrebunțează rafturile și culoarele bibliotecii pentru scopuri foarte poetice, dacă voiți, și foarte plăcute, dar care nu au nimic a face cu vechile ediții și nici cu tratatele de erudiție. Pe studenții americani îi vezi pregătind lucrări; trebuie să asiste la cursuri, căci, altfel, sânt poftiți să nu mai vie. Trebuie să facă lucrări în fiecare lună, fiindcă profesorii sânt mulți, așa încât fiecare student are un profesor pe cap; n'are ce face și trebuie să învețe. Studentul nostru este foarte adesea ori necunoscut ca nume profesorului; aceasta nu se poate într'o Universitate americană, unde profesorul știe și numele de botez al studentului, cum, de alminteri, și în Anglia se întrebunțează nume de botez, fără „domn”.

Edificiu universitar in Sud.

În Universitățile acestea americane se fabrică prin seminarii și învățați. Aș putea spune că metoda germană de studiu e mai introdusă în America decât în Anglia. O bucată de vreme Universitatea americană a imitat foarte de aproape pe Germani. Se observă însă o reacțiune împotriva acestei mecanisări după sistemul german și alte curente pătrund și în America. Mulți profesori francezi vin câte trei luni de zile și exercită o influență serioasă asupra elevilor lor. Dar înainte de războiu se credea că America are datoria să imite școala germană, fără cea mai mică deosebire.

Am vorbit de Universitatea americană, dar nu v'am vorbit încă de gimnasia și de școlile elementare. Iată, în câteva cuvinte, ce sânt aceste așezăminte de cultură.

Școala secundară americană, de o bucată de vreme încoace, este un instrument de standardizare a națiunii. Trebuie ca fiii tuturor popoarelor să trăiască în aceeași atmosferă, să învețe același lucru, în aceeași limbă engleză, și să se deprindă cu libertatea, puțin obrăznicuță în unele cazuri, în ce privește copiii, pe care pedagogia americană o recomandă.

Am pomenit de unele școli americane în care sânt vre-o trei mii de copii, din cari o parte fac exerciții ori se joacă, în același timp când ceilalți fac lecții. Deosebirea de vrâstă este foarte mare și deosebirea sufletească enormă între elevi, ceea ce face necesar un fel de conspect al felului de predare și al rezultatelor. Sânt rubrici, din cari unele au titluri care pe noi ne-ar speria, dar care față de precocitatea negrilor și altor oameni din Sud se explică. Este o notă specială pentru felul cum băiatul se poartă cu fata și fata cu băiatul. Noi niciodată nu ne-am gândit să dăm o notă la conduită cu privire la această materie. Școala are în vedere, înainte de toate, ca și la Universitate, crearea cetățeanului american, standardizat; ea n'are nicio legătură cu trecutul, ci îndreaptă spre drumuri noi.

În ce priveşte şcoala elementară, oricine are dreptul să întemeieze o şcoală religioasă; nimeni nu se supără. Şi Românii din America au dreptul acesta; însă elevii sunt luaţi în acelaşi timp de şcoala elementară americană.

Aşa încât nimic mai greu, mai ales pentru naţiile mici—căci cele mari găsesc mijlocul să scape de prescripţiile legii americane—decât să se întreţină sentimentul naţional, cultul patriei, obiceiurile religiei, în cineva care în fiecare moment este atras dincolo.

De alături, trebuie să o spunem, şcoala elementară naţională în America este privită cu bănuială şi antipatie. Căci desnaţionalisarea începe încă din şcolile primare. Mi se spunea, la cutare Universitate, de un profesor cu orizonturi largi şi cu suflet blând: „Vezi miss cutare; este de origine Rusoaică. Nu ştia de loc englezeşte, iar acum n'ai putea-o deosebi de o Americană, atât de perfect vorbeşte englezeşte”. Sentimentul acesta îl putem avea şi noi, când vedem că cineva a binevoit să se apropie de naşia noastră. Dar Americanii cer, nu apropiere, ci confundare. Şi acest rezultat îl laudă mai mult decât orice altă parte a învăţământului lor.

În legătură cu şcoala este învăţământul prin conferinţe şi discursuri publice. Învăţământul acesta este foarte răspândit şi în Anglia şi în America; dar nu în aceiaşi proporţie într'o ţară şi în alta, şi nu în fiecare loc tot aşa de mult. Depinde de împrejurări.

În Anglia se poate întâmpla să treci d'inaintea unei case şi să vezi scris, de mână, un anunţ stângaciu, cu ortografie greşită, prin care eşti poftit la o conferinţă de caracter religios. Se găsesc oameni cari vin. Misticismul engles şi un fel de curiozitate în domeniul religios atrag.

Conferinţa englesă, ca şi cea francesă, este presidată.

A fi president al unei conferinţe este ocupaţia cea mai nenorocită din lume; căci, dacă presidezi o conferinţă, nu te mai poţi da înlături; de multe ori conferenţiarul te

omooară, dar d-ta, când presidezi, fiind pus în vederea tuturor, nu poți să dormi, și e o suferință grozavă.

Am ascultat la Londra o conferință a d-lui Beza, cancelarul Legațiunii noastre și acum secretar de Legație, care a vorbit și aici la București. Este un tânăr Macedonean foarte inteligent, care a tipărit și un roman, tradus în englezește.

D. Beza vorbea despre elementele de imaginație populară la Shakespeare și arăta că și noi avem aceleași elemente imaginative. Am uitat să vă spun că pentru a ținea o conferință e bine să te pui supt ocrotirea unei societăți. D. Beza vorbea supt ocrotirea Societății de studii shakespeariene. Dacă inviți o mie de oameni, poți să te aștepți, în împrejurări obișnuite, să ai șaptezeci până la o sută de ascultători. Dar sânt conferințe la care nu vin nici unul la sută din cei invitați. Publicul este, de obicei, foarte cuviincios. Dacă oratorul e străin, atunci vin represintanții națiunii sale de-l ascultă. La sfârșit, președintele ia cuvântul, la care răspunde conferențiarul. Și publicul are acest drept.

În Anglia mai sânt meetinguri mari în aier liber. Se umple o piață întregă de ascultători, și oratorul vorbește ce vrea el. Se produc certuri și une ori încăierări.

La Americani, conferințele se țin de obicei la Universități, și se observă aici un element foarte interesant. Auditoriul tolerează orice; nu râde, cum în general străinii nu rîd de un conferențiar care nu stăpânește limba sau are vre-un defect de vorbă. Eu am ascultat undeva în Europa un om foarte distins, care fusese paralizat în tinereță, și, atunci când începea să vorbească, deschidea gura, când la dreapta, când la stînga, dădea din mâni și din picioare, închidea ochii. La noi ar fi izbucnit sala în rîs. Ei bine, a ținut un discurs solemn: s'a trudit acasă, a învățat discursul relativ bine, n'a repetat aceiași silabă, însă jocul mânilor, picioarelor și al ochilor, natural, a continuat. În toată sala n'a fost unul care să zimbească. În America

este și un alt element foarte interesant: publicul **participă** foarte viu la ceea ce i se spune: întinde mâinile, face semne din cap. Ori unul, pentru că n'aude, fiind prea în fund, vine la d-ta și-ți spune: „mai tare, eu nu aud; am plătit conferința, trebuie să o ascult”.

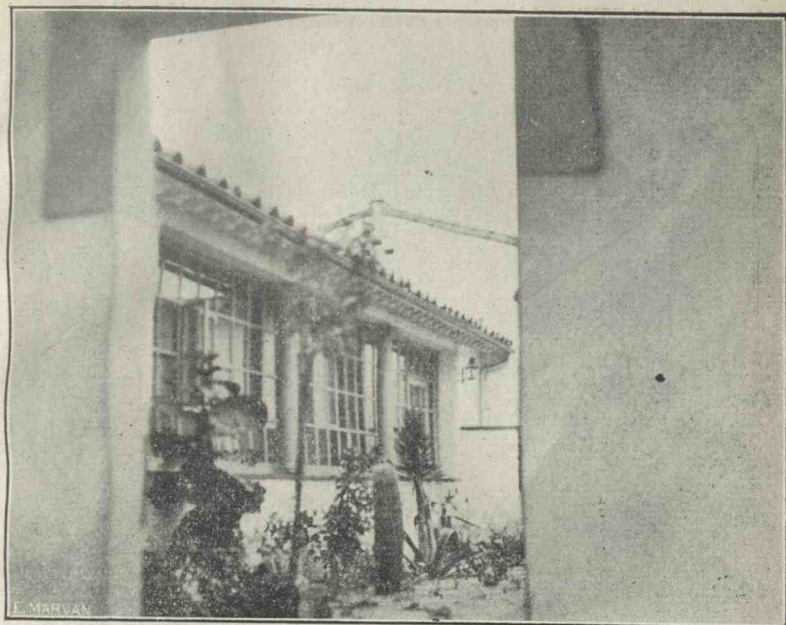
Acum vin la mijloacele de educație care nu fac parte din învățătura oficială sau din învățătura aceasta neoficială, prin conferințe și discursuri publice, despre chestiuni de interes științific, literar, artistic sau general.
Gazeta.

Ca formă, gazeta americană și cea engleză seamănă. O formă indescifrabilă pentru noi. Trebuie un obicei special ca să-și găsească cineva în gazetă rubrica lui. Dar Englezul sau Americanul îl vezi că ia teancul de foi constituind un număr din *New-York Times* sau din *Daily News* și-l vântură foarte răpede, știind că la pagina cutare, coloana cutare, găsește informația care îl interesează.

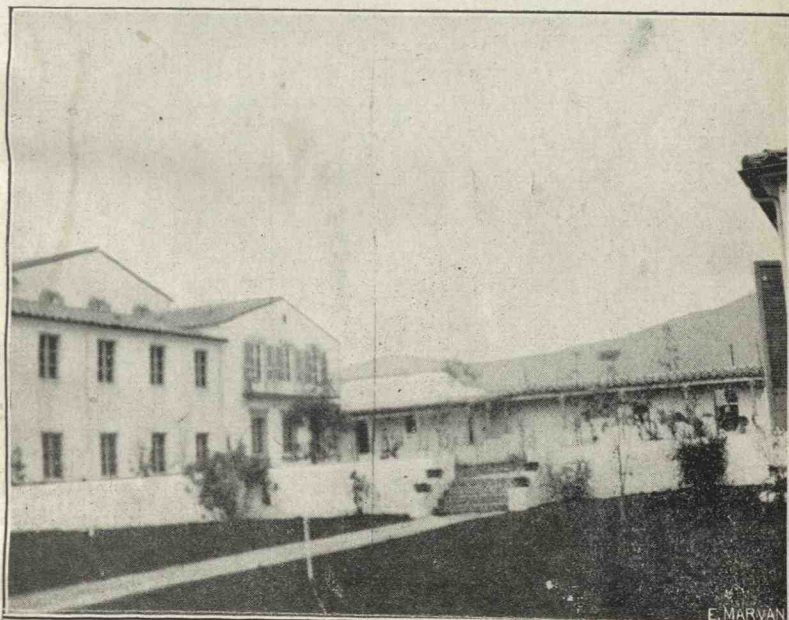
În presa engleză, însă, informația aceasta are totdeauna un caracter mult mai serios și, trebuie să o spunem, mult mai decent decât în presa americană. Discuțiile de principii, articolele de fond, cum le numim noi, sânt mult mai numeroase. Numerele care iese Dumineca și care sânt consacrate chestiunilor literare sau artistice sânt făcute cu mult mai multă îngrijire decât la Americani. Gazeta ușoară, vie, nervoasă, care împrășcă spirit, aceea însă nu există, în afară de gazetele de caricaturi sau consacrate humorului.

În America gazeta are alt caracter, de și ca formă, cum am spus, este întocmai ca cea din Anglia.

Orice naționalitate are gazeta ei. Și Românii din America au gazeta lor, foarte frumoasă și foarte bine redactată. În celelalte gazete americane, este foarte greu să strecoare un articol care să privească o problemă curentă. Articolele nu sânt iscălite. Fabrică cineva un articol și-l oferă, cum oferă și fotografiile. Gazeta americană

Ciădire din Sudul californian.

este foarte ilustrată. Cel d'întăiu lucru care preocupă pe un reporter este să ia portretele persoanelor cu vază. Dar, dacă ți-a luat portretul, să nu te aștepti că o să ți-l publice gazeta. Îl publică dacă o interesează, dacă nu, nu publică.

Chiar dacă ai obține intervenția consulului României sau a cuiva de la Legație, rugând să-ți puie portretul în gazetă, nu ți-l pune. D-ta, dacă dorești să figurezi într'o gazetă americană, trebuie să fii foarte politicoș cu reporterii, persoane care habar n'au une ori de subiectul pe care-l tratează. Reporterul îți pune întrebări din cele mai neașteptate. Am fost întrebat dacă prefer rochiile lungi sau cele scurte. Am spus: în familie le prefer cât de lungi; pentru rest nu mă pronunț. Trebuie să răspunzi la toate întrebările, căci altfel reporterul se supără, și trebuie să fii curtenitor. Reporterul îți vinde articolul asociațiilor. Și, atunci, același articol trece la o mulțime de gazete. Omul e proprietar și al fotografiei și al articolului până la sfârșit.

În foile americane poți găsi lucrurile cele mai neașteptate. De pildă, dacă divorțează o persoană cunoscută, o să găsești imediat fotografiile pacienților, motivele pentru care s'a făcut divorțul, cuvintele ce și le spuneau soții între dâșii: sau, de pildă, când a plecat ministrul Davilla în concediu s'a spus — ceia ce cred că este adevărat, date fiind înfățișarea, amabilitatea și spiritul d-lui Davilla — că în anumite cercuri feminine din Washington plecarea a fost socotită ca un fel de nenorocire locală, națională. În alt număr de gazetă se spunea că persoanele feminine care apreciau înainte pe ambasadorul Mexicului au trecut de partea ministrului României, că România a biruit cu desăvârșire Mexicul.

Numerele de Duminică sânt și aici bine făcute, unele dintre dâșele foarte frumos ilustrate. Articolele de știință populară sânt admirabil prezentate. Numărul de Duminică este astfel cu totul altfel decât cele din cursul săptămânii.

Informațiunea nu și-o capătă însă nimeni în rândul întâiu de la gazetă. Sânt alte mijloace, care stau la îndemâna oricui. Poți fi invitat, astfel, să vorbești zece minute, un șfert de ceas, înaintea unui auditoriu care dejunează, și radio îți comunică imediat discursul. Auditoriul poate fi compus din profesori, dar și din oameni de afaceri, din bancheri.

Câteva cuvinte asupra literaturii celor două țeri.

Literatura englesă din momentul de față este o literatură modernistă, care în poezie merge de la Swinburne la Masfield.

Este literatura anilor 1890-1900 care continuă până astăzi. Literatura aceasta e de un caracter mai curând tehnic; poezia nu e de o largă inspirație, cum era pe vremea romantismului și nici de o extremă delicateță ca pe vremea lui Tennyson. Se cetește însă relativ mult în Anglia. Anglia continuă tradiția romanelor în mai multe volume; lucrări migăloase, compuse din presintarea amănunțită a vieții eroilor, după tiparul lui Dickens, și cu amestecul acela de ironie care deosebește vremea lui Thackeray. În această apreciere a romanului, este și un element de ordin social. Foarte multe femei nu se mărită: n'au multă ocupație casnică, și, când femeia ia o operă literară, trebuie să țină o săptămână ori zece zile, iar, ca să fie un roman convenabil, trebuie să aibă măcar două volume.

Se pare că, de la o bucată de vreme, romanul engles s'a mai suptiat, dar, în același timp, nu mai e nici puterea constructivă a vechilor romancieri.

Literatura americană are alt caracter. Este într'însa și o inspirație neagră. Negrii îndrăznesc să facă poezie și roman. Sânt apoi școli moderniste care schimbă cu desăvârșire caracterul tradițional al literaturii poetice engleze.

În general se poate spune că spiritul și stilul american au mai multă originalitate decât spiritul și stilul engles.

Inspirația este dusă mai departe decât în literatura engleză. Este o literatură une ori inferioară, dar totdeauna plină de interes, înainte de toate din cauza pornirii de a exprima idei noi și de a permite unor sentimente noi să-și găsească valorificarea în literatură.

Arta americană, comparată cu cea engleză, era o bucată de vreme inferioară. De douăzeci de ani încoace, nu mai este așa, și se constată o mare înflorire de talente artistice, în America. Vioiciunea în domeniul literar și artistic în America poate face Anglia geloasă.

În literatura aceasta americană se întâlnește și o mai hotărâtă manieră de a trata chestiunile la ordinea zilei.

De multă vreme în Europa romanele nu mai servesc la acest scop, pe când în America, unde atâtea chestiuni sânt la ordinea zilei, romanul are cu atât mai multă trecere, cu cât presintă probleme curente, probleme tratând viața muncitorească, petrolul, învățământul.

Caracterul local e, apoi, mai puternic în America decât în Anglia. Anglia se înfățișează în figuri generale, pe când, aici, viața de pe malul râului Mississippi nu este viața din alte regiuni. Regiunea pe care o cunoaște romanierul este aceea pe care o înfățișează.

În literatura engleză, romanele cu cheie sunt rare; în literatura americană, foarte dese. Se cumpără o carte pentru ca să se vadă pe domnul cutare sau cutare înfățișat supt nume deosebit, dar toată viața lor este represintată.

Englesul cetește din datorie de cultură; Americanul din curiozitate adevărată și dintr'un intens interes pentru lucrurile presintate. Mai mult se fabrică societatea americană prin literatură decât societatea engleză. Literatura este pentru America un mijloc de a pregăti viitorul; în Anglia este înainte de toate unul de a păstra intelctualitatea trecutului.

Va veni o vreme când aceste două civilizații se vor apropia mai strâns, și elementul istoric și tradițional dintr'una se va uni cu elementul de revoltă și îndrăzneală

din cealaltă. Aceasta va fi, fără îndoială, nu numai pentru rasa anglo-saxonă, sau pentru cea ce se numește rasa anglo-saxonă, dar pentru cultura omenească unul din cele mai mari lucruri. Cum, pe continent, când se va crea sinteza în care să între disciplina francesă, adâncă analiză germană și sentimentalismul slav, când vor colabora cele trei mari rase europene: latină, germană și slavă, Europa va avea o astfel de literatură cum n'a existat în lume, de la marile literaturi ale Greciei și ale Romei.

CUPRINSUL

CUPRINSUL

NOTE DE DRUM. Pagina

I. In cale :

1. Pe coastele Italiei	3
2. Coasta spaniolă	6
3. Pe Oceanul singur	10

II. Capitala afacerilor :

1. New-York	14
-----------------------	----

III. Capitala politică :

1. Spre Washington	34
2. Washington	38
3. Împrejurimile capitalei	43

IV. Capitalele industriei :

1. Spre Chicago, prin jurnalele veșnice	46
2. Cetatea oțelului : Chicago	48
3. Spre ai noștri	54
4. A doua metropolă a Românilor : Cleveland	64
5. Pe hotarul canadian : Detroit	91

V. De-a curmezișul Americii 102

VI. Capitalele grădinilor :

1. Colorado	108
2. San-Francisco	108
3. Los Angeles	118
4. La granița Mexicului	128

VII. Lumea învinșilor :

1. Ținut indian, Marile Cañoane	130
2. In pustiu, Noul Mexic. Spre Nord-Est	136

VIII. Capitalele trecutului:

1. Gettysburg	145
2. Baltimore	148
3. Philadelphia	149
4. Trenton, Princeton	153
5. Boston și Harvard	155

ȘAPTE CONFERINȚE

la Teatrul Național din București (April-Mai 1930)

I. Pământul	163
II. Națiile	187
III. Istorie	213
IV. Literatură și artă	242
V. Românii	272
VI. Anglia și America : viața materială	292
VII. Culturile	308

